

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 343+343.98 (575.3)

ТКБ: 67.99(2)93+67.99(2)94(2Т)

З–81

ЗОКИРЗОДА ЗАФАР ХАЙРУЛЛО

**ҶАЗОҲОИ АСОСИЕ, КИ БО ҶУДО НИГОҲ ДОШТАНИ
МАҲКУМШУДА АЗ ҶОМЕА ВОБАСТА НАМЕБОШАНД:
МАСЪАЛАҲОИ ДОКТРИНАЛӢ, ҲУҚУҚТАТБИҚКУНӢ ВА
МУКАММАЛГАРДОНӢИ ҚОНУНГУЗОРӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 5.5.8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои
ҷиноятӣ

МУШОВИРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор **ШАРИПОВ Т.Ш.**

ДУШАНБЕ – 2026

МУНДАРИҶА

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	4
МУҚАДДИМА.....	5-23
БОБИ I. МОҶИЯТ, МАҚСАД ВА НИЗОМИ ҶАЗО ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТИИ ҚУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	24-87
1.1.Мафҳум ва моҳияти ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд.....	24-43
1.2.Проблемаҳои мақсадҳои ҷазо дар ҳуқуқи қиноятии Қумҳурии Тоҷикистон.....	43-66
1.3.Проблемаҳои низоми ҷазо дар ҳуқуқи қиноятии Қумҳурии Тоҷикистон.....	66-77
1.3.1.Низоми ҷазо дар ҳуқуқи қинояти ва аҳаммияти он.....	66-77
1.3.2.Асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои қинояти ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ.....	77-87
БОБИ II. МАЗМУНИ ҶАЗОҶОИ АСОСИЕ, КИ БО ҶУДО НИГОҶ ДОШТАНИ МАҶКУМШУДА АЗ ҶОМЕА ВОБАСТА НАМЕБОШАНД.....	88-159
2.1.Моҳият ва мазмуни корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои қинояти.....	88-109
2.2.Моҳият ва мазмуни корҳои ислоҳӣ.....	109-128
2.3.Мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ.....	128-143
2.4. Мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии маҳдуд кардани озодӣ.....	143-159
БОБИ III. ТАЪИНИ ҶАЗОҶОИ АСОСИЕ, КИ БО ҶУДО НИГОҶ ДОШТАНИ МАҶКУМШУДА АЗ ҶОМЕА ВОБАСТА НАМЕБОШАНД.....	160-236
3.1.Таъини ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ.....	160-175
3.2.Таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ.....	175-185
3.2.1.Ҳолатҳое, ки ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ аз тарафи суд ба инобат гирифта мешаванд.....	175-185
3.2.2. Амалияи таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ.....	185-205
3.3.Таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ.....	205-222
3.4.Таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ.....	222-236
БОБИ IV. ИҶРОИ ҶАЗОҶОИ БО ҶАЪОЛИЯТИ ҶАТМИИ МЕҶНАТИИ МАҶКУМШУДАГОН АЛОҚАМАНДБУДА.....	237-299
4.1.Танзими ҳуқуқии иҷрои корҳои ҳатмӣ.....	237-260
4.2.Иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ.....	237-260
4.2.1.Масъалаҳои ташкилии ҳуқуқии раванди иҷрои корҳои ислоҳӣ.....	260-273
4.2.2.Шароити иҷрои корҳои ислоҳӣ.....	273-285
4.2.3.Масъалаҳои бақоргирии равишҳои ислоҳи шахсони ба иҷрои корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда.....	285-299
БОБИ V. ИҶРОИ ҶАЗОҶОИ БО МАҶДУД КАРДАНИ ОЗОДӢ АЛОҚАМАНДБУДА.....	300-345

5.1.Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ.....	300-321
5.2.Ташкили иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ.....	300-321
5.2.1.Мақоми ҳуқуқии шахсоне, ки ба маҳдуд кардан аз озодӣ маҳкум шудаанд.....	321-330
5.2.2.Проблемаҳои иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ.....	331-345
ХУЛОСА.....	346-355
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ	
ТАҲҚИҚОТ.....	356-357
НОМГҶҲИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО).....	358-399
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ	
ИЛМӢ.....	400-409

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО ВА (Ӣ) АЛОМАТӢОИ ШАРТӢ

ӢТ – Ӣумхурии Тоҷикистон

КӢ – Кодекси ҷиноятӢ

КӢ ӢТ – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Тоҷикистон

КИӢӢ ӢТ – Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӢи Ӣумхурии Тоҷикистон

КМ ӢТ – Кодекси меҳнати Ӣумхурии Тоҷикистон

КӢ ӢШС Тоҷикистон – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ФР – Федератсияи Россия

КӢ ФР – Кодекси ҷиноятӢи Федератсияи Россия

КӢ Ӣумхурии Қазоқистон – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Қазоқистон

КӢ Ӣумхурии Қирғизистон – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Қирғизистон

КӢ Ӣумхурии Узбекистон – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Узбекистон

КӢ Ӣумхурии Беларус – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Беларус

КӢ Ӣумхурии Озарбойҷон – Кодекси ҷиноятӢи Ӣумхурии Озарбойҷон

ИДМ – Иттиҳоди ДавлатӢои Мустақил

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ӢШФСР – Ӣумхурии шуравии сотсиалистии федеративии Россия

ИӢШС – Иттиҳоди ҷумхуриҳои шуравии сотсиалистӣ

ВМ ӢТ – Вазорати мудофияи Ӣумхурии Тоҷикистон

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

қ. – қисм

қ.қ. – қисмҳо

б. – банд

б.б. – бандҳо

м. – модда

м.м. – моддаҳо

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Баъди пош хӯрдани ИҶШС ва соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи муосири рушди қонунгузории ҷиноятӣ оғоз гардид. Қонунгузории ҶТ дар асоси тағйиру иловаҳои баамаломата бо ворид намудани баъзе аз ҷазоҳо, аз ҷумла қорҳои ҳатмӣ, маҳдуд кардан аз хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд кардани озодӣ инсондӯстона гардонид шуд. Тағйироту иловаҳое, ки дар ин рост ба қонунгузории ҶТ ворид карда шуд, ба қонунгузории кишвар мутобиқи талаботи даврони рушди муосири ҳуқуқӣ ҷанбаи бештару возеҳи инсондӯстӣ бахшид.

Дар қонунгузории ҶТ ҷазои ҷиноятӣ яке аз воситаҳои мубориза бо ҷинояткорӣ буда, низоми ҷазо бевосита бо сиёсати ҷиноятии давлат алоқаманд аст. Сиёсати муосири қонунгузории ҷиноятии давлат дар соҳаи ҷазо дар ду самти ба ҳам мутақобил: гуманизатсия ва пурзӯргардонӣ амалӣ карда мешавад. Ин аз хусусиятҳои равшану барҷастаи сиёсати муосири ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони кунунии рушду инкишофи сиёсати ҳуқуқиву қонунгузории кишвар ба ҳисоб меравад. Раванди инсондӯстии ҷазоҳои ҷиноятӣ шумораи зиёди давлатҳоро фаро мегирад ва қонунгузории ҷиноятии ватанӣ бояд ба ин масъала посухгӯ бошад. Ин аст, ки меъёрҳо ва санксияҳои қонунгузории ҷиноятӣ рӯз то рӯз ба талаботи принципҳои инсондӯстӣ мувофиқ қунонида шуда истодаанд.

Низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ васеъ буда, ҷазоҳоро аз рӯйи он фарқ кардан мумкин аст, ки онҳо бо маҳрум кардан аз озодии шахсе, ки ҷиноят содир кардааст ва мутаносибан бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста аст ё не. Азбаски маҳрум сохтан аз озодӣ ҳамчун намуди ҷазо барои ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин мебошад, давлат кӯшиш мекунад, ки мувозинати байни манфиатҳои тамоми ҷомеаро нигоҳ дошта, онро аз таҷовузҳои ҷиноятӣ ҳифз намояд, вале дар баробари ин, роҳи тадбирҳои инсондӯстонаи қонунгузории ҷиноятиро нисбати ҷинояткорон пеш гирад.

Чунин кӯшиши давлат мавҷудияти низоми ҷазоро муайян мекунад, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд.

Дар айни замон сиёсати қонунгузории ҷиноятӣ пайваستا амалӣ карда мешавад, ки он ба васеъ намудани доираи татбиқи ба истилоҳ намудҳои алтернативаи ҷазо, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, нигаронида шудааст. Истифодаи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба пешгирии ҷиноятҳои такрорӣ ва тарбия намудани шахсони ҷиноят содиркарда имкониятҳои васеъро фароҳам меоварад. Илова бар ин, таъин намудани чунин ҷазоҳо имкон медиҳад, ки барои нигоҳдории маҳкумшудагон хароҷоти камтар сарф гардад, ки он метавонад ба қисмати буҷети давлат таъсири мусбӣ расонад.

Ногуфта намонад, ки таҳлили қонунгузории амалкунанда ба масъалаҳои таъин ва иҷрои ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз мавҷуд будани мушкилоти зиёде шаҳодат медиҳад. Дар ҳама намуди ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, судҳо ба иштибоҳ роҳ медиҳанд, ки ин ҳолат аҳаммияти таҳқиқоти илмиро дар ин самт меафзояд.

Ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз таърихи ташаккул ва инкишофи ба худ хос бархӯрдоранд. Зарурати истифодаи онҳо дар таърих бо сабабҳои гуногун вобаста будааст: аз пасандозҳои мурофиавӣ ва молиявӣ то ноил шудан ба чунин ҳадафи аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим ва барои ҷомеа ғоиданок, ба монанди кам кардани ҷиноятҳои такрорӣ, татбиқи ғояҳо ва концепсияҳои инсондӯстона. Ба масъалаи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар замони ҳозира, дар қонунгузории ҷиноятӣ аксари кишварҳо таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардидааст, то қонунгузории онҳо инсондӯстона гардад.

Таҷрибаи чандинсолаи қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар кишвар нишон доданд, ки санадҳои ҳуқуқии марбут ба танзими муносибатҳои ҷамъиятии соҳаи мазкур камбудии назаррас доранд, ки аз қабули шитобкоронаи онҳо маншаъ мегиранд. Ҳамзамон аз қабули санадҳои мазкур муҳлати зиёд сипарӣ гардида, бо ворид намудани тағйиру иловаҳои барзиёд меъёрҳои онҳо мураккабу душворфаҳм гардида истодаанд. Чунончи, баъзе меъёрҳои қонунгузорӣ ба амалияи имрӯзаи кишвар мувофиқат намеkunанд ва баъзе аз намудҳои ҷазоҳо механизми татбиқи худро гум кардаанд. Аз ҷумла дер боз ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар амалияи судӣ мавриди истифода қарор намегирад ва дар хусуси механизми татбиқи он чораҳои зарурӣ андешида нашудааст.

Чи тавре аз маълумотҳои оморӣ маълум мешавад, корҳои ҳатмӣ дар соли 2019 586 адад, соли 2020 673 адад, соли 2021 585 адад, соли 2022 812 адад, соли 2023 757 адад, соли 2024 573 адад, корҳои ислоҳӣ 2019 588 адад, соли 2020 710 адад, соли 2021 535 адад, соли 2022 575 адад, соли 2023 537 адад, соли 2024 368 адад, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ 2019 44 адад, соли 2020 52 адад, соли 2021 41 адад, соли 2022 65 адад, соли 2023 63 адад ва соли 2024 бошад, 84 ададро ташкил медиҳад [397].

Лозим ба зикр аст, ки ҳукумати кишвар дар самти татбиқи сиёсати ҳуқуқӣ, аз ҷумла баланд бардоштани самаранокии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ чораҳои зарурии ҳуқуқӣ андешида истодааст. Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронҳои худ борҳо оид ба сиёсати ҳуқуқӣ, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқию иҷрои бечунучарои қонунгузории кишвар таъкидҳои судманд намудаанд. Аз ҷумла изҳор доштанд: “Ҳадафи асосии баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ба он равона шудааст, ки эътирофу эҳтиром, риоя ва иҷрои қонун ба ҳукми одату анъана табдил ёбад. Зеро тавре равандҳои рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ собит месозанд, танҳо ҷомеае ба пешрафту тараққиёт ноил шуда метавонад, ки дар он Конститутсия ва қонунҳо бечунучаро риоя ва иҷро шуда, волоияти қонун ҳамчун арзиши муҳимми давлати ҳуқуқбунёд

таъмин гардад” [376]. Дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 қайд гардидааст, ки “Дар замони муосир қонунгузории ҷиноятӣ ба сифати яке аз воситаҳои муҳимми танзимсозандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад намуда, манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлатро аз таҷовузҳои ҷинояткорона ҳифз менамояд” [5]. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои сиёсати давлатии ҷиноятиро инсондӯстона гардонидани қонунгузории ҷиноятӣ шуморидааст [4]. Умуман, дар кишвар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти сиёсати ҳуқуқӣ ҷиноятӣ, аз ҷумла низоми ҷазои ҷиноятӣ таҳия гардида, қонунгузории ҷиноятӣ низ доираи ҷазоҳои ҷиноятиро, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба таври дақиқ муқаррар кардааст.

Дар маҷмӯъ, нуқсонҳои қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, амалияи судӣ, мушкилот дар самти иҷрои ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд ва дигар масъалаҳои дар боло зикршуда мубрамияти таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро ифода мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар таҳқиқу баррасии масъалаи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, саҳми олимону муҳаққиқони ватанӣ ба назар мерасад. Ҳарчанд масъалаи мазкур дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ба таври маҷмӯӣ дар доираи як таҳқиқоти мукамал ва бо низоми қонунгузории муосир таҳқиқ нашуда бошад ҳам, вале оид ба паҳлуҳои алоҳидаи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, донишмандони ватанӣ, аз қабили А.А. Абдурашидзода [336], Ҷ.А. Абдуллозода [337], У.А. Азиззода [338], А.М. Диноршоҳ [224], З.А. Камолов [348], Н.А. Қудратов [72], М.М. Маҳмудов [88], Э.Б. Миралиев [361], С.Т. Мирзоев [360], Н.М. Нодирзода [363], А.И. Сафарзода [193], А.С. Тағозода

[369], И.Р. Тулиев [370], Т.Ш. Шарипов [331] ва дигарон масъалагузорӣ намудаанд.

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, мавриди баррасии пурра қарор нагирифта, танҳо баъзе аз паҳлуҳои ҷазоҳои мазкур масъалагузорӣ гардидаанд. Ба ҷанбаҳои мазмуну моҳият, таъини ҷазо ва иҷрои ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, муҳаққиқон А.А. Абдурашидзода [200] ва И.Р. Тулиев [370] таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудаанд. Аз ҷаҳор намуди ҷазои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, танҳо корҳои ислоҳӣ ба таври муфассал мавзӯи таҳқиқоти олимони ватанӣ, аз ҷумла Т.Ш. Шарипов [331], З.А. Камолов [241], А.А. Абдурашидзода [336], Н.М. Нодирзода [363; 242] қарор гирифтааст. Ҳамзамон якҷанд асарҳо оид ба ҳуқуқи ҷиноятӣ мавҷуданд, ки аз ҷониби олимони ватанӣ таҳия шудаанд ва баъзе аз паҳлуҳои мавзӯи таҳқиқотро фаро мегиранд [47]. Умуман, дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ҳанӯз таҳқиқоти комплекси монографию диссертационии мукамал дар самти мавзӯи таҳқиқшаванда ба анҷом расонида нашудааст.

Дар тафовут аз ҳуқуқшиносони тоҷик бисёре аз олимони рус ба паҳлуҳои ҷудогонаи мавзӯи таҳқиқот ва намудҳои алоҳидаи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, аз қабилӣ В.П. Марков [356], Е.Е. Мелюханова [89], С.А. Рожков [297], В.А. Уткин [176] ва дигарон. Дар таҳқиқоти муҳаққиқони мазкур паҳлуҳои зиёди ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз ҷумла масъалаҳои низоми ҷунин ҷазоҳо, мазмуну моҳият, тартиби таъин ва иҷрои онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Масъалаи мазмуну моҳият, таъин ва иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони зерин: С.Н. Бударов [211], В.А. Дуюнов [346], А.П. Кузнецов [256], Э.В. Лядов [260], Н.Г. Осадчая [365] ва дигарон ба назар мерасад.

Ба масъалаҳои мазмуну моҳият, таъин ва иҷрои ҷазои қорҳои ислоҳӣ муҳаққиқони зерин таваҷҷуҳ намудаанд: Д.А. Бова [207], Н.С. Ирина [239], А.В. Корнеева [353], П.Н. Красоткин [354], В.Н. Орлов [364], О.П. Шибанкова [373] ва дигарон.

Масъалаҳои мафҳуму моҳият, тартиби таъин ва иҷрои ҷазои маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони зерин мушоҳида мегардад: Я.Н. Ермолович [53], А.Л. Карабанов [349], Т.В. Уткина [324] ва дигарон.

Масъалаи маҳдуд қардани озодӣ яке аз баҳсноктарин ҷазоҳоест, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад ва он аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, аз ҷумла С.Б. Бойко [342], Е.В. Колбасова [350], Р.В. Комбаров [63], И.В. Соколов [135] ва дигарон.

Ҳамин тавр, олимони ватанию хориҷӣ дар таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз ҷумла қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд қардани озодӣ саҳми худро гузоштаанд. Вале чи тавре ишора шуд, аксари таҳқиқоти зикршуда ҷудогона ва номукамал буда, бештар ба илми ҳуқуқи ҷиноятии хориҷӣ дахл дошта, қонунгузорию муносири Тоҷикистонро фаро намегиранд. Ҳамзамон паҳлуҳои алоҳидаи мавзӯи таҳқиқшаванда дар асоси қонунгузорӣ ва амалияи судии кишвар мавриди омӯзишу баррасӣ қарор нагирифтааст. Бо ин назардошт, таҳқиқоти мазкур яке аз таҳқиқотҳои нахустини диссертатсионӣ дар мавзӯи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, тибқи қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқи ҚТ ба ҳисоб меравад ва барои илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқсозии кишвар аҳаммияти назаррас хоҳад дошт.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар доираи лоиҳаҳои илмии кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, ки ба

мавзуи «Масъалаҳои муҳимми назариявӣ ва амалии қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ (барои солҳои 2021-2025)» бахшида шудааст, таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиш ва таҳқиқоти доктриналӣ, ҳуқуқтатбиқсозӣ ва мукамалгардонии қонунгузории ҷиноятӣ, таъин ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ дар самти ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон муайян кардани мафҳуми моҳият, тартиби таъини ҷазо ва иҷроии ҷазоҳои корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, ошкор сохтани нуқсонҳо ва мукамалгардонии қонунгузории кишвар дар самти ҷазоҳои мазкур мақсади таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсадҳои мазкур ҳалли вазифаҳои зерин зарур аст:

- муайян намудани мафҳум ва моҳияти ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд;
- омӯзиши проблемаҳои мақсадҳои ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳқиқи проблемаҳои низоми ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- муайян кардани моҳият ва мазмуни корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ;
- муайян кардани моҳият ва мазмуни корҳои ислоҳӣ;
- муайян кардани мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- муайян кардани мафҳум ва аломатҳои маҳдуд кардани озодӣ;
- таҳқиқ намудани таъини ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ;
- баррасӣ намудани таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ;

- омӯзиши таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- омӯзиши таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ;
- баррасии танзими ҳуқуқии иҷроӣ корҳои ҳатмӣ;
- баррасии иҷроӣ ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ;
- баррасии иҷроӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- баррасии ташкили иҷроӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти таҳқиқот ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, баромад менамояд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Таҳқиқу омӯзиши мафҳуму моҳият, тартиби таъини ҷазо ва иҷроӣ ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба сифати мавзӯи таҳқиқот баромад менамояд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқот нақшавӣ буда, аз ду марҳилаи муайян иборат мебошад.

Дар марҳилаи аввал (солҳои 2022-2023) захираҳои илмию иттилоотӣ вобаста ба мавзӯи таҳқиқотӣ ба низом дароварда шуда, аз ҷониби Шурои олимон тасдиқ гардид.

Дар марҳалаи дуюм (солҳои 2023-2025) мақсаду вазифаҳои гузошташуда иҷро гардиданд. Доир ба мавзӯи таҳқиқотӣ мақолаҳои илмӣ ба таърифи расида, диссертатсия омода карда шуд.

Таҳқиқот масъалагузори баъзе низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла давраи зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравиро фаро мегирад. Ба таври васеъ таҳқиқот фарогири қонунгузорию асосҳои назариявии солҳои 1994-2025 мебошад.

Макони таҳқиқот кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Давраи таҳқиқот солҳои 2022-2025-ро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори

сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, инчунин маҷмуи асарҳои назариявӣ ва амалиявӣ дар самти проблемаҳои асосии доктринаи ҳуқуқии ҷинойтӣ, вобаста ба мавзӯи таҳқиқшаванда ва асарҳои олимони ватанию хориҷӣ, аз ҷумла А.А. Абдурашидзода, Ҷ.А. Абдуллозода, У.А. Азиззода, С.Б. Бойко, Д.А. Бова, С.Н. Бударов, А.М. Диноршоҳ, В.А. Дуюнов, Я.Н. Ермолович, Н.С. Ирина, З.А. Камолов, А.Л. Карабанов, А.В. Корнеева, Е.В. Колбасова, Р.В. Комбаров, П.Н. Красоткин, А.П. Кузнетсов, Н.А. Қудратов, Э.В. Лядов, М.М. Маҳмудов, В.П. Марков, Е.Е. Мелюханова, Э.Б. Миралиев, С.Т. Мирзоев, Н.М. Нодирзода, В.Н. Орлов, Н.Г. Осадчая, С.А. Рожков, А.И. Сафарзода, И.В. Соколов, А.С. Тағозода, И.Р. Тулиев, Т.В. Уткина, В.А. Уткин, Т.Ш. Шарипов, О.П. Шибанкова ва дигарон ташкил медиҳад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси усулҳои таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои умумиилмӣи фалсафӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда аз усулҳои расмӣ-ҳуқуқӣ, расмӣ-мантиқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, омӯрӣ ва дигар методҳои умумӣ ва махсуси илмӣ, ки аз ҷониби илм таҳия ва дар амалия санҷида шудаанд, истифода шудааст. Тавассути усули расмӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми моҳияти ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, мафҳуми моҳияти қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд қардани озодӣ ва дигар мафҳуми истилоҳоти ҳуқуқии ба мавзӯи таҳқиқот дахлдошта аз нигоҳи расмӣ таҳлилу таҳқиқ ва пешниҳод гардидаанд. Бо истифода аз усули расмӣ-мантиқӣ тартиби таъин, иҷрои ҷазоҳои қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд қардани озодӣ ва ҳукмҳои судӣ оид ба ҷинойтҳои мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, нуқсонҳои ҷойдошта ошкор гардидаанд. Бо ёрии усули муқоисаи давлативу ҳуқуқӣ қонунгузориҳои ҷинойтӣ ва иҷрои ҷазои ҷинойтии ҚТ бо дигар давлатҳои хориҷӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар рафти таҳқиқот усули омӯрӣ ба қор бурда шуда, дар асоси

сарчашмаҳои бозътимоди расмӣ омили таъини ҷазоҳои ҷиноятии қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ ва маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ дар амалия таҳлил ва ҳулосабарорӣ гардидааст. Дар баробари ин, дар таҳқиқот усули расмӣ-забонӣ истифода гардидааст, ки бо ёрии он тарзи дурусти истилоҳот, мафҳумҳо ва категорияҳои ҳуқуқӣ аз ҷиҳати забонӣ дар қонунгузории амалкунанда баррасӣ гардидааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар раванди таҳқиқот таҷрибаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҚТ дар самти ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз ҷумла Хадамоти иҷроии назди Ҳукумати ҚТ, зиёда аз 635 парванда аз бойғонии Суди Олии ҚТ, маълумоти омории Агентии омили назди Президенти ҚТ, зиёда аз 250 варақаи иҷро оид ба ҷазоҳои қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ ва маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар таҳқиқоти комплексию доктриналӣ, ҳуқуқтаъбиққунию муаммалгардонии ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ифода меёбад. Ҳамзамон таҳқиқоти мазкур яке аз нахустин таҳқиқотҳои муаммали илмӣ мебошад, ки тамоми паҳлуҳои ҷазоҳои ҷиноятии қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд қардани озодӣ, ба монанди мафҳуми моҳият, тартиби таъин ва иҷроии онҳоро дар доираи як таҳқиқот фаро мегирад.

Мазмуни намудҳои ҷазои баррасишаванда дар сатҳи ҳамаҷониба аз нуқтаи назари ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ таҳлил қарда шудааст, ки имкон медиҳад на танҳо хусусиятҳои моддии ин намуди ҷазо баҳогузорӣ, балки хусусиятҳои он ва вазъи ҳуқуқии маҳкумшудагон низ муайян қарда шавад.

Ҳангоми таҳияи рисола ва асоснок қардани нуқтаҳои барои ҳимоя пешниҳодшуда муаллиф ба таҷрибаи хориҷии дар ин самт мавҷудбуда таъя

намуда, имкониятҳои дарки онро дар робита ба рушди қонунгузории ҷиноятии ҚТ муайян кардааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳои илмии зерин пешниҳод мегарданд, ки онҳо наwgониҳои диссертатсияро ифода меkunанд:

1. Муаллиф дар концепсияи илмии худ мафҳуми низоми ҷазоро асоснок ва пешниҳод намудааст, мувофиқи он низоми ҷазо номгӯйи пурра ва барои судҳо ҳатмии ҷазо фаҳмида мешавад, ки аз тарафи қонунгузории ҷиноятии амалкунанда муқаррар карда шуда, вобаста ба дараҷаи вазниниашон бо як тартиби муайян ҷойгир карда шудаанд. Дар низом намудҳои ҷазо вобаста ба дараҷаи вазниниашон: аз ҷазоҳои сабук ба ҷазоҳои вазнин суратгиранда ҷойгир гаштаанд. Аҳаммияти низоми ҷазо тавассути се омил муайян мешавад:

– мувофиқи қонуни ҷиноятӣ, ҳангоми таъини ҷазо муқаррар гардидани намудҳои ҷазо бо нишон додани андоза ва тартиби татбиқи онҳо имконияти худсариро аз тарафи суд истисно менамояд;

– низоми ҷазои ҷиноятӣ чорҷӯби ҳуқуқиро ба вуҷуд меоварад ва ба суд имкон медиҳад, то аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ адолати судиро амалӣ намояд;

– низоми ҷазои ҷиноятӣ ба суд имконият медиҳад, ки ба хусусият ва дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, шахсияти гунаҳгор ва дигар ҳолатҳои кор баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода шуда, принципи фардикунондани ҷазо амалӣ гардад.

2. Исбот карда шудааст, ки корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ дар қонунгузории ҷиноятии кишвар муқаррар гардида, дорои мазмуну моҳияти худ мебошад. Мазмуну моҳияти корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ дар он ифода меёбад, ки зимни он маҳкумшуда ба кори ғоиданоки ҷамъиятӣ ба таври бемузд машғул гардида, ба ин восита гуноҳи худро дар назди ҷомеа ҷуброн менамояд. Ҷазои мазкур дорои оқибатҳои сазой буда, ҳамчун чораи ислоҳи маҳкумшуда баромад мекунад. Мазмуну

моҳияти корҳои ҳатмиро ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ хусусият ва аломатҳои он ифода мекунад.

3. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар самти иҷрои корҳои ислоҳӣ чунин мушкилоти асосӣ ҷой доранд:

- норасоии ҷойи корӣ дар маҳалле, ки маҳкумшуда бояд корҳои ислоҳиро адо намояд;

- норасоии кадрӣ ҷиҳати назорати маҳкумшудагоне, ки корҳои ислоҳиро адо мекунад;

- номукаммалии механизми татбиқи ҷазои интизомӣ ҳангоми вайрон шудани тартиботи меҳнатӣ аз ҷониби маҳкумшуда;

- номукаммалии механизми баҳисобгирии вақти адои корҳои ислоҳии маҳкумшудагон;

- ба кормандони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои беасос фиристодани мавод барои оғоз намудани парвандаҳои ҷустуҷӯӣ нисбати маҳкумшудагон роҳ надиҳад.

4. Бояд ибраз дошт, ки андешаҳо оид ба нолозим эътироф намудани ҷазои маҳдуд кардани озодӣ моро қонеъ накарда, устувории мавқеи моро оид ба нигоҳ доштан ва мукамал намудани механизми татбиқи ҷазои мазкур ҳалалдор сохта наметавонад. Ба ақидаи мо, дар ин хусус ба шитобкорӣ набояд роҳ дод, зеро ҷазои мазкур ҳануз аҳаммияти ҳудро гум накарда, дорои оқибатҳои сазой ва ислоҳӣ мебошад. Мавҷудияти ин ҷазо аз инсондӯстона будани қонунгузори ҷиноятӣ кишвар дарак медиҳад.

5. Мушкилоти таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ метавонанд ба сабабҳои гуногун вобаста бошанд, аз ҷумла норасоии қонунгузорӣ, мушкилоти иқтисодӣ, шубҳаҳо дар бораи самаранокии онҳо ва таҳдидҳо дар бораи такрори содири ҷиноятҳо. Барои беҳтар кардани низом ва таҳкими таъини дурусти ҷазои мавриди назар, зарур аст, ки қонунгузорӣ такмил дода шавад, механизмҳои мониторингӣ ва дастмонаҳои назоратӣ истифода бурда шавад. Камбудии амалияи судӣ дар таъин ва

ичрои ҷазоҳои маҳдуд кардани озодӣ, аз норасоии қонунгузорӣ ва техникӣ то мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва кадрӣ метавонанд боиси номукаммалӣ дар истифодаи ин намуди ҷазо ва боиси фаромӯш шудани ҳадафи асли, яъне реинтеграцияи маҳкумшудагон ба ҷомеа шаванд. Барои бартараф намудани ин камбудӣҳо зарур аст, ки таҷрибаи судӣ ва қонунгузорӣ дар бораи ҷазоҳои алтернативаи маҳрум сохтан аз озодӣ, аз ҷумла маҳдуд кардани озодӣ мавриди омӯзиш қарор дода шавад, механизмҳои назоратӣ, ба монанди мониторинг ва дастмонаҳои электронӣ ҳамчун пробатсия дар як қисми муассисаҳо роҳандозӣ карда шавад.

6. Асоснок карда шудааст, ки айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти низоми ҷазо ҷараён дорад, ки самтҳои афзалиятноки он пурзӯр намудани мубориза ба муқобили ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин ҳангоми сабук кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои начандон вазнин ва миёна мебошад. Сиёсати давомдор оид ба гуманизатсия, ташаккули муносибати сифатӣ ба дарки моҳияти ҷазои ҷиноятӣ, сабук кардани сиёсати ҷазо, пеш аз ҳама, дар афзоиши намудҳои ҷазое, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста нестанд, васеъ намудани доираи асосҳои татбиқи онҳо, такмил додани танзими иҷроии онҳо, зоҳир мегардад.

7. Қонунгузориҳои амалкунанда иҷроии қорҳои ҳатмиро, асосан, аз лиҳози миқдорӣ яъне шумораи соатҳои адошуда арзёбӣ менамояд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки чунин усули баҳогузори наметавонад пурра ифодакунандаи сатҳи воқеии ислоҳи шахсони маҳкумшуда бошад. Зеро ду нафари маҳкумшуда бо шумораи баробари қор метавонанд рафтору муносибати гуногун дошта бошанд. Аз ин рӯ, зарурати ворид кардани унсури сифативу рафторӣ ба низоми баҳогузориҳои иҷроии қорҳои ҳатмӣ пеш меояд. Ин унсур бояд на танҳо рафтор, балки омодагии маънавию иҷтимоии шахсро низ инъикос намояд. Чунин унсурро «низоми табдил ё конвертатсияи соатҳо» шуморидан мумкин аст. Тибқи ин низом ҳар як соати иҷроии ҷазои қорҳои ҳатмӣ аз рӯйи меъёрҳои махсуси ахлоқӣ,

интизомӣ ва иҷтимоӣ баҳогузори мешавад. Яъне бар асоси муҳосибаи баробар (1 соат = 1 соат) механизме пешниҳод мегардад, ки ҳар як соат бо назардошти сифати иҷрои ҷазо “вазн” ва “арзиш”-и инфиродӣ ба худ касб намуда, бо коэффитсентҳои махсус ҳисоб карда мешавад.

8. Таҳқиқот муайян намуд, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятҳои кишвар ба такмил ниёз дошта, баъзе масъалаҳои муҳим дар онҳо аз танзими ҳуқуқӣ дур мондаанд. Аз ҷумла:

– Муҳлати корҳои ҳатмӣ м. 48 (1) КҶ ҚТ барои шахсони бекор то 8 соат дар як рӯз муқаррар карда шавад. Ин ба маҳкумшуда имконият медиҳад, ки муҳлати ҷазоро ҳар чӣ зудтар адо намояд ва ҳам бо кор таъмин намудани маҳкумшударо осонтар менамояд. Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки ҳаҷми соат ба 480 соат расонида шавад.

– Дар қ. 3 м. 54 КҶ ҚТ чунин муқаррарот ҳамроҳ карда шавад: «Шахсоне, ки дар ҳудуди қаламрави ҚТ ҷойи зисти доимӣ надорад, ба кор ҷалб карда нашаванд».

– Дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ (м. 48(1) КҶ ҚТ) бояд бо истилоҳи зерин: «Корҳои ҳатмӣ дар ҳудуди минтақаи шаҳрӣ ё маҳалҳои ноҳия, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад, адо карда мешавад» ва «вале дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда» ба истилоҳи «вале дар ҳудуди минтақаҳои шаҳрӣ ё ноҳияе, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад» иваз карда шавад.

– Пешниҳод менамоям, ки дар м. 14 КИҶҚ ҚТ таълими ҳарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳи маҳкумшудагон муқаррар карда шавад. Инчунин дар боби 16 КИҶҚ ҚТ як моддаи дигар ба масъалаи татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ пешбинӣ карда шавад.

– Қисми 10 м. 52 КИҶҚ ҚТ ба ҳолатҳое, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазо иҷозат дода мешавад, бахшида шавад.

– Пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИЧҚ ҚТ истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” ба истилоҳи “муассисаи адои ҷазо” иваз карда шавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ имкон медиҳад, ки муқаррароти назариявӣ ба такмили фаъолияти судҳо ва мақомоти иҷрокунандаи ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ, корҳои ислوҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд кардани озодӣ равона карда шаванд. Маводҳои таҳқиқотӣ метавонанд барои ба низом даровардан ва таҳияи ақидаҳои илмӣ оид ба мазмуни ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, механизми таъин ва иҷрои ин намуди ҷазо, инчунин роҳҳои баланд бардоштани самаранокии татбиқи ҷазоҳои дар асоси қонунгузори ҚТ татбиқшаванда мавриди истифода қарор гиранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки пешниҳоду тавсияҳои дар он ифодаёфта метавонанд дар таҷрибаи судӣ ва ислوҳнамоӣ татбиқ карда шаванд, инчунин аз ҷониби прокурорҳо ҳангоми иҷрои ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, истифода баранд. Мавод ва натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии, ки дорои ихтисосу факултетҳои ҳуқуқшиносӣ дар соҳаи қонунгузори ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мебошанд, истифода гардад. Яъне ба баёни дигар, натиҷаҳои илмӣ дар натиҷаи анҷоми таҳқиқот анҷомёфта аз нигоҳи коршиносӣ дорои арзишу аҳаммияти омӯзишӣ ва таълимианд ва аз онҳо метавон дар раванди тадрис дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳуқуқӣ истифода намуд. Пешниҳоду хулосаҳои таҳқиқотро дар таҳияи асарҳои илмӣ таълимӣ, аз ҷумла таҳияи воситаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ба таври васеъ истифода кардан мумкин аст. Ҳамзамон зимни такмили қонунгузори ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, ҳангоми таҳияи тафсирҳои илмӣ расмӣ пешниҳоду хулосаҳои таҳқиқот метавонанд истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, таҳлили натиҷаҳо ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, андешаҳо ва тавсияҳои назариявӣю амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисаи давлативу ҳуқуқии қонунгузории миллӣ бо қонунгузории кишварҳои хориҷӣ дар самти тартиби таъин ва иҷрои ҷазоҳои ҷиноятӣ корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ асос меёбад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 5.5.8. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, ки бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2025, №10 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи нафгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсия, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣю ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба ҷанбаҳои гуногуни ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, асоснок карда мешавад. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бевосита аз ҷониби муаллиф иҷро гашта, дар доираи пажӯҳиш мафҳумҳои асосӣ шарҳ дода ва тамоюлҳои нав ошкор карда шудаанд, нуқсонҳо дар қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва ҳангоми таъини ҷазоҳои корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби судҳо муайян гардида, роҳҳои ҳалли проблемаҳои мубрами дар ин самт ҷойдошта дар доираи муқаррароти илмӣ нишон дода шудаанд, хулосаҳо ва пешниҳодҳо

дар интишороти илмӣ муаллиф аз рӯйи мавзуи таҳқиқи диссертатсионӣ дарҷ гардидаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ иҷро шуда, якчанд маротиба дар ҷаласаҳои он муҳокима шуда, баъдан ба ҳимоя дар Шурои диссертатсионии 6D. КОА-019 назди ДМТ тавсия шудааст. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои ҷарсолаи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ (амалӣ)-и устодон (ҳайати профессорону устодон) ва кормандони Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт (солҳои 2022-2025), инчунин хулосаву пешниҳодҳо дар конференсияҳои зерини байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ дар шакли маъруза ироа гардидаанд:

А) байналмилалӣ:

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» – маъруза дар мавзуи «Маҳакҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ» (Душанбе, 2022);

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Основные подходы к управлению знаниями в науке и образовании» – маъруза дар мавзуи «Наказания, не связанные с изоляцией осужденного от общества: понятие и сущность» (Казань, 2023);

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Научно-просветительская деятельность в условиях глобализации» – маъруза дар мавзуи «Проблемаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии иҷрои қарорҳои ислоҳӣ» (Казань, 2024);

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Научно-просветительская деятельность в условиях глобализации» – маъруза дар мавзуи «Мафҳум ва хусусиятҳои маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ» (Казань, 2024).

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «Мушкилоти мубориза бо ҷинояткорӣ дар фазои Авруосиё» – маъруза дар мавзӯи «Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ» (Душанбе, 2024).

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалии «15-солагии Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъият ва дурнамо» – маъруза дар мавзӯи «Проблемаҳои ташкилии ҳуқуқии иҷрои қарорҳои ислоҳӣ» (Душанбе, 2024).

– Конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалии «Ҳуқуқи инсон ва ҷаҳонишавӣ» бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва эълонгардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» – маъруза дар мавзӯи «Масоили танзими ҳуқуқии таъини ҷазо дар намуди қарорҳои ҳатмӣ» (Душанбе, 2024).

Б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ ва Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) – маъруза дар мавзӯи «Критерияи ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ» (Рашт, 18-23 апрели соли 2022 – Ҳафтаи илм).

– Конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, бахшида ба 26-солагии Ваҳдати миллӣ ва Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) – маъруза дар мавзӯи «Мафҳуми ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд» (Рашт, 14-20 апрели соли 2023 – Ҳафтаи илм).

– Конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, бахшида ба 27-солагии Ваҳдати миллӣ ва Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) –

маъруза дар мавзуи «Проблемаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии иҷрои корҳои ислоҳӣ» (Рашт, 15-20 апрели соли 2024 – Ҳафтаи илм).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллиф 6 монография, 52 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 27-тои онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 25 мақола дар нашрияҳои дигар ба чоп расонидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, панҷ боб, понздаҳ зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, номгӯйи адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 409 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ I. МОҲИЯТ, МАҚСАД ВА НИЗОМИ ҶАЗО ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1.1. Мафҳум ва моҳияти ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар ҷомеаи мо аз аҳаммияти бисёр зиёд ва муҳимме бархӯрдор мебошанд, зеро онҳо дар замони на чандон дур ташаккул ёфта, ба таври анъанавӣ ва ғайриқонуна имрӯз даъвову тақозоҳои репрессивӣ ва ҳуқуқи ҷиноятиро касб намудаанд. Махсусан баъд аз шуруъи давраи сифатан нави рушди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне замони ба истиқлол даст ёфтани кишвар ва ҳамчунин бо таваҷҷуҳ ба ислоҳоти ҳуқуқи анҷомшуда, мизони муҳим будани ҷазоҳои мазкур ба маротиб афзоиш ёфтааст. Тавре ин равандро В.А. Уткин тавсиф менамояд, “дар аксари ҳолат шаҳрвандон ҳукмҳои судiero, ки бидуни таъин гардидани муҳлатҳои мухталифи маҳрум сохтан аз озодӣ содир мешаванд, ҳамчун “гузашт” нисбат ба шахсони ҷинояткор ва номуваффақ ба поён расидани раванди муҳофизат ва тафтишот қабул менамоянд” [174, с. 46].

Ҷазо дар низоми ҳуқуқи ҷиноятии ҳар як давлат на танҳо воситаи ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, балки омили муҳимми тарбияи ҳуқуқи шахс ва барқарорсозии адолати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷазо ҳамчун чораи маҷбурунии давлатӣ ҷиҳати барқарор кардани ҳуқуқ ва пешгирии ҷиноятҳои нав истифода мешавад. Дар марҳалаи рушд ва ислоҳоти сиёсати ҷиноятӣ, ки дар ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷараён дорад, ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани шахс аз ҷомеа вобаста намебошанд, мавқеи махсус касб мекунанд, зеро онҳо ҳамзамон хусусияти тарбиявӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ доранд.

Мафҳуми ин ҷазоҳо, асосан, дар он ифода меёбад, ки шахс аз муҳити иҷтимоии худ ҷудо намешавад, балки дар оила, маҳалли зист ва ҷойи кори

худ боқӣ мемонад. Ҳамин тариқ, маҳкумшуда ҳамзамон бо гирифтани ҷазои қонунӣ, имкони нигоҳ доштани робитаҳои иҷтимоии худро пайдо намуда, минбаъд аз такроран содир намудани кирдорҳои ҷиноятӣ даст мекашад. Ин намуди ҷазо вазифаи дучонибаро иҷро мекунад: аз як тараф, шахс ба қонунгузори эҳтиром мегузорад ва гуноҳи содиркардари ҷаброн менамояд ва аз тарафи дигар, ҷомеа имкони барқарорсозии муносибатҳои солими иҷтимоиро бо шахс нигоҳ медорад.

Ба андешаи А.В. Наумов, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар муқоиса бо кишвари Олмон [276, с. 29] даҳ баробар бештар истифода мешавад. Аз рӯйи мушоҳидаҳои бақайдгирифтаи Ф.Р. Сундунова ва Б.С. Волкова “дар солҳои ахир мавқеи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар миёни ҷазоҳои таъиншаванда аз тарафи судҳо торафт афзоиш меёбад” [144, с. 533]. Чи тавре аз маълумотҳои оморӣ маълум мешавад, дар ҚТ корҳои ҳатмӣ дар соли 2019 586 адад, соли 2020 673 адад, соли 2021 585 адад, соли 2022 812 адад, соли 2023 757, соли 2024 573, корҳои ислоҳӣ 2019 588 адад, соли 2020 710 адад, соли 2021 535 адад, соли 2022 575 адад, соли 2023 537, соли 2024 368 адад, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ 2019 44 адад, соли 2020 52 адад, соли 2021 41 адад, соли 2022 65 адад, соли 2023 63 адад, соли 2024 84 ададро ташкил медиҳад.

Дар 6 соли охир, яъне дар давраи аз соли 2019 то соли 2024 тибқи омили расмӣ теъдоди шахсони ба ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ дар Тоҷикистон маҳкумшуда ба нуқтаи ҳассоси худ расидааст: танҳо тайи ин давра, дар кишвар дар асоси 62502 ҳукми судӣ ба 63842 нафар ҷазои ҷиноятӣ таъин гардидааст, ки аз ин миқдор 23984 ҳукми онро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Агар ба таври дигар гӯем, яъне ба 38,37% - и маҳкумшудагон ҷазои ҷиноятӣ маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест.

Албатта, метавон бо назари бисёре аз муҳаққиқони соҳа дар ин робита мувофиқ буд, ки “сабабҳои асосии ба таври зиёд таъин нагардидани ҷазоҳои ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда, сабабҳои он дар соҳаҳои

ичтимоӣ ва иқтисодӣ нухуфта мебошанд. Нисбат ба шахсони нодор, бекор ва шахрвандоне, ки манбаи ба даст овардани даромади доимӣ надоранд (чунин шахрвандон, тибқи омор, аксарияти шахрвандонро ташкил медиҳанд, ки ба ҷиноят даст мезананд), таъин кардани ҷазоҳое, аз қабيلي ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли вазифаи муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян душвор ба назар мерасад” [278, с. 223]. Бо назардошти аҳаммияти мавзӯ дар баъзе мамлакатҳо дар даҳсолаҳои охир таҳқиқотҳои илмӣ оид ба норасоии маҳрум сохтан аз озодӣ ба сомон расида истодааст. “Оқибатҳои манфии ин намуди ҷазо аз назари дар оянда бо кор таъмин намудани маҳкумшуда ва одатқунонии иҷтимоии онҳо омӯхта шудааст. Маҳз ҳамин оқибатҳои манфии маҳрум сохтан аз озодӣ ба гузаронидани ислоҳот ва инкишофи намуди ҷазоҳои алтернативаи маҳрум сохтан аз озодӣ такони наве бахшид” [87, с. 8].

Дар бисёр давлатҳо сиёсат дар соҳаи ҷазои ҷиноятӣ ба самти бартарии намуди ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа алоқамандӣ надоранд, дар ҳоли тағйир кардан аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба инсонпарварона гардонидани сиёсати ҷиноятӣ кӯшиш менамояд, аз ин доира истисно нест. Дар Тоҷикистон солҳои охир раванди мукамалсозии қонунгузории ҷиноятӣ ва қонунгузории иҷроии ҷазои ҷиноятӣ ва инсонпарварона гардонидани он дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст, зеро ба ҷинояткор таъин намудани ҷазои одилона мутобиқи вазнинии кирдори содирнамуда яке аз шартҳои зарурии ба амал баровардани мақсад, вазифа ва принципҳо дар соҳаи сиёсати ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. “Ҷазои одилона танҳо дар сурате таъин карда мешавад, ки агар ба кирдори содиргардида ҷаматарафа ва объективона (холисона) баҳо дода шуда бошад. Имконпазирии баҳодиҳии холисона аз ҳамон қоидаҳое бармеояд, ки дар қонуни ҷиноятӣ мавҷуданд. Ин ҳолат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ба ин ё он тарз ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс ва нисбати ӯ таъин намудани ҷазои одилона таъсир расонад, бояд дар қонун инъикос ёбад” [337, с. 121]. Э.Б. Миралиев бар он назар аст, ки

“ҷомеаи башарӣ истифодаи васеи ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятидоштаро, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нестанд, мувофиқи мақсад ҳисоб менамояд” [361, с. 3]. Ба андешаи А.С. Тағозода, “намуди ҷазои нисбатан сахттар аз ҷумлаи ҷазоҳое, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, танҳо дар ҳолате таъин карда шуданашон ба мақсад мувофиқ аст, ки намуди ҷазои нисбатан сабуктар ноил шудан ба мақсади ҷазоро таъмин карда натавонад” [369, с. 216]. Аз ин бармеояд, ки таъини ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд. барои ҷомеаи башарӣ аз аҳаммияти зиёд бархӯрдор буда, барои бозгардонидан ва ислоҳи маҳкумшуда нақши калидиро ифо менамояд.

Масъалаи ҷазоҳои ҷиноятии бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа алоқаманднабуда айни замон меҳвари сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии аксари кишварҳои ҷаҳонро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пас аз соҳиб шудан ба истиқлолияти комили давлатӣ қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ дар таҳрири нав таҳия ва қабул гардиданд, ки дар онҳо ба инсондӯстона гардонидани ҷазоҳои ҷиноятӣ бартарият дода шуда, номгӯии ҷазоҳои ҷиноятӣ муқаррар шудаанд, ки ба ҷудо сохтани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии кишвар ба тарбияи оммавӣ ва ислоҳи маҳкумшудагон дар байни ҷомеа афзалият медиҳад.

Қонунгузориҳои ҷиноятии Тоҷикистон ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ро ҳамчун унсури муҳимми сиёсати ҷиноятӣ муайян кардааст. Аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятӣ ҷазо ҳамчун ҷораи маҷбуркунии давлатӣ таъриф мешавад, ки бо ҳукми суд барои шахсе, ки гунаҳгор доништа шудааст, таъин мегардад ва ҳамзамон мақсадҳои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ аз содиршавии ҷиноятҳои навро дар бар мегирад.

Моҳияти ин намудҳои ҷазо на танҳо ба ҷазодиҳӣ маҳдуд мешавад, балки он таъсири тарбиявӣ ва иҷтимоиро низ фаро мегирад. Шахси

маҳкумшуда боқӣ мондан дар муҳити табиӣ ва ҷомеа, нигоҳ доштани робитаҳои оилавӣ ва меҳнати худ ва ҳамчунин имкони ислоҳ ва такмили шахсиятро фароҳам меорад. Ин равиш барои барқарорсозии тарзи муносибати инсондӯстона ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аҳаммияти калон дорад, зеро шахс аз назорати қонун огоҳ мешавад, дар ҳоле, ки ҳанӯз имкони идома додани ҳаёти муқаррариро дорад.

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, таҷассуми принципи инсонгароӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд. Ин гуна ҷазоҳо ба шахс имкон медиҳанд, ки гуноҳи содиркардари ӯ бо ҳисси масъулияти иҷтимоӣ ҷуброн намояд. Ин намудҳои ҷазо на танҳо шахсро ислоҳ мекунанд, балки дар зехни ҷомеа тасаввури навро аз муносибати одилона ва башардӯстона дар баробари ҳуқуқвайронкунандагон ташаккул медиҳанд. Дар амал судҳо ва мақомоти иҷроӣ ҷазо кӯшиш мекунанд, ки ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, бештар татбиқ намоянд, то шумораи маҳкумшудагон дар муассисаҳои ислоҳӣ кам гашта, таъсири иҷтимоии манфӣ коҳиш ёбад.

Аҳаммияти иҷтимоии ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар он ифода меёбад, ки шахс аз лиҳози моддӣ ва ахлоқӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад бе он ки муҳити иҷтимоии ӯ дар зимн ҳалал ёбад. Барои мисол, ҷарима ё корҳои ҷазмӣ шахсро водор мекунанд, ки рафтори ғайриқонуниашро баррасӣ кунад ва масъулияти шахсӣ ва иҷтимоиро эҳсос намояд. Ҳамин тариқ, давлат шахсро на ҳамчун ҷинояткор, балки ҳамчун узви ҷомеа ба ҳисоб мегирад, ки худ як омил барои пешгирии ҷиноятҳои нав ва афзоиши масъулияти шаҳрвандӣ мебошад.

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, инчунин аз ҷиҳати иқтисодӣ барои давлат манфиатноканд. Иҷроӣ ҷазоҳои дорой хусусияти молумулкӣ ё меҳнатӣ нисбат ба нигоҳдори

дар муассисаҳои ислоҳӣ хароҷоти камтар дорад. Ғайр аз ин, маҳкумшуда имкони идомаи фаъолияти меҳнатӣ ва нигоҳ доштани ҷойи кори худро дорад, ки барои ҳуди шахс ва оилааш манфиатнок мебошад. Ҳамин ҳолат ба паст кардани фишори адлиявӣ ба муассисаҳои ислоҳӣ ва самаранокии низоми ҷазо мусоидат мекунад.

Баъд аз ин давра, марҳилаи нави инсонпарварона ё худ гуманизатсия намудани қонунгузорию ҷиноятӣ оғоз мегардад, ки он аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2003, № 45 ибтидо гирифтааст [10]. Тавре, ки ба мушоҳида мерасад, бар асоси ин қонун, аз санксияи моддаи 181 қисми сеюм, аз моддаи 184 қисми сеюм, аз моддаи 186 қисмҳои якум ва сеюм, аз моддаи 200 қисми сеюм, аз моддаи 204 қисми сеюм, моддаи 249 қисми чорум, моддаҳои 306, 310, 395 ва 403 КҶ ҚТ қисми дуюм ҷазои қатл хориҷ карда шудааст.

Инкишофи минбаъдаи инсонпарварона кардани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба КҶ ҚТ 17-уми майи соли 2004 таҷассум ёфта, ба Кодекс 11 моддаи нав – моддаҳои 11(1), 48¹, 153¹, 179¹, 202¹, 202², 206¹, 237¹, 307¹, 307², 307³ илова карда шудаанд [11].

Ғайр аз ин, бо сабаби аз КҶ ҚТ хориҷ намудани ҷазои ҳабс ва васеъ намудани доираи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, инчунин бо мақсади татбиқи сиёсати давлат оид ба инсонпарварона кардани қонуни ҷиноятӣ ба Кодекси мазкур моддаи 48(1) бо номи «корҳои ҷатмӣ» илова гардид. Бо мақсади татбиқи талаботи меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-уми июли соли 2004, № 45 «Дар бораи боздоштан (моратория)-и татбиқи ҷазои қатл» дар санксияҳои м.м. 104 қисми 2, 138 қисми 3, 179 қисми 3, 398 ва 399 ба ҷойи ҷазои ниҳони пешбинишуда дар шакли «ҷазои қатл» ҷазои ниҳой ба «25 сол маҳрум сохтан аз озодӣ» иваз карда шуд. Илова бар ин, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми март соли 2005, № 86 ба КҶ ҚТ меъёри нав-моддаи 58¹, яъне ҷазо дар намуди «якумра аз озодӣ маҳрум сохтан» ҷорӣ гардида,

муҳлати ҷазои пешбиниғардида дар шакли «25 сол маҳрум сохтан аз озодӣ» ба «сӣ сол маҳрум сохтан аз озодӣ» иваз карда шуданд. Ҳамчунин вобаста ба ин ҳолат, ба м.м. 47, 58, 59, 67, 68, 75, 76, 81, 104, 138, 179, 195, 398 ва 399 тағйирот ва иловаҳо ворид карда шуданд. Дар ин асно аз санксияҳои м.м. 248 қисми 1, 282 қисми 1, 279 қисми 4, 280 қисмҳои 2 ва 3 ва 286 қисми 2 ҷазои иловагӣ дар намуди «мусодирази молу мулк» хориҷ карда шуданд.

Мақсад аз ишора ба санадҳои зикршуда таъкиди ин нукта аст, ки қонуни ҷиноятӣ бо дар назар гирифта шудани тағйиру таҳаввули шароити иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодии кишвар ба таври мунтазам таҳриру такмил меёбад. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ мафҳуми ҷазоро ба таври умумӣ истифода бурда, онҳоро ба қисмҳо ҷудо намесозад. Тасниф намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳое, ки маҳкумшударо аз ҷомеа ҷудо нигоҳ медоранд ва ҷазоҳое, ки маҳкумшударо аз ҷомеа дур намесозанд маҳаки илмӣ буда, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ тибқи андешаи олимони соҳа ташаккул ёфта, асоснок гардидааст. Аз ин ҷост, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ оид ба чунин таснифот ва ё мафҳуму тавзеҳоти онҳо меъёри дахлдор ба назар намерасад. Аммо онҳоро дар низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар кардааст, мушоҳида намудан мумкин аст. Бо ин назардошт, ҳангоми истифодаи мафҳуми ҷазо дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳам ҷазоҳое, ки маҳкумшударо аз ҷомеа ҷудо нигоҳ медоранд ва ҳам ҷазоҳое, ки маҳкумшударо аз ҷомеа дур намесозанд, фарогир мебошад.

Лозим ба зикр аст, ки маҳдуд кардани озодӣ яке аз намудҳои ҷазои асосие мебошад, ки дар амалияи судӣ бо сабабҳои маълум таъин намегардад. Ҳадафи аслии ҷорай маҳдуд кардани озодӣ дар намуди нигоҳ доштани маҳкумшуда дар муассисаҳои махсус бидуни ҷудо нигоҳ доштан аз ҷамъият бо риояти татбиқи назорат аз болои он ба муҳлати аз як то панҷ сол мебошад. Дар сурати иваз гардидани қорҳои ислоҳӣ бо ҷорай маҳдуд кардани озодӣ, он метавонад ҳамчун ҷазо ба муҳлати камтар аз як сол таъин карда шавад. Дар ҳолати аз адои ҷазо ашаддӣ саркашӣ намудани

шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, он ба муҳлате, ки дар ҳукми суд барои маҳдуд кардани озодӣ таъин шудааст, бо маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда мешавад. Хусусияти иҷрои ин намуди ҷазо дар он зоҳир меёбад, ки он бояд дар марказҳои махсуси ислоҳи меҳнатӣ бе ҳузури нигоҳбонон зери назару контроли маъмурияти мақомоти дахлдори иҷрои ҷазо татбиқ мешавад.

Дар баробари ин, бинобар сабабҳои иқтисодиву ташкилӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ амалан мазмуни он ба шартан татбиқ накардани ҷазо (м. 71 КҶ ҚТ) хулоса мешавад, вале шартан татбиқ накардани ҷазо ба ҳисоб намеравад. Дар робита ба ин масъала мутахассисони соҳа қайд намудаанд, ки маҳдуд кардани озодӣ дар амал вазифаву функцияи ҷазои ҷиноятиро аз даст додааст [212, с. 9] ва хусусияту ҳаҷми ҳуқуқмаҳдудкунии ин намуди ҷазо барои иҷрои мақсадҳои ҷазо кофӣ нест [307, с. 35].

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ин таъсири онҳо ба муҳити оилавӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Маҳкумшуда метавонад дар муҳити оила боқӣ монад, фарзандон ва ҳамсарро парасторӣ кунад, ба вазифаҳои иҷтимоӣ ва касбӣ идома диҳад, ки ин равиш ба барқарорсозии робитаҳои оилавӣ ва ҳифзи суботи иҷтимоӣ ёрӣ мерасонад. Омӯзиши амалии низоми ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, нишон медиҳад, ки шахсони маҳкумшуда, ки имкони нигоҳ доштани муҳити табииро доранд, бештар ба ислоҳ ва қабули қонунমেҳварӣ тамоюл пайдо мекунанд. Шахсони маҳкумшуда ба ин намуди ҷазоҳо таассуроти манфӣ ва изтиробҳои иҷтимоии маҳрумиятро эҳсос намеkunанд ва ин дар навбати худ ба солимии равонии онҳо мусоидат менамояд.

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, инчунин таъсири иқтисодӣ ва моддии муайян доранд. Барои мисол, шахс метавонад ҷарима пардохт кунад, ки ин ҳам нафъи давлат ва ҳам эҳсоси шахсии масъулиятро таъмин мекунанд. Маблағи иҷрои корҳои

ҳатмӣ метавонад аз 10 то 30 маоши шахсро ташкил диҳад, ки ҳамзамон бо ҷаъолияти меҳнатӣ ва нигоҳ доштани ҷойи кор анҷом дода мешавад. Ин равиш на танҳо хароҷоти иловагӣ давлатро кам мекунад, балки имкони идомаи ҷаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи манфиатҳои оилавино низ фароҳам меорад.

Татбиқи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, талаб мекунад, ки назорати иҷро ва механизмҳои мониторинг самаранок ва фарогир бошанд. Набудани назорати муассир метавонад боиси безъитиной ба ҷазо ва иҷро нашудани он гардад. Дар ҳамин замина муҳим аст, ки мақомоти дахлдор қоидаҳо ва талаботи иҷроии ҷазоро риоя кунанд ва барои корҳои ҳатмӣ ва корҳои ислоҳӣ шароити муносиб фароҳам биоваранд. Илова бар ин, рушди маърифати ҳуқуқӣ ва баланд будани ҳисси масъулият дар ҷомеа шахсони маҳкумшударо водор мекунад, ки бо вичдони пок ва иродаи устувор ба ислоҳ майл кунанд.

Аз он ҷӣ дар боло матраҳ шуд, метавон чунин хулоса баровард, ки таҷрибаҳои амалии вобаста ба ҷаъолиятҳои судӣ ва қонунгузорӣ, ки хосси онҳо мебошанд, ба ҳифзи ҷораҳои репрессивӣ дар кишвари мо мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, таҳқиқоти илмӣ анҷомшуда доир ба ин намуди ҷазоҳо на фақат дар самти демократикунонӣ ва инсондӯстона гардонидани ҳуқуқи ҷиноятӣ, балки ҳамчун намуди қонунан муқарраршудаи ҷазои ҷиноятии дорои иқтисори зарурии репрессивӣ аҳамияти махсус ба худ касб менамояд. Ба ин тартиб, масъалаи дарки ҷазоҳое, ки ҷудо нигоҳ доштани шахси маҳкумшударо дар ҷомеа пешбинӣ намеkunанд, диққат ва таваҷҷуҳи илмиро ба самти мавзӯи моҳияти чунин ҷазо ҷалб месозад [185, с. 344], [194, с. 223], [174, с. 46].

Тарзи баёни ин нукта, ки он тамоми матраҳҳои арзишманди вобаста ба амалияи ватанӣ ва назарияи ҳуқуқи ҷиноятиро инъикос менамояд, амалан заминаи илмиву ҳуқуқиро барои дарки намудҳои мушаххас ва гурӯҳи ҷиноятҳои муайян фароҳам овардааст. Маҳз ба ҳамин хотир аст, ки дар бештари мавридҳо мафҳуми “ҷазоҳои ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда

аз ҷомеа вобаста намебошанд” дар матни пешниҳоднамудаи қонунгузори иҷроии ҷазои ҷиноятӣ инъикоси худро меёбад (фасли 2, боби 3¹ КИЧҚ ҚТ), аммо амалан дар ҳеҷ қойи кодекси мазкур таърифи “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд”, дода нашудааст. Ҳамчунин қонуни ҷиноятӣ дар м. 54 КЧ ҚТ истилоҳи “ҷазоҳои бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият” истифода бурдааст. Бинобар ин, зарурати ягонакунии ин мафҳумҳо дар қонунгузори ҚТ ба миён омадааст. Метавон таърифи зеринро дар фасли 2, боби 3¹ КИЧҚ ҚТ муқаррар намуд: ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа маҷмуи ҷораҳои муқаррарнамудаи қонуни ҷиноятиро вобаста ба аксуламали сазодиҳандагии давлат нисбат ба шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна ташкил медиҳанд, ки ҳуқуқи озодиҳои ӯро маҳдуд менамояд.

Мушаххас аст, ки хусусияти ба ин тарз дарк намудани таърифи ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, аз дарки мафҳуми абстракт ба мафҳуми мушаххас иборат аст, ки дар он мафҳуми абстракт ҳамчун категорияи инъикоскунандаи аломатҳои мушаххаси аналитикии ин ё он падида ё категорияи ҷазо дарк карда мешавад. Бо доштани ҳолати абстрактӣ нисбат ба худ ин падида ва (намудҳои мушаххаси ҷиноят), он дарбаргирандаи донишу маълумоти пурра дар хусуси ин падида ва намудҳои ҷазо намебошад, вале имкони дарки онро тавассути мафҳумҳои ибтидоӣ фароҳам меоварад [23, с. 74].

Аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар мақоми байни озодӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ қарор доранд. Татбиқи ин гуна ҷазоҳо шахсро маҷбур месозанд, ки ба қонун эҳтиром гузорад, вале ҳамзамон маҳкумшуда аз муҳити табиӣ ҷудо намешавад.

Татбиқи босамари ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, талаботҳои муайяни иҷтимоӣ ва ҳуқуқиро дар

бар мегирад. Аввалан, механизми назорат ва мониторинг бояд пурра ва муассир бошад то шахс ҷазои худро ҷиддӣ қабул намояд. Дуввум, бояд фарҳанги ҳуқуқӣ ва ҳисси масъулияти шаҳрвандӣ дар ҷомеа баланд бошад то шахси маҳкумшуда тавонад бо ирода ва вичдони пок ба самти ислоҳи худ майл намояд. Сеюм, мақомоти дахлдор бояд шароити мусоид барои иҷрои ҷазоҳои корҳои ислоҳӣ ва корҳои ҳатмӣ фароҳам биоваранд.

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дорои аҳаммияти ахлоқиву фарҳангӣ низ мебошанд. Татбиқи ин гуна ҷазоҳо ҳисси масъулиятро бедор мекунад ва шахсро водор месозанд, ки аз рӯйи вичдон амал намояд. Ин намудҳои ҷазо мувофиқи принципи “ҷазо барои ислоҳсозӣ”, на “ҷазо барои азоб”, татбиқ мешаванд. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ низ нишон медиҳад, ки истифодаи васеи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба таҳкими робитаи байни давлат ва шаҳрванд мусоидат мекунад, зеро шахс дар муҳити иҷтимоии худ ислоҳ меёбад ва ҷомеа низ ўро қабул мекунад.

Таҳқиқоти мазкур ба масъалаи ҷазоҳои ҷиноятӣ бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, бахшида шуда, моҳияти чунин ҷазоҳо дар афзалияти механизми ислоҳнамоии онҳо маънидод мегардад. Мутобиқи назари мо, ҷомеа аз қадим ҳамчун маҳаки таъсиррасонӣ ва тарбиявӣ эътироф карда мешуд. Нигоҳ доштани маҳкумшуда дар миёни оммаи мардум метавонад раванди ислоҳнамоиро дучанд пуртаъсир гардонида, хароҷотҳои иловагиро пешгирӣ намояд. Масалан, ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ба кори музнок машғул шуда, аз як тараф ба оилаи худ ғоида бахшида, аз тарафи дигар уҳдадории худро назди ҷомеа ва давлат иҷро карда, ба давлат низ ғоида меоварад. Бинобар ин, оқибатҳои сазой ва тарбиявии ҷазоҳои ҷиноятӣ бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, баланд

мебошад, ки дар як маврид моҳият ва боаҳаммиятии чунин ҷазоҳоро ифода мекунад.

Мавриди зикр аст, ки он ҷазоҳое, ки марбут ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа намебошанд, амалан наметавонанд аз мавқеи категорияи “ҷазо” боиси ташаккул ёфтани назарияи дахлдори илмӣ гарданд, зеро чунин ҷаҳорҷӯб имкони дарки мантиқи ба даст овардани донишҳои назариявӣ аз ҳолати абстраксияро бозгу наменамояд. Ба ин сурат дарк шудани қабули намудҳои мушаххаси ҷазо матлаб ва мақсади асосии ҷазоро берун аз маҳдудии он қарор медиҳад, ки зарурати шарҳи аломатҳои онро ба вуҷуд меорад. Дар натиҷаи ин аломатҳои фарқкунандаи махсуси онҳо дар мафҳуми “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд”, бояд аломатҳои ҷазоҳои мавриди назар инъикос карда шавад. К. Маркс навишта буд: “Агар ман мегӯям: ҳам ҳуқуқи Рим ва ҳам ҳуқуқи Олмон вуҷуд дорад, ин қомилан возеҳу равшан аст. Агар ман бигӯям: ҳуқуқ чун абстраксия ба таври мушаххас дар ҳуқуқи Рим ва ҳуқуқи Олмон таҷассуми худро меёбад, дар чунин ҳолат робитаи байни онҳо характери мистикӣ ба худ мегирад” [81, с. 148].

Он чӣ аз ин ҷо ба даст меояд, иборат аз он аст, ки мантиқи омӯзиши мафҳуми ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа бояд ба воситаи дарку фаҳмиш ва тавассути гузаштан аз категорияи мушаххас ба категорияи абстракт ташаккул дода шавад, зеро ҷиҳатҳои асосии он аз ҷавҳари ҷазо ҳосил карда мешавад. Агар ба таври мушаххас баён шавад, бояд гуфт, ки муҳтавои ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, бояд ҳам аз мафҳуми умумии “ҷазо” ва ҳам аз ҳамаи намудҳои мушаххаси он ҳосил гардад. Таҳлилу омӯзиши мавзӯи мавриди назар нишон медиҳад, ки қорҳои илмии зарурӣ дар ин росто вуҷуд надоранд, ки дар онҳо мавзӯи асосноккунии мақсадноки мафҳуми “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд” аз нуқтаи назари воҳиди абстрактӣ ва конкретӣ ба таври мукамал мавриди

тахқиқу баррасӣ қарор гирифта шуда бошад. Аз нигоҳи мо набудани таҳқиқоти лозим дар ин самт яке аз сабабҳост, ки ба ин далел мафҳум ва намудҳои мушаххаси ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ҳеҷ гуна нақши назарраси методологӣ намебозад.

Таҳлилу баррасии адабиёти илмӣ ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки таърифи «ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд», чӣ дар фаҳмиши васеъ ва чӣ дар фаҳмиши маҳдуд ба назар намерасад. Бояд гуфт, ки ин таъриф, асосан, аз мафҳуми умумии «ҷазо» ва аз маҷмуи намудҳои алоҳидаи он бармеояд. Бинобар ин, дар таҳия ва пешниҳоди таърифи ягонаи «ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд», хусусиятҳои таърифи умумии ҷазо бояд ба эътибор гирифта шаванд. Ҳамин тавр, ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, маҷмуи чораҳои таъсиррасонии давлатие мебошанд, ки давлат дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳамчун чораи ҷавобии маҷбуркунанда ба шахсе, ки содиркунандаи ҷинояти начандон вазнин ё миёна мебошад, муқаррар намудааст.

А.К. Манна ва Э.С. Ширализаде “бо гузоштани мақсади асоснок ва таҳқиқ намудани моҳият ва мазмуни ҷазои маҳдуд кардани озодӣ тарҷеҳ медиҳанд, ки на мафҳуми умумии ҷазо, балки м. 53 КҶ ФР” ба асос гирифта шавад. Донишмандони мазкур тасдиқ менамоянд, ки м. 53 КҶ ФР моҳият ва мазмуни ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ муайян месозад [264, с. 89], [314, с. 223]. На дар мавриди аввал ва на дар мавриди дуюм, муаллифон ба мафҳуми “ҷазоҳое, ки бо дар инзиво қарор додани афроди маҳкумшуда дар ҷомеа алоқаманд намебошанд” ҳамчун категорияи ибтидоии методологӣ таваҷҷуҳ намеkunанд. Бархӯрди муаллифони дигар низ айнан ба чунин тарз аст [91, с. 48], [362, с. 412], [295, с. 81-84], [372, с. 252].

Ба ғайр аз ин, тавре таҳлилу омӯзиши адабиёти махсус нишон медиҳад, аз назари муҳаққиқон, одатан, чунин маврид меафтад, ки моҳияти мафҳуми “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста

намебошанд”, тавассути моҳияти категорияи “ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд” ба таври пурра ифода намеебад. Чунин далел ба он алоқаманд мебошад, ки гурӯҳи категорияҳои мафҳумии ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд, аз категорияҳои нисбатан ками абстрактӣ иборат аст, аз ин ҷиҳат мафҳумҳои ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд ва “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд” пурра бо ҳам монанд нестанд. Аз ҷониби дигар, онҳо намудҳои мушаххасу дахлдори ҷазоро умумият мебахшанд. Аз нуқтаи сирф назариявӣ метавон таъйид намуд, ки мафҳумҳои “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа” ва “ҷазоҳои ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд”, аз якдигар бо мазмуну моҳияти худ фарқ мекунанд. Вале ин тафовутҳо дар таърифи меъёрии ҳуқуқии категорияи “ҷазо” ифода намеебанд, зеро аз рӯйи моҳият таърифи мазкур дигар намудҳои ҷазоро, ки аз ҷиҳати ҳаҷм аз якдигар васеътар мебошанд, дар бар мегирад. Ин аз нигоҳи мо, пешзаминаи он чизе шуморида мешавад, ки онро коршиносону олимони як навъ микроз меноманд ва он имкон медиҳад, аз як тараф нисбати шахсоне, ки дар содир гардидани ҷиноятҳои вазнин гунаҳкор доништа мешаванд, шартан татбиқ накардани ҷазо (м. 71 КҶ ҚТ) ба кор бурда шавад ва аз ҷониби дигар, имкон медиҳад шахсоне, ки ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир менамоянд, маҳкум ба ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ гарданд [311, с. 161]. Аз ин хотир, месазад ба таври махсус қайд намуд, ки категорияи “ҷазо” метавонад дар худ хусусиятҳои аслии умумии “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд” ва “ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд”-ро муттаҳид созад, лекин хусусиятҳои махсусе, ки ин ҷазоҳоро аз ҳам ҷудову алоҳида месозанд, чандон асосӣ ва меҳварӣ ба назар намерасад. Ҳарчанд дар қонуни ҷиноятӣ на таърифи “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа

вобаста мебошад” ва на таърифи “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд” пешбинӣ нашуда бошад ҳам, он намудҳои мушаххаси категорияҳои ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёнаро муайян менамояд.

Ба ин тартиб, қонунгузор ҳолатеро ба вуҷуд овардааст, ки дар он таърифҳои меъёрии ҳуқуқӣ дорои а) категорияи нисбатан абстрактии “ҷазо” ва б) намудҳои мушаххаси он мебошанд. Камбуд ва холигоҳи таърифи меъёрии ҳуқуқии ҳам “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа” ва ҳам “ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд” бо роҳи ба даст овардани таърифи онҳо аз категорияи “ҷазо” пур карда мешавад. Агар чунин мантиқи пурсозии холигоҳи мавриди назар шиддати пазируфтани “ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд”-ро ҳамчун шакли нисбатан репрессивитари ифодаи ҷавобгарии ҷиноятӣ коҳиш надихад, дар робита ба “ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад” чунин коҳиш назаррас хоҳад буд.

Маҳз ба ҳамин хотир таърифи мафҳуми “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа”, ки дар натиҷаи таҳлили категорияи “ҷазо” пайдо мешавад, наметавонад ҳамчун аломати асосии сиёсати ҳуқуқӣ ҷиноятӣ мавриди қарор гирад, зеро тасдиқи якуми ин қабул нагардидани чунин намуди ҷазоҳо аз ҷониби зиёди одамон, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳатто қонунгузор ҳамчун ҷазоҳои ҷиноятӣ дорои сифати таъсиррасонии репрессивӣ ба шахсони гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят (яъне шакли ифодаи ҷавобгарии ҷиноятӣ) ба ҳисоб меравад. Исботи дуҷуми матлаб ихтилофоти мавҷуд дар самти танзими ҳуқуқии ҷазоҳои мавриди назар ҳамчун ташаккули низомманд ва таҷрибаи таъин ва иҷрои онҳо мебошад. Ташаккули назария доир ба ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, раванди мураккаб шуморида мешавад. Аз нигоҳи мантиқу фалсафа маълум аст, ки ташаккули

назария боиси кашфу таҳияи ҳар чӣ бештари қонунҳои мукаммалу амиқ дар ҷомеа мегардад. Ҳанӯз дар Рими қадим мутафаккири маъруфи ҳамоно давра Ситсерон хеле бамавқеъ гуфта буд: «Қонунҳо бояд нуқсу иллати ҷомеаро барҳам зананд ва некиро паҳн кунанд» [188, с. 87]. Аз ин хотир, ҳар қадар низоми қонунгузорӣ устувор буда, адолати иҷтимоиро инъикос намояд, ҳамоно қадар пешрафти давлату ҷомеа таъмин хоҳад гашт. Сароғоз чунин қонунҳо қонунҳои империкӣ маҳсуб мешаванд, ки онҳо хусусиятҳои сатҳии ин низомро ифода мекунанд. Баъдан на бо роҳи идроку мушоҳада ва таҷрибаҳои бевосита, балки тавассути абстраксия ва хулосабарорӣ қонунҳои назариявӣ эҷод мегарданд [23, с. 74]. Аз ин ҷо метавон чунин хулоса баровард, ки ҳамаҷун назарияи илмӣ назарияи ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа метавонад фақат дар ҷараёни дарки моҳияти ҳуди ин намуди ҷазо ва дарки амиқи тамоми зинаҳои он ҳосил гардад, зеро дар илми фалсафа зери мафҳуми моҳият қонуни дохилии ҳар гуна падида дарк карда мешавад, ки он асос ва муайянкунандаҳои сифативу миқдориро дар бар мегирад. Ба ақидаи аксарияти олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, чунин нишона, яъне сазо сифати аслии ҷазо маҳсуб мешавад. Ба маънои дигар, расонидани азобу уқубат ба шахси маҳкумшуда бо равиши маҳрум намудан, маҳдуд кардан ва ночиз шуморидани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ шуморида мешавад. Вобаста ба ин масъала А.А. Пионтковский нигоштааст: “Аз он ҷое, ки ҳар гуна ҷазо ин расонидани як навъ азоб ба шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят аст, ҷазо ҳамеша як навъ сазо ба ҳисоб меравад” [289, с. 27]. Ҳамчунин М.Д. Шаргородский ҳам таъкид менамуд, ки “ҳеҷ гуна ҷазое вуҷуд надорад, ки он боиси расонидани ранҷу азоб ба шахси маҳкумшуда нагардад. Агар ҷазо боиси расонидани ранҷу азоб нагардад, чунин ҷазо бемантиқу нолозим аст ва гузашта аз он, чунин ҷазо ҷазо ба ҳисоб намеравад” [190, с. 29]. Ба андешаи З.А. Камолов мақсади ҷазо аз ранҷу азоби маҳкумшуда иборат намебошад [348, с. 32].

Мо ба чунин нуқтаи назар мувофиқем ва чунин меҳисобем, ки моҳияти ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ба воситаи сазо ба шахсе, ки ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир менамояд, ранҷу азоб шинохта мешавад.

Бо дар назар гирифтани ин нукта, дараҷаи якуми моҳияти ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа, дар дараҷаи боло нуҳуфтааст, яъне сазо ифодаи объективии худро пайдо намудааст ва ин ифода барои шахс тавассути мушоҳидаҳои бевосита ба вучуд меояд; махсусияти дараҷаи дуҷуми моҳияти ҷазо аз асосноккунии сифатноки муайянсозии моҳияти тартиби якум ва муайян намудани моҳиятҳои тартиби якум ва дуҷуми ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа иборат мебошад.

Мутобиқи м. 47 КҶ ҚТ ва бар асоси аломатҳои нисбатан умумии маҳрумсозӣ аз тамоми неъматҳо, тамоми ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, тақсим мешаванд:

- 1) ҷазоҳои маҳдудкунандаи озодии ҳаракат ва озодии шахсӣ (маҳдуд кардани озодӣ);
- 2) ҷазоҳои маҳдудкунандаи ҳуқуқҳои меҳнат;
- 3) ҷазоҳои вобаста ба ҳуқуқҳои молу мулкӣ.

Аз ин ҷо бармеояд, ки хусусияти умумии мафҳуми “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа” аз таъиноти он барои маҳдуд кардани озодӣ ва ҳуқуқҳои шахсони гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят иборат мебошад. Тартиби якуми моҳияти ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ро ҳам дар қатори ин намуди маҳдуднамоӣ бояд эътироф намуд. Баровардани чунин хулоса ба он марбут аст, ки маҳз чунин маҳдудиятҳо дар худ маънои ҳуқуқиву иҷтимоии вучуд доштани ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ро ошкор месозанд, яъне ҷазоро ифода менамоянд.

Дар тартиби якум моҳияту мазмуни ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ба таври амиқ амалӣ гардонида мешавад. Тавре муайян шудааст, аломати сифатии ҷазо ҳамчун қобилияти расонидани сазо ба шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят тавассути маҳдуд сохтани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, яъне тавассути ҷазо татбиқ мегардад. Хусусияти моҳияти мазкур иборат аз он аст, ки берун аз ҷора ҷазои ҷиноятӣ наметавонад вучуд дошта бошад, зеро мушаххасии худро аз даст медиҳад ва ба маҷбурсозии беҳаду марз табдил меёбад [94, с. 38].

Истилоҳи “ҷора” дорои мазмуни зиёде мебошад. Аз ҷумла бо кумаки он марзу ҳудуди зоҳиршавии ин ё он падида ро зарурати асоснок намудани ҷораи ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд баён месозад. Бинобар ин, ҷораи мазкур бояд ба хусусиятҳои асосии кирдори содиршуда, мазмун ва моҳияти ҷазои тартиби якум бо ҷораи муайяне, ки дорои принципҳои бунёдӣ мебошад, мувофиқат намояд, бояд ҷазои татбиқшаванда хусусияти инсондӯстона дошта бошад. Ба ин тартиб, ҷора аломати ҳатмии ҷазо ба ҳисоб рафта, ҷазои ҳақиқӣ дорои ҳадду марзи муайян мебошад [238, с. 96].

Хусусияти тартиби сеюми моҳияти ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа дар он ифода меёбад, ки он дар паҳноии муносибатҳои ҷамъиятӣ қарор дорад, ки дар онҳо бо ин ё он сабаб зарурати одамон ба ҳифзу ҳимояти манфиату неъматҳои муҳим пайдо мешавад. Бо чунин тарз мушаххас кардани гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар онҳо намунаи ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ташаккул меёбад, душвор ва ҳатто номумкин аст. Вале ошкор аст, ки чунин муносибатҳо муносибатҳои мебошанд, ки зарурати истифодаи ҷазоҳои ҷиноятиро дар ҷомеа ба миён меоваранд. Яъне ин сазоҳои мебошанд, ки тавассути онҳо тасавури шахс доир ба методҳои муосиртари мубориза бо ҷинояткорӣ, ҳамчунин дар бораи нақшу аҳаммияти идеяҳои гуманистиву адолатпарварӣ дар таъини ҷазоҳои ҷиноятӣ ташаккул меёбад. Аз нуқтаи

назари мо, маҳз идеяҳои гуманизм ва адолатпарварӣ ба таври бештар ошкоро дар муҳитҳои иҷтимоӣ аз худ дарак медиҳанд ва ин боиси он мегардад, ки дар маҷмуи умумии низоми ҷазо ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, мушаххас ва ҷудо карда шаванд.

Ҳамин тавр, ҳамаи он чи ки дар боло дар бораи мафҳуми “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа”, аз ҷумла таҳлили мухтасари се сатҳи моҳияту мазмуни ҷазоҳои мавриди назар қайд шуд, ба зарурати мубрами коркарду омӯзиши бештари тамоми донишҳои мавҷуд доир ба ин мафҳум дар сатҳи назарияи мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ ишора мекунанд.

Аз он ҷӣ дар боло матраҳ гардид, метавон хулосаҳои зерин баровард:

1. Ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа маҷмуи чораҳои муқаррарнамудаи қонуни ҷиноятиро вобаста ба аксуламали сазодиҳандагии давлат нисбат ба шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна ташкил медиҳанд, ки ҳуқуқи озодиҳои ӯро маҳдуд менамояд;

2. Моҳияти мафҳуми “ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд”, тавассути моҳияти категорияи “ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд” ба таври пурра ифода намеёбад. Чунин далел ба он алоқаманд мебошад, ки гурӯҳи категорияҳои мафҳумии ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд, аз категорияҳои нисбатан ками абстрактӣ иборат аст, аз ин ҷиҳат ҳам мафҳумҳои ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд ва “ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштан аз ҷомеа вобаста намебошанд” пурра бо ҳам монанд нестанд. Аз ҷониби дигар, онҳо намудҳои мушаххасу дахлдори ҷазоро умумият мебахшанд. Аз нуқтаи назари сирф назариявӣ метавон таъйид намуд, ки мафҳумҳои “ҷазоҳои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа” ва “ҷазоҳои ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста мебошанд”,

аз якдигар бо мазмуну моҳияти худ фарқ мекунад. Вале ин тафовутҳо дар таърифи меъёрии ҳуқуқии категорияи “ҷазо” ифода намоебанд, зеро аз рӯйи моҳият таърифи мазкур дигар намудҳои ҷазоро, ки аз ҷиҳати ҳаҷм аз якдигар васеътар мебошанд, дар бар мегирад.

3. Таҷрибаҳои амалии вобаста ба фаъолиятҳои судӣ ва қонунгузорӣ, ки хосси танзими ҳуқуқии ҷазоҳои мавриди назар мебошанд, ба ҳифзи чораҳои репрессивӣ дар кишвари мо мусоидат менамоянд. Дар робита ба ин таҳқиқоти илмии анҷомшуда доир ба ин намуди ҷазоҳо на фақат дар самти демократикунӣ ва гуманизатсияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, балки ҳамчун намуди қонунан муқарраршудаи ҷазои ҷиноятии дорои иқтидори зарурии репрессивӣ аҳаммияти махсус ба худ касб менамояд.

1.2. Проблемаҳои мақсадҳои ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мавриди зикр аст, ки мақсадҳои ҷазо яке аз категорияҳои илмии асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ маҳсуб шуда, моҳияти иҷтимоӣ ҳуқуқии таъини ҷазоро муайян месозад, зеро мақсади ҷазо аз ҷазо додан иборат намебошад, балки барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси маҳкумшуда ва пешгирии ҷиноятро дунбол мекунад. Дар натиҷаи ноил шудан ба мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ ҳам шахси гунаҳгор ва ҳам давлат арзиши адолат ва қонунро эҳсос менамояд. Барои ҳамин баъзе аз намудҳои ҷазо (корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ) хусусияти тарбиявӣ доранд.

Мақсади ҷазо самти фаъолияти судро, ки ҷазои муайянро таъин менамояд, ҳамчунин мақомоти марбутаеро, ки масъули иҷрои ҷазо аст, мушаххас менамояд. Иҷрои мақсади ҷазо дар сурате имконпазир хоҳад буд, ки агар ҷазои нисбати шахси маҳкум таъиншуда одилона буда, ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнок будани ҷинояти содиршуда мутобиқат намуда, бо шароит ва ҷиғанагии ҳолати парвандаи шахси гунаҳкор

мутаносиб ва мувофиқ бошад. Раванди таъмини ҷазо бояд мутобиқ ба талабот ва муқаррароти қонуни ҷиноятӣ сураат гирад.

Мафҳуми ҷазо маъмулан дар партави дарки фалсафии калима, ки он аз ризоияти вобаста ба натиҷаи идеалии фаъолият бармеояд, қобили дарку фаҳмиш аст [128, с. 14-62]. Ба таври дуруст муайян гардидани мақсади ҷазо имкон медиҳад, ки муассир ва натиҷабахш будани ба кор бурда шудани ҷазо нисбат ба шахси маҳкумшаванда пешгӯӣ шавад. Дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсадҳои ҷазо ҳамчун унсури асосии ҷазо муайян шудаанд. Ҷазоҳо барои таъмини адолат, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ислоҳи шахсони маҳкумшуда пешбинӣ мешаванд. Бо вуҷуди ин дар амал татбиқи мақсадҳои ҷазо бо мушкилоти муайяне рӯ ба рӯст, ки самаранокии низоми ҷазоро коҳиш медиҳад ва ба ҳуқуқи инсон таъсири манфӣ мерасонад.

Лозим ба зикр аст, ки ҷазои ҷиноятӣ бо сазо барои ҷинояти содиршуда мебошад ва онҳо ба ҳамдигар вобастагӣ доранд. Аз ин рӯ, вақти суҳан дар бораи ҷазо ва сазо меравад, бояд маънои инҳо дуруст дарк карда шавад, зеро таҳлили семантикии (маъноии) калима аз он иборат аст, ки ҷазо ва сазо ба ҳамдигар монанданд. Бинобар ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ бояд ҷазо ва сазо муқобили ҳамдигар монда нашаванд: яке ҳамчун ҷазо ё ҷорай маҷбуркунӣ ва дигаре ҳамчун мақсади ҷазо. Ҳам ҷазо ва ҳам сазо аломатҳои асосии ҷорай давлатиро доранд, ки дар маҷбуркунӣ ифода меёбанд. Аз рӯйи мафҳуми худ сазо ва ҷазо моҳияти ҷазои ҷиноятӣ эътироф мешаванд. Ин муқаррароти меъёрӣ самти мубоҳисаҳои илмиро муайян месозад, ки метавон онро дар институти ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун проблемаи мавзӯи “ҷазо” номид [62, с. 377], [190, с. 33], [178, с. 125]. Назарияҳои аслии мавҷуд дар бораи сазо ҳамчун моҳияти ҷазо ба сурати зер хулоса мегарданд: сазо ин иҷбор аст, сазо ин маҳрумият аст, сазо ин амали маҷбурӣ бо мақсади эҷоди азобу маҳрумият мебошад.

Аксари муҳаққиқон ба ин назаранд, ки аз рӯйи моҳияти худ ҷазо ин сазо ба ҳисоб меравад. Чунин нуқтаи назар нисбат ба моҳияти ҷазо дар адабиёт ва асарҳои омӯзишӣ доир ба ҳуқуқи ҷиноятӣ [75, с. 193], [76, с. 26] баён шудааст. Ба он ҳамчунин дар асарҳои муаллифоне, аз қабили И.С. Ной, Н.А. Беляев, С.В. Полубинская, С.И. Дементева, В.К. Дуюнов ишора шудааст. Аз нигоҳи бархе аз муаллифон чораи маҷбурӣ моҳияти сазо ва ҷазоро ташкил медиҳад [76, с. 29]. Аз ин муқаррарот чунин натиҷагирӣ шудааст, ки ҷазо ин чораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки мазмуни онро маҳрумият ва маҳдудият нисбат ба шахси маҳкумшаванда ташкил медиҳад. Дар ин замина Н.А. Беляев таъкид менамояд: “Ҷазо аз маҳрум намудани шахси ҷинояткор аз ҳар гуна рифоҳу манфиат иборат аст ва он як навъ баҳои давлат барои кирдори ҷиноятии содиршудаи шахси ҷинояткор мебошад. Татбиқи ҷазо нисбат ба шахси ҷинояткор амалан вайро бо ранҷу азият ва кулфату азоб дучор месозад. Маҳз ҳамин хусусият, ки аломати зарурии ҷазо шуморида мешавад, чораи мазкурро ба сазо мубаддал месозад [29, с. 64].

Мақсадҳои ҷазо дар назарияи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузорӣ иборатанд аз: бартараф кардани ҷиноят, ислоҳи маҳкумшуда, пешгирии ҷиноят, таъмини адолат ва ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандон. Аммо ҷазо набояд ҳамчун шакли интиқом ва маҳрум сохтан аз озодӣ қабул шавад, ки ин бо арзишҳои муосири ҳуқуқи инсон мутобиқат ва ҳамхонӣ надорад. Татбиқи ҷазо дар Тоҷикистон бештар ба ҷазоҳои саҳт ва бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд мебошад, ки ин ҳолат боиси зиёд шудани шумораи маҳкумшудагон ва фишори иқтисодӣ ба давлат, аз ҷумла фишори адлиявии муассисаҳои ислоҳӣ мегардад. Муассисаҳои ислоҳӣ дар бисёр ҳолатҳо имкони кофӣ барои ислоҳи шахс, пешниҳоди барномаҳои омӯзишӣ ва тарбиявӣ надоранд, ки ин ба зиёд шудани хавфи такроран содиршавии ҷиноят мусоидат мекунад.

Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, метавонанд бо хароҷоти камтар таъсири бештар гузоранд. Ин

аз набудани тахассус ва пойгоҳҳои ҳуқуқӣ ва ба таври лозим ҷалб нагардидани ҷомеа ба равандҳои ислоҳсозӣ ва барқарорсозӣ маншаъ мегирад. Ҷомеа низ ба шахсони адои ҷазо кардашуда бо эҳтиёт менигарад ва аксар вақт онҳоро қабул намекунад, ки ин боиси бад шудани вазъи иҷтимоии онҳо ва такрори содиршавии ҷиноят мешавад. Ҳамчунин мақомоти иҷроӣ ҷазо ба масъалаи дастгирии шахсони озодшуда пас аз адои ҷазо кам тавачҷуҳ менамояд. Набудани барномаҳои иҷтимоӣ, касбомӯзӣ ва дастрасии онҳо ба шуғл, ба он оварда мерасонад, ки шахсони маҳкумшуда ба зиндагии муқаррарӣ барнагарданд ва имкони бозгашт ба роҳи ҷиноят зиёд мешавад.

Иддае аз муаллифон чунин назар доранд, ки ҷазо як навъ қасдан расонидани азобу азият ба шахси маҳкумшаванда мебошад [29, с. 64], [114, с. 14-15], [172, с. 141], [86, с. 18]. “Ҷазо, қайд намудааст, А.Л. Ременсон, ин сазо, яъне қасдан ба шахси гунаҳкор расонидани азобу маҳрумият мебошад ва дар назар гирифта шудааст, ки бояд шахси маҳкумшаванда дучори мушкилу азият гардад” [294, с. 93]. Аз нигоҳи И.С. Ной, “сазо ин чораи маҷбурӣ бо мақсади азият намудани шахси гунаҳкор мебошад” [104, с. 28]. С.И. Дементева ин эҳтимолро матраҳ менамояд, ки “ҷазо, яъне сазо, подош аст. Яъне ба таври қасдан тибқи муқаррароти пешбиниамудай қонун дучори азияту азоб гардонидани шахси гунаҳкор мебошад” [48, с. 45].

Мавзуи қасдан расонидани азобу маҳрумият нисбат ба шахси гунаҳкор мавриди интиқод қарор гирифтааст. Аз ҷумла С.В. Полубинская қайд менамояд, ки мавзуи мавриди интиқод “имкон медиҳад зери пӯшиши мақсадҳои нек пешгирии содиршавии ҷиноят, ислоҳи маҳкумшаванда ва ноодилона нисбат ба онҳо татбиқ гардидани ҷазоҳои вазнин ва нодида гирифта шудани ҳуқуқи инсон тавҷеҳ гардад” [114, с. 7-8]. Аз рӯйи таърифи В.К. Дуюнов, “сазо чораи одилона, сазои шахси гунаҳкор аст, ки он мутаносиб бо ҷазо барои содир намудани ҷиноят ва қонуншиканӣ пешбинӣ мешавад ва он расонидани азият ба шахси маҳкумшавандаро мақсад қарор

намедиҳад” [226, с. 68]. Аз назари мо, чунин бархӯрд ба дарки дурусти мақсади истифодаи он мусоидат наменамояд. Сазо дорои унсурҳои азияту машаққат мебошад ва унсурҳои мазкур хусусияти ҷудонопазири ҷазо маҳсуб мешавад. Мавзуи дигар ба ин матлаб бармегардад, ки оё маблағи ҷазои таъиншуда, ки вобаста ба расонидани азияту маҳрумият аст, нисбӣ аст ва ё шартӣ? Ба назари мо, ин бастагӣ ба намуди мушаххаси ҷазо ва муҳлату андозаи он дорад. Дар баробари ин, маълум аст, ки ҳар гуна маҳрумсозӣ ва маҳдуд намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар навбати худ боиси эҷоди ранҷу мушкил барои маҳкумшуда мегардад ва ин худ моҳияти сазодиҳандагии ҷазоро ташкил медиҳад.

Муаллифи дигар А.Д. Шестаков муътақид аст, ки “ҳеҷ зарурате вуҷуд надорад, ки дар мубодилоти ҳуқуқӣ категорияи алоҳидаи мақсади ҷазо ҳифз ва истифода шавад” [196]. Аз ин рӯ, номуайян будани субъекти мақсади ҷазо аз нигоҳи муаллифи мазкур далели аслии мухолифати вай доир ба пешбинӣ шудани мақсади ҷазо дар қонуни ҷиноятӣ мебошад. Далели дуюм иборат аз он аст, ки мақсад категорияи психологӣ аст ва он ба гунае натиҷаи амалро муаррифӣ менамояд.

Дар робита ба ҷазо, мақсад муаррифии натиҷаи таъсири расонидаи ҷазо ба ҷинояткор ба ҳисоб меравад ва ҳамчун натиҷаи матлуб монеи иҷрои нақши иҷтимоии ҷазо мегардад [320, с. 476-477].

Барои беҳтар намудани самаранокии мақсадҳои ҷазо дар Тоҷикистон зарур аст, ки низоми ҷазо бештар ба самти руҳияи ислоҳсозӣ ва инсонгароёна тамаркуз пайдо намояд. Ин ба он маъност, ки ҷазо на танҳо барои сазо додан, балки барои бозпарварӣ ва такмили шахс истифода шавад. Илова бар ин, зарур аст, ки ҷазохое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, бештар татбиқ шаванд ва барномаҳои иҷтимоӣ барои дастгирии маҳкумшудагон ва шахсони озодшуда таҳия шаванд. Аз ин нуқтаи назар тағйирот дар низоми қонунгузорӣ ва амалишавии мақсадҳои ҷазо бо роҳи ҷорӣ намудани

барномаҳои омӯзишӣ, тарбияи шахсони маҳкумшуда ва ҷалби ҷомеа ба раванди ислоҳсозӣ зарур аст. Танҳо тавассути чунин равишҳо метавон сатҳи ҷинояткориро коҳиш дода, ба беҳтарсозии амнияти ҷамъиятӣ ноил шуд.

Ҳамин тавр, ҷазо бояд ҳамчун воситаи таъмини адолат, ҳифзи ҳуқуқ ва тарбияи ҳуқуқӣ барои шахс ва ҷомеа хизмат кунад. Агар мо ба ин мақсадҳо нарасем, низоми ҷазо танҳо ба як воситаи маҳрумият ва танбеҳ табдил меёбад, ки он ба рушди устувори ҷомеа ҳалал мерасонад ва адолати воқеиро таъмин намекунад.

Муайян кардани мақсади ҷазо ба ҳалли муҳимтарин мавзӯот дар самти мубориза бо ҷинояткорӣ кумак менамояд. Иваз кардани мақсади ҷазо бо вазифаҳои он имкон дорад дар сурати татбиқ шудани қонуни ҷиноятӣ нисбат ба шахси маҳкумшаванда таъсири ҳадафманди онро коҳиш диҳад. Ҳар бор дар сурати истифода шудани ҷазо нисбат ба маҳкумшуда ин суол дар баробари суд матраҳ мегардад, ки ҷазо бо кадом мақсад таъин мегардад, оё интизори ҷомеа аз ҷазои муайянгардида бароварда мешавад, оё таъсири эҳтимолии ҷазо пешгӯӣ мешавад?

Бинобар ақидаи намояндаи шинохтаи мактаби ҳуқуқи ҷиноятӣ С.В. Познишев, “ҷазо фақат як мақсад ва он ҳам пешгирии ҷиноятро дорад ва он дар шакли пешгирии ҷисмонӣ (барои ҷинояткорон) ва дар шакли муқовимати психологӣ бар зидди ҷинояткорӣ (барои аъзои дигари ҷомеа) таҷассум меёбад” [113, с. 262-263]. Ин нуқтаи назар дар пажӯҳишҳои М.Д. Шаргородский, А.Е. Наташева, А.Е. Стручкова, И.С. Ной, Н.А. Беляева ва дигарон инъикос ёфтааст ва он дар адабиёти ҳуқуқӣ дар ин замина дидгоҳи нисбатан пазируфташуда мешавад. Аз ҷумла М.Д. Шаргородский аз ин нуқтаи назар ҳимоят намуда, чунин меҳисобад, ки “мақсади ҷазо фақат пешгирии махсус ва умумии ҷиноят ба ҳисоб меравад” [190, с. 22]. И.С. Ной ҳамчунин “ислоҳ ва тарбияи маҳкумшудагонро низ унсури мақсади ҷазо мешуморид” [103, с. 37]. На ҳамаи муҳаққиқони ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ин назар мувофиқанд, ки барқарор намудани адолати иҷтимоӣ унсури мақсади ҷазо эътироф гардад [190, с. 31].

Мақсади аввалини ҷазо ин барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ба шумор меравад, ки қонуни ҷиноятӣ мафҳуми онро ошкор накардааст. Ҳамин аст, ки ин мафҳум хусусияти баҳодиханда дошта, мазмуни он аз ҷониби олимони ба таври гуногун ошкор мешавад. Санксияҳои молумулкии ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба монанди ҷарима, мусодираи молу мулк хусусияти тарбиявӣ доранд. Албатта, на ҳама он зараре, ки тавассути ҷиноят расонида шудааст, пурра барқарор мешавад. Ҳаёти ҷабрдида ҳангоми одамкушӣ ва ҷазо барои ин ҷиноят мумкин аст бо роҳи маҳдуд ё маҳрум кардани ҳуқуқ ва озодиҳои гунаҳкор сурат гирад. Мазмуни сазодиҳии ҷазо ин усули махсуси ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ барқарор намудани адолати иҷтимоӣ дар ин гуна ҳолатҳо низ ба ҳисоб меравад [96, с. 388].

Аммо истифодаи ҷазо дар аксар маврид монеи ҷуброни зарар мегардад ва ё ба таври пурра онро душвор мегардонад. Аз ҷумла С.В. Полубинский қайд менамояд, ки “барқарор намудани муносибатҳои вайроншудаи ҷамъиятӣ (аз ҷумла дар сурати содиршавии ҷиноятҳои бар зидди шахсият) амалан ғайриимкон ба назар мерасад. Дар ҷое, ки ин кор имконпазир аст, ҳуқуқи ҷиноятӣ бояд саъй кунад, ки таъсири барқарорсозӣ гузорад, яъне пардохти ҷуброни моддии тавассути ҷиноят расонидашударо таъмин намояд, ҳуқуқҳои шахсии поймолшударо муҳофизат намояд. Аммо чунин нави фаъолият бештар хосси ҳуқуқи маданӣ аст, ки он дорои хусусияти умумӣ мебошад. Вале дар ҳуқуқи ҷиноятӣ он дорои чунин ҷанбаи умумӣ намебошад. Бинобар мушкил будани муайян намудани андоза ва мизони дараҷаи дастёбӣ, мақсади барқарорсозии адолат наметавонад дар қонун муайян гардад” [114, с. 23].

Дар воқеъ, барқарор намудани ҳаёти шахс ё саломатии аз даст додашуда имконнопазир аст. Ба ҳамин монанд барқарор намудани молу мулки талафшуда низ воқеӣ ба назар намерасад. Дар робита ба ҷуброни зарари моддии расонидашуда бояд гуфт, ки ин мавзӯ ба вазифаҳои дар назди ҳуқуқи маданӣ гузошташуда алоқаманд мебошад.

Дар асарҳои илмӣ олимони назарҳои мутафовити дигаре ҳам ироа мегардад, ки онҳо ба «хусусиятҳои барқарорсозии адолати иҷтимоӣ» ва хусусияти “ҷубронсозӣ” аз ҷониби гунаҳкор нисбати зарари расонидааш далолат мекунад. Масалан, ба ақидаи баъзе олимони, “зарари ҷисмонӣ ё барқарор намешавад ё барқароршавии он назаррас нест” [122, с. 42].

Ин ҷо мо ба ақидаи В.И. Зубкова розӣ ҳастем, ки чунин мешуморад: “Чораҳои “ҷубронсозӣ” (харидани доруворӣ, пардохти музди кори духтур ва ғ.), намуди ҷазо ба ҳисоб намераванд. Маҳз намудҳои ҷазоро татбиқи намуда, қонунгузор мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоиро меҷӯяд” [57, с. 68]; [69, с. 85].

Дар чунин ҳолатҳо худ аз худ на пардохт намудани хароҷот, балки таъини ҷазо, маҳдудиятҳои, ки аз мазмуни ҷазо бармеоянд, адолати иҷтимоиро барқарор мекунад.

Аз назари Ю.М. Ткачевский, “барқарор намудани адолати иҷтимоӣ бе иҷрои воқеии ҷазои таъиннамудаи суд, бе татбиқи моҳияти сазодиҳии он тасаввурнопазир аст” [316, с. 12]. Ба таври воқеӣ барқарор намудани адолати иҷтимоӣ дар раванди таъини ҷазо ба вуҷуд меояд, чунки мақсади ҷазо дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун “натиҷаҳои ниҳой ва воқеист, ки ба он давлат ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар намуда, гунаҳкорро дар содир намудани ҷиноят ба ин ё он чораи ҷазо маҳкум намуда ва ин чораро татбиқи намуда, ба мақсади ҷазо расидан меҷӯяд” [74, с. 201].

Агар аз чунин таърифи мақсади ҷазо ҳамчун “натиҷаҳои ниҳой сарфи назар кунем, мақсади ҷазо, аз ҷумла барқарор намудани адолати иҷтимоӣ пурра дар зинаи баровардани ҳукм ё таъини ҷазо ҳосил мегардад. Татбиқи мақсади мазкур бо самаранокии иҷрои ҷазо низ алоқаманд мебошад” [166, с. 386].

Аммо чун қоида, адолати иҷтимоӣ бояд на фақат ба маҳкумшуда, балки ба шахсони дигар низ, ки аз ҷиноят зарар дидаанд, дахл дошта бошад [57, с. 72]. Имконияти пардохт намудан ва ҷуброн кардани зарари расонидашуда

танҳо дар ҳолати иҷрои воқеи ҷазо мумкин аст. Агар ба маҳкумшуда ба сифати ҷазо корҳои ҳатмӣ таъин шуда бошад ва ё аз иҷрои чунин корҳо ба манфиати ҷомеа саркашӣ кунад ё пинҳон шавад, оид ба барқарор намудани адолати иҷтимоӣ суҳан рондан мумкин нест.

Бинобар ин таъмини ҷазо ин давраи аввали ноил шудан ба мақсади ҷазо ҳисоб мешавад. Оид ба татбиқи мақсади ҷазо танҳо пас аз иҷро (адо)-и ҷазои таъиннамудаи суд суҳан гуфтан мумкин аст.

Ҳамин тавр, тарафи дигари мақсади барқарор намудани адолати иҷтимоӣ ба ҳисоб гирифтани манфиатҳои тарафи ҷабрдида мебошад, яъне ҷазои гунаҳкор бояд чунон таъин шавад, ки дар ҷабрдида ҳиссиёти ногузирии ҷазо ва адолатро ба вуҷуд орад. Чунин муқаррарот аз м. 2 КҶ ҚТ низ бармеояд, ки дар он омадааст: “Вазифаҳои ҳамин Кодекс аз ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият... иборат аст” [1].

Кодекси ҷиноятӣ барои иҷрои вазифаҳои мазкур муқаррароту принципҳои ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамояд.

Ҷиноят аз нуқтаи назари тавсифи иҷтимоӣ аз чӣ иборат аст? Он пеш аз ҳама зиён, зарар, як талафоти иҷтимоист, ки моҳияти онро қонуншиканӣ ва нодида гирифтани адолати иҷтимоӣ ташкил медиҳад [24, с. 4], [198, с. 279], [118, с. 15]. Мубориза алайҳи ҷинояткорӣ ба маънои мубориза барои ҳифзи адолати иҷтимоӣ ва ё барқарор намудани ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои поймолшудаи шаҳрвандон мебошад.

Бо итминон ва бовар метавон таъкид намуд, ки таъмини пардохти ҷуброни шахсони дар натиҷаи содиршавии ҷиноят зиёндида яке аз мақсадҳои асосии қонуни ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад [137, с. 18], [84, с. 44].

Ҳамин тавр, мақсади ҷазо дар намуди барқарор намудани адолати иҷтимоӣ инҳоро ифода мекунад:

1) он ҷазое, ки нисбати ба шахси гунаҳгор таъин мегардад, бояд ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, ҳолатҳои содиршавии он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад;

2) бо роҳи ба инобат гирифтани манфиатҳои тарафи ҷабрдида, ки одилона ва ногузир будани ҷазоро муайян мекунад;

3) барқарор намудани зарари аз ҷиноят ба шахсият, ҷамъият ва давлат расонидашуда тавассути ҷазо имконпазир мегардад;

4) таъин ва татбиқи ҷазои сазовор вобаста ба принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва қонунгузори иҷроии ҷазои ҷиноятӣ.

Ба сифати мақсади дигари ҷазо дар қонун ислоҳи маҳкумшуда номбар мешавад. Аҳаммияти дар ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинишудаи мақсади ислоҳи маҳкумшаванда аз сӯйи баъзе аз муаллифон ва мутахассисон ба баҳс гирифта шудааст [190, с. 84], [37, с. 15], [116, с. 103].

Мафҳуми ислоҳи маҳкумшуда дар КҶ ҚТ дода нашудааст. Яъне он ба таври равшану возеҳ дар КҶ ҚТ инъикоси худро наёфтааст ва ба ин далел ҳам чунин номуайяни дар робита ба мафҳуми ислоҳи шахси маҳкумшуда дар КҶ ҚТ боқӣ мемонад. Чунин таъриф дар қ. 1 м. 14 КИҶ ҚТ омадааст, ки мувофиқи он “Ислоҳи маҳкумшудагон ин дар онҳо ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба одам, ҷамъият, меҳнат, меъёрҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардонидани рафтори ҳуқуқӣ мебошад” [2].

Ин ҷо суҳан на фақат оид ба ислоҳи ҳуқуқии маҳкумшуда, вақте ӯ ҷинояти нав содир намекунад, балки оид ба зухуроти нисбатан мураккаб – ислоҳи ахлоқӣ, вақте афзоишҳои ҳаётии инсон аз тарафи маҳкумшуда бошуурона, солимона, на аз тарси ҷазои нав риоя мешавад, меравад [66, с. 19].

Мумкин аст, ки чунин муқарраротро ба мафҳуми ислоҳномаии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун мақсади ҷазо татбиқ намоем?

Ба ақидаи баъзе олимон, мумкин аст, аммо қисман, аз ҷумла ҳангоми татбиқи меъёрҳо оид ба шартан татбиқ накардани ҷазо, шартан пеш аз

муҳлат аз адои ҷазо озод намудан амалӣ гардонида шавад. Дар ин ҳолатҳо КЧ ҚТ бекор намудани шартан татбиқ накардани ҷазо, шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод карданро на фақат ҳангоми содиршавии ҷинояти нав, балки ҳангоми иҷро накардани уҳдадорихое, ки суд ба зиммаи ӯ гузоштааст, вобаста менамояд. Масалан, ҷойи истиқоматро тарк накардан, барқарор намудани зарари расонидашуда ва ғ. Дар ҳолатҳои боқимонда мақсади ислоҳнамоӣ амалишуда эътироф мешавад, агар маҳкумшуда ҷинояти нав содир накунад. Дар ин маврид на ислоҳи ахлоқӣ, балки маҳз ислоҳи ҳуқуқиро дар назар дорад [77, с. 20].

Чунин ақидаро бисёр олимон дастгирӣ мекунанд. Масалан, ба ақидаи А.В. Наумов, “ислоҳнамоӣ табдил ёфтани ҷинояткорро ба шахси риоякунандаи қонун ифода мекунад. Дар ин ҷо сухан оид ба он намеравад, ки дар рафти адои ҷазо ӯ ба шахсияти дорои ахлоқи баланд табдил ёбад. Вазифаи воқеие, ки имконпазир аст дар рафти ислоҳнамоӣ ҳал гардад, ин боваркунонидан ва маҷбур намудани маҳкумшуда ақаллан зери таҳдиди ҷазо вайрон накардани қонуни ҷиноятӣ, яъне дар оянда содир накардани ҷинояти нав мебошад” [96, с. 389].

Аз назари гурӯҳи дуоими олимон, муайян кардани истилоҳи ислоҳ кардани шахс вобаста ба меъёри ҳуқуқӣ мақсади онро маҳдуд месозад. Масалан, ба ақидаи Р.М. Дяченко, “ислоҳнамоӣ бояд дар маҳкумшуда ба вучуд овардани риояи на фақат қонуни ҷиноятӣ, балки дигар қонунҳоро низ доро бошад, яъне минбаъд риоякунандаи қонун бошад” [347, с. 68].

Ин ҷо мо ба ақидаи гурӯҳи аввали олимон ҳамроҳ шуда, чунин мешуморем, ки ислоҳнамоӣ аз рӯйи мазмуни ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ноил шуда ҳисоб мешавад, агар маҳкумшуда ҷинояти нав содир накунад. Аз мавқеъгирии олимони гурӯҳи дуюм чунин хулоса бароварда мешавад, ки мақсади ислоҳнамоӣ танҳо дар ҳолате ба даст овардашуда эътироф мешавад, ки ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, маданӣ ё дигар ҳуқуқвайронкуниро онҳо содир наkunанд. Вақте ҳуди ҷамъият (оила,

мактаб, коллективи меҳнатӣ) аз уҳдаи тарбияи шахс набарояд ва ӯ бо қонун ба зиддият дучор шавад, гузоштани мақсади ислоҳнамоӣ (ислоҳнамоии ахлоқӣ) ба зиммаи ҷазои ҷиноятӣ ғайривоқеъ ва ноодилона мебошад [57, с. 82].

Аммо бояд қайд намуд, ки ҷазо ба маҳкумшуда таъсири ислоҳнамоӣ расонида, дар як вақт ӯро тарбия менамояд. Ба ақидаи Н.А. Стручков, “ҷазо худ ба худ ... маҳкумшударо бо мазмуни худ – сазо тарбия менамояд. Бинобар ин, чунин гуфтан мумкин аст, ки ҷазо дар ҷараёни татбиқи худ сазо медиҳад ва тарбия менамояд, ҳарчанд мазмуни онро танҳо сазо ташкил медиҳад” [140, с. 24].

Мавқеи И.И. Карпетс низ дуруст мебошад, ки чунин менависад: “Тахайюлотро оид ба он ки мо ба шахс ҷазо таъин намуда, ӯро дар ҷараёни адои ҷазо тарбия менамоем, ба вуҷуд овардан мумкин нест. Агар ин дар солҳои гузаштаи ҳаёти ӯ амалӣ нашуда бошад, дар натиҷаи татбиқи ҷазо пурра амалӣ шудани он аз эҳтимол дур аст. Аммо ин онро ифода намекунад, ки ҷазо воситаи тарбиянамоӣ мебошад” [61, с. 150].

Воситаи таъминкунандаи татбиқи мақсади ислоҳнамоӣ ба ҳайси маҳдуд намудани фазои татбиқи ҳуқуқ ва озодӣ баромад менамояд, ки ҳаҷми он вобаста ба намуд ва андозаи ҷазои таъиннамудаи суд муайян мегардад. Шахси ҷиноятсодирнамуда ба ислоҳи ҷаҳонбинӣ, эътиқод ниёз дорад, ки мазмуни онҳо яке аз шартҳои мебошанд, ки шахсро ба содир намудани ҷиноят меорад. Ба шахс бояд воситаҳои татбиқ шаванд, ки рафтори ӯро ба самти муайяни мусбат равона созад.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мисли соҳаи дилхоҳи дигари ҳуқуқ воситаҳои муайяне ҷой доранд, ки ба рафтори фарди муайян таъсир мерасонанд. Чунин воситаҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ маҳдуднамоӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳуқуқмаҳдудкунӣ мазмуни ҷазои ҷиноятӣ ҳисоб мешавад, ки ба воситаи он давлат ба рафтори шахс таъсир мерасонад. Давлат ҷазоро татбиқ намуда, методи ҳавасмандгардонии рафтори ҳуқуқиро бо роҳи гузоштани ҳуқуқмаҳдудкунӣ истифода мебарад. Дар асоси ин, тасдиқ намудан мумкин

аст, ки ба ҳайси воситаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ таъмин намудани татбиқи мақсади ислоҳнамоӣ ҳуқуқмаҳдудкуниҳо баромад мекунанд. Аз сабабе, ки ҳуқуқмаҳдудкунӣ моҳияти маҷбурнамоӣ аст, мазмунӣ ислоҳнамоӣ низ маҷбур намудани шахс ба пешбурди тарзи ҳаёт риояи қонун ҳисоб мегардад.

Маълум аст, ки як қатор олимони ба сифати мақсади ҷазо ислоҳнамоии маҳкумшудагонро эътироф намекунанд. Масалан, Н.Ф. Кузнецова “ислоҳи маҳкумшудагонро танҳо ба сифати воситаи ноил шудан ба мақсади пешгирии махсус мешуморад, на ба сифати мақсади мустақили ҷазо” [133, с. 213]. Чунин мавқеъро А.И. Мартсев низ тарафдорӣ намуда, қайд мекунад, ки “ислоҳи маҳкумшуда мумкин аст танҳо ба сифати воситаи пешгирии махсуси ҷиноят баромад кунад” [85, с. 59].

Олимони дигар ақидаи мухолифро ифода мекунанд. Масалан, М.Д. Шаргородский “пешгирии умумӣ ва махсусро ҳамчун мақсади ниҳони ҷазо, ислоҳи маҳкумшударо ҳамчун яке аз мақсадҳои аввалини ҷазо меҳисобад, ки дар як вақт барои ноил шудан ба мақсади ниҳони пешгирии ҷиноят ҳамчун восита хизмат мекунад” [74, с. 201]. Ақидаи М.Д. Шаргородскийро инкишоф дода, А.Л. Светинович ислоҳи маҳкумшудагонро ҳамчун “мақсади мобайнии ҷазо, ки ноил шудан ба он амалишавии мақсади ниҳонӣ пешгирии ҷиноятро таъмин мекунад,” [187, с. 9] муайян менамояд. Е.Г. Фролова, баръакс, чунин меҳисобад, ки ислоҳи маҳкумшуда “мақсади асосӣ ва охирини ҷазо буда, он танҳо пас аз расидан ба мақсади пешгирии махсус амалӣ мешавад” [182, с. 19].

Ба ақидаи олимони номбаршуда, ки ислоҳи маҳкумшударо мақсади ниҳони ҷазои ҷиноятӣ шуморидан мушкил аст, дар тафовут аз М.Д. Шаргородский, А.Л. Светинович, Е.Г. Фролова чунин меҳисобем, ки ислоҳи маҳкумшуда мақсади ҷазо ба ҳисоб намеравад. Олимони зикршуда муқаррароти асосии фалсафаро нисбати категорияи “мақсад” ва мафҳуми мақсади ҷазоро, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ кор кардашуда натиҷаи ниҳоиро ифода мекунад, ба назар нагирифтаанд. Бинобар ин, аз сабаби он

ки мақсади ҷазо ин натиҷаи ниҳой мебошад, оид ба дигар мақсадҳои “ғайриниҳой”-и ҷазо суҳан рондан мушкил аст.

Инчунин бо олимоне, ки ислоҳи маҳкумшударо ҳамчун воситаи ноил шудан ба мақсади пешгирии махсус меҳисобанд, розӣ шудан душвор аст [114, с. 26]. Суҳан дар бораи он аст, ки воситаи ноил шудан ба мақсади ҷазои ҷиноятӣ ба ҳайси ҷазо баромад мекунад [352, с. 8].

Ба назари мо, ақидаи олимони дигар оид ба он ки мақсади ислоҳнамоии маҳкумшуда дар ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳаммияти мустақилона надошта, танҳо ҳангоми иҷрои ҷазо ба таври воқеӣ амалӣ мешавад, дуруст ба назар мерасад. Ақида оид ба он ки ислоҳи маҳкумшуда ба сифати мақсад ҳангоми амалишавии иҷрои ҷазо баромад мекунад, дар қонунгузории амалкунандаи иҷрои ҷазо ифодаи худро ба таври мушаххас пайдо намудааст. Мувофиқи м. 3 КИЧҚ ҚТ, чараёни иҷрои ҷазо дорои мақсадҳои зерин аст: “Ислоҳи маҳкумшудагон ва пешгирии содир кардани ҷиноятҳои нав, чӣ аз тарафи онҳо ва чӣ аз ҷониби дигар ашхос” [2]. Ислоҳи маҳкумшуда ба сифати мақсади мустақил ҳангоми амалинамоии иҷрои ҷазо баромад менамояд.

Раванди ислоҳи шахсони маҳкумшуда дар м. 14 КИЧҚ ҚТ ба танзим дароварда шудааст [2]. Ҳамин тавр, ислоҳи маҳкумшудагон ба сифати мақсади ҷазо ҳангоми амалишавии иҷрои ҷазо сурат гирифта, бояд танҳо дар қонунгузории иҷрои ҷазо мустаҳкам карда шавад.

Мо оид ба он ки воситаи ноил шудан ба мақсади ҷазо худӣ ҷазо мебошад, розӣ нестем. Ба ақидаи мо, воситаҳои ноил шудан ба мақсади ҷазо назар ба худӣ ҷазо (намудҳои ҷазо) васеътар мебошад. Воситаи дилхоҳе, ки метавонад дар кори татбиқи мақсади ҷазо хизмат намояд, мумкин аст воситаи ноил шудан ба мақсади ҷазо ҳисоб шавад. Ислоҳи маҳкумшуда якҷоя бо дигар воситаҳои тарбиявӣ, ҳуқуқмаҳдудкунӣ ва ғ. ҳамчун воситаи ноил шудан ба мақсади пешгирии махсуси ҷазо баромад мекунад.

Мақсади ислоҳнамоӣ бар ин асос баъд аз мақсади пешгирии махсус қарор гирифтааст, ки ҷазо ба танҳой аз таъсир ва нерӯи тарбиявӣ маҳрум аст. П.П. Осипов таъкид менамояд, ки “ҷазо боиси ислоҳу тарбия намегардад, он ба сарқӯб ва тарсонидани маҳкумшаванда мусоидат менамояд ва дар ҳолати беҳтарин боиси тағйири рафтор метавонад гардад” [109, с. 68]. Муаллиф ба ин назар аст, ки “ҷазоҳои новобаста ба ҷазоҳои дорои таъсиррасонии ислоҳиву меҳнатии шахсони маҳкумшуда, аз таъсири ислоҳнамоӣ ва тарбиянамоӣ бархӯрдор нестанд” [109, с. 68].

Мафҳуми ислоҳи маҳкумшаванда “чунон тағйиротро дар шахсият дар назар дорад, ки баъд аз он шахси маҳкумшаванда дар ҷомеа шахси безарар доништа шавад, дар натиҷаи чунин тағйир вай ба шахрванде табдил меёбад, ки муқаррароти қонунро дар ҷомеа риоя менамояд” [65, с. 139].

В.В. Похмелкин таъкид менамояд, ки “қонуни ҷиноятӣ ислоҳро ба сифати мақсади ҷазо на дар шакли намудҳои он, балки ба таври умумӣ баррасӣ менамояд. Илова бар ин, истифодаи ҷазо бо маҳкумияти умумии шахси гунаҳкор ҳамроҳ буда, аз таъсири назарраси тарбиявӣ бархӯрдор аст” [118, с. 94].

Аз нигоҳи Н.А. Беляев, зеро мафҳуми ислоҳнамоӣ вазифаи минималие дар назар аст, ки он “бояд тавассути иҷрои ҷазо роҳи ҳал пайдо намояд. Дар хусуси ислоҳнамоӣ метавон дар ҳолате суҳан гуфт, ки зеро таъсири иҷрои ҷазо дар андеша ва тафаккури шахси маҳкумшаванда тағйиру таҳаввули муайян сурат гирад” [28, с. 73], [30, с. 46].

Аз нигоҳи Н.А. Стручков, “ислоҳсозӣ ин натиҷаи таъсиргузорию мушаххас ба омили ҷиноят, яъне шахсест, ки ҷинояти муайяно содир менамояд. Яъне ба таври дигар, беҳавф будани шахс ба ҷомеа суду нафъ мерасонад” [142, с. 64].

Мақсади ислоҳи шахси маҳкумшуда аз расонидани таъсири чораи ҷазоӣ ба шахси маҳкумшуда иборат мебошад ва он дар рафтори аз лиҳози ҷамъиятӣ беҳавфи маҳкумшуда хулоса карда мешавад. Умқи тағйиру таҳаввуле, ки таҳти таъсири чораи ҷазоии татбиқшуда дар тафаккури

рафтори шахси маҳкумшуда рух медиҳад, таваҷҷуҳи илмиро ба соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷалб менамояд. Дар бораи тағйир ёфтани дидгоҳи маънавии шахси маҳкумшуда ва иҷрои мақсади ҷазои татбиқшуда метавон ба таври шартӣ қазоват намуд. Ба таври дигар, тағйиру таҳаввул пазируфтани дидгоҳу назари маънавии шахси мавриди маҳкумият қароргирифта дорои хусусиятҳои ҷудогонае мебошад, ки дар робита ба он метавон ба тарзи шартӣ қазоват намуд. Дар ин робита И.В. Шмаров ба таври асоснок қайд менамояд, ки “амалан дар сурати имкон мушкил аст дар ин замина маҳдудият қоил шуд. Бахусус агар шахси давраи маҳкумиятро гузаронида бо эҳсоси тарс дар баробари ҷазои эҳтимоли даст ба ҷиноят назанад ва ё дар натиҷаи тағйир ёфтани эътиқоду бовари худ ҷиноят содир нанамояд” [332, с. 61].

Мақсади ислоҳнамоӣ, аз ҷумла табобати бемории нашъамандӣ ин ҳама воситаҳои асосии даст ёфтан ба ислоҳи шахсони маҳкумшуда ба ҳисоб мераванд. Ба воситаҳои ислоҳи маҳкумшуда метавон маҳрумияту маҳдудиятҳои иловагиро ҳамроҳ намуд, ки дар сурати иҷрои номуносиби ҷазо нисбат ба маҳкумшудагон татбиқ мегарданд. Ҳамчунин метавон он чораҳои ҳавасмандгардониро ҷузъи ин воситаҳо шуморид, ки ба ислоҳи шахсони маҳкумшуда мусоидат менамоянд [190, с. 32].

Раванди иҷрои ҷазо боиси ташаккули муносибати эҳтиромона нисбат ба инсон, ҷомеа, меҳнат, меёрҳо, муқаррарот ва анъанаҳои иҷтимоӣ ва рафторҳои мусбат мегардад. Ин ҳолат дар м. 14 КИҶ ҚТ инъикос ёфтааст. Қонуни ҷиноятӣ меёрҳои объективии мушаххасро пешбинӣ менамояд, ки дар сурати вуҷуди онҳо метавон ба самаранок будани чораи интиҳобгардидаи ҷазоӣ нисбат ба шахси маҳкумшуда ва дар натиҷа, иҷрои мақсади ҷазо нисбат ба вай таъкид намуд.

Раванди ислоҳнамоӣ ба роҳ мондани маҳдудиятҳои мушаххасро пешбинӣ менамояд, ки шахсони дахлдор вазифадоранд, то онҳоро риоя намоянд. Нишондиҳандаи ниҳоии ислоҳ шудани шахси гунаҳкор аз иҷро

гардидани вазифаҳое, ки ҳукми судӣ ба зиммааш мегузорад, иборат мебошад.

Аз сӯйи қонунгузор баъд аз давраи иҷрои ҷазо рафтори шахси маҳкумшуда ба назар гирифта мешавад.

Аз хулосаҳои овардашуда метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки усулан ду равиши муайян намудани мафҳуми ислоҳи маҳкумшуда вучуд дорад. Бар асоси равиши аввал, зери мафҳуми ислоҳи маҳкумшуда бояд натиҷаи минималии таъсиргузори ҷазо фаҳмида шавад. Ба таври дигар, ин ба маънои даст назадан ба ҷиноят дар давраи иҷро (адо)-и ҷазо ба ҳисоб меравад. Аз нигоҳи қонуни ҷиноятӣ чунин шахс ислоҳшуда шуморида мешавад. Бар асоси равиши дигар, меъёри ислоҳи шахс даст назадани вай дар оянда новобаста ба давраи иҷрои ҷазо ва маҳкумияти муайяншуда ба ҷинояти нав мебошад.

Мафҳуми ислоҳи маҳкумшуда ба ин маъност, ки вай чи дар давраи иҷрои ҷазо ва чи дар давраи пас аз гузашти давраи маҳкумият, ба шахси барои ҷамъият беҳавф табдил мегардад. Ба ин натиҷа метавон тавассути маҳкумияти умумии ҷиноят ва омили он, яъне шахси онро содирнамуда аз номи давлат даст ёфт. Табиист, ки чунин маҳкумият дорои аҳаммияти бузурги тарбиявӣ буда, заминаи сурат гирифтани тағйиру таҳаввул дар мафкура ва ҷаҳонбинии маҳкумшударо фароҳам меоварад. Зимни иҷрои ҷазо ислоҳи маҳкумшуда тавассути бакоргирии механизмҳои ислоҳи маҳкумшуда ва маҷмуи маҳдудиятҳои таъиншудаи дорои ангезаи масъулиятпазирӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки дар навбати худ боиси бознигариӣ арзишҳои маънавии шахси маҳкумшуда мегарданд, сурат мегирад. Ноилшавии ислоҳи маҳкумшуда аз бисёр ҷиҳат ба ҷӣ андоза оптималӣ будани маҷмуи ин воситаҳо бастагӣ дорад. Ҳамчун мақсади асосии ҷазо, ислоҳи маҳкумшуда дорои мафҳуми маънии ислоҳи маънавии шахс ва тафаккури ҷаҳонбинии вай мебошад. Фақат бо чунин бархӯрд нисбат ба мақсади ислоҳи маҳкумшуда метавон матраҳсозии мақсади

пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав ва пешгӯии дараҷаи иҷро шудани мақсадро асоснок шуморид. Ба таври анъанавӣ, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, пешгирии ҷиноят як масъалаи муҳим шинохта мешавад. М.Д. Шаргородский мақсади мазкурро мақсади муҳим ва ниҳой арзёбӣ намудааст [190, с. 33]. И.И. Карпетс, Н.А. Беляев, Н.А. Стручков ва дигарон аз чунин дидгоҳ нисбат ба мақсади пешгирии ҷиноят ҷонибдорӣ намудаанд.

Дар қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ ба сифати мақсади дигари ҷазо пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав нишон дода шудааст. Аҳаммияти иҷтимоии истилоҳи “пешгирӣ” “бо ҷораҳои пешакӣ андешидашуда бартараф намудан”-ро ифода мекунад [107, с. 570]. Дар мазмуни ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ пешгирии ҷиноят – андешидани ҷораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро барои бартараф намудани содиршавии ҷиноят мефаҳмонад.

Суоле ба вуҷуд меояд, ки нисбати кадом шахсон ҷазо таъсири пешгиринамӯй дорад? Аз сабаби он ки ҷазо ҷораи хусусияти ҳуқуқи ҷиноятидошта мебошад, таъсири он ба субъектони муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ равона шудааст. Боби 4 “Шахсоне, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд” меёеро муқаррар мекунад, дар он аломатҳои субъекти ҷиноят пешбинӣ шудааст. Бар асоси м. 22 КҶ ҚТ “Танҳо шахси воқеии мукаллаф ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки ба синну соли муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс расидааст” [1].

Ҳамин тавр, ҷазо ҳамчун ҷораи хусусияти ҳуқуқи ҷиноятидошта ба субъекти ҷиноят таъин мегардад. Таҳдиди ҷазо қобилияти нигоҳ доштани шахсро аз содир намудани ҷиноят на фақат тавассути таъсиррасонии руҳӣ, балки тарбиявӣ низ амалӣ мекунад. Истилоҳи “тарбия кардан”, “бо роҳи таъсиррасонии мунтазам ташаккул додан”-ро ифода менамояд [107, с. 95]. Муқаррароти қонунгузори ҷиноятӣ, ки дар санксия барои содир намудани кирдори ҷиноятӣ ҷавобгариро муқаррар мекунад, рафтори ҳуқуқии субъектонро ташаккул медиҳанд. Баъзе олимон таҳдиди ҷазоро танҳо ба таъсиррасонии тарбиявӣ вобаста менамоянд [110, с. 92]. М.Д. Шаргородский чунин меҳисобад, ки “аҳоли, умуман, бо қонуни ҷиноятӣ

тарбия намеёбанд ва барои чунин тарбия ҳам ниёзе надоранд” [192, с. 22]. И.В. Шмаров “мақсади пешгирии умумиро бештар ҳамчун проблемаи иҷтимоиву руҳӣ мебинад, на ҳамчун проблемаи ҳуқуқӣ” [333, с. 99].

Тарбия чараёни ташаккулдиҳии рафтори ҳуқуқӣ мебошад. Таҳдиди ҷазо таъсиррасонии тарбиявиرو амалӣ менамояд [97, с. 103]. Тарсонидан мазмуни таъсиррасонии руҳии таҳдиди ҷазо аст. Бинобар ин, татбиқи амали пешгиринамоии ҷазо бояд бо воситаҳои хусусияти руҳӣ дошта амалӣ шавад [192, с. 198].

Дар қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ қонунгузор мақсади мазкурро ҳамчун “пешгирии содир гардидани ҷинояти наф” муқаррар кардааст[1]. Ҳарчанд қонунгузор мақсади мазкурро ба умумӣ ва махсус ҷудо накунад ҳам, дар илми ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ анъанаи ҷудо намудани мақсади ҷазо ба пешгирии умумӣ ва махсуси ҷиноят ба назар мерасад. Аммо аз ҷониби қонунгузор дохил шудани истилоҳи “наф” ба истилоҳи мақсади мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар сатҳи қонунгузорӣ танҳо пешгирии махсус боқӣ мондааст.

Ҳамин тавр, ҷазои ҷиноятӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ду мақсади муштаракӣ умумии пазируфташударо дунбол мекунад: пешгирии махсус ва умумӣ. Тафсири мазмуни қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки қонунгузор нисбат ба пешгирии махсус ва умумӣ фарқе намегузорад. М.Н. Шаргородский қайд менамояд, ки “таъсиргузориҳои пешгирии умумӣ, пеш аз ҳама, дар содир гардидани ҷиноят ва таъини ҷазои мушаххас барои содир намудани ҷиноят, дар таъини ҷазо тавассути суд нисбат ба шахси гунаҳкор ва баъдан дар раванди иҷрои ҷазо зоҳир мегардад” [192, с. 198].

Моҳияти пешгирии умумӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ тафсиру тавзеҳи ягона надорад. Дар робита ба шахсоне, ки нисбат ба онҳо пешгирии умумӣ татбиқ мегардад, нуқтаи назари гуногун вучуд дорад. А.И. Мартсев пешгирии умумиро ҳамчун “маҷмуи иқдоми давлатӣ-ҳуқуқӣ, ки мақсади онҳо роҳ надодан ба содиршавии ҷиноят тавассути шахс аст, таъриф менамояд” [358, с. 12-13].

Ба андешаи А.А. Пионтковский “таъсири пешгирии умумии ҷазо аз таҳдиди таъини ҷазо ва татбиқи амалии он нисбат ба ҷинояткор ва таъсири умумии он рӯйи тафаккури шахс барои риоят намудани муқаррароти қонунӣ ва таъсири тарбиявӣ иборат мебошад” [288, с. 17-18]. Таъсири пешгирии умумии ҷазо чунин маъно дорад, ки дар натиҷаи чунин таъсир дар тафаккури аъзои ҷомеа эътиқод ба риоя намудани қонун ва худдорӣ намудан аз содир намудани ҷиноят ташаккул меёбад ва ё дар сурати вучуд доштани чунин қасд дар зеҳни шахс бартараф мегардад. Бо дар назар гирифтани ин матлаб, дар адабиёти ҳуқуқӣ масъалаи муҳотаби мақсади пешгирии умумӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар ин замина нуқтаи назаре эътироф пайдо намудааст, ки бар асоси он пешгирии умумӣ аъзои ноустувори ҷомеаро мақсад қарор медиҳад. Ин шахсон бо як қатор сабабҳои объектививу субъективӣ дар бораи арзишҳои [129, с. 59] пазируфта дар ҷомеа тасаввуроти ғалат ва нодуруст доранд.

Ба ақидаи мо, ҳуқуқи ҷиноятӣ рӯйи тамоми аъзои ҷомеа таъсири тарбиявӣ мегузорад ва зери таъсиру таҳдиди ҷазо онҳоро аз содир намудани ҳар гуна ҷиноят бозмедорад. Аммо дар ҷомеа шахсоне низ вучуд доранд, ки тарс аз ҷазои ҷиноятӣ барои онҳо танзимкунандаи рафтори мусбат ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ҳамин мақсади пешгирии умумӣ хулоса мегардад.

Ба фикри баъзе олимон, пешгирии умумии ҷазо танҳо нисбати қисми ками шахрвандон равона мешавад. Мувофиқи ақидаи олимони дигар бошад ҷазои ҷиноятӣ ё ба ҳамаи аъзои ҷамъият ё ба қисми зиёди онҳо таъсири пешгирии умумӣ мерасонад [161, с. 320].

Ба он бояд диққат дод, ки қонунгузор дар қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ танҳо пешгирии махсусро пешбинӣ намуда, дар қ. 1 м. 2 КҶ ҚТ ҳам пешгирии умумӣ ва ҳам махсусро пешбинӣ мекунад [1].

Ба сифати субъекти татбиқ намояндаи таҳдиди ҷазо қонунгузор, суд, намояндагони муассисаҳои иҷрокунандаи ҷазо баромад менамоянд.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба сифати воситаи таъминкунандаи татбиқи мақсади пешгирии махсус ҷиноят баромад мекунад, ақидаи ягона мавҷуд нест. Ба ақидаи баъзе олимон, чунин восита ислоҳ намудани маҳкумшуда мебошад [70, с. 93].

Гуруҳи дигари олимон чунин ақида доранд, ки дида баромадани ислоҳнамоӣ ҳамчун воситаи пешгирии махсус аҳаммияти онро паст мегардонад [148, с. 71].

Мазмуни мақсади пешгирии махсус барои нигоҳ доштани маҳкумшуда аз содир гардидани ҷиноятҳои нав иборат аст [247, с. 29]. Ҷараёни ислоҳнамоӣ нисбати маҳкумшудагон барои ба шахрванди риоякунандаи қонун мубаддал намудани ӯ равона шудааст то минбаъд ҷиноят содир накунад. Мавқеъ, ки вобаста ба он воситаи таъинкунандаи мақсади мазкур ислоҳнамоӣ мебошад, ба чунин хулосаи мантиқӣ меорад. Барои он ки ба сифати воситаи мақсади пешгирии махсус баромад намоёнд, ислоҳнамоӣ бояд татбиқ ё амалӣ шавад. Ин амалишавӣ бо ҳуқуқмаҳдудкуниҳои муайян таъмин мегардад.

“Пешгирии махсус, пеш аз ҳама, дар он ифода мегардад, ки суд ба шахси гунаҳкор чунин намуди ҷазо ва андозаи онро таъин мекунад, ки пешгирии содиршавии ҷиноятҳои навро аз тарафи маҳкумшуда таъмин карда тавонад. Вазифаи пешгирии махсусро таъмин намуда истода, пеш аз ҳама маҳкумшударо аз имконияти содир намудани ҷиноятҳои нав маҳрум намуда, суд дар асоси қонун ва дар доираи модда намуд ва андозаи ҷазоро ба маҳкумшуда интиҳоб мекунад” [132, с. 263]. Аз ин ҷо бармеояд, ки ба сифати яке аз воситаҳои таъинкунандаи пешгирии махсус намуд ва андозаи намуди муайяни ҷазо ба маҳкумшаванда таъиншаванда, ки мазмуни онро ҳуқуқмаҳдудкунӣ ташкил медиҳад, баромад менамоёнд. Бояд гуфт, ки нишондиҳандаи объективии ноил шудан ба мақсади мазкур дараҷаи ретсидиви ҷиноят ба ҳисоб меравад [142, с. 70].

Агар нисбати маҳкумшуда ҷазо дар ҳаҷми пурра, ки дар ҳукми суд муқаррар шудааст, иҷро шуда бошад, дуруст аст чунин шуморем, ки на

ҳама воситаҳои зарурӣ барои нигоҳ доштани шахс аз содир намудани ҷинояти навбатӣ истифода шудааст. Агар воситаи таъинқунандаи мақсад махфӣ бошад, он амалӣ намегардад. Агар мақсад амалӣ гардад, онд ба нишондоди самаранокӣ суҳан рондан мумкин аст. Аз ин ҷо нишондиҳандаи самаранокии мақсади пешгирии ҷиноят дар байни маҳкумшудагон ин сатҳи ретсидиви ҷиноят пас аз адои ҷазо ҳисоб мешавад.

Бар асоси назари умумӣ, мақсади пешгирии махсус аз пешгирии дубора даст ба ҷиноят задани шахсони ҷиноятсодирнамуда иборат мебошад. Бо таъини ҷазо суд мақсадеро пайгирӣ менамояд, ки он аз пешгирии дубора даст ба ҷиноят задани шахсони ҷиноятсодирнамуда иборат аст. Намудҳои мухталифи ҷазо имкон медиҳанд то иҷрои ин мақсад бо истифода аз воситаҳои гуногуни пешгирии ҷиноят имконпазир гардад [30, с. 69].

И.И. Карпетс “маҳрумсозии ҷинояткор аз имконоти ҷисмонӣ, таъсиргузориҳои психикӣ ба ҷинояткор ва таҳдиди таъсири ҷазо шуданро ҷузъи роҳи равишҳои таъмини иҷрои мақсади пешгирии махсус мешуморад” [61, с. 156-158]. М.Д. Шаргородский “ба ду равиши таъсиргузориҳои превентивӣ ишора менамояд: психикӣ ва ҷисмонӣ” [190, с. 44]. Ю.В. Бишевский ва А.И. Мартсев “фақат аз таъсиргузориҳои психологиву тарбиявӣ бар шахсияти маҳкумшуда ном мебаранд” [36, с. 15].

Ба назари мо, таъсиргузориҳои ҷисмонӣ ва психологӣ бар шахси ҷинояткор равишу намудҳои пешгирии махсус мебошад. Ҳадаф аз расонидани таъсири ҷисмонӣ аз он иборат аст, ки дар натиҷаи ба кор бурда шудани таъсиргузориҳои ҷисмонӣ дар муассисаи тарбиявӣ-ислоҳӣ шахси маҳкумшаванда барои як давраи муайян аз имкони ҷисмонии содир кардани ҷинояти нав маҳрум гардонида шавад.

Н.А. Стручков, асосан, ҷудо будани мақсади пешгирии махсусро аз мақсади ҷазо баҳсбарангез меномид [139, с. 91].

Дар робита ба ин В.В. Похмелкин ба таври асоснок қайд менамояд, ки “дуруст муайян намудани таносуби мақсади ислоҳи маҳкумшуда ва

пешгирии махсус бо роҳи ҷудосозии пешгирии махсус ва ислоҳнамоӣ аз як тараф ва равандҳо аз тарафи дигар, дар шакли натиҷа имконпазир аст” [118, с. 91]. Ин шароит вобаста ба намуди ҷазо метавонад ба таври назаррас аз ҳамдигар тафовут дошта бошанд. Мақсад ва раванди ислоҳнамоӣ таъсиррасонӣ бар фаъолиятҳои психикӣ ва тафаккури инсон мебошад. Ислоҳи маҳкумшуда дар итлоати огоҳонаи шахс риояи маҳдудиятҳои ҳуқуқии эълоншуда мебошад [72, с. 366]. Вале мақсади ҷазо тавре ки ёддовар шудем, натиҷаи ниҳони фаъолият аст. Аз ин рӯ, миёни мақсади пешгирии махсус ва таъсиргузории ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шахси мушаххас бояд фарқ гузошт. Воситаҳои дар боло ёдшуда иҷрои мақсади ислоҳи маҳкумшударо таъмин менамоянд. Аз ин метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки мақсади пешгирии махсус ин роҳ надодан ба содиршавии ҷинояти нав тавассути маҳкумшуда ҳам аз роҳи эҷоди монеаи ҷисмонӣ ва ҳам аз тариқи эҷоди тағйиру таҳаввули мусбат дар тафаккури шахс мебошад.

Хулосаҳои зербоб оид ба масъалаи баррасишаванда дар чанд нуктаи асосӣ бароварда шуд:

1) мақсади ҷазоро вазифаҳои пешбиниамудаи қонуни ҷиноятӣ муайян сохта, самти фаъолиятҳои суд, мақомоти иҷрокунандаи ҷазоро нишон медиҳад;

2) ҷазо тавассути суд нисбати шахсе татбиқ мегардад, ки ӯ дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор доништа мешавад. Хусусиятҳои сазодиҳандагии ҷазо, ки аз истифодаи чораҳои маҳрум ва маҳдуд сохтани озодиҳои шахрвандӣ нисбат ба шахси гунаҳкор иборатанд, мақсадҳои ҷазоро ба марҳалаи иҷро мерасонанд. Ҳамзамон сазо воситаест, ки шахсро аз имкони содир намудани ҷинояти нав маҳрум месозад. Хусусиятҳои сазодиҳандагии ҷазо тавассути истифодаи равишҳои маҷбурии татбиқи ҷазо таъмин мегарданд;

3) хусусияти дигари ҷазо дар имкони барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятии дар натиҷаи содиршавии ҷиноят ҳалалдоршуда ба таври пурра ё

қисман ҷудо нигоҳ доштани муваққатии шахси гунаҳкор ва маҳдудсозии ҳуқуқи маҳкумшуда бо мақсади пешгирӣ аз содиршавии ҷинояти нав, ҷуброни зарари моддӣ, маънавӣ ва пардохтҳои ҳатмии давлатӣ инъикос меёбад. Ба сурати умумӣ, хусусиятҳои барқарорсозии ҷораи ҷазо ба туфайли таъмин гардидани тартиботи ҳуқуқӣ ва қонун дар ҷомеа таҷассуми худро меёбанд.

4) тавассути қонуни ҷиноятӣ ба рафтори маҳкумшуда таъсир расонида шуда, минбаъд вай аз содир кардани ҷинояти нав даст мекашад ва дигаронро аз оқибатҳои эҳтимолии содир намудани ҷиноят огоҳ месозад, ки дар натиҷа сатҳи ҷинояткорӣ дар ҷомеа коҳиш меёбад;

5) мақсади пешгирии махсус роҳ надодан ба имкони содир гардидани ҷинояти нав мебошад. Ин имкон медиҳад, ки шахси анҷомдиҳандаи кирдори ҷиноятӣ тавон ва қудрати арзёбии зарари расонидашуда вобаста ба содиршавии ҷиноятро дар худ пайдо намояд. Хусусиятҳои муфиди иҷтимоии маҳкумшуда сабаб мешавад, ки мақсади пешгирии махсус ҳосил гардад.

1.3. Проблемаҳои низоми ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии

Тоҷикистон

1.3.1. Низоми ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ва аҳамияти он

Яке аз ниҳодҳои (институтҳои) меҳвариву марказӣ дар низоми ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ҷазо ба ҳисоб меравад, ки тартиб, намуд ва пайдарҳамии ҷазоҳои ҷиноятиро муайн менамояд. Низоми ҷазо механизме мебошад, ки давлат тавассути он дар нисбати шахси гунаҳгор ҷавобгарии ҷиноятиро амалӣ месозад. Ин маънои онро дорад, ки бе низоми дақиқи ҷазо на адолати судӣ таъмин мегардад ва на манфиатҳои иҷтимоӣ ҳифз мегардад. Моҳиятан суҳан дар бораи зинаи асосии тамоми механизми таъсиргузори ҳуқуқи ҷиноятӣ рӯйи шахсоне меравад, ки даст ба ҷиноят мезананд. Лозим ба таъкид аст, ки дар замони шуравӣ масъалаҳои вобаста

ба низоми ҷазои ҷиноятӣ ба таври ҷиддӣ дар маркази таваҷҷуҳи мутахассисону олимони соҳа қарор надошт [26, с. 384], [142, с. 288], [189, с. 28], [52, с. 239]. Тайи солҳои ахир таваҷҷуҳи мутахассисони соҳа ба таҳқиқи омӯзиши низоми ҷазои ҷиноятӣ афзоиш ёфтааст [51, с. 504], [137, с. 480], [115, с. 345], [375, с. 20]. Масъалаҳои мазкур махсусан дар адабиёту китобҳои таълимии соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба таври пурра мавриди омӯзиш қарор мегиранд [78, с. 464], [95, с. 560] [155, с. 590]. Мафҳуми “низоми ҷазо” барои қонунгузориҳои ҷиноятии ҚТ ба мисли мафҳуми низоми ҷазоҳои иловагӣ наву ношинохта ба ҳисоб меравад. Кодекси ҷиноятии ҚТ соли 1998 дар боби 9 низоми нави ҷазоро муқаррар мекунад, ки он аз 13 намуди ҷазо иборат мебошад. Ҳарчанд дар адабиёт гоҳе системаи ҷазо нисбат ба низоми ҷазо ба кор бурда мешавад [95, с. 369], [42, с. 280].

Мафҳуми “низоми ҷазо” бояд на фақат бар асоси таҳлили намудҳои ҷудогонаи ҷазо, балки бар асоси муайянсозии ин низом ба унвони ҷузъи комил устувор бошад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки қонунгузориҳои ҷиноятии амалкунандаи ҚТ меъёрҳои таъинкунандаи мафҳумҳои низоми ҷазоро дар бар намегирад. Қонунгузориҳои ҷиноятии кунунии ҚТ-ро таҳлил намуда, ба ин хулоса меоем, ки чунин як низоми мушаххаси ҷазои ҷиноятӣ дар КҶ ҚТ вуҷуд надошта, ба ҷойи он фақат номгӯи содаи шаклҳои он истифода шудааст, (м. 47 КҶ ҚТ). Дар ҳоле ки ба андешаи бисёре аз донишмандон дар қонунгузорӣ бояд мушаххасоти ин низом ва ҷузъиёти он ҳатман ворид гардад [317, с. 27], [273, с. 7], ҳамчунин заминаи сохтори он низ бояд бо меъёрҳои мушаххас дуруст карда шавад. Гузашта аз ин, фаҳмиши гуногуни низоми ҷазои ҷиноятӣ аз ҷониби доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ пазируфта шудааст. Дар навбати худ, Р.Р. Галиакбаров “низоми ҷазоро ҳамчун уҳдадориҳои аз тарафи қонун таъиншуда барои судхое, ки номгӯи намудҳои ҷазои ба тартиби муайян овардашударо муттаҳид мекунанд, мутобиқ ба дараҷаи вазнинии онҳо муайян кардааст” [43, с. 4], [51, с. 90].

“Низоми ҷазоро ҳамчун номгӯйи намуди ҷазои аз ҷониби қонуни ҷиноятии барои судҳо ҳатмӣ таъингардида, ки бо тартиби муайян қарор доранд ва муқаррароту ҳадди истифодаи онро татбиқ менамояд” [131, с. 202], тавсиф мекунад. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода ва З.А. Камолов, “низоми ҷазо – ин номгӯйи пурраи намудҳои ҷазоҳои боҳамалоқаманд, боҳамивазшавандае мебошад, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ гардида, барои суд ҳатмӣ буда, аз рӯйи тартиби муайян ҷойгир шудаанд” [194, с. 152]. Қоидаи нисбатан содаи муайян кардани мафҳуми низоми ҷазоро М.Д. Шаргородский медиҳад, ки ба андешаи ӯ, “низоми ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун муттаҳидкунандаи намудҳои ҷазои бо тартиби муайян қарордошта мушаххас мешавад” [159, с. 142]. Н.С. Тагантсев ин низомиро як навъ “зинаи ҷазо, ки зери мафҳуми он ҳама ҷораҳои танбеҳии Кодекси мазкур ва зертобеон ё ҳамнисбатони он қарор доранд” [145, с. 100], муайян мекунад.

Бояд қайд намуд, ки З.А. Камолов низоми ҷазоро таҳлил намуда, чунин изҳори назари қобили таваҷҷуҳе кардааст, ки “аввалан, ба мафҳуми низоми ҷазо набояд унсурҳое, ба монанди мақсади ҷазо ва аломатҳои ҷазоро ҳамчун унсурҳои мустақил шомил намуд. Низоми ҷазо низоми ҳақиқӣ, айнӣ ва амалкунанда буда, нисбат ба низоми идеалӣ (таҳқиқи низоми ҷазо ҳамчун меъёрҳои куллии танзимкунандаи масъалаҳои ҷазо) бояд амалан дар таҷрибаву истифодаи онҳо омӯхта шавад. Сипас мақсади дар назди институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ гузоштаи қонунгузорӣ, бахусус манъ кардани ҷинояткорӣ дар ягон дараҷаи барои ҷомеа муносиб мувофиқи мақсад аст, агарчи сиёсати ҷиноятии давлат дар ин ё он зинаҳои низоми ҷазо низ нуфуз дорад” [240, с. 63-64].

Ба андешаи мавсуф, низоми ҷазо аз рӯйи КҶ ҚТ ҳамчун маҷмуи намудҳои зиёди ҷазои аз тарафи қонуни ҷиноятӣ таъингардида дар шакли муттаҳидкунандаи номгӯй, бо назардошти дараҷаи вазнинии онҳо ва таснифоти қонунии намудҳои ҷазост, ки расидан ба мақсади ҷазои дар КҶ ҚТ овардашударо таъмин менамояд [240, с. 64-65].

Рочеъ ба мафҳуми “низоми ҷазо” аз ҷониби олимони шарҳҳои мухталиф дода шуда, вобаста ба баёни нишонаҳо ва сохтор ин низом ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешавад:

Гурӯҳи аввали муаллифон низоми ҷазоро ҳамчун номгӯи намудҳои ҷазо муайян карда, ҳамчунин ба ин ё он аломати номгӯи ишора менамоянд. Масалан, Л.В. Багрий-Шахматов ва В.И. Гусков низоми ҷазоро “ҳамчун номгӯи ҷазои барои судҳо ҳатмӣ бо тартиби муайян қарордоштаи аз тарафи қонуни ҷиноятӣ таъиншудаи муттаҳидкунанда, ки қобили ҳеч тағйир нест” [27, с. 12], муайян мекунанд.

Гурӯҳи дуюми муаллифон низоми ҷазоро аз ҷазои сабук ба ҷазои вазнин суратгирандаро тарафдорӣ менамоянд. Масалан, Стручков Н.А. низоми ҷазоро ҳамчун “номгӯи ҷазои барои судҳо ҳатмӣ бо тартиби муайян қарордоштаи аз тарафи қонуни ҷиноятӣ таъиншудаи муттаҳидкунанда, вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо” муайян месозад [142, с. 288].

Чунин фаҳмиши низоми ҷазоро ҳанӯз ҳам баъзе муаллифон тарафдорӣ мекунанд. Масалан, А.В. Наумов низоми ҷазоро ҳамчун “номгӯи намудҳои ҷазои аз тарафи қонун таъиншудае, ки ба тартиби муайян ҷойгир шудаанд, муаррифи мекунад” [96, с. 394].

Тавре ки мебинем, тафовут дар шинохти мафҳуми низоми ҷазо, ки муаллифони гурӯҳи аввал баён намудаанд, ҷузъӣ аст. Аслан, аксари ин назарҳо ба ин маънӣ ҳастанд, ки низоми мавриди таҳлил ин номгӯи муттаҳидкунандаи намудҳои ҷазои аз тарафи қонуни ҷиноятӣ таъиншудаест, ки ба тартиби муайян ҷойгир шудаанд. Концепсияи илмӣ гурӯҳи дуюм аз он иборат аст, ки низоми ҷазо аз ҷазои сабук ба ҷазои вазнин сурат мегирад. Дар робита ба ин таъкид бояд кард, ки дар КҶ ҚТ ҳангоми дар алоҳидагӣ муқаррар кардани намудҳои ҷазо низомнокии ҷазоҳо риоя карда нашудааст. Масалан, дар низоми ҷазо қорҳои ҳатмӣ дар ҷойи ҷорум, вале дар моддаҳои алоҳида дар ҷойи якум ҷой гирифтааст. Аз ин бармеояд, ки дар як зумра қонунгузориҳои давлатҳо низ низомнокии

ҷазоҳои ҷиноятӣ аз ҷазоҳои сабук ба ҷазоҳои вазнин сураатгиранда риоя нагардидааст.

Афзалияти ин шинохтҳо дар он аст, ки онҳо баъзе аломатҳои низоми ҷазоро нишон медиҳанд: аввалан, таъиноти он аз тарафи қонуни ҷиноятӣ ва ҳатмӣ будан барои судҳо, яъне на умуман низом, на ягон намуди ҷазои ҷузъии он наметавонад бо дигар роҳи ғайри қонуни ҷиноятӣ мушаххас шаванд; сониян, барои суд маҳз ҳамин номгӯи ҷазо ҳатмӣ аст ва суд наметавонад ҷазоero интиҳоб кунад, ки дар низоми ҷазо нест. З.А. Камолов ҳолати зеринро дар таҳқиқоти илмиаш чунин нишон додааст:

“1. Нишонаҳои ҳатмӣ барои суд набояд шомили таъини низоми ҷазо шавад, чунки он аз рӯи мундариҷааш аломатҳои таъингардидаи қонуни ҷиноятиро дар бар мегирад, зеро он чизе, ки дар КҶ ҚТ таъин мегардад, барои суд ҳатмӣ ҳисоб меёбад. Суд низ мутобик ба қ. 1 м. 7 ва қ.1 м. 4 КҶ ҚТ, ҷазои берун аз низоми ҷазоро интиҳоб карда наметавонад.

2. Номгӯи ҷазои таркиби низом муттаҳидкунанда мебошад, ба ин маъно, ки он танҳо бо тартиби қонунгузорӣ тағйир дода мешавад.

3. Ҷой додани намудҳои ҷазо дар низоми онҳо аз рӯи принципи вазнинии ҷазо” [348, с. 40].

Вале ба андешаи мо, чунин таърифҳо, ки мафҳуми низоми ҷазоро аз рӯи теъдод дар қонун (ҳарчанд мураттаб бошад) бисёр сода мекунанд, сатҳӣ аст.

Дар низоми намудҳои ҷазо, вобаста ба дараҷаи вазниниашон, аз ҷазоҳои сабук ба ҷазоҳои вазнин сураатгиранда ҷойгир гаштаанд. Чунин тартиб судҳоро ба сарфакорона истифода бурдани чораҳои таъқиби ҷиноятӣ ва ба интиҳоби ҷазои одилона моил менамояд [194, с. 152].

Ба назари мо, низоми ҷазо – ин маҷмуи ҳамаи намудҳои ҷазое мебошад, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, бо тартиби муайян ва вобаста ба дараҷаи вазнинии онҳо ҷой дода шудаанд. Он аз рӯи принципи аз ҷазои сабук то ҷазои вазнин сохта шуда, ин сохтори такмилёфта барои суд

имконият медиҳад, ки ҳангоми таъини ҷазо, онро мутаносибан бо дараҷаи ҷиноят ва шахсияти гунаҳгор интиҳоб намояд.

Дар ғайри ин сурат ва бархӯрди мутафовит, таъкид менамояд П.П. Осипов, “низоми ҷазо дар миқдори одии ташкилдиҳандаи унсурҳо хулоса шуда, омӯзиши он дар навбати дар таҳлили намудҳои ҷудогонаи ҷазо таҷассум пайдо менамояд”, зеро иртиботот ва муносиботи низоми мазкур дар муқоиса бо хусусият, алоқамандӣ ва муносиботи унсурҳои он хеле васеъу густардатар аст. Дар бархе аз меъёрҳои КҶ ҚТ ҳамчунин ба номгӯйҳо низ ишорат мешавад (м. 61, 62, 104, 110, 249, 250 ва ғайра).

Низоми ҷазо дар баробари м. 47 КҶ ҚТ, ҳамчунин тавассути меъёрҳои дигари КҶ ҚТ, барои мисол, ҳангоми танзими санксияҳои алтернативии меъёрҳои қисми махсус, таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ҷинояти мавриди назар пешбинӣ мешавад (м. 63 КҶ ҚТ), таъини ҷазо ҳангоми маҷмуи ҷиноятҳо (м. 67 КҶ ҚТ), ҳисоб кардани муҳлати ҷазо ва ба ҳисоб гирифтани ҷазо (м.м. 69, 70 КҶ ҚТ), иваз намудани бархе аз ҷазоҳо бо ҷазоҳои дигари нисбатан сахттар дар сурати саркашии ошкоро аз иҷрои онҳо (м. 60 КҶ ҚТ), ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо (м. 77 КҶ ҚТ), ҳамчунин як қатор институтҳои ҳуқуқи ҷиноятии дигар: қувваи бозгашти қонуни ҷиноятӣ (м. 13), таъини ҷазо барои ҷинояти нотаом (м. 64 КҶ ҚТ), таъини ҷазо дар ҳолати ретсидиви ҷиноятҳо (м. 66 КҶ ҚТ), таъини ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҷиноят (м. 67 КҶ ҚТ), таъини ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҳукмҳо (м. 68 КҶ ҚТ), шартан татбиқ накардани ҷазо (м. 71 КҶ ҚТ), шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан (м. 76 КҶ ҚТ), бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардан (м. 79 КҶ ҚТ), мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то 8-сола доранд (м. 78 КҶ ҚТ), аз рӯйи афв (м. 82 КҶ ҚТ), аз рӯйи бахшиши ҷазо (м. 83 КҶ ҚТ) ва махсусиятҳои ҷавобгариҳои ҷиноятии ноболиғон (м. 88 ва м. 90 КҶ ҚТ) танзим мегардад.

Низоми ҷазо дорои ҷанбаи субъективӣ ва объективӣ мебошад. Ҷанбаи субъективии низоми мазкур дар он таҷассум меёбад, ки он тавассути давлат, яъне бо иродаи худи мардум эҷод мегардад. Иродаи давлат, ки он дар тарху таҳия ва вазъи қонун таҷассум меёбад, бояд аз нигоҳи иҷтимоӣ ҷанбаи шартӣ дошта бошад. Гузашта аз ин, баъд аз роҳандозии қонуни ҷиноятӣ низоми ҷазо худ ба худ ба як воқеияти объективӣ табдил меёбад. Аз нигоҳи Л.Л. Кругликова, “амалан ба таври ҳамзамон ду низоми ҷазо вучуд дорад, яке идеалӣ, яъне ҳамоне ки дар қонун вучуд дорад ва дигаре воқеӣ, оне ки дар амалияи судӣ ба кор бурда мешавад” [155, с. 347]. Табиист, ки судҳо дар ғайрияти худ бояд меъёрҳои асос қарор диҳанд, ки ба танзимоварандаи низом ва намудҳои муайяни ҷазо махсус мешаванд, ҳамзамон санксияҳои меъёрҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятиро ҳам дар ин миён бояд мадди назар дошта бошанд.

Низоми ҷазо, ба эътиқоди мо, низоми аз лиҳози иҷтимоӣ дар асоси қонун муайяншудае мебошад, ки дар ғайрияти судӣ бо дар назар гирифта шудани тақозои фардиқунонии ҷазо ва маҷмуи бо ҳам дар алоқамандӣ қарордоштаи намуд ва гурӯҳҳои ҷудогонаи ҷазо аз рӯи принципи болоравии мизони вазнини ҷазо ба кор бурда мешавад.

Ф.Р. Сундуrow ба шаш аломати низоми ҷазо ишора мекунад: “1) вобаста будани он ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавии ҳаёти ҷомеа; 2) пешбинӣ шудан дар қонуни ҷиноятӣ; 3) ҳатмӣ будан барои суд; 4) хусусияти мукамал доштан; 5) муназзамӣ ва мурағаб будан; 6) алоқамандии сохтори ташкилдиҳандаи унсурҳои он” [153, с. 396-398].

Вобастагии иҷтимоии низоми ҷазоро метавон дар мисоли чанд даҳсолаи ахири рушди таърихи ҷомеаи Тоҷикистон мушоҳида намуд. Тибқи КҶ ҚШС Тоҷикистон (с. 1961), низоми ҷазо шомили сарзаниши иҷтимоӣ, муайян гардидани ҷавобгарӣ барои ҷуброн намудани зарари вориднамуда, роҳхат ба осоишгоҳи табобативу меҳнатӣ, корҳои ислоҳӣ дар минтақаҳои ҷудогона (яъне берун аз маҳалли кори маҳкумшуда) ва бадарғаи ирсол ба

ҷойи дигар буд. Ҳамаи ин ҷазоҳо дар КҶ ҚТ вуҷуд надоранд. Бо дар назар гирифтани воқеиятҳои нави иҷтимоӣ, қонунгузор ба низоми танзимшавандаи кунунӣ намудҳои ҷазоҳои барои Кодекси ҷинояти давраи шуравӣ ноошно аз қабili қорҳои ҳатмӣ, маҳдуд қардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд қардани озодӣ ва яқумра аз озодӣ маҳрум сохтанро шомил намудааст. Ворид намудани ҳар гуна ҷазои дар боло ишорашуда дорои асоси далелҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва башардӯстӣ мебошад. Ин нуқта низ мушаххасу бебаҳс аст, ки низоми ҷазо дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Дар меъёрҳои КҶ ҚТ ба таври муқаммал на танҳо намудҳои муайяни ҷазо, балки низоми онҳо низ муайян гардидааст. Тамоми қорҳои хусусияти ҳуқуқи ҷинояти дар номгӯй тавассути қонунгузор пешбинишуда қонунианд ва баръакс, қорҳои дар ин номгӯй зикрнашуда наметавонанд ҷазо этироф шаванд.

Ҷанбаи ҳатмӣ доштани низоми ҷазо тақозо менамояд, ки суд ба сифати ҷазо наметавонад нисбат ба шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят чунин қораи ҳуқуқи ҷиноятиро таъин намояд, ки он дар намудҳои ҷазо муқаррар нашуда бошад. Вале он метавонад ғайр аз ҷазо нисбат ба он қораи дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро истифода намояд (масалан, шартан татбиқ нақардани ҷазо, аз ҷазо озод намудан ва ғайра). КҶ ҚТ ба суд имкони фардиқунонии таъини ҷазо ва истифодаи қораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро медиҳад [153, с. 397].

Низоми ҷазо бояд номгӯи муқаммали намудҳои ҷазоро дар бар гирад. Аз ин хотир, дар қатори ҷазоҳо метавон танҳо он қораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро ҳамроҳ намуд, ки шомили низоми ҷазо ба ҳисоб мераванд. Аммо дар қисмати санқсияҳои меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ фақат қорое бояд зикр шаванд, ки дар низоми ҷазо қайд шудаанд. Суд метавонад ҳамчун ҷазо танҳо аз миёни он қорое ҷазо таъин намояд, ки он дар номгӯи қораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ шуда

бошад. Бо ин роҳ қонунгузор риояи ҳуқуқи маҳкумшудагонро дар баробари худсарихои эҳтимолии номаҳдуди судӣ кафолат медиҳад.

Низоми ҷазо бояд дорои тартиби муайян бошад. Вобаста ба мизони вазнинии ҷазо, ҳар намуди ҷазо дар он бояд ба таври ҷиддӣ ҷойи худро дошта бошад. Дар кодексҳои ҷиноятӣ даврони собиқ шуравӣ дар асоси принципи сохтмони низоми аз рӯйи дараҷаи “ҷазои вазнин то ба ҷазои нисбатан вазнин” истифода мешуд. Чунин равишро мо метавонем дар КҶ соли 1930 Италия (м. 17), КҶ соли 1937 Швейтсария (м. 35-40), КҶ соли 1992 Фаронса (м. 131-1, 131-18), КҶ соли 1995 Испания (м. 33) мушоҳида намоем.

Ҳамчунин метавон ҷазоҳои асосӣ ва иловагиро ба сифати унсурҳои низоми ҷазо ҷудо намуд. Навъҳои ҷазоҳои асосӣ ва иловагиро ба таври ҷудогона метавон ба сифати зермаҷмуи низоми ҷазо арзёбӣ намуд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ аз рӯйи меъёри мустақилият истифода ва иҷрои ҷазо ба се зермаҷмуа тақсим мешавад: асосӣ, иловагӣ ва омехта (асосӣ ва иловагӣ) [133, с. 213].

Дар айни замон В.К. Дуюнов ҳанӯз соли 1982 ба аҳаммияти куллии амалии на ду гурӯҳ, балки се гурӯҳи мавриди назар (асосӣ ва иловагӣ) бо ин фарз бо шубҳа менигарист, ки асоси таркиби седараҷаиро на шеваи истифода, балки “имкониятҳои иқтисодии намудҳои ҷазо аз лиҳози истифода шудан бо ин ё он тарз ташкил медиҳад” [50, с. 70].

Ҳанӯз дар солҳои 1960 асри гузашта дар робита ба КҶ ҶШС Тоҷикистон (с. 1961) дар адабиёти ҳуқуқӣ бархӯрдҳои ба назар мерасид, ки дар онҳо вобаста ба мавзӯи дар номгӯйи ҷазоҳои асосӣ зикр ёфтани ҷазоҳои иловагӣ мавриди баррасӣ қарор мегирифт. Бо ишора ба чунин бархӯрд нисбат ба ҷазоҳои мазкур В.К. Дуюнов “чунин тақсимбандиро аз риоя нашудани усули муқаррар намудани низоми ҷазо меномид” [50, с. 70].

Ба назари А.Л. Светинович, “ҷазо ҳамчун низоми воҳид шакл гирифтааст ва он ба сифати низоми ягона дар сохтори худ ду навъи зермаҷмуъ, яъне зермаҷмуи навъҳои асосии ҷазо ва зермаҷмуи навъҳои

ҷазоҳои иловагиро ташкил додааст. Зермаҷмуъҳои мазкур бо ҳам ба таври зич алоқаманданд ва дар айни замон то ҳудуде ба таври мустақилона амал менамоянд. Ҳар яке аз онҳо ҳамчун зермаҷмуи низоми ҷазо аз хусусияти махсус бархӯрдор аст, яъне объекти системавӣ ба ҳисоб рафта, дорои аломатҳои низом мебошад. Дар ин асос мафҳуми низоми мавриди назар метавонад бар асоси муайян гардидани мафҳуми низоми ҷазо ташаккул ёбад” [187, с. 51-52]. Муаллифи мазкур чунин меҳисобад, ки “тавсифи низоми ҷазо, ки аз ду зермаҷмуъ иборат аст, аз нигоҳи назариявӣ асоснок ва аз назари амалӣ муфид мебошад” [50, с. 54]. Аз нигоҳи ӯ, барои мавриди истифода қарор додани ин идея дар таҷрибаи амалӣ “беҳтар ва салоҳ ин аст, ки м.м. 21 ва 22 КҶ ҚШФСР ба таври дахлдор бознигарӣ шавад ва бар асоси чунин бознигарӣ он ду номгӯй: ҷазоҳои асосӣ ва ҷазоҳои иловагӣ, таҳия гардад” [50, с. 54-55].

Бо вуҷуди ин бояд гуфт, ки аснои қабули Кодекси ҷиноятии соли 1998 қонунгузор он гуна ки мо тасаввур менамудем, ба таври пурра тавсияҳои асосноки матраҳшударо напазируфт. Он гуна ки дар кодексҳои ҷиноятии қаблӣ ба мушоҳида мерасид, дар КҶ ҚТ (с. 1998) намудҳои ҷазоҳои иловагӣ мисли қабл дар низоми ҷазо, яъне дар қатори ҷазоҳои асосӣ зикр ёфтаанд, дар ҳоле ки дар муқоиса бо навъи ҷазоҳои асосӣ ҷазоҳои иловагӣ нисбатан сабуктар ба ҳисоб мераванд, аз ин ҷиҳат онҳо бояд дар раванди татбиқ ва ба амал баровардани ҷавобгарии ҷиноятӣ нақши ёрирасонро иҷро намоянд [96, с. 374], [150, с. 348]. Бо таваҷҷуҳ ба амалкард ва функцияе, ки ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ ифо менамоянд, аз назари мо, бояд дар қонун ду навъи ҷазо, навъи ҷазои асосӣ ва навъи ҷазои иловагӣ пешбинӣ шавад.

Ҳамин тавр, низоми ҷазо – ин ҷузъи муҳимми сохтори ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки вазифаи он ҳимояи давлат, ҷомеа ва шахс аз ҷиноят мебошад. Низоми ҷазо воситаи муҳимми адолати иҷтимоӣ буда, барои барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноятҳо ва ислоҳи маҳкумшуда хизмат мекунад. Гуфтан ба маврид аст, ки бе низоми мукаммали ҷазо, ҳуқуқи

ҷиноятӣ наметавонад вазифаи асосии худ, ки таъмини адолат ва амнияти ҷамъиятиро иҷро намояд.

Зимни таҳқиқу баррасии низоми ҷазо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон ба хулосаҳои зер омад:

1. Зери низоми ҷазо номгӯи пурра ва барои судҳо ҳатмӣ ҷазо фаҳмида мешавад, ки онҳо аз тарафи қонунгузори ҷинояти амалкунанда муқаррар карда шуда, вобаста ба дараҷаи вазниниашон бо як тартиби муайян ҷойгир карда шудаанд.

2. Дар низом намудҳои ҷазо вобаста ба дараҷаи вазниниашон: аз ҷазоҳои сабук ба ҷазоҳои вазнин сураатгиранда ҷойгир гаштаанд;

3. Тасаввуроти имрӯза дар бораи низоми ҷазои ҷиноятӣ ба таври қатъӣ аз низоми ҷазои ҷинояти давлатҳои тараққикарда фарқ мекунад. Гуногунии намудҳои ҷазо аз рӯи низоми ҷазои дар КҶ ҚТ (с. 1998) пешбинишуда барои бандубасти ҷиноят аҳаммияти калон дорад.

4. Аҳаммияти низоми ҷазо тавассути омилҳои зерин муайян мешавад:

1) мувофиқи қонуни ҷиноятӣ ҳангоми таъини ҷазо муқаррар гардидани намудҳои ҷазо бо нишон додани андоза ва тартиби татбиқи онҳо имконияти худсариро аз тарафи суд истисно менамояд;

2) низоми ҷазои ҷиноятӣ чорчӯби ҳуқуқиро ба вуҷуд меоварад ва ин ба суд имкон медиҳад, то аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ адолати судиро амалӣ намояд.

3) низоми ҷазои ҷиноятӣ ба суд имконият медиҳад, ки ба хусусият ва дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, шахсияти гунаҳгор ва дигар ҳолатҳои кор баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода шуда, принципи фардикунондани ҷазо амалӣ гардад.

4) низоми ҷазо меёғрест, ки бо он давлат сатҳи ҷавобгариро муайян менамояд. Ин меёғр ба суд имконият медиҳад, ки барои ҳар як ҷиноят ҷазои муносиб таъин намоянд, то адолати судӣ таъмин гардад.

5) низоми ҷазо сиёсати давлатро дар муқовимат бо ҷинояткорӣ ифода менамояд, зеро давлат тавассути он нишон медиҳад, ки ба кадом намудҳои

ҷазо аҳаммият дода шавад ва дар кадом намуди ҷазо барқарорсозии адолати судӣ ба даст оварда мешавад.

6) тавассуди низоми ҷазо мутаносибӣ ва тавозуни ҷазо ба дараҷаи хавфнокии ҷиноят таъмин мегардад. Ин тавозун яке аз принципҳои асосии адолати судӣ мебошад.

7) низоми ҷазо мусоидат ба ислоҳи маҳкумшударо таъмин менамояд. Давлат тавассути ҷазоҳои сабук, ки хусусияти ислоҳӣ доранд (корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ), ба шахси гунаҳгор имконияти бозгашт ба ҷомеа ро медиҳад. Ин нишон медиҳад, ки низоми ҷазо на танҳо аз сазо иборат аст, балки ислоҳ ва бозпарварии шахсро низ фаро мегирад.

1.3.2. Асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ

Мавриди зикр аст, ки дар ҳуқуқи ҷиноятӣ яке аз масоили муҳимми назариявӣ – ин ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷудосозӣ дар кори дуруст ва боадолатона таъин намудани ҷазои ҷиноятӣ нақши калидӣ дорад. Ҳар як намуди ҷазои ҷиноятӣ тибқи мақсад, хусусият ва тарзи таъиноташ ба яке аз ин ду гурӯҳ дохил мешавад.

Мутобиқи КҶ ҚТ, содир гардидани ҷиноят таъини ҷазо нисбат ба шахси гунаҳкорро дар содир намудани кирдори ҷиноятӣ ба дунбол хоҳад дошт. Таъини намудҳои гуногуни ҷазоҳои иловагӣ яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб шуда, амалан зарурати такмил додани минбаъдаи низоми ҷазои ҷиноятиро талаб менамояд. Аммо бояд зикр шавад, ки дуруст танзим намудани институти ҳуқуқи ҷазоҳои иловагӣ дар асл як мавзӯи мураккаб ва ҳалношуда ба ҳисоб меравад, зеро тавре ки феълан ба мушоҳида мерасад, дар низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ кишвар мушкили низомманди таносуби намудҳои ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ вуҷуд дорад. Тасдиқ ва исботи ин матлаб метавонад ин нукта бошад, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишвар, яъне Тоҷикистон мусодираи молу мулк ва маҳрум сохтан аз рутбаҳои

ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвони ифтихории Тоҷикистон вучуд дорад, ки он чанд намуди маҳрум сохтанро фаро гирифта, моҳият ва мазмуни ҳуқуқи гуногун доранд. Ба ин матлаб қ. 2 м. 48 КҶ ҚТ, ки мувофиқи он ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, якумра маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ таъин мегардад [1].

Бояд зикр намуд, ки намудҳои ҷазоҳои иловагӣ дар навбати худ ба ду намуд ҷудо мегарданд (ҷадвали 1.1), ки чунин инъикос ёфтаанд.

Ҷадвали 1.1. Намудҳои ҷазоҳои иловагӣ

Намудҳо	
Маҳдуд – тавассути мусодираи молу мулк ва маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвони ифтихории Тоҷикистон татбиқ мегардад	Васеъ – иборат аз чор намуди ҷазо аст, зеро ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвони ифтихории Тоҷикистон ва мусодираи молу мулк аз рӯи мазмуну моҳият аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Сарчашма: Коркардҳои муаллиф.

Вазъи мазкур аз нигоҳи мо ба чанд шарту омили объективӣ вобастагӣ дорад. Аввалан, аз нуқтаи назари қонунгузории ҚТ намудҳои ҷазоҳои иловагӣ чандон муҳим ба ҳисоб намераванд. Дар ибтидо, дар КҶ ҚТ (с. 1998), ду ҷазои иловагӣ пешбинӣ шуда буд, вале соли 2013 тағйиру иловаҳо ба КҶ ҚТ ворид гардиданд, ки табиати ҳуқуқӣ ва мазмуни мусодираи молу мулкро ба тағйироти кулӣ дучор намуд. Лозим ба зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир қонунгузории ҷиноятӣ аз ду намуди ҷазои имконпазир танҳо

мусодираи қисмани молу мулки маҳкумшударо, ки ин ва ё он тавр ба ҷинояти содиршуда алоқаманд аст, дар назар дорад. Мусодираи пурра ба ҳамаи молу мулки ба маҳкум тааллуқдошта ва мусодираи қисман танҳо ба он молу мулке дахл дорад, ки дар ҳукми суд зикр шудааст. Истифодаи мусодираи пурра ё қисмани молу мулк ба назари суд вобаста буда бо шароити вобаста ба амали мушаххаси ҷиноятӣ, дараҷаи вазнинии ҷиноят ва ҳаҷму миқдори зарари моддии ба шахси айбдор расонидашуда муайян карда мешавад. Ҳангоми мусодираи махсус, баръакс, доираи предметҳо муайян мешавад (чун қоида, онҳо аз василаҳо ва воситаҳои ҷиноятсодиркунӣ, молу мулки бо роҳи ғайриқонунӣ бадастовардашуда иборатанд).

Дуввум, бархӯрди мазкур ба таври таърихӣ ташаккул ёфтааст. Дар КҶ ҚШС Тоҷикистон (с. 1961) мусодираи молу мулк, маҳрум кардан аз ҳуқуқи падарию модарӣ, маҳрум кардан аз унвони ҳарбӣ ё аз унвони махсус ҳамчун ҷазои иловагӣ пешбинӣ гардида буд (м. 21) [8, с. 14]. Ба сифати ҷазои асосӣ ва ҷазои иловагӣ имкон дошт бадарға аз ҷойи муайян, бадарға ба ҷойи муайян, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғол намудани вазифаҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, гузоштани уҳдадориҳои бартараф намудани зарар, ҳолӣ кардан аз вазифа ва ҷарима мавриди истифода қарор гирад [234, с. 22-36].

Дар робита ба низоми ҷазои ҷиноятӣ Я.И. Гилинский ба нигоҳи интиқодӣ назар карда, чунин қайд менамояд: “Таърихи башарият, таҷрибаи назорати иҷтимоӣ аз рӯйи ҷинояткорӣ кайҳост, ки аз самарабахш набудани истифодаи чораҳои маъмулии муқовимат ба ҷинояткорӣ, аз ҷумла ҷазо шаҳодат медиҳад. Дар ин бора ҳанӯз аз даврони Ч. Беккариа (асри XVIII) сухан гуфта мешавад. Дар ин робита корҳои анҷомдодаи М. Фуко маълуми машҳур мебошанд. “Бухрони ҷазо” аз солҳои 1970 ба таври фаъол мавриди баҳсу таҳлил қарор дорад” [217, с. 21]. Дар маҷмӯъ, бухрони низоми ҷазои ҷиноятӣ бар рӯйи падидаҳои бухронии унсурҳои алоҳидаи ҷазо устувор аст.

Тасаввур мешавад, ки чунин ҳолат яке аз оқибатҳои рушду инкишофи принципи инсондӯстӣ дар қонунгузории ҷиноятии ҚТ ба ҳисоб меравад. Д.А. Шестаков чунин менигорад: “Метавонем бо ҷуръат баён намоем, ки дар ниҳояти амр, пешрафту рушди таърихии қонунгузории ҷиноятӣ новобаста ба он ки мо мехоҳем ва ё намехоҳем, инро бипазирем, агар ба таври умум ба масъала назар шавад, дар инсондӯстона гардонидани муносибат ва рафтор нисбат ба шахси маҳкумшаванда хулоса мешавад. Дар як нигоҳи ретроспективӣ (мурур ба гузашта) вазъ ба сурати зерин ба назар мерасад: даст кашидан аз намудҳои муайяшудаи ҳукми қатл, расонидани зарари ҷисмонӣ, корҳои пурмашаққату вазнин, маҳдудсозии аз ҳад зиёди маҳрум сохтан аз озодӣ ба воситаи ҷарима, намудҳои мухталифи ҷазоҳои молумулкӣ, корҳои ҳатмӣ, дар марҳалаи кунунӣ – мамнуияти муттасили иҷроии ҳукми қатл аз сӯйи кишварҳои бештари ҷаҳон тавассути меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллий, дар дурнамо – иваз намудани ҳукми қатл бо низомии таъсиргузориҳои иҷтимоӣ-терапевтӣ ба шахсони содирнамудаи кирдорҳои ҷиноятӣ. Комилан табиист, ки раванди мазкур ба таври кунд, ноҳамгун ва на ҳама вақт бонизом ҷараён мегирад” [196, с. 168]. Бояд мушаххас ва илова гардад, ки дар ибтидо “инқилоб дар шууру андеша” доир ба сабуксозии ҷазо ва аҳаммияти он ба амал омад. Давлат ғояи инсондӯстиро, пеш аз ҳама, дар ҷараёни поёни асри XX ва ибтидои асри XXI, замоне ки мушаххас шуд он дар муқоиса бо истифодаи намудҳои ҷазоҳои истифодашавандаи саҳт муфид ва афзалиятноктар аст, пазируфт. Дар ин ҳолат зери мафҳуми муфид будан на танҳо ҷанбаи моддии қазия, балки ҷанбаи иҷтимоии он низ дар назар аст. Раванди мазкур якрангу ҳамвор набуд, вале дурустии он бо гузашти замон тасдиқи худро пайдо намуд ва он ҳамин тавр идома ёфт. Ба андешаи С.В. Розенко, “идеяҳои даврони маорифпарварии асри нуздаҳи милодиро бояд нахустунсури раванди бозбинии давлативу ҷамъиятии ҷазо эътироф намуд” [298, с. 61].

Вале бухрони низоми ҷазо дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ сабаб ва натиҷаҳои равандҳои мазкур гардид.

Ба кор бурда шудани ҷазоҳои иловагӣ имкон дод мақоми иҷтимоии шахсе, ки ҷиноят содир менамояд, муайян карда шавад. Мустақиман масъалаҳои марбут ба ҷазоҳои иловагӣ дар таҳқиқот ва корҳои илмӣ анҷомдодаи олимони зерин таҳлилу баррасӣ гардидаанд: А.А. Абдурашидзода, У.А. Азизода, А.В. Бриллиантов, И.М. Галперин, В.К. Дуюнов, И.Я. Козаченко, Н.Н. Кулешова, З.А. Камолов, Н.А. Лопашенко, В.П. Малков, Ю.Б. Мелникова, А.С. Михлин, С.Т. Мирзоев, Т.В. Непомняшей, Ф.Р. Сундуков, А.И. Сафарзода, А.Л. Светинович, М.В. Талан, И.Р. Тулиев, Т.Ш. Шарипов, М.Д. Шаргородский, Н.В. Шедрина, В.П. Шупленкова ва дигарон.

И.М. Галперин ва Ю.Б. Мелникова чунин меҳисобиданд, ки “таҷрибаи ҷудо намудани ҷазоҳо ба ҷазоҳои асосӣ ва ҷазоҳои иловагӣ аз муқаррар намудани ҳудудҳои васеътар барои фардиқунонии ҷазо иборат мебошад” [44, с. 91]. Чунин тасаввур меравад, ки таъин шудани ҷазои иловагӣ боиси мушаххас гардидани таъсиргузориҳои ҳатмии давлатӣ дар шакли муайн гардидани ҷазо барои шахси гунаҳкор шудааст ва ин дар навбати худ ин имконро фароҳам овардааст, ки шахси гунаҳкор аз ҳар гуна гузашту марҳамат маҳрум ва ё он маҳдуд шавад. Бо далели он ки ҷазои ҷиноятӣ мушаххасан ба муқобили шахси гунаҳкор ба кор бурда мешавад, зарур аст, ки он бояд унсури асосии интиҳоби ҷорӣ ҷазо ҳамчун таркиби умумии намудҳои ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ ба назар гирифта шавад. Ба андешаи С.В. Розенко, “таъин гардидани ҷазои иловагиро набояд ба таври мушаххас саҳт ва шадидсозии ҷазо арзёбӣ намуд” [298, с. 61]. Ба эҳтимоли зиёд дар ин ҷо сухан дар бораи кӯшиши татбиқ ва амалисозии бархӯрду равиши ҷудогона нисбат ба ҷазо меравад. Лозим ба зикр аст, ки равиши методологии пешниҳоднамудаи В.К. Дуюнов ва А.Л. Светинович равиши дорои аҳаммияти зарурӣ ба ҳисоб меравад. Ҷазоҳои иловагӣ дорои моҳият ва мазмуни зерин мебошанд: а) барои фардиқунонии ҷазо; б) тақвияти

мазмунӣ сазодихандагӣи ҷораӣ ҷазо нисбат ба шахси гунаҳкор; в) сабуксозӣи ҷораҳои вобаста ба ҷазои асосӣ; г) реадатсия ба шароити ҳаёти озодӣи шахсони давраи маҳкумияти худро бапоёнрасонида [52, с. 28-34], [298, с. 61]. Вале дар мавриди мазкур сухан дар бораи ҷазоҳои иловагӣе меравад, ки дар Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон (с. 1961) муқаррар шуда буданд [298, с. 61]. Аммо ҳоло муқаррароти мазкур ба таври ҷиддӣ тағйир кардааст. Дар ҳамин ҳол, ин нукта низ лозим ба зикр аст, ки ҷазоҳои иловагӣ то андозае ҳаққи озодӣи ҳаракат, ҳаққи интиҳоби ҷойи истиқомат, ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва молумулкӣи шахсони маҳкумшударо маҳдуд сохтаанд; таъсири руҳиву равонӣ ба ҷо гузоштанд; таъиноти муайяни иҷтимоӣ доштанд [298, с. 61].

Ф.Р. Сундуrow ва М.В. Талан ба ин назаранд, ки “мафҳум ва мақсади асосӣи ҷазоҳои иловагӣ аз он иборат аст, ки дар амал раванди фардикунонӣи нисбатан собитӣи ҷавобгарӣи ҷиноятӣ бо мақсади боло бурдани дараҷаи кафолати иҷроӣи мақсадҳои пешгирии махсуси ҷиноят таъмин гардад. Ҳангоми таъини ҷазо нисбат ба шахси гунаҳкор илова ба таъини ҷазои асосӣ, ҳамчунин мамнуияти муассир барои пешгирӣ аз фаъолиятҳои ояндаи ҷиноятӣ дар маҷмӯъ ташаккул меёбад” [143, с. 100].

Ба андешаи С.В. Розенко, “намудҳои ҷазоҳои иловагӣ имкон медиҳанд на фақат бо роҳи номгӯӣи нисбатан васеи ҷазоҳо, балки тавассути таркиби умумӣи ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ, ки дорои натиҷаи таъсири ҳадди аксар мебошанд, ҳудуд ва таъсири ҳуқуқӣи ҷиноятӣи шахсони гунаҳкор афзоиш ёбад” [298, с. 61-62]. Мавсуф бар ин назар аст, ки “дар айни ҳол намудҳои ҷазоҳои иловагӣ дар илми ҳуқуқӣи ҷиноятӣ ҳамчун унсурӣи муҳим ва ҳатмӣи номгӯӣи ҷазоҳои ҷиноятӣ арзёбӣ намегарданд” [298, с. 61-62]. Ҳамчун таркиби ёрирасон шуморидани онҳо ҳилофи андешаи дар институти ҷазо аҳаммияти мустақил доштани онҳо мебошад. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода ва З.А. Камолов, “ҷазои иловагӣ ин намуди ҷазоҳое мебошад, ки ба ҷазои асосӣ барои пурзӯр намудани таъсири сазодихӣи он ва

пурра намудани амалӣ гаштани мақсади ҷазо ҳамроҳ мегардад” [195, с. 223]. Бояд таъкид намуд, ки дар маҷмӯъ, институти ҷазоҳои иловагӣ дар ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ амалан як институти ноустувор ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла А.И. Рарог қайд намудааст, ки “тайи 15 соли мавриди амал қарор доштани Кодекси ҷиноятии Федератсияи Русия низоми ҷазоии ин кишвар дар натиҷаи даҳолатҳои бешумор ва ба таври лозим санҷиданашуда дучори тағйиру таҳаввул гардида, танзими намудҳои ҷудогонаи ҷазо вобаста ба вазифаҳои бамиёномада ва тағйирёбандаи иҷтимоӣ тағйир ёфтанд” [293, с. 6]. Мусодираи молу мулк, ки ҳамчун ҷораи дигари хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ дошта (фасли 15 КҚ ФР) дар асл мазмуну муҳтавои худро аз даст надодааст ва мутобиқи он молу мулки шахси ҷиноятсодирнамуда ба таври маҷбурӣ ва бебозгашт мавриди мусодира қарор мегирад [25, с. 240].

Бояд гуфт, ки “илм имрӯз набояд фақат ба таъйиду тасдиқи натиҷаҳои мусбату манфии амали меъёрҳои ҳуқуқӣ маҳдуд гардад, бояд шарҳу тафсири дахлдор ироа диҳад ва он меъёри ҳуқуқиеро муайян созад, ки он дорои натиҷаи беҳтарин буда, ба вазъи иқтисодӣ, сиёсӣ, руҳияи мардум ва ғайра дар маҷмӯъ таъсири мусбат расонад” [285, с. 3], [298, с. 61].

Мутаносиб бо ин ҳама хавфу хатари фаро расидани оқибатҳои хавфноки иҷтимоӣ, ки ба кор гирифтани низомҳои нави пешгирии ҷиноятро тақозо менамоянд, афзоиш меёбанд. Ба андешаи С.В. Розенко, “дар ҷаҳорҷӯби низомҳои мазкур ҷазоҳои иловагӣ дорои аҳаммияти махсус буда, онҳо бар асоси махсусиятҳои ҷанбаҳои объективии суиқасди ҷиноятӣ ва субъекти ҷиноят зоҳир меёбанд” [298, с. 63].

Ба андешаи С.В. Розенко, “ба маънои том ҳеҷ гуна ҷинояткор вучуд надорад, суҳан дар бораи шахсе меравад, ки бо ҳама тарафҳои мусбату манфӣ ва заъфу қуввати худ суиқасди ҷиноятии мушаххасеро содир менамояд ва дар чунин ҳолат воқуниш ва таъсиргузори мутаносиб ва универсалӣ тавассути мақомоти дахлдори давлатӣ тақозо мегардад” [298, с. 63]. Дар ин робита бояд марзҳои ҳамеша тағйирпазирандаи мавҷуд байни

“кирдори ҷиноятӣ” ва “кирдори ғайриҷиноятӣ” ба назар гирифта шавад. Аз ҷумла пешбинӣ шудани “дидаю дониста додани рекламаи бардурӯғ” (м. 276 КҶ ҚТ), “Фиреби истеъмолкунандагон” (м. 294 КҶ ҚТ), “вайрон кардани қонунҳо оид ба мурочиати шахрвандон”(м. 163 КҶ ҚТ) ва ғайра тақозо менамоянд, ки ҷавобгарӣ аз рӯйи ҷиноятҳои мазкур бояд бо дар назар гирифта шудани ҷанбаи бархӯрди гуманистӣ нисбат ба ҷиноятҳо дар қонунгузори ҷиноятии ҚТ таҳқиқу баррасии бештар шаванд.

Ба андешаи мавсуф, “ҳудудҳои ҷазоҳои асосӣ имкони ба таври системавӣ мавриди таҳқиқ қарор додани дараҷаи ҷавобгарӣ барои суиқасдҳои ҷудогонаи ҷиноятиро фароҳам намеоваранд. Барои мисол, ҷиноятҳое вучуд доранд, ки муайян сохтани ҷанбаи ҷиноятии онҳо бинобар ба таври кофӣ мушаххас набудани хавфи иҷтимоии кирдорҳои содиршаванда то андозае мушкил аст” [298, с. 61-62], барои мисол, “вайрон кардани ҳуқуқҳои муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”(м. 156 КҶ ҚТ), “вайрон кардани қонунҳо оид ба мурочиати шахрвандон”(м. 163 КҶ ҚТ), “ғайриқонунӣ буридани дарахт ва буттаҳо” (м. 234 КҶ ҚТ), “дидаю дониста додани рекламаи бардурӯғ” (м. 276 КҶ ҚТ), “фиреби истеъмолкунандагон” (м. 294 КҶ ҚТ) ва ғайра. Аз нигоҳи мо, мушкили мавҷудро метавон бо таъин намудани ҷазои асосӣ ва иловагӣ ҳал намуд. Вале ин амал бояд аз роҳи эҷоди чораи мушаххас ва комплекси ҷазоӣ нисбат ба шахсе, ки ҷиноят содир менамояд, сурат гирад. Натиҷабаш будани чораи мушаххаси ҷазоӣ ба он бастагӣ дорад, ки то чи андоза дар шароити муайян воқиатҳое, ки барои иҷрои мақсади мушаххас дар он ниҳода шудаанд, муассир мебошанд” [191, с. 322-323].

Ба андешаи мо, таносуби байни ҷазои асосӣ ва ҷазои иловагӣ аз мавридҳои зерин иборат аст:

1) ҷазои иловагӣ ҷазои асосӣ ба ҳисоб намеравад, ҷазои охир аз рӯйи мазмун ва мақсадҳои худ ҳамчун ҷазои аввал нест;

2) ҷазои иловагӣ баъд аз ҷазои асосӣ истифода мешавад ва нисбат ба он хусусияти дуумдараҷа ва ёрирасон дорад;

3) ҷазои иловагӣ наметавонад бидуни ҷазои асосӣ таъин шавад ва ҷазои асосӣ мазмуни мустақил дорад;

4) ҷазои иловагӣ дорои хислати истисноӣ мебошад ва ба хусусият ва дараҷаи хавфи иҷтимоии ҷиноят ва аҳаммияти субъекти ҷиноят алоқаманд аст;

5) ҷазои иловагӣ дар давраи иҷрои ҷазои асосӣ истифода мешавад, ҳамчунин баъд аз иҷрои он, яъне он чораи ҷазои ҷиноятиро пурра мекунад;

6) ҷазои иловагӣ танҳо дар сурати вучуд доштани асос дар КҶ ҚТ татбиқ мегардад ва ин қарор ё асос бояд бо далел дар ҳукми айбдоркунии суд инъикос ёбад;

7) намудҳои ҷазо, ки иловагӣ ва асосӣ ба ҳисоб мераванд, наметавонанд дар як вақт ва ҳамзамон таъин гарданд.

Таъини муддати тулонист, ки намудҳои ҷазои иловагӣ бинобар доштани ҷанбаи истисноӣ ва аҳаммияти сиёсии худ аз маркази таваҷҷуҳи он берун мондаанд. Дар ин ҷо ҳамчунин тамоюли солҳо боз дар ҳуқуқи ҷиноятии ҚТ мушоҳидашаванда, яъне принципи гуманизм, ки қонуни ҷиноятӣ аз нигоҳи он дорои саҳтӣ сангинии аз ҳад зиёд аст, таъсири худро гузоштааст [298, с. 61-62]. Муқаррар гардидани низоми ҷазоҳои иловагӣ метавонад ҳамчун яке аз чораҳои эҳтимолие бошад, ки он аҳаммияти мустақили намудҳои ҷазоҳои ҷиноятиро муайян менамояд.

Ҳамин тавр, ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба асосӣ ва иловагӣ як принциби муҳимми назариявӣ ва амалӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҷудо намудани дуҷониба ба суд имконият медиҳад, ки барои ҳар як ҷиноят ҷазои муносиб таъин намояд, то адолати судӣ, ҳимояи қонун ва ислоҳи маҳкумшуда таъмин гардад. Ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба асосӣ ва иловагӣ барои низоми ҳуқуқи ҷиноятӣ аҳаммияти муҳим дорад:

1. Мутанос
ибии ҷазо бо дараҷаи хавфнокии ҷиноятро таъмин менамояд;

2. Ба суд
имконияти интиҳоб ва инфиродикунонии ҷазоро медиҳад;

3.	Таъмин
и адолати иҷтимоиро осон ва таъмин менамояд;	
4.	Ислоҳ
шудани шахсро таъмин менамояд;	
5.	Имкони
ят медиҳад, ки таъсири умумии ҷазо пурзӯр карда шавад.	

Зимни таҳлил ва баррасии асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ чунин хулоса бароварда шуд:

1. Дар ин робита бояд марзҳои ҳамеша тағйирпазирандаи мавҷуд байни “кирдори ҷиноятӣ” ва “кирдори ғайриҷиноятӣ” ба назар гирифта шавад. Аз ҷумла пешбинӣ шудани “дидаю доништа додани рекламаи бардурӯғ” (м. 276 КҶ ҚТ), “Фиреби истеъмолкунандагон” (м. 294 КҶ ҚТ), “вайрон кардани қонунҳо оид ба муроҷиати шахрвандон” (м. 163 КҶ ҚТ) ва ғайра тақозо менамоянд, ки ҷавобгарӣ аз рӯйи ҷиноятҳои мазкур бояд бо дар назар гирифта шудани ҷанбаи бархӯрди гуманистӣ нисбат ба ҷиноятҳо дар қонунгузори ҷиноятии ҚТ таҳқиқу баррасии бештар шаванд.

2. Таъин шудани ҷазои иловагӣ боиси мушаххас гардидани таъсиргузори ҷатмии давлатӣ дар шакли муайн гардидани ҷазо барои шахси гунаҳкор шудааст ва ин дар навбати худ ин имконро фароҳам овардааст, ки шахси гунаҳкор аз ҳар гуна гузашту марҳамат маҳрум ва ё он маҳдуд шавад. Бо далели он ки ҷазои ҷиноятӣ мушаххасан ба муқобили шахси гунаҳкор ба кор бурда мешавад, зарур аст, ки он бояд унсури асосии интиҳоби ҷораи ҷазо ҳамчун таркиби умумии намудҳои ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ ба назар гирифта шавад.

3. Таносуби байни ҷазои асосӣ ва ҷазои иловагӣ бо мавридҳои зерин хулоса мегардад:

1) ҷазои иловагӣ ҷазои асосӣ ба ҳисоб намеравад, ҷазои охир аз рӯйи мазмун ва мақсадҳои худ ҳамчун ҷазои аввал нест;

2) ҷазои иловагӣ баъд аз ҷазои асосӣ истифода мешавад ва нисбат ба он хусусияти дуумдараҷа ва ёрирасон дорад;

3) ҷазои иловагӣ наметавонад бидуни ҷазои асосӣ таъин шавад ва ҷазои асосӣ мазмуни мустақил дорад;

4) ҷазои иловагӣ дорои хислати истистноӣ мебошад ва ба хусусият ва дараҷаи хавфи иҷтимоии ҷиноят ва аҳаммияти субъекти ҷиноят алоқаманд аст;

5) ҷазои иловагӣ дар давраи иҷрои ҷазои асосӣ истифода мешавад, ҳамчунин баъд аз иҷрои он, яъне он чораи ҷазои ҷиноятиро пурра мекунад;

6) ҷазои иловагӣ танҳо дар сурати вучуд доштани асос дар КҶ ҚТ татбиқ мегардад ва ин қарор ё асос бояд бо далел дар ҳукми айбдоркунии суд инъикос ёбад;

7) намудҳои ҷазо, ки иловагӣ ва асосӣ ба ҳисоб мераванд, наметавонанд дар як вақт ва ҳамзамон таъин гарданд;

БОБИ II. МАЗМУНИ ҶАЗОҶОИ АСОСИЕ, КИ БО ҶУДО НИГОҶ ДОШТАНИ МАҲКУМШУДА АЗ ҶОМЕА ВОБАСТА НАМЕБОШАНД

2.1. Моҳият ва мазмуни корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ инъикоси худро ёфта, аз соли 2004 инҷониб, таъин карда мешавад. Ҷазои мазкур дорои мазмуну моҳияти худ буда, метавонад мақсадҳои ҷазои ҷиноятиро пайгирӣ намояд. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ атрофи мазмуну моҳияти ҷазои мазкур баҳсу мунозираҳои мухталиф ҷой дорад. Бисёре аз олимони оқибатҳои тарбиявӣ сазоии ҷазои мазкурро нишон дода, мазмуну моҳияти ҷазои корҳои ҳатмиро равшан намудаанд.

Бояд зикр намуд, ки аини замон ҷазоҳоро, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, олимони зиёд тарафдорӣ менамоянд ва чунин ҳолат имрӯз дар сиёсати ҳуқуқии аксари кишварҳои ҷаҳон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҷазоҳое, ки бо меҳнат алоқаманд мебошанд, дар ин миён мавқеи муҳимро касб намуда, атрофи масъалаи мазкур олимони зиёд андешаҳои боарзиши илмиро ироа намудаанд. Аз ҷумла як гурӯҳи олимони қайд мекунанд, ки васеъ намудани доираи татбиқи ҷазоҳои мазкур, тақмили танзими ҳуқуқии онҳо яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ дар тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Бояд гуфт, ки дар байни тамоми ҷазоҳои ин гурӯҳ ҷазоҳое, ки ба меҳнат, аз ҷумла адои корҳои ҷамъиятии бепул, ҷалб намудани маҳкумшуда ба меҳнат алоқаманданд, самарабахштар мебошанд [213, с. 140], [222, с. 80], [225, с. 35], [306, с. 54]. Як қатор муаллифон васеъ намудани доираи ҷазоро дар намуди корҳои ҷамъиятӣ тарафдорӣ мекунанд [223, с. 53].

Корҳои ҳатмӣ яке аз намудҳои ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, ки мақсади он аз ҷиҳати ҳуқуқӣ танбеҳ додани шахси ҷинояткор ва ҳамзамон бо роҳи меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ба ислоҳи маҳкумшуда мусоидат менамояд. Ин намуди ҷазо ҳамчун алтернатива ба маҳрум сохтан аз озодӣ

истифода мешавад ва дар асоси ҳукми суд татбиқ мегардад. Корҳои ҳатмӣ бо он фарқ мекунанд, ки шахс дар озодӣ қарор дорад, вале вазифадор мешавад, ки дар муҳлатҳои муайян ва дар ҷойҳои муайян корҳои ҷамъиятии бемуздро анҷом диҳад.

Яке аз ҷазоҳои, ки бо меҳнат робитаи зич дорад, корҳои ҳатмӣ мебошад. Сарфи назар аз далелҳои объективӣ ва талабот оид ба корҳои ҳатмӣ, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар мавриди он ақидаи дақиқ вучуд надорад. Бархе аз олимони оид ба ташкили нодурусти мазмуни корҳои ҳатмӣ дар нозироти ислоҳӣ андешаҳо баён намуда, дар айни замон ба ташкили нокифояи асоснокии корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазо диққати махсус медиҳанд, ки ин имкони сазодиҳии онҳоро зиёд мекунад. Ба ақидаи онҳо, ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ дар муқоиса ба маҳрум кардан аз унвони махсус ва корҳои ислоҳӣ нисбатан вазнинтар арзёбӣ мегардад [167, с. 67]. Дар ин хусус И.Р. Тулиев қайд мекунад, ки “корҳои ҳатмӣ аз он иборатанд, ки маҳкумшуда дар вақти ҳоли аз кори асосӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ корҳои бемузди ғоиданоки ҷамъиятиро, ки намуди онро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот муайян мекунад, иҷро менамояд” [370, с. 71]. Олимони ватанӣ чунин қайд намудаанд, ки корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ дар аввал ҷойгир шуда, ҷазои аз ҳама сабук ба ҳисоб меравад. Он танҳо ба сифати ҷазои асосӣ таъин мешавад. Татбиқи ҷазои корҳои ҳатмӣ барои ноил шудан ба ҳамон мақсадҳои, ки қонунгузор назди ҷазои дилхоҳ гузоштааст, хизмат мекунад [87, с. 137]. Оид ба масъалаи мазкур бояд гуфт, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣи ҚТ ва ФР ҷазои корҳои ҳатмиро дар низоми ҷазои ҷиноятӣ дар мавқеи чорум қарор додаанд. Аммо дар тафовут аз муқаррароти қонунгузориҳои ҷиноятӣи ФР дар КҶ ҚТ, ба андешаи мо, равиши меъёрҳо каме нодуруст муқаррар шудааст. Масъалаи сари он меравад, ки дар КҶ ФР тавре дар низоми ҷазои ҷиноятӣ пай дар пай ҷазоҳо пешбинӣ шудаанд, ҳамон тавр дар моддаҳои баъдина бо тартиб

ҷазоҳо дар алоҳидагӣ оварда шудаанд. Дар КҶ ҚТ дар низоми ҷазо корҳои ҳатмӣ дар ҷойи ҷорум муқаррар шудаанд, вале дар моддаҳои алоҳида дар ҷойи якум. Яъне ҳангоми дар алоҳидагӣ муқаррар кардани намудҳои ҷазо ба низомиҳои онҳо таваҷҷуҳ зоҳир нашудааст. Бо ин назардошт, пешниҳод карда мешавад, ки дар КҶ ҚТ низомиҳои ҷазоҳои ҷинояти риоя карда шавад.

Дар бораи категорияи моҳият сухан ронда, бояд гуфт, ки он ҳамчун ягонагии тамоми унсурҳои асосӣ дар умум, хосиятҳо ва робитаҳои он, мавҷудият ва дар шакл ифода ёфта, аз он ҷудонашаванда фаҳмида мешавад [106, с. 732]. Дар “Фарҳанги тафсири истилоҳоти тоҷикӣ” истилоҳи моҳият ҳамчун асл, ҳақиқат; ҷавҳари чизе, ниҳод, табиат маънидод карда шудааст [177, с. 818]. Аз ин бармеояд, ки моҳияти корҳои ҳатмӣ гуфта, сухан дар хусуси ҷавҳару таркиб ва табиати чунин намуди ҷазо – корҳои ҳатмӣ, меравад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба моҳият ва мазмунӣ корҳои ҳатмӣ андешаҳои гуногун ҷой дорад. Ба андешаи В.П. Марков, “масъалаи вобаста ба моҳияти корҳои ҳатмӣ ҳанӯз ба таври ҷиддӣ дар илми ҳуқуқи ҷинояти мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор нагирифтааст. Бе назардошти дуруст муайян намудани мазмуну моҳияти ин намуди ҷазо ба таври бояду шояд ба роҳ мондани корбурду истифодаи он дар амал ғайриимкон аст” [356, с. 130]. Дар ин хусус И.Р. Тулиев қайд намудааст, ки “корҳои ҳатмӣ намуди нави ҷазоест, ки дар Тоҷикистон татбиқи он аз соли 2004 шуруъ гардидааст. Моҳияти корҳои ҳатмӣ дар он аст, ки маҳкумшуда дар вақти ҳоли аз кори асосӣ ё таҳсил ба корҳои ҷамъиятии бемузд машғул шавад” [370, с. 72]. Аз нигоҳи муаллифони ватанӣ корҳои ҳатмӣ як намуди ҷазое мебошанд, ки дар натиҷаи ба кор бурда шудани онҳо шахс метавонад гуноҳи худро дар назди ҷомеа ва давлат бидуни ворид гардидани зарар ба вазъи ҳонаводагии худ ҷуброн намуда, як шахси безарар ва ғайриҷиноятгар гардад. Дар тафовут аз корҳои ислоҳӣ, маҳкумшуда ба корҳои ҳатмӣ ҷазоро дар вақтҳои берун аз кори асосӣ ё таълим адо менамояд [87, с. 153].

Корҳои ҳатмӣ, ки сазои ин ҷиноят ба сазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои шахс баробар нест, бинобар ин, шахс бояд корҳои муфидро барои ҷомеа анҷом диҳад ва гуноҳи худро дар назди аъзои ҷомеа ҷуброн намояд [356, с. 134]. Ба андешаи С.В. Чубраков, “аз ҳуди номи ин ҷазо – «кори ҳатмӣ» бармеояд, коре, ки маҳкумшуда бояд иҷро кунад, барои ӯ ҳатмист” [330, с. 74]. Дар “Луғати тафсирии муосири забони русӣ” истилоҳи «ҳатмӣ» ҳамчун «бешубҳа, ҳатмӣ» омадааст, ки мазмунӣ асосиаш иҷрои қонун, уҳдадорӣ ва чизе аст, ки тағйир додани он ба осонӣ мумкин нест [134, с. 440]. Мафҳуми «ҳатмӣ» дорои маънии васеъ буда, онро аз нигоҳи ҷанбаи ҳуқуқӣ ба таври мушаххас тафсиру маънидод кардан мушкил ба назар мерасад [310, с. 123]. Моҳияти сазои корҳои ҳатмиро Л. Бакулина ва И. Тарханов чунин муайян кардаанд, ки “корҳои ҳатмӣ маҳкумшударо аз ҳуқуқи қадрдониҳои молумулкӣ маҳрум намуда, ҳуқуқи ӯро ба истироҳат маҳдуд мекунад” [205, с. 8]. Бар иловаи инҳо, хусусиятҳои дигари сазои ин ҷазо дар татбиқи онҳо дар ҷойи истиқомати маҳкумшуда зоҳир мегардад, зеро сазои маҳкумшударо ҳешу табор ва наздикон ҳис карда метавонанд, ки ин дар бисёр маврид таъсири сазоӣ ва тарбиявӣ пешгирикунандаи ҷазоро баланд мебардорад ва дар тафаккури маҳкумшуда эҳсоси гуноҳу шарм ба мушоҳида мерасад. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ дорои хусусияти сазодиҳӣ буда, он дар маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои маҳкумшуда ифода меёбад. Мазмуну моҳияти ҷазои таҳқиқшаванда маҷмуи унсурҳои сазоӣ ва тарбиявиро ташкил медиҳад, ки тавассути онҳо шахси маҳкумшуда ва ё шахси ҷинояткор корҳои ҳатмиро адо намуда, ислоҳ мегардад. Моҳияти аслии корҳои ҳатмӣ, ки он дар хусусияти онҳо ифода меёбад, таъмини иҷрои мақсадҳои зерини ҷазо ба ҳисоб меравад: ислоҳ кардани шахси ҷинояткор ва пешгирӣ намудан аз такрори содиршавии ҷиноят тавассути ӯ ва ё шахсони дигар [211, с. 212].

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мазмуну моҳияти корҳои ҳатмӣ ба таври яксон таъбиру тафсир намешавад [64]. Як

қисми олимон мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро дар иштироки маҳкумшуда дар иҷрои кор ва тарбияи меҳнатии онҳо баён месозад. Гурӯҳи дигари олимон мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро дар ширкати шахсони маҳкумшуда дар иҷрои кор ва тарбияи меҳнатии онҳо тавсиф мекунанд ва бархе аз муаллифон онро дар маҳдудиятҳои муайяни меҳнативу молумулкӣ [224, с. 122] ва қисми дигар дар тарбияи сиёсӣ ва ахлоқии маҳкумшудагон ошкор месозанд [73, с. 192]. Муаллифоне низ ҳастанд, ки инро дар таносуби сазо ва тарбия муайян менамоянд. Сарфи назар аз ин, баҳисобгирӣ ва ҷамъбасту хулосаи таҳқиқоту пажӯҳишҳои анҷомшудаи мазкур дар кори муайян намудани мазмуну моҳияти корҳои ҳатмӣ муфид аст. Ҳар як ҷазо чораи маҷбурсозии давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки он, пеш аз ҳама, дар хусусиятҳои сазоии он ифода меёбад. Дар навбати худ, дар сазо он маҳрумияту маҳдудиятҳои зоҳир мегардад, ки ҳангоми таъини ҷазо ва давраи гузаронидани маҳкумият нисбат ба шахси маҳкумшуда татбиқ мегарданд. Дар зимн, маҳрумият ва маҳдудиятҳо нисбат ба ҳуқуқҳои шахси маҳкумшуда наметавонанд худсарона аз рӯйи салоҳиди мақомоти иҷрокунандаи ҷазо ва ё намоёндагони ҷудогонаи он муқаррар шаванд. Онҳо бояд дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ муқаррар ва пешбинӣ гарданд. Маҳдудият ва маҳрумиятҳои, ки дар қонун пешбинӣ мешаванд, мақсади аслии қонунро ташкил намедиҳанд. Онҳо бояд дар он ҳадду ҳаҷме муқаррар ва таъин гарданд, ки мақсади иҷроӣ ҷазо тақозо менамояд. Бояд гуфт, ки унсурҳои сазо дар ҷазо на фақат боиси ба вучуд омадани маҳдудият ва ранҷу азият барои шахси маҳкумшуда, балки онҳо сабаби ислоҳу тарбияи ӯ мегарданд, дар шахси маҳкумшуда ҳисси эҳтиром нисбат ба тартиботи ҳуқуқӣ ва риояи қонунро парвариш медиҳанд.

Наметавон бо назари баъзе аз муаллифон, ки дар адабиёти соҳавӣ баён мешавад, розӣ шуд. Тавре, ки онҳо мегӯянд, сатҳ ва мизони баланди бекорӣ дар ҷомеа ва кам будани ҷойҳои кории ҳолӣ то андозае истифодаи корҳои ҳатмиро ғайриимкон месозад. Аз ҷумла К.Р. Самвелян дар ин робита чунин

изҳори назар мекунад: “Истифода шудани чунин ҷазо ба таври ногузир ин мушкилро пеш меорад, ки ба иҷрои кадом навъи корҳо бояд шахсони маҳкумшуда ҷалб карда шаванд” [366, с. 163]. В.А. Сергиенко низ дар ин замина нуқтаи назари монанд дорад [303, с. 77]. Аммо бояд гуфт, ки дар ҳеҷ кишвари дунё, аз ҷумла дар Тоҷикистон вучуд доштани бекорӣ ба маънои он нест, ки дар кишвар ба таври пурра ҷойҳои холии корӣ вучуд надорад. Барои мисол, тавре аз мушоҳидаҳо бармеояд, наشري эълони ҷойҳои холии корӣ аз он дарак медиҳад, ки дар муассисаву корхонаҳои мухталифи минтақаҳои гуногуни кишвар ба таври доимӣ ҷойҳои кории холии борбардорӣ, фарроши майдонҳо, биноҳо, биноҳои маъмуриву хизматӣ, коргарони мухталиф, коргарони кумакрасон, оташкор (кочегар), кормандони нигоҳубину истифодаи роҳҳо, коргарони соҳаи хоҷагии қишлоқ ва ғайра вучуд доранд. Илова бар ин, таҳлили матбуоти хориҷӣ нишон медиҳад, ки ба ин гурӯҳ ва категорияи коргарон, ҳатто дар кишварҳои хеле пешрафтаи дунё низ ҳамеша тақозо вучуд дорад. Дар ҚТ бошад, адои корҳои ҳатмӣ танҳо дар объектҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад. Ба андешаи мо, дар шароити кунунӣ муқаррароти мазкур дуруст ба назар мерасад, зеро адои корҳои ҳатмӣ дар объектҳои хусусӣ моҳияти меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ будани онро гум мекунад.

Дар асоси тағйироти суратгирифтаи қонунгузорӣ (таҳрири қонунгузориҳои ҷинойтӣ) мо метавонем чунин натиҷагирӣ кунем: мазмуну муҳтавои сазои корҳои ҳатмӣ дар он ифода меёбад, ки имконияти бо дигар намуди ҷазо иваз кардани корҳои ҳатмӣ тағйир ёфтааст ва ин асосан, ҳам бо пайдоиши намудҳои нави ҷазо ва ҳам имконнопазирии иҷрои ҷазоҳои мавҷуда вобаста буд; доираи шахсоне, ки ба корҳои ҳатмӣ таъин карда намешаванд, ҳам бо хориҷ кардани баъзе категорияҳо ва ҳам бо илова кардани категорияҳои нав, тағйир ёфтааст.

Мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро аломату хусусиятҳои корҳои ҳатмӣ ифода мекунанд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ онҳо ба таври мухталиф шарҳ дода

шудаанд. Ба ақидаи В.Н. Орлов ва А.П. Коваленко, “корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ бо шумораи хеле васеи аломатҳо хос аст. Барои ба низом даровардани онҳо ба ду гурӯҳ тақсим кардани ин хусусиятҳо ба мақсад мувофиқ аст: 1) дохилӣ, яъне хусусиятҳои, ки хосси табиати корҳои ҳатмӣ мебошанд. Корҳои ҳатмӣ ҷазои ҷиноятӣ бо мазмуни мушаххас мебошад; корҳои ҳатмӣ ҷазои ҷиноятии дорои моҳияти хос аст; корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазо шакли муайян дорад; корҳои ҳатмӣ бо мақсадҳои муайяни ғоиданоки ҷамъиятӣ татбиқ карда мешавад; 2) берунӣ, ки хосси тартиб ва оқибатҳои татбиқи корҳои ҳатмиро тавсиф мекунад (таъин ва иҷро). Корҳои ҳатмӣ метавонад танҳо ҳамчун намуди ҷазои асосӣ татбиқ карда шавад; ба шахсоне, ки маъҷубони гурӯҳи якум эътироф шудаанд, занони ҳомила, шахсоне, ки бо сабаби нигоҳубини кӯдак дар руҳсатӣ мебошанд, хизматчиёни ҳарбие, ки тибқи шартнома дар вазифаҳои ҳарбии қаторӣ ва сержантҳо хизмати ҳарбӣ мегузаранд, агар онҳо хизмати ҳарбиро адо накарда бошанд, таъин карда намешавад; шартан имконнопазир будани таъини корҳои ҳатмӣ; имконнопазирии шартан пеш аз муҳлат озод намудани шахсоне, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, ки ба синни 18-солагӣ ва камтар аз он расидаанд; имконнопазирии иваз кардани қисми адонашудаи корҳои ҳатмӣ бо ҷазои сабуктар; имконияти ба ноболиғон таъин кардани корҳои ҳатмӣ; дар сурати бадқасдона саркашӣ кардани маҳкумшуда аз адои корҳои ҳатмӣ, онҳо бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда мешаванд; маҳкумшудае, ки корҳои ҳатмиро адо кардааст, доғи судӣ дорад ва дар давоми сол нороҳатиҳои муайянеро аз сар мегузаронад, ки дар баъзе маврид метавонад ба ӯ осеб расонад” [108, с. 78]. Аз рӯйи мушоҳидаҳо метавон натиҷагирӣ кард, ки таснифоти аломатҳои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ аз тарафи муҳаққиқон мухталиф арзёбӣ мегардад, ки метавон дар ин замина бо нишонаҳои зоҳири корҳои ҳатмӣ (мутобиқи андешаҳои В.Н. Орлов ва А.П. Коваленко) мувофиқ буд, зеро ҳангоми таҳлили аломатҳои дохилии номбаршуда метавон андешаи дигарро зикр

намуд. Сарфи назар аз ин мо чунин мешуморем, ки ба ҳисоб гирифтани аломатҳои мазкур чандон муҳим нест, ки ин ё он ҷазо дар амал таъин ва иҷро мешавад ё бо баъзе сабабҳо амалӣ намегардад [310, с. 124]. Новобаста ба он ки М.А. Сутурин ба андешаи олимони В.Н. Орлов ва А.П. Коваленко “оид ба таснифи аломатҳои қорҳои ҳатмӣ розӣ нашудааст”, вале ба андешаи мо, муаллифони аломатҳои қорҳои ҳатмиро бисёр хуб тасниф ва ошкор кардаанд, ки мазмуну моҳияти ҷазои мавриди назарро ифода мекунанд.

Якум, баррасии нишонаҳои ҷазо ба сурати қорҳои ҳатмӣ имкон медиҳад, ки моҳияти ҳуқуқии ҷазо ба таври равшантар нишон дода шавад. Дуюм, муайян кардани масъалаҳои мураккабу баҳсталабе на танҳо аз нигоҳи илмӣ, балки аз лиҳози татбиқи ҷазо (таъин, иҷро ва адо) мушкилоти зиёдеро ба вуҷуд меоварад. Сеюм, салоҳ аст, ки бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии қорбурди ҷазои баррасишаванда ва алтернативаи воқеии он ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ тақлифҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок манзур карда шаванд [310, с. 127]. Аз ҷумла баъзеҳо муҳлати ниҳии қорҳои ҳатмиро то ҳазор соат зиёд намуда, бо ҳамин ин ҷазоро вазнинтар кардан меоҳанд [175, с. 32].

Моҳияти ҳуқуқии қорҳои ҳатмӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин ҷазо тавассути ҷалб намудани шахс ба меҳнати ғоиданок, масъулиятшиносӣ ва эҳсоси ҷавобгарию дар назди ҷомеа таҳким мебахшад. Яъне шахс бо захишти худ ҷуброни ҷинояти содиркардаашро пеши ҷомеа адо мекунад. Ин меҳнат, ки одатан, дар муассисаҳои коммуналӣ, тозакунии муҳит, қорҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ва дигар фаъолиятҳои бидуни музд сурат мегирад, хусусияти тарбиявӣ дорад. Бартарии асосии қорҳои ҳатмӣ дар он аст, ки шахс дар ҷомеа нигоҳ дошта мешавад ва ҷазои худро берун аз муассисаи ислоҳӣ иҷро мекунад. Ба фарқ аз маҳбас, ки аксаран ба маҳкумшуда таъсири раванӣ ва иҷтимоии манфӣ мерасонад, қорҳои ҳатмӣ шахсро аз муҳити ҷинояткорона дур нигоҳ медоранд. Илова бар ин, давлатро аз

хароҷоти нигоҳдории шахс дар муассисаи ислоҳӣ озод мекунад. Ин намуди ҷазо ҳам арзонтар ва ҳам самарабахштар мебошад.

Бо вуҷуди ин татбиқи корҳои ҳатмӣ низ мушкилоти худро дорад. Дар баъзе минтақаҳо, муассисаҳо ё инфрасохтори лозима барои қабул ва корфармоии шахсони маҳкумшуда вуҷуд надоранд. Ҳамчунин сатҳи назорат ва мониторинг метавонад коҳиш ёбад, ки ин боиси саркашӣ ё иҷро нашудани ҷазо мегардад. Барои ҳамин зарур аст, ки мақомоти маҳаллӣ, судҳо ва мақомоти иҷроӣ ҷазо ҳамоҳанг амал кунанд ва муносибати шахсӣ ба ҳар як маҳкумшуда дошта бошанд.

М.А. Сутурин зимни таҳқиқоти худ 10 аломати корҳои ҳатмиро шарҳ додааст [310, с. 124]. Муаллиф таъкид мекунад, ки “аз омӯзишу таҳлили меъёрҳои дахлдори қонунгузориҳои ҷиноятӣ бармеояд, ки корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои ҷудогона маҳрум сохтан аз озодиро дар пай надоранд, чун ин корҳо дар замони фориғ аз вақти ҳоли ва кори асосӣ ё таҳсил иҷро мешаванд. Ба иборати дигар, ин ба ин маъно, ки маҳкумшуда ба ғайолияти ғойданоки ҷамъиятӣ машғул мебошад. Сониян, аз маъноии меъёр чунин бармеояд, ки ба онҳо дар объектҳои хизмат мерасонанд, ки бо шароити алоҳидаи меҳнат алоқаманд нестанд”. Гузашта аз ин, бояд таъкид намуд, ки ин аломат дар сурати таъини ҷазои корҳои ҳатмӣ аҳаммияти махсус ба худ касб мекунад. Муқаррароти қонунгузорӣ оид ба корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои асосӣ хусусияти навбатии намуди ҷазои баррасишаванда мебошад.

Хусусияти дигари ҷазои мазкур дар он ифода меёбад, ки шартан корҳои ҳатмиро наметавон таъин кард. Имконнопазирии иваз кардани қисми адонашудаи корҳои ҳатмӣ бо ҷазои сабуктар аломати дигари он аст. Ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ метавонад нисбати шахсоне таъин карда шавад, ки дар ҳолати ноболиғ будан ҷиноят содир кардаанд. Ин муқаррарот бо хусусияти зерини корҳои ҳатмӣ хос аст. Дар ҳолати саркашии

бадқасдонаи шахси маҳкумшуда аз иҷрои корҳои ҳатмӣ суд метавонад нисбат ба маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро таъин намояд.

Дар ҷойи дигар В.П. Марков баъзе хусусиятҳои корҳои ҳатмиро чунин шарҳ додааст: “якум, чунин корҳо бояд корҳои дорои ҷанбаи истеҳсоли бошанд. Корҳои ғайриистеҳсоли маъмулан наметавонанд дорои нишондодҳои объективӣ бошанд, ки бар асоси чунин нишондодҳо имкони он вучуд дошта метавонист, ки дар бораи ҷанбаи сифатии раванди ресотсиализатсияи шахсони маҳкумшуда, назорат ва идора кардани онҳо қазоват намуд. Ба чунин нишондодҳо дохил мегарданд: меъёрҳои коркард ва иҷрои онҳо, сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда, муносибат ба афзори мавод ва ғайра. Дуюм, корҳои ҳатмӣ бояд вазифаи меъёриро иҷро намоянд. Муайян кардани меъёри коре, ки бояд шахси маҳкумшуда онро иҷро намояд, шояд дар таҷрибаи амалӣ боиси пеш омадани мушкилоти мушаххасе гардад. Аммо наметавон муҳим будани роҳи ҳалли дурусти ин масъаларо нодида гирифт. Меъёри коркард, аз як тараф бояд ба таври воқеӣ қобили иҷро бошад ва аз тарафи дигар, он бояд барои меҳнати интенсивии бетаваққуф барои тамоми давраи иҷрои корҳои ҳатмӣ дар назар гирифта шавад. Сеюм, иҷрои корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазо бояд дарбаргирандаи унсурҳои сазой ва ба ҳамин сабаб ҳам дорои хусусиятҳои меҳнати ҷисмонии вазнин бошад. Чорум, корҳои ҳатмӣ шахси маҳкумшударо на фақат зери назар ва контроли мақомоти иҷроӣ ҷазо, балки зери назари коллективе бояд қарор диҳанд, ки шахси мазкур дар он кор ё таҳсил мекунад ва ё дар он давраи иҷроӣ ҷазоро мегузаронад” [356, с. 146]. Дар маҷмӯъ, корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ яке аз шаклҳои муосири ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошанд, ки ҳадафашон тарбияи шахрванд, пешгирии такроран содир намудани ҷиноят ва таъмини адолати иҷтимоӣ дар доираи меъёрҳои инсондӯстона мебошад. Ин намуди ҷазо на танҳо ҳамчун воситаи ҷазодиҳӣ, балки ҳамчун механизми ислоҳи иҷтимоӣ низ хидмат мекунад.

Бояд зикр намуд, ки самарабахшии моҳияти ҷамъиятии ҷазо бо дараҷаи таъсири сазо ба шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, муайян карда мешавад. Мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро тавассути хусусиятҳои он ифода кардан мумкин аст. Зимни таҳқиқоти мазкур чунин хусусиятҳои муҳимми корҳои ҳатмиро бояд ҷудо намуд.

1. Маҳдудиятҳои конституционии марбут ба иҷрои корҳои ҳатмӣ. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ҳуқуқҳои конституционии маҳкумшударо ба озодии интиҳоби ҷойи кор ва намуди кор, ихтиёри он, пардохти музди меҳнат ва имконияти истифодаи ҳуқуқ ба истироҳат маҳдуд мекунад. “Ҷазо чораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф шудааст, татбиқ гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахс, ки дар ҳамин Кодекс пешбинӣ гардидаанд, иборат мебошад” [1]. Ба андешаи И.Я. Фойниский, “маҷбур кардани ҷазо аз расонидан ё ваъда додани ягон намуди маҳрумият ё азоб ба шахси ҷазошаванда иборат аст; аз ин рӯ, ҳар гуна ҷазо ба муқобили ягон неъмате мебошад, ки ба шахси маҳкумшуда тааллуқ дорад – ба молу мулк, озодӣ, шаъну шараф, қобилияти ҳуқуқӣ ва баъзан ба муқобили ҳаёти ӯ равона карда мешавад” [181, с. 2]. Бояд қайд кард, ки мазмуни ҷазо (ҳар намуд) метавонад танҳо чунин маҳрумиятҳо ва маҳдудиятҳо бошад, ки қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст [260, с. 350]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки татбиқи корҳои ҳатмӣ як қатор ҳуқуқҳои конституционии маҳкумшударо маҳдуд менамояд. Муҳимтарини онҳоро метавон чунин зикр намуд:

а) маҳдудиятҳои озодии интиҳоби ҷойи кор ва намуди кор. Нозироти ислоҳӣ вазифадор аст, ки маҳкумшударо ба қайд гирифта, дар мувофиқа бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ объект ва намуди корро муайян намояд. Корҳои ҳатмӣ дар объектҳои тобеи ҳокимияти маҳаллӣ амалӣ карда мешаванд. Охири якҷоя бо нозироти ислоҳӣ дар асоси мавҷуд будани шароит бо назардошти сифатҳои шахсии маҳкумшуда намуди муайяни кори

чамъиятиро муайян менамояд, ки дорои аҳаммияти иҷтимоӣ буда, тахассуси махсусро талаб намекунад, ки онро ҳар одами қобили меҳнат метавонад иҷро намояд [256, с. 57]. Масъалаи моҳияти корҳои ҳатмӣ, ҳамчунин дорои ҷанбаи субъективӣ низ мебошад. Зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки иҷрои на ҳар навъи кор ба ислоҳи шахси ҷинояткор мусоидат менамояд. Фақат корҳои метавонанд боиси ислоҳу тарбияи шахси ҷинояткор гарданд, ки дорои аломатҳои мушаххас бошанд. Якум, чунин кор ё корҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ бояд барои шахси маҳкумшуда вазнину сангин бошанд. Дуюм, чунин корҳо бояд барои шахси маҳкумшуда ногувор бошанд ва боиси эҳсосоти маънавию ахлоқӣ гарданд. Яъне ба таври дигар, дар ин маврид меҳнат ё кор бозътибор бояд набуда, дар айни замон иҷрояш барои ҷомеа муфид бошад [356, с. 147]. Хеле кам иттифоқ меафтад, ки маҳкумшуда аз рӯйи бепарвой ва бетаваҷҷуҳӣ ба ин ҷанбаи ҷазо муносибат намояд. Маҳз бо ҳамин сабаб набояд шахси маҳкумшуда ба иҷрои корҳои мавриди назар ба сифати муҳофиз, ҷӯпон, ҷангалбон, корманди манзил ва ғайра равона шаванд. Иҷрои чунин корҳо амалан шахси маҳкумшударо худ бо худ танҳо мегузорад, имкон намедихад онҳо қобилияту маҳоратҳои доштаи худро амалӣ созанд ва ҳатто боиси ташаккул ёфтани майлу рағбат ва руҳияи зиддиҷамъиятӣ дар онҳо мешавад. Мутахассисоне, ки ба омӯзишу таҳқиқи иҷрои корҳои ҳатмӣ машғул мебошанд, борҳо ба ин нуктаи муҳим таъкид намудаанд.

Коре, ки тавассути шахси маҳкумшуда ҳангоми иҷрои ҷазо анҷом дода мешавад, дорои хусусияти маҷбурсозӣ мебошад. Лозим ба зикр аст, ки кор ба сифати яке аз унсурҳои сазой, дорои хусусияти маҷбурсозӣ мебошад ва ин ҳеҷ гуна муҳолифату номутобиқатӣ бо санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори миллиро надорад.

б) маҳдудияти ҳуқуқ ба истироҳат. Ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ дар тамоми даврае, ки бо соат ҳисоб карда мешавад, пайваста иҷро карда мешавад. Шахсе, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудааст, ҳангоми адои ҷазо

ҳуқуқ ба рухсатиرو надорад [256, с. 58]. Ҳамин тавр, ҳуқуқи шахс ба истироҳат, ки дар м. 37 Конституцияи ҶТ кафолат дода шудааст, маҳдуд карда мешавад. Ин вобаста ба он аст, ки шахсоне, ки бар асоси ҳукми суд ба иҷрои қорҳои ҳатмӣ водор карда мешаванд, на қорманд, балки шахсони маҳкумшуда маҳсуб мешаванд. Иҷрои қорҳои ҳатмӣ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ҳуқуқи рухсатиرو ба онҳо намедиҳад. Ба ғайр аз ин, бинобар давомдор набудани муддати иҷрои ҷазо, иҷрои он баъд аз анҷоми қор ё таҳсил ва ҳатто ба таври максималӣ пас аз “рухсатии духафтаинаи қорӣ” аз рӯйи меъёрҳои амалкунандаи қонунӣ ба мақсад мувофиқ намебошад. Ҳоло тибқи қонунгузориҳои меҳнатии амалкунанда истифодаи рухсатии меҳнатӣ ҳам аз рӯйи шуғли асосӣ ва ҳам аз рӯйи қори иловагӣ имконпазир аст. Дар айни замон, қонунгузориҳои меҳнатӣ истифода намудани рухсатии меҳнатиرو ҳам аз рӯйи қори асосӣ ва ҳам аз рӯйи қори иловагӣ ба шахрвандон рухсат медиҳад [356, с. 139]. Қормандон ҳам аз рӯйи қойи қори асосии худ, ҳамчунин дар дигар ташкилот дорои ҳуқуқи истифодаи рухсатии муздноки ҳарсола ва рухсатии иловагӣ мебошанд. Ин ба он маъност, ки шахсони маҳкумшуда ба иҷрои қорҳои ҳатмӣ дар давраи иҷрои ҷазои мазкур ҳамзамон аз рӯйи чанд қойи қор метавонанд аз чанд рухсатӣ истифода баранд. Шахсони маҳкумшуда аз ҳуқуқи истифодаи рухсатӣ маҳрум карда намешаванд, метавонанд ва бояд аз замони рухсатӣ барои истироҳат истифода баранд. Аммо бо вучуди ин онҳо дар ин давра бояд ба муддати 2-4 соат дар як шабонарӯз дар объектҳои барои онҳо муқарраргардида ба таври ройгон қор кунанд. Ба ҳамин далел ҳам шахсони маҳкумшуда бояд давраи рухсатии меҳнатии худро дар манзил, дар наздикиҳои маҳалли иҷрои қорҳои ҳатмӣ гузаронанд.

в) маҳдудияти гирифтани музд барои қор. Шахсе, ки ба қорҳои ҳатмӣ маҳкум шудааст, онро ройгон иҷро мекунад. Ин қорҳо тахассусро талаб намекунанд ва дар қойҳое, ки аз қониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ муайян гаштаанд, иҷро карда мешаванд [321, с. 144]. Маҳкумшуда

берун аз вақти корҳои асосӣ ё аз таълим ба таври бемузд корҳои муфиди ҷамъиятиро иҷро менамояд. Навъи кор ва маҳалли адои ҷазоро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо мувофиқати мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ муайян ва таъин мекунад. [193, с. 134], [184, с. 166]. Маҳдудиятҳои муқарраршудаи конститусионӣ бояд асоснок эътироф карда шаванд ва ба қонун муҳолифат накунад, [256, с. 58].

Корҳои ҳатмӣ ба таври ройгон иҷро карда мешаванд. “Бемузд будани кори маҳкумшуда хусусияти муайянкундаи корҳои ҳатмӣ маҳсуб мешавад” [102, с. 98]. Корҳои ҳатмӣ бидуни пардохти музди меҳнат ба маҳкумшуда анҷом дода мешавад. Бо назардошти он ки маҳкумшударо аз воситаҳои рӯзгораш маҳрум кардан мумкин нест ва давлат ба қатъ кардани таҳсил манфиатдор нест, қонун иҷрои ин ҷазоро дар вақти ҳолӣ аз кори асосӣ ё таҳсил муқаррар мекунад. Дар вақти муайян кардани муҳлати кори ҳатмӣ низ ҳамин гуна мулоҳизаҳо ба назар гирифта мешаванд, ки он набояд дароз бошад ва тамоми вақти ҳолии ӯро аз кор ва таҳсил фаро гирад [348, с. 112]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки ба таври бемузд иҷро намудани корҳои муфиди ҷамъиятӣ аз ҷониби маҳкумшуда моҳияту мазмуни корҳои ҳатмиро ифода намуда, яке аз маҳдудиятҳои ҷазои корҳои ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, ки бевосита дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст.

2. Маҳдудиятҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба иҷрои корҳои ҳатмӣ.

Корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ дорои хусусиятҳои мебошад, ки ҳангоми адои ҷазо маҳкумшударо дучори як қатор маҳдудиятҳо мегардонад, ки онҳоро ба таври зер ифода кардан мумкин аст:

а) корҳои ҳатмӣ дар низоми умумии ҷазо. Дар қонунгузорӣ корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазо дар ҷойи чорум қарор дорад. Чунин ҷойгиркунии сохторӣ баҳодиҳии аз ҳад зиёди иқтисодии умумии сазоии ин намуди ҷазо, ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихориро

нишон медиҳад. Барои шахсони маҳкумшуда дафтарчаи меҳнатӣ кушода намешавад, замони иҷрои корҳои ҳатмӣ шомили собиқаи умумии бетанаффуси махсуси меҳнатӣ намегардад [69, с. 64]. Дурустии чунин фикр ҳеҷ гуна шубҳаву гумонро ба миён намеоварад, бахусус замоне, ки сухан дар бораи шахсоне меравад, ки дорои ҷойи кори доимӣ ва таҳсил бошанд [356, с. 140].

б) субъектҳое, ки адои корҳои ҳатмиро муайян мекунанд. Мувофиқи қонунгузори мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аз рӯи эҳтиёҷоти иқтисодӣ рӯйхати объектҳо ва номгӯи корҳои дар онҳо иҷрошударо тартиб медиҳанд. Нозироти ислоҳӣ ҷазоро дар намуди корҳои ҳатмӣ анҷом медиҳад, баҳисобгирии маҳкумшудагонро ба ҳисоб мегирад, тартиб ва шартҳои адои ҷазоро мефаҳмонад, рафтори онҳоро назорат мекунад, кори тарбиявиро ташкил ва доир менамояд, ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳои шахсони бақайдгирифташударо пешгирӣ мекунад ва ғайра [256, с. 58].

Корҳои ҳатмӣ на дар он муассисае, ки дар он шахси маҳкумшуда кор ва ё таҳсил менамояд, балки дар муассиса ва маҳалле иҷро мегардад, ки мақомоти худидоракунии маҳаллӣ онро муайян месозад. Ба ибораи дигар, шахси маҳкумшуда бояд худро бо коллективи нав мутобиқ гардонад, бо шахсоне, ки қаблан ошно набуд, муносибат ва робита барқарор намояд, эҳтироми онҳоро ба даст орад, чизе, ки анҷоми он барои шахси дорои мақоми ҷинояткор кори осоне нест. Ҳамин тавр, моҳиятан шахси дорои маҳкумият соҳиби ду ҷой, коллективи меҳнатӣ мегардад (ва шояд соҳиби чандто коллектив бошад, агар шахси маҳкумшуда дар чанд ҷой кор кунад, ҳамзамон кору таҳсил мекунад ва ғайра) [356, с. 141]. Шахси маҳкумшуда бояд он навъи корҳоро, ки нисбат ба ӯ тавассути мақомоти маҳаллии худидоракунӣ дар мутобиқат ва ҳамоҳангӣ бо мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ муайян карда мешаванд, иҷро намояд. Майлу хоҳиши шахси маҳкумшуда ҳангоми муайян гардидани навъи мушаххаси кор мумкин аст

ба назар гирифта шавад (барои мисол, ҳангоми вуҷуд доштани алтернатив). Аммо ин кор метавонад фақат бо салоҳдиди нозироти корҳои ислоҳӣ анҷом бигирад.

в) корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди мустақили ҷазо. Корҳои ҳатмӣ чораи маҷбуркунии давлатӣ мебошад, ки танҳо барои кирдори бо қонуни ҷиноятӣ манъшуда таъин карда мешавад. Корҳои ҳатмӣ бо маҳрумиятҳо ва маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқу озодиҳои шахси гунаҳкор алоқаманд буда, аз рӯйи хусусияти ҳуқуқии худ усулҳои шахсӣ ва татбиқшавандаи маҷбуркунӣ мебошад. Дар низоми ҷазо корҳои ҳатмӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад ва яке аз намудҳои муҳимтарини он мебошад, он алтернативаи воқеии маҳрум сохтан аз озодиро ташкил медиҳад: сатҳи таъқиби ҳуқуқии ҷиноятиро паст мекунад; ба як намуди ҷазои камхароҷот дохил мешавад; имкон медиҳад, ки оқибатҳои манфии адои ҷазо барои маҳкумшуда кам карда шавад [256, с. 56]. Хусусиятҳои таркибӣ ва мазмуни ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ маҷмуи чораҳои қонунгузорию дар бар мегирад, ки ба маҳрум кардан ва маҳдуд кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ба маҳкумшуда ҳангоми адои ҷазо таъиншуда нигаронида шудаанд [256, с. 56].

г) ба таври истисно таъин намудани корҳои ҳатмӣ. Мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҷазо ҳамчун қоидаи умумӣ танҳо дар ҳолатҳои таъин карда мешавад, ки он дар санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шуда бошад. Дар баробари ин, қонунгузор бидуни риояи шартҳо аз қоидаҳои муқарраршуда ба таври истисно иҷозат медиҳад, ки ҷазои сабуктар таъин карда шавад. Ба онҳо дохил мешаванд: таъини ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст; ҳангоми иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо ба намуди сабуктари ҷазо; ҳангоми татбиқи авф ҷазо ба намуди сабуктар иваз карда мешавад; ҳангоми бахшиши ҷазо ба намуди сабуктар иваз карда мешавад [318, с. 23]. Ҳамин тариқ, қонунгузорию муосир дар муқаррароти таҳияшуда ба суд имкон

медиҳад, ки ҷазоро дар намуди корҳои ҳатмӣ аз рӯйи категорияҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна таъин кунад.

ғ) иҷрои корҳои ҳатмӣ дар вақти ҳолӣ аз кори асосӣ ё таҳсил. Азбаски шахси маҳкумшуда наметавонад аз воситаҳои таъмини зиндагӣ маҳрум карда шавад, ҳамчунин ба далели он ки ҷомеа ба он алоқаманд нест, ки шахси маҳкумшуда маҷбур ба қатъ намудани таҳсилоти худ гардад, мутобиқи қонунгузорӣ иҷрои корҳои ҳатмӣ дар соатҳои берун аз кори асосӣ ва раванди таҳсил сурат мегирад.

Дар қонунгузориҳои иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мафҳуми меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ дода нашудааст ва хусусиятҳои умумии меҳнатро ҳамчун воситаи ислоҳи маҳкумшуда ошкор накардааст. Таъсири ислоҳии корҳои ҳатмӣ тавассути татбиқи маҷмуи тадбирҳои, ки ба фаъолияти меҳнати мақсаднок, бошуурона ҷалб намудани он нигаронида шудаанд, сурат мегирад [256, с. 59]. Вобаста ба он ки маҳкумшуда аз ба даст овардани воситаҳои мавҷудияташ маҳрум нагардад ва давлат ба қатъшавии таълим ҳавасманд нест, бинобар ин, қонун муқаррар менамояд, ки иҷрои ҷазои мазкур дар вақти берун аз кори асосӣ ё таълим сурат мегирад. Чунин асосҳо низ ҳангоми муайян намудани давомнокии корҳои ҳатмӣ ба инобат гирифта шудааст. Аз ҳамин сабаб, ин муҳлат набояд давомнок бошад ва ҳама вақт бояд берун аз корҳои асосӣ ё таълимро ишғол намояд [87, с. 153].

Аснои таъин шудани ҷазои корҳои ҳатмӣ ва муайян сохтани тартибу шароити (гирифтани кор) иҷрои онҳо нисбат ба корҳои иловагӣ (аз вақти муқарраршуда зиёд) ё корҳо аз рӯйи ҳамиҷрочигӣ ба ҷо овардани маҳкумшуда аз ҷониби суд ба эътибор гирифта намешавад, зеро моҳияти ин намуди ҷазо чунин бархӯрдро талаб наменамояд [147, с. 158]. Мазмуну моҳияти онҳо иборат аз он аст, ки ҳуқуқи шахс ба истироҳат ва ихтиёрдорӣ озоди меҳнат хеле маҳдуд карда шавад. Ғайр аз ин, истифодаи руҳсатӣ дар ҷойи кори асосӣ ўро аз иҷрои корҳои ҳатмӣ озод намекунад ва вақти адои ҷазо ба таҷрибаи кории ў дохил карда намешавад.

Ба гуфтаи Н.Г. Осадчая, “меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ воситаи асосии ислоҳи шахсоне мебошад, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум карда шудаанд. Истифодаи меҳнат бо табиати ҷамъиятии он – асоси моддии тарбияи шахсият алоқаманд аст. Маҳкумшуда тавассути меҳнат дар руҳияи эҳтиром ба манфиатҳои ҷамъият, ташаккули малакаҳои меҳнатӣ, сифатҳои интизом, бошуурӣ, эҳтироми қонун тарбия карда мешавад” [365, с. 15]. Ҷаъолияти меҳнатӣ имкон медиҳад, ки ба маҳкумшуда дарки моҳият ва мазмуни меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, ташаккули маҳорат ва эътиқоди касбӣ дар бораи он ки танҳо меҳнати ҳалол ҳамчун манбаи қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти моддию маънавии ҳам ҳудаш ва ҳам ҳуди меҳнаткашон, тамоми ҷамъият хизмат карда метавонад, инкишоф додани қобилияти ҷисмонӣ ва меҳнати маҳкумшудагон, ки ба баланд бардоштани интизом, масъулият ва поквичдонӣ нигаронида шудаанд.

д) имконнопазир будани таъини ҷазо ба категорияи муайяни шахсон. Лозим ба таъкид аст, ки ҚЧ ҚТ таъини ҷазоро нисбат ба маъйубони гурӯҳҳои якум ва дуум; занони ҳомиладор; шахсоне, ки бо сабаби нигоҳубини кӯдак дар руҳсатӣ мебошанд; шахсоне, ки ба синну соли нафақа расидаанд, инчунин хизматчиёни ҳарбие, ки хизмати ҳарбиरो адо менамоянд, манъ намудааст, зеро он ба мазмуни ҷазо мувофиқ нест.

е) манъи шартан таъин намудани корҳои ҳатмӣ. Корҳои ҳатмӣ дар низоми ҷазо ягона намуди ҷазоест, ки шартан татбиқ карда намешавад. Қонунгузор корҳои ҳатмиро ба низоми ҷазо ҳамчун як намуди алтернативаи ҷазо, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, ворид намуда, бо ин роҳ амалӣ намудани принципҳои инсондӯстонаи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ ва сиёсати ҷазоро дар амал татбиқ намудааст.

ё) ба ашхоси то 18-сола таъин намудани кори ҳатмӣ. Қонунгузори ҷиноятӣ муосир шахсонро ноболиғ эътироф мекунад, ки ҳангоми содир кардани ҷиноят 14-сола бошанд, вале ҳанӯз ба 18-солагӣ нарасидаанд.

ж) оқибатҳои сазойи доштани қорҳои ҳатмӣ. Оқибати сазойи доштани қорҳои ҳатмӣ дар намуди ҷазо аз маҳдудиятҳои муайяни бо қонун танзимшаванда иборат буда, имкон медиҳад, ки мақсади ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии содиргардидани ҷиноятҳои нав амалӣ карда шавад. В.Н. Орлов дар ин хусус қайд мекунад, ки “дар давоми як соли дигар пас аз адои воқеӣ ё иҷрои ҷазо дар намуди қорҳои ҳатмӣ маҳкумшуда мақоми маҳкумшуда дошта, дар айни замон як қатор нохушиҳоеро аз сармегузаронад, ки метавонад ба ӯ зарар расонад” [108, с. 78]. В.П. Марков оид ба оқибатҳои сазоии қорҳои ҳатмӣ чунин қайд намудааст, ки “сарфи назар аз ин, иҷрои қорҳои ҳатмӣ ба сифати яке аз намудҳои ҷазо, дорои унсурҳои сазо – чораи маҷбуркунии давлатӣ мебошад, ки боиси расонидани ранҷу азият ва маҳрумиятҳои муайян нисбат ба шахси ҷинояткор мегардад. Сазо дар ҷазои қорҳои ислоҳӣ ба мисли намудҳои дигари ҷазо, пеш аз ҳама, дар амали маҳкум кардани шахс, ки он дар ҳукми арзёбии манфии рафтори шахс аз сӯи давлат зоҳир мегардад, инъикос меёбад. Ҷазо ин маҳкумияти ошкорои шахс мебошад, ки он дар аксари маврид боиси расонидани ранҷу азияти руҳиву маънавӣ ба шахси маҳкумшуда мегардад” [356, с. 135].

Шахсони ба иҷрои қорҳои ҳатмӣ маҳкумшуда ба коллективе фиристода мешаванд, ки дар он давраи иҷрои ҷазоро мегузаронанд ва ин табиист, ки ба руҳу равон ва психологияи шахсии онҳо таъсири муайян мегузорад.

Дар зимн, ин қор метавонад боиси расонидани як навъ ранҷу азият ва фишори маънавӣ нисбат ба шахси маҳкумшуда гардад. Дар инҷо метавон ба он гурӯҳ аз муаллифоне мувофиқ буд, ки ба андешаи онҳо, ҳуди амали содиршудани ҳукми суд ҳеҷ гуна мавридҳои сазоиро дар бар намегирад. Иҷрои қорҳои ҳатмӣ аз рӯйи қонун бояд ба муҳлати аз 60 то 240 соат муқаррар карда шаванд. Ба таври дигар, онҳо бояд на зиёда аз чор соат дар як рӯз иҷро карда шаванд. Ҳар қадар муддати замони маҳкумият ба иҷрои қорҳои ҳатмӣ дарозтар бошад, ҳамон қадар бештар онҳо дорои хусусияти сазойи хоҳанд буд [356, с. 136].

Зимни шарҳу тафсири хусусиятҳои сазоии қорҳои ҳатмӣ, ҷанбаи муҳимми ҷунин ҷазо, яъне иҷрои қорҳои ҳатмиро на унсурҳои сазоӣ, балки ҷиҳати тарбиявии онҳо ташкил медиҳад. Худи қор, дақиқан хусусияти қори шахси маҳкумшуда, вазифаи тарбиявии қорҳои ҳатмиро иҷро менамояд. Дар баробари ин, бояд ёдовар шуд, ки функцияи мазкурро тамоми унсурҳои сазоии зикршудаи ҷазоии мавриди омӯзиш ҳам ифода менамоянд, зеро тамоми маҳдудият ва маҳрумиятҳои, ки шахси маҳкумшуда бо онҳо рӯ ба рӯ мегардад, танҳо барои амалӣ шудани мақсадҳои ҷазоии мавриди назар истифода мешаванд. Ягона роҳе, ки иҷрои ин мақсадҳоро таъмин менамояд, ин тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром ба қонунҳо мебошад.

Моҳияти қорҳои ҳатмӣ ҳамчун яке аз намудҳои ҷазо ба хусусиятҳои махсуси он қорҳои бастагӣ дорад, ки ҳангоми адо намудани давраи иҷрои ҷазо тавассути шахси маҳкумшуда иҷро мегарданд. Моҳияти қорҳои ҳатмӣ дар он ифода меёбад, ки он ҳамчун ҷазоии сабук, ислоҳкунанда ва самаранок амал мекунад. Ин намуди ҷазо шахсро аз ҷомеа дур намекунад, балки ӯро водор месозад, ки бо меҳнати ғоиданоки худ зарари иҷтимоиро ҷуброн намуда, ба ҳаёти қонунমেҳвар баргардад. Ҷазоии қорҳои ҳатмӣ, асосан, ба он равона шудааст, ки шахси гунаҳгор бе маҳрум шудан аз озодӣ, аммо бо иҷрои меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ҳисси масъулият, интизом ва эҳтиром ба қонунро дар худ тақвият бахшад. Ҷазоии қорҳои ҳатмӣ таҷассумгари сиёсати инсонпарваронаи ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, дар замони муосир воситаи самараноки пешгирии ҷиноятҳо ва ислоҳи шахс баромад менамояд.

Дар натиҷаи омӯзишу таҳқиқи масъалаи моҳият ва мазмуни қорҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазоии ҷиноятӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Аз таҳқиқот бармеояд, ки қорҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазоии ҷиноятӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятии кишвар муқаррар гардида, дорои мазмуну моҳияти худ мебошад. Мазмуну моҳияти қорҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазоии ҷиноятӣ дар он ифода меёбад, ки зимни он маҳкумшуда ба қори ғоиданоки ҷамъиятӣ ба таври бемузд машғул гардида, бо ин восита гуноҳи

худро дар назди ҷомеа ҷуброн менамояд. Ҷазои мазкур дорои оқибатҳои сазой буда, ҳамчун ҷораи ислоҳи маҳкумшуда баромад мекунад. Мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ хусусият ва аломатҳои он ифода мекунанд.

2. Қонунгузориҳои ҷиноятии ҚТ ва ФР ҷазои корҳои ҳатмиро дар низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ дар мавқеи ҷорум қарор додаанд. Аммо дар тафовут аз муқаррароти қонунгузориҳои ҷиноятии ФР дар КҶ ҚТ, ба андешаи мо, равиши меъёрҳо каме нодуруст муқаррар шудааст. Масъала сари он меравад, ки дар КҶ ФР тавре ки дар низоми ҷазоҳо пай дар пай ҷазоҳо пешбинӣ шудаанд, ҳамон тавр дар моддаҳои баъдина ҷазоҳо бо тартиб дар алоҳидагӣ оварда шудаанд. Дар КҶ ҚТ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ корҳои ҳатмӣ дар ҷойи ҷорум муқаррар шудаанд, вале дар моддаҳои алоҳида дар ҷойи якум. Яъне ҳангоми дар алоҳидагӣ муқаррар кардани намудҳои ҷазо ба низомнокии онҳо таваҷҷуҳ карда нашудааст. Бо ин назардошт, пешниҳод карда мешавад, ки дар КҶ ҚТ низомнокии ҷазоҳои ҷиноятӣ риоя карда шаванд.

3. Дар натиҷаи омӯзиши масъала маълум гардид, ки кор, меҳнат ҳамчун воситаи ислоҳи шахси маҳкумшуда баромад мекунад. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки меҳнат, кор як мафҳуми илмии абстрактӣ мебошад, танҳо ба шакли мафҳуми холис он вуҷуд надорад. Дар амал навъҳои ҷудогонаи кор вуҷуд доранд, ки онҳо тавассути шахсони мушаххас анҷом дода мешаванд. Дар раванди кор одамон неъматҳои мушаххаси маънавию моддиро ба вуҷуд меоваранд. Дар зимн, бояд ёдовар шуд, ки ҳар як навъи кор дар навбати худ дорои хусусияту аломатҳои хосе мебошад, ки онҳо, дар маҷмӯъ, мазмуну муҳтавои категорияи “меҳнат”-ро ташкил медиҳанд.

4. Қонунгузор бояд донанд, ки аз миёни ин ҳама навъи корҳо кадом навъи мушаххаси кору фаъолиятҳо дорои хусусиятҳои бештари педагогиву тарбиявӣ мебошанд ва кадом навъи чунин кору фаъолиятҳоро метавон ҷиҳати таъмини иҷрои мақсадҳои ҷазо ба кор бурд. Ба туфайли ин

қонунгузор метавонад бо кумаки танзими ҳуқуқӣ чунин хусусиятҳоро дар робита ба навъҳои мушаххаси қор дар маркази таваҷҷуҳи худ қарор диҳад, бо дар назар гирифтани ин барои шахсони маҳкумшуда шароити махсуси қору фаъолият фароҳам оварад. Танҳо баъди ин фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба худ ҷанбаи моддӣ ва предметӣ мегирад.

2.2. Моҳият ва мазмуни қорҳои ислоҳӣ

Дар саросари ҷаҳон инсондӯстона гардонидани ҷазоҳои ҷиноятӣ бо маром идома дорад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш намуда истодааст, ки барои ҳар як ҷиноят ҷазои мувофиқ таъин карда шавад. Аз ин ҷост, ки барои ҷиноятҳои дорои хусусияти молумулкӣ ҷазоҳои молумулкӣ муқаррар карда мешавад. Қорҳои ислоҳӣ як намуди муносири ҷазои молумулкӣ мебошад, ки иқтисодии қонунӣ сазоро нисбати маҳкумшуда ва таъсири хеле мусбати иқтисодиро ифода мекунад. Қорҳои ислоҳӣ барои ҷиноятҳои дорои хусусияти молумулкӣ таъсири хуби тарбиявӣ доранд.

Дар адабиёт ва сарчашмаҳо атрофи ин намуди ҷазо андешаҳои зиёд ба назар мерасад, ки аҳаммияти ҷазои мазкурро ифода мекунанд, зеро қорҳои ислоҳӣ дар низомии ҷазоҳои ҷиноятӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ба андешаи И.Р. Тулиев, “дар гурӯҳи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ин намуди ҷазо нақши муҳимро мебозад. Ин бештар ба он вобаста аст, ки ин ҷазо яке аз ҷазоҳои асосӣ буда, таҷрибаи чандинсола дорад. Аммо дар даҳаи охири асри XX, яъне дар солҳои 90-ум ҳиссаи истифодаи он аз ҷониби судҳо мунтазам коҳиш меёбад” [370, с. 90]. З.А. Камолов қайд мекунад, ки “қорҳои ислоҳӣ яке аз ҷораҳои асосӣ ва самараноктарини ҷазои ҷиноятӣ боқӣ мемонад. Аммо самаранокии қорҳои ислоҳӣ аз то ҷӣ андоза пурра ва самаранок будани танзими қонунгузорӣ ва механизми иҷрои ин ҷазо вобаста мебошад. Қорҳои ислоҳӣ ҳамчун қисми таркибии сиёсати ҷиноятӣ барои таъмини самаранокии ҷазои ҷиноятӣ ва мубориза бар зидди чунин зухуроти манфӣ, ба мисли

чинояткорӣ мусоидат менамояд” [241, с. 164]. Мавриди зикр аст, ки ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ танҳо барои давлатҳои узви ИДМ хос аст. Асоси ин ҷазо дар беҳамтоии он дар фазои “пасошуравӣ”, дар омезиши унсурҳои ҷазодиҳӣ-маҷбурӣ бо таъсири доимии ислоҳии меҳнатӣ, дар имкони маълуми ислоҳи иҷроӣ он ифода меёбад. Т.Ш. Шарипов “зарурати таҳлили илмӣ чуқури корҳои ислоҳиро аз нуқтаи назари ошкор намудани имконияту перспективаҳои он дар шароити ҳозира, дар тафовут аз шароити шуравӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ ба миён мегузорад” [331, с. 224].

Низомии ҷазои ҷиноятӣ яке аз заминаҳои муҳимтарини таъмини адолати иҷтимоӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошад. Дар замони муосир таъкид бештар ба он мешавад, ки ҷазо бояд на танҳо хусусияти ҷубронсозӣ, балки хусусияти тарбиявӣ ва пешгирӣ низ дошта бошад. Маҳз дар ин замина корҳои ислоҳӣ ҳамчун яке аз намудҳои нисбатан “мулоим”-и ҷазо аҳаммияти рӯзафзун пайдо мекунад. Ин намуди ҷазо, ки бештар нисбати шахсоне татбиқ мегардад, ки ҷиноятҳои категорияи начандон вазнин ва дараҷаи миёнаро содир кардаанд, барои барқарорсозии робитаи шахс бо ҷомеа ва эҳёи ӯ ҳамчун узви ғаъл ва муфид хизмат мекунад.

Моҳияти асосии корҳои ислоҳӣ дар он зоҳир мегардад, ки шахси маҳкумшуда ба ҷойи адои муҳлат дар муассисаи ислоҳӣ, вазифадор мешавад дар ҷойи муайян ба меҳнати ҷамъиятӣ машғул шаванд. Дар ҷараёни иҷроӣ ин намуди ҷазо, маҳкумшуда аз муҳити иҷтимоӣ ҷудо намешавад, балки кори худро идома дода, дар ҷомеа зиндагӣ намуда, меҳнат намуда, масъулиятро ба дӯш мегирад. Ин тарзи муносибат ба шахси ҷинояткор имкон медиҳад, ки ислоҳ шавад бидуни он ки дар муҳити маҳрум сохтан аз озодӣ қарор гирад, ки ин худ як омилест барои ташаккули минбаъдаи ҷинояткорӣ.

Яке аз масъалаҳои муҳим оид ба ҷазои корҳои ислоҳӣ ин мазмун ва моҳияти он ба ҳисоб меравад. Барои он ки ҷазои мазкур самаранок таъин ва иҷро карда шавад, бояд мазмун ва моҳияти он ошкор ва муайян карда

шавад. Дар адабиёт атрофи мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов ва Н.М. Нодирзода, “корҳои ислоҳӣ, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазоии ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст, яке аз намудҳои ҷазоии асосӣ буда, ба шахсоне таъин карда мешавад, ки бе ҷудо намудани онҳо аз ҷомеа ислоҳшавии онҳо имконпазир аст. Корҳои ислоҳӣ аз иҷроии меҳнати ба ҷамъият ғоидаовар, ки аз ҷониби маҳкумшудагон тибқи ҳукми суд дар ҷойи кори асосӣ ё мувофиқ бо нигоҳ доштани ғоизи ҳатмии муайяни даромад ба ғоидаи буҷети давлатӣ амалӣ мегардад” [331, с. 225]. З.А. Камолов ва Н.М. Нодирзода дар ин хусус қайд менамоянд, ки “корҳои ислоҳӣ яке аз воситаҳои асосии таъсиррасонӣ ба шахсоне мебошад, ки ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна содир кардаанд. Татбиқи корҳои ислоҳӣ оқибатҳои манфиеро ба вуҷуд намеоварад, ки ҷазоии маҳрум сохтан аз озодӣ ба вуҷуд меорад” [242, с. 84]. Ҳадаф аз оқибатҳои вазнин дар андешаи мазкур оқибатҳои сазоии ҷазоии корҳои ислоҳӣ маҳсуб мешавад. Зеро ҷазоии мавриди назар аз нигоҳи сазо аз дигар ҷазоҳо фарқ мекунад.

Масъалаи муайян намудани мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳӣ борҳо аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда мешавад, ки истифодаи корҳои ислоҳӣ борҳо тағйир ва такмил ёфтаанд, вале то кунун моҳияти онҳо бетағйир мондааст. Ҷазо аз рӯйи моҳияташ аз маҳдуд кардани ҳуқуқу манфиатҳои муайяни меҳнатӣ ва моддии маҳкумшуда иборат мебошад. Мувофиқи корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ба меҳнат ҷалб гардида, аз ҳисоби ӯ як қисми муайяни даромадаш ба ҳисоби давлат гузаронида мешавад [163, с. 335]. Дар Фарҳанги истилоҳоти фалсафӣ ба моҳият чунин таъриф дода шудааст: Моҳият он чизест, ки моҳияти ашё, маҷмуи хосиятҳои муҳимми он, ядроии асосии мавҷудияти мустақили ҳастиро ташкил медиҳад» [180, с. 444]. Дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ истилоҳи “моҳият” ба маънои асл, ҳақиқат, ҷавҳари чизе, ниҳод ва табиат тафсир гардидааст [177, с. 818]. Пас

моҳияти корҳои ислоҳӣ гуфта, ниҳод ва ё табиати ҷазои мазкур фаҳмида мешавад.

Моҳияти корҳои ислоҳӣ аз моҳияти ҳуди ҷазои ҷиноятӣ бармеояд. Ба андешаи Е.А. Антонян, “муҳтавои ҷазоро танҳо як соҳаи қонунгузорӣ – иҷроии ҷазои ҷиноятӣ муайян мекунад. Қонуни ҷиноятӣ танҳо ба таври умумӣ доираи таъсири сазой-тарбиявиро муайян мекунад, қонунгузориҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ бошад, мазмуни ин намуди ҷазо тартиб ва шартҳои адои онро муайян мекунад” [203, с. 299]. Як қисми олимони ба ин назаранд, ки моҳияти корҳои ислоҳӣ дар тарбия ва ислоҳи шахси маҳкумшуда тавассути таъсири ҷамъиятӣ ифода меёбад, зеро маҳкумшуда дар асоси он аз миқдори муайяни маблағ маҳрум гардида, ислоҳ мегардад [160, с. 255], [368, с. 10]. Моҳияти корҳои ислоҳӣ ҳамчун яке аз намудҳои ҷазои ҷиноятӣ дар хусусиятҳои хосси корҳои ислоҳӣ ифода меёбад, ки тавассути шахси маҳкумшуда ҳангоми адои ҷазо иҷро карда мешаванд ва ин хусусият онҳоро аз корҳои ислоҳӣ, ки тавассути шахрвандони тобеи қонун иҷро карда мешаванд, ҷудо месозанд ва имкон медиҳанд, ки шахсони ҷинояткор ислоҳ гарданд [101, с. 137]. Корҳои ҳатмӣ дар тафовут аз корҳои ислоҳӣ ҳеҷ гуна маҳдудсозии моддиро пешбинӣ намеkunанд. Бо шахсоне, ки ба иҷроии корҳои ҳатмӣ маҳкум мешаванд, ҳеҷ гуна қисми тарбиявӣ ва тайёрии касбӣ гузаронида намешавад.

Мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳӣ ҳамчун намуди ҷазо дар адабиёти илмӣ ба таври гуногун муайян карда шудааст. Масалан, ба андешаи В.Я. Богданов, “мазмуни корҳои ислоҳӣ на дар маҷмуи маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки барои ин ҷазо муайян карда шудаанд, балки дар хусусияти махсуси қорӣ, ки маҳкумшудагон ҳангоми адои ҷазо иҷро меkunанд, ифода меёбад” [341, с. 14]. Мавриди зикр аст, ки мафҳуми ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ дар қонуни ҷиноятӣ муқаррар нагардидааст. Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳумҳои гуногуни ин намуди ҷазо дода шудаанд. “Корҳои ислоҳӣ дар қонуни ҷиноятӣ амалкунанда маъноӣ ба ғайри давлат гузаронидани як қисми даромади маҳкумшударо дорад” [158, с. 335]. Чунин ба назар мерасад,

ки набудани нуқтаи назари ягона нисбат ба мазмуну моҳияти корҳои ислоҳӣ, пеш аз ҳама, дар набудани аломати мавҷудияти сазо ҳамчун аломати зарурии ҷазо зоҳир мегардад.

Баъзе олимони хусусияти асосии кори ислоҳиро тарбия намудани маҳкумшуда дар раванди меҳнат бе инкор кардани унсурҳои сазо мешуморанд [33, с. 48-57], [228, с. 14]. Е.В. Рогова қайд мекунад, ки “муаллифони ин нуқтаи назар тарбия намудани маҳкумшудагонро дар раванди меҳнат моҳияти асосии корҳои ислоҳӣ медонанд, дар ҳоле ки сазоро дар мадди дувум гузоштаанд, вале ин қаноаткунанда нест” [296, с. 48]. Дар хусуси андешаҳои пешниҳодгардида В.П. Марков қайд мекунад, ки “нуқсу заъфи таърифҳои додашуда дар робита ба моҳияти корҳои ислоҳӣ, пеш аз ҳама, дар вуҷуд надоштани нишондоди ҷой доштани сазо ҳамчун моҳияти ҷазо ифода мегардад” [356, с. 151].

Мазмуни иҷтимоии чунин ҷазо дар он аст, ки маҳкумшуда барои амали худ ҷавобгариҳои фардӣ эҳсос мекунад, аммо ба ҷомеа фишори молиявӣ ё маънавии зиёд намеорад. Илова бар ин, шахс аз муҳити маҳрум сохтан аз озодӣ дур нигоҳ дошта мешавад, ки як муҳити таҳмилкунандаи ҷинояткорӣ ба ҳисоб меравад. Ин бартариҳои муҳим аст, зеро мутахассисон собит намудаанд, ки муҳити маҳбас на ҳама вақт “ислоҳгар” аст, балки метавонад шахсро боз ҳам аз ҷомеа дур ва ба ретсидиви ҷиноят омода созад.

Бо вуҷуди ин корҳои ислоҳӣ дорои бартариҳои равшан дар муқоиса бо ҷазоҳои саҳттар, аз ҷумла маҳрум сохтан аз озодӣ мебошанд.

Аввалан, ин намуди ҷазо барои давлат хароҷоти камтар дорад, зеро нигоҳдошти маҳкумшуда дар муассисаи ислоҳӣ маблағ ва захираҳои зиёдро тақозо менамояд.

Дуюм, боқӣ мондани шахс дар муҳити хонаводагӣ ва иҷтимоӣ барои тарбия ва барқарорсозии ҳаёти ӯ хеле муфидтар мебошад.

Сеюм, чунин намуди ҷазо метавонад сатҳи такрори ҷиноятҳоро коҳиш диҳад, зеро шахс худро дар ҷараёни “аз нав ба ҷомеа ворид шудан” эҳсос мекунад, на берун аз он.

Аз андешаҳои мазкур метавон ба ин натиҷа расид, ки дар онҳо таваҷҷуҳи бештар ба нигоҳ доштани ғоизи муайян аз музди меҳнати маҳкумшуда дода шудааст. Аз ҷумла маҳдудият ва мамнуиятҳои дахлдор. Дар ин хусус мо тарафдори андешаи А.И. Василев ва А.В. Маслихин мебошем, ки чунин қайд намудааст: “бо муаллифоне, ки моҳияти корҳои ислоҳиро танҳо бо роҳи нигоҳ доштан аз музди меҳнати маҳкумшуда муайян мекунанд, розӣ шудан мумкин нест” [38, с. 51].

Аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ корҳои ислоҳӣ дар як вақт ба се вазифаи асосии ҷазо ҷавоб медиҳанд: барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии ҷиноятҳои нав. Яъне шахс барои кирдори худ ҷавобгар мешавад, меҳодад, ки дар заминаи меҳнати ғоиданок масъулпазир гардад ва ҳамзамон эҳсос мекунад, ки ҷомеа ӯро комилан рад накардааст.

Ба таври хулоса метавон гуфт, ки корҳои ислоҳӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ як воситаи муосир ва нисбатан муассир барои мубориза бо ҷинояткорӣ мебошанд агар онҳо дуруст ва пурра татбиқ шаванд. Корҳои ислоҳӣ имкон медиҳанд, ки муносибати инсондӯстона ва барқарорсозии иҷтимоӣ дар низоми адлияи ҷиноятӣ амалӣ шавад. Барои беҳтар кардани татбиқи чунин ҷазо, бояд заминаҳои ҳуқуқӣ, инфрасохтор ва равандҳои назоратӣ такмил дода шаванд, то ки ин намуди ҷазо ба таври босамар иҷро гардад.

З.А. Камолов чунин менигорад: “Корҳои ислоҳӣ бояд, пеш аз ҳама, мавҷуд будани маҳдудиятҳои қонуниро ҳамчун мазмуни ҷазо таъмин намояд” [242, с. 85].

Як қатор муаллифон, аз ҷумла А.П. Базунов, А.С. Михлин, В.И. Гусков, Г.А. Алексеева ва М.И. Ковалев ҳангоми баррасӣ ва таҳқиқи моҳияти корҳои ислоҳӣ ба ҷанбаи сазодиҳии ин гуна ҷораи ҷазои ҷиноятӣ ишора мекунанд ва ҳамзамон бо ин таъсири ислоҳии корҳои ислоҳиро

инкор наменамоянд. А.П. Базунов чунин нигоштааст: “Корҳои ислоҳӣ аз таркиби воҳиди унсурҳои сазоӣ ва тарбиявӣ, маҷмуаи сазо, таъсиргузори ислоҳиву меҳнатӣ ва идеявию сиёсие иборатанд, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, татбиқ мегарданд” [340, с. 13]. А.С. Михлин ва В.И. Гусков зимни омӯзиш ва таҳқиқи моҳияти корҳои ислоҳӣ ва хусусиятҳои хосси чунин корҳо “корҳои ислоҳиро ҳамчун ҷазое, ки нигоҳ доштани миқдори маблағи муайян аз маоши шахси маҳкумшуда ва як қатор маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ доир ба моликият ва меҳнат, ширкати ҳатмӣ дар иҷрои кор дар маҳалли фаъолият, ҷойҳои дигар ва маҳалли зиндагии вобаста ба назорати шахси маҳкумшуда ва гузаронидани корҳои ислоҳиро бо вай пешбинӣ менамояд, муайян намудаанд” [93, с. 29]. Андешаи охир мазмуну моҳияти корҳои ислоҳиро нисбатан бештар ифода мекунад, зеро дар он унсурҳои зиёди сазоии корҳои ислоҳӣ нишон дода шудааст.

Бояд таъakkур дод, ки мазмуну моҳияти корҳои ислоҳӣ дар умум, маҷмуи маҳдудият ва мамнуиятҳои муқарраркардаи қонунгузорию ифода мекунанд. Ба андешаи як қатор олимони ватанӣ, ҷораи муҳимми таъсиррасонӣ ба маҳкумшудагон ин вазифа ва манъкуниҳои ба онҳо татбиқшаванда ба ҳисоб меравад [193, с. 143]. Чунин андешаро дигар олимони низ дастгирӣ кардаанд. Аз ҷумла К.И. Голубсова қайд мекунад, ки “махсусияти ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ, маҷмуи маҳдудиятҳои меҳнатӣ, моддӣ ва дигар маҳдудиятҳои озодӣ ва ҳуқуқи маҳкумшудагон мебошад, ки бидуни ҷудо нигоҳ доштани онҳо аз ҷомеа, дар ҷараёни иштироки онҳо дар меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ барои давлат амалӣ карда мешавад” [218, с. 163]. Бо назардошти моҳияти корҳои ислоҳӣ, бояд қайд кард, ки шаҳрвандоне, ки ба ин намуди ҷазо маҳкум шудаанд, дар мутобиқати меъёрҳои танзимшавандаи Конститутсия ва дигар қонунгузорӣ баъзе аз ҳуқуқу озодиҳои онҳо маҳдуд карда мешаванд. Аз ҷумла ҳуқуқ ба интихоби навъи кор ва ҷойи кор, ҳуқуқ ба рухсатӣ ва музди меҳнати пурра [49, с. 58]. Андешаҳои мазкур мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳиро ба таври

равшан нишон медиҳанд ва шахси маҳкумшуда ҳангоми иҷрои корҳои ислоҳӣ наметавонад аз як қатор ҳуқуқи озодиҳои конституционии худ ба таври пурра истифода кунад.

Ба андешаи И.Р. Тулиев, “аз мазмуни меъёри муқаррарнамудаи КҶ ҚТ бармеояд, ки корҳои ислоҳӣ мисли ҷарима ба вазъи моддии маҳкумшуда таъсир мерасонад, яъне боиси оқибатҳои моддӣ мегардад” [370, с. 90]. Таърифи ҷолиби корҳои ислоҳӣ аз ҷониби И.И. Карпетс пешниҳод шудааст. Вай навишта буд: “Моҳияти кори ислоҳӣ дар он ифода меёбад, ки ба шахсе, ки ба ин ҷораи ҷазо маҳкум шудааст, асосан, дар ҷойи кори пештара ва ҳамеша дар ҷойи истиқоматии пештарааш бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа ба кори ислоҳӣ ва таъсири тарбиявӣ кашида мешавад” [130, с. 233]. Дурусттарин таърифи моҳияти корҳои ислоҳиро, ба назари мо, А.Т. Иванова ва Н.В. Пискарева додаанд. Ба андешаи онҳо, “корҳои ислоҳӣ ҷазоест, ки моҳияти сазои он бо тартиби муқарраршуда аз маҳдуд кардани баъзе ҳуқуқи манфиатҳои моддӣ ва меҳнати маҳкумшуда иборат мебошад” [59, с. 36].

Мазмуну муҳтавои ҷазои ҷиноятӣ аз сӯйи қонунгузор дар робита ба навъҳои корҳои ислоҳӣ ба таври равшан нишон дода нашудааст. Ин дар ҳолест, ки қонунгузори ҷиноятӣ субъектҳои ҷазо, маҳалли адои ҷазо ва муҳлати иҷрои корҳои ислоҳиро муайян менамояд. Ҳамчунин дар баробари хусусиятҳои умумии ҷазо хусусиятҳои сифатии муҳтавои корҳои ислоҳиро мушаххас намесозад. Бо сабаб он ки қонунгузорӣ мафҳуми корҳои ислоҳиро мушаххас насохтааст, зарурат ба миён меояд, ки масъалаи мазкур мавриди таҳқиқу таҳлил қарор бигирад.

Як гурӯҳи дигари муҳаққиқон хусусияти маҷбурии меҳнати шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо инкор мекунанд ва чунин натиҷагирӣ мекунанд, ки “ислоҳи шахси ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда вайронкунии ҳуқуқҳои моддӣ мебошад” [371, с. 92]; [152, с. 346]; [262, с. 90]. Масалан, В.Д. Меншагин дар як вақт истилоҳи «корҳои ислоҳӣ»-ро танқид карда, онро ҳамчун пардохти дар зери ҷарима пинҳоншуда ифода кардаанд [269, с. 72-]

73]. В.Н. Петрашев низ бар ин назар аст, ки “корҳои ислоҳӣ ҷаримаи қисм-қисм мебошад” [287, с. 75]. И.Р. Тулиев низ дар ин хусус қайд намудааст, ки “дар назари аввал ҷиҳати сазоии намуди ҷазои мавриди назар танҳо бо нигоҳ доштани пули аз даромад ба ҳисоби фоиз вобаста аст, ки дар муҳлати муқаррарнамудаи қонун гузаронида мешавад. Маълум мешавад, ки ин ба «ҷарима ба қисмҳо» монанд аст. Аммо дар ҳақиқат доираи маҳдудиятҳои қонуние, ки нисбати маҳкумшудагон гузошта шудаанд, васеътар мебошад” [370, с. 92].

Корҳои ислоҳӣ дар ҷойи кор ҳамчун ҷаримаи молумулкӣ, ҷаримаи пинҳонӣ, ки ба қисмҳо ситонида мешавад, маънидод мегардад. Воситаи «миёнаи байни ҷарима ва шартан татбиқ накардани ҷазо» маънои онро дорад, ки онҳо мебоҷад ҳамчун мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ баррасӣ карда шаванд [142, с. 236]. И.А. Бушуев низ ҳамин мавқеъро ишғол мекунад [35, с. 53-63]. Дар ин хусус андешаи дурустро З.А. Камолов изҳор доштааст. Ба андешаи ӯ, “баррасии корҳои ислоҳӣ ҳамчун «ҷаримаи молумулкӣ», «ҷаримаи ниқобшуда, ки қисм-қисм ситонида мешавад» ва ғайра беасос мебошад” [241, с. 164]. Мо низ андешаи мазкурро ҷонибдорӣ менамоем, зеро корҳои ислоҳӣ зоҳиран ба ҷаримаи қисм-қисм монанданд, вале вобаста ба маҳакҳои зиёд аз ҷарима фарқ мекунад.

Фарқияти корҳои ислоҳӣ аз ҷарима дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин нишон дода шудааст:

1. Корҳои ислоҳӣ ва ҷарима намудҳои мустақили ҷазо буда, ҳар кадоми онҳо моҳият ва мазмуни худро доранд, ки аз ҳамдигар фарқ мекунанд: аз рӯйи хусусияти иҷро – ҷарима, одатан, яквқта, вале корҳои ислоҳӣ дарозмуддат мешаванд; корҳои ислоҳӣ бинобар дар пай доштани оқибатҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ боиси баъзе маҳдудиятҳои фаъолияти меҳнатӣ мегарданд дар сурате, ки ҷарима чунин маҳдудиятҳо дар пай нахоҳад дошт; мутобиқи тартиби иҷрои ин намуди ҷазо, дар сурати саркашии маҳкумшуда ҷазои корҳои ислоҳиро метавон бо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ иваз кард; корҳои ислоҳиро ба ашхоси ғайри қобили меҳнат

таъин кардан мумкин нест, вале ба чунин шахсон ҷарима таъин кардан мумкин аст [79, с. 45].

2. Мазмуни ислоҳии корҳои ислоҳӣ бар хилофи ҷарима на танҳо дар он аст, ки маҳкумшуда ба маҳдудиятҳои моддӣ гирифта карда мешавад, балки дар маҷмуи маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки муҳлати адои ҷазо, корҳои тарбиявӣ, уҳдадориҳо ва мамнуиятҳои пешбиниамудаи КИЧҚ ҚТ ва баъзе дигар маҳдудиятҳои ҳуқуқиро фаро мегирад [241, с. 164]. Тавре аз андешаҳои мазкур бармеояд, корҳои ислоҳӣ аз ҷарима ба таври равшан фарқ мекунад.

Як гурӯҳи олимон бештар атрофи ҷанбаҳои ислоҳию тарбиявии корҳои ислоҳӣ изҳори андеша намудаанд. Аз ҷумла И.А. Бушуев [33, с. 12], Н.А. Стручков [141, с. 20], М.Д. Шаргородский [191, с. 274] ба корҳои ислоҳӣ ва таъсири сазодиҳӣ ба маҳкумшудагон ҳангоми иҷрои корҳои ислоҳӣ аҳаммияти калон додаанд. “Моҳияти корҳои ислоҳӣ аз он иборат мебошад, ки маҳкумшуда, асосан, дар ҷойи кори пештарааш, дар маҳалли истиқоматиҳои худ бе ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа, аз нав тарбия карда мешавад” [152, с. 225]. Р.Н. Симушков дар таҳқиқоти худ чунин ақидаро баён кардааст, ки дар кори ислоҳӣ чизи асосӣ “таъсири иҷтимоӣ барои ислоҳи шахси маҳкумшуда мебошад” [304, с. 153]. М.И. Ковалев “корҳои ислоҳиро ҳамчун ҷазои молумулкии дорои таъсиргузории тарбиявии коллективе, ки дар он шахси мавриди назар машғули фаъолият аст, муаррифӣ менамоянд” [248, с. 80]. Муаллифони мазкур таъсиргузории тарбиявӣ ислоҳии корҳои ислоҳиро ҷузъи моҳияти корҳои ислоҳӣ муаррифӣ менамоянд. Новобаста ба он ки В.П. Марков [356, с. 154] ба андешаи мазкур розӣ намебошад, мо фикр мекунем, ки хусусияти тарбиявӣ ислоҳӣ доштани ҷазои мазкур аз номи худ ҷазо – корҳои ислоҳӣ бармеояд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳӣ ҷораҳои тарбиявӣ ислоҳиро ифода мекунанд.

Баъзе муаллифон хусусияти асосии кори ислоҳиро тарбия намудани маҳкумшуда дар раванди меҳнат, бе инкор кардани унсурҳои маҳдудияти

қонунӣ дар корҳои ислоҳӣ медонанд. Таъсири тарбиявӣ аз назорати маҳкумшуда ва гузаронидани корҳои тарбиявӣ бо ӯ иборат аст [296, с. 48]. Аз нуқтаи назари тарбия кардани ҷинойткорон ва он навъҳои мушаххаси меҳнат интиҳоб кардан зарур аст, ки дар он ин хосиятҳо пурратар ифода ёфтаанд. Маҳз ин корҳо ислоҳӣ мебошанд [341, с. 14].

О.П. Шибанкова унсурҳои тарбиявиро ба мазмуни корҳои ислоҳӣ низ дохил мекунад, зеро ба ақидаи ӯ, “тадбирҳоро, ки ба таври мусбат ба тағйир додани шахсияти маҳкумшуда ва робитаҳои иҷтимоии ӯ нигаронида шудаанд, ифода мекунанд” [373, с. 55]. З.А. Камолов дар хусуси андешаҳои мазкур чунин нуқтаи назарро изҳор намудааст, ки бо мавқеъҳои боло розӣ шудан душвор аст, чунки “агар дар баробари ҷазо унсурҳои тарбиявӣ ба мазмуни ҷазо дохил карда шаванд, пас ин ба ҷуз аз моҳияти ҷазо берун баромадан дигар чизеро ифода намекунад. Аз тарафи дигар, аз фаҳмидани маънои ҷазо ҳамчун омезиши «органикӣ»-и ҷазо ва тарбия чунин бармеояд, ки худ тарбия гӯё ҷазост. Дар ҳақиқат, ҷазо метавонад василаи тарбия бошад, аммо тарбия воситаи ҷазо нест” [242, с. 86]. Мо ба қисми охири андешаи мазкур мувофиқ мебошем, ки тарбия воситаи ҷазо намебошад, вале ба қисми аввали андешаи муаллиф розӣ шудан душвор аст, чунки мазмуни асосии ҳар як ҷазо маҳз тарбияро фаро мегирад. Ғайр аз ин, тарбия кардан ҷузъи таркибии яке аз мақсадҳои ҷазо – ислоҳи маҳкумшуда ба ҳисоб меравад. Инчунин корҳои тарбиявӣ маҳз ҳангоми адои ҷазо ба маҳкумшуда дар нозироти ислоҳӣ ба амал бароварда мешавад. Тарбия яке аз функсияҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад. Дар баробари ин, муаллиф дуруст қайд кардааст, ки ҷазо василаи тарбия буда метавонад. Модоме ки ҷазо василаи тарбия бошад, пас табиист, ки мазмуни ҷазои корҳои ислоҳиро тарбия ташкил медиҳад.

Масъалаи муҳимме, ки мазмуни ҷазои корҳои ислоҳиро ифода мекунад, ин маҷмуи маҳдудиятҳо ва мамнуиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ мебошад. Атрофи масъалаи мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои

мухталиф чой дорад. Аз ҷумла А.В. Корнеева “хостори ба ду гурӯҳ тақсим намудани маҳдудсозии ҳуқуқие мебошад, ки ба мазмуну муҳтавои қорҳои ислоҳӣ дохил мегарданд: а) маҳдудсозии, ки ба манфиатҳои модии шахсони маҳкумшуда дахл доранд ва б) маҳдудсозии, ки ба шароити меҳнат вобаста мебошанд” [353, с. 70].

Ҳамзамон қонунгузори қиноятӣ то муқаррар намудани тартиб ва шартҳои адои намуди муайяни ҷазо метавонад баъзе маҳрумиятҳо, маҳдудиятҳо, иваз ва иловаҳои ҳуқуқ, манфиатҳои қонунӣ ва уҳдадорӣҳои маҳкумшудагонро, ки ба мазмуни ҷазои қиноятӣ дохил карда шудаанд, такрор намояд [284, с. 267]. Профессор А.Е. Наташев дуруст қайд кардааст, ки “моҳияти ҳама гуна намуди ҷазои қиноятӣ танҳо бо қонунгузори қиноятӣ муайян карда мешавад ва ба предмети ҳуқуқи қиноятӣ дахл дорад. Ин ба таносуби байни вазифаҳои қонунгузори қиноятӣ ва иҷрои ҷазои қиноятӣ вобаста аст. Агар якум муайян кунад, ки кадом кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок қиноятӣ буда, барои онҳо ҷазо бояд муқаррар карда шаванд, дуюм вазифаи худ иҷрои ҷазои қиноятиро таъмин менамояд. Муқаррар кардани ҷазое, ки аз мазмун дур мебошад, маъно надорад. Дар навбати худ, таъмини иҷрои ҷазо маънои муайян кардани мазмуни онро дошта наметавонад” [275, с. 11]. Ба андешаи З.А. Камолов, “тамоми маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки ба мазмуни қорҳои ислоҳӣ дохил мешаванд, бояд дар қонунгузори қиноятӣ инъикос карда шаванд. Қонунгузори иҷрои ҷазои қиноятӣ, ки тартиб ва шартҳои адои қорҳои ислоҳиро муқаррар мекунад, метавонад маҳдудиятҳои асосии ҳуқуқии ба мазмуни ин ҷазо дохилшударо такрор намояд, вале мустақилона муқаррар намекунад” [242, с. 87]. Ба фикри мо, муайян кардани навъ, хусусияти қор ва ҳамаҷунин навъҳои фаъолият ва касби шахси маҳкумшуда бояд фақат дар доири салоҳияти суд баррасӣ карда шавад. Дар ғайри ин сурат мақомоти ҳокимияти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва нозироти ислоҳӣ мазмуни сазодиҳои қорҳои ислоҳиро метавонанд густариш бахшанд. Ин муқаррарот

бояд дар қонунгузории ҷиноятӣ ҳам нисбат ба шахсони ноболиғ ва ҳам нисбат ба маҳкумшудагони калонсол муқаррар карда шавад.

И.Р. Тулиев дар ин хусус қайд кардааст, ки “мавҷудияти чунин маҳдудиятҳои муҳимми ҳуқуқӣ, ки на аз ҷониби суд, балки аз ҷониби мақомоти иҷроқунандаи ҷазо таъин ё тағйир дода шудаанд, манфиатҳои маҳкумшударо ба таври ҷиддӣ поймол карда, дар асл корҳои ислоҳиро аз ҷазои молумулкӣ ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ табдил медиҳанд, ки бо номи мавриди баррасӣ қарордошта созгор нест” [370, с. 92]. Пешбинӣ шудани ҳуқуқи гузаштани манъкуниву вазифа, ки ҳуқуқҳои маҳкумшудагонро ба таври ҷиддӣ ҳалалдор месозад, на дар КҶ ҚТ, балки дар КИҶ ҚТ ва додани ин ҳуқуқ на ба суд, балки ба нозироти корҳои ислоҳӣ чандон дуруст нест. Ба ақидаи мо, зарур аст то ба м. 52 КҶ ҚТ тағйироту иловаҳо ворид карда шавад ва муайян сохтани вазифаҳо нисбати шахсони маҳкумшуда ба корҳои ислоҳӣ ба ихтиёри суд дода шавад он гуна, ки дар қ. 5 м. 71 ё қ. 2 м. 76 КҶ ҚТ ин нукта инъикос ёфтааст, зеро мувофиқи қ. 1 м. 46 КҶ ҚТ мазмуни ҷазо, яъне маҳрум ё маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои шахсро танҳо КҶ ҚТ пешбинӣ карда метавонад [87, с. 216]. Унсурҳои, ки мазмуни ҷазои ҷиноятиро дар намуди корҳои ислоҳӣ ташкил медиҳанд, бояд танҳо дар қонуни моддӣ, дақиқан дар КҶ ҚТ инъикос шаванд. Маҳкумшудае, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, метавонад гирифтори маҳдудиятҳои дигари мурофиавии ҳуқуқӣ гардад ҳарчанд онҳо ба мазмуни ҷазои корҳои ислоҳӣ алоқаманд набошад [284, с. 270]. Ҳамин тариқ, қонунгузор бояд зиддиятҳои байни қонуни ҷиноятӣ (моддӣ) ва қонуни иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ (мурофиавӣ)-ро бо роҳи ворид намудани тамоми маҳрумиятҳо, маҳдудиятҳо ва манфиатҳои қонуниро ба уҳдадорҳои маҳкумшудагон дар КҶ ҚТ бартараф намояд. Илова бар ин, КҶ ҚТ бояд дигар маҳрумиятҳо ва маҳдудиятҳоро аз ҳуқуқ, манфиатҳои қонунӣ ва уҳдадорҳои шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда, ки дар

дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудаанд, дар бар гирад (дар адабиёти ҳуқуқӣ дар ин бора нуқтаи назари дигар баён карда шудааст).

Бо дар назар гирифтани махсусияти иҷрои корҳои ислоҳӣ, ҳуқуқмаҳдудсозиро, ки он мазмуни корҳои ислоҳиро ташкил медиҳад, метавон ба ҳуқуқмаҳдудсозии асосӣ ва иловагӣ ҷудо намуд [356, с. 163]. Ба ҳуқуқмаҳдудсозии асосӣ мавридҳои дохил мешаванд, ки онҳо дар ҳолатҳои мушаххас ба кор бурда мешаванд, барои мисол нигоҳ доштани маблағ аз музди маоши шахси маҳкумшуда ба фоидаи давлат дар ҳаҷми муқаррарнамудаи қарори суд ба андозаи аз 10 то 30%. Фаро расидани ҳуқуқмаҳдудсозии иловагӣ метавонад ҳам ба шахси маҳкумшуда ва ҳам ба иродаи шахси маҳкумшуда, аз ҷумла ба омили аз ҷойи кор сабукдӯш гардидани шахси маҳкумшуда бо хоҳиши худ ва ё дар натиҷаи ихтисор шудани шахси маҳкумшуда аз ҷойи кор вобаста бошад.

Моҳият ва мазмуни ҷазои корҳои ислоҳӣ васеъ ва мураккаб буда, бо он ҳама андешаҳои таҳлилшуда ба анҷом намерасад. Аз ҷумла В.И. Гусков мазмуни корҳои ислоҳиро ба назар гирифта, пешниҳод кардааст, ки хусусиятҳои зерини ин намуди ҷазо зикр карда шаванд: “Иштироки ҳатмии маҳкумшудагон дар меҳнати фойданоки ҷамъиятӣ дар ҷойи кори пештарашон; аз тарафи коллективи меҳнатӣ, инчунин кормандони нозирот аз болои адои ҷазо назорат муқаррар намуда, бо онҳо корҳои тарбиявӣ мебарад; мавҷуд будани нигоҳ доштан аз музди меҳнати маҳкумшудагон ба андозаи бо ҳукми суд муайяншуда ва дигар маҳдудиятҳои ҳуқуқии пешбиниамудаи қонунгузори ҷиноятӣ, аз ҷумла корҳои ислоҳӣ” [344, с. 14]. В.Н. Петрашев чунин меҳисобад, ки “ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ аз ҷалби ҳатмии шахси маҳкумшуда ба иҷрои корҳои ислоҳӣ зери назари коллективи меҳнатӣ ва мақомоти давлатии махсус ба ин кор вазифадоршуда бо ситонидани қисме аз музди кор ба фоидаи давлат бе хориҷ намудани шахси маҳкумшуда аз ҷойи зисти доимӣ иборат мебошад” [111, с. 144]. Аз нигоҳи И.А. Бушуев, “хусусияти вижаи корҳои ислоҳӣ тарбия ва ислоҳи

шахси маҳкумшуда дар раванди меҳнат иборат мебошад” [34, с. 26]. Муҳтавои асосии корҳои ислоҳӣ аз кори ғоиданоки ҷамъиятӣ иборат мебошад, ки дар ҳуқуқмаҳдудкуниҳои маҳкумшуда ифода меёбад [201, с. 98]. В.Я. Богданов “моҳияти корҳои ислоҳиро дар хусусияти махсуси корҳои мебинад, ки аз тарафи шахсони маҳкумшуда мутобиқи тартиби муқарраргардидаи ҷазо иҷро карда мешаванд” [31, с. 78]. Аломатҳои муҳталифи меҳнати маҷбурӣ: меҳнат, маҳдудиятҳои моликиятӣ, таъсири тарбиявӣ ва меҳнатӣ ё маҷмуи ҷораҳои ҷазодиҳӣ ва тарбиявӣ дар вақти муайян кардани моҳияти корҳои ислоҳӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ таъкид мегардад. Бо мавқеи охирин, ки моҳияти корҳои ислоҳиро пурратар ифода мекунад, розӣ шудан мумкин аст, зеро унсурҳои сохтори моҳияти корҳои ислоҳӣ ҳам ҷораҳои сазодиҳӣ ва ҳам ҳуқуқие мебошанд, ки рёчаи иҷроӣ ҷазоро таъмин мекунад. Воситаҳои тарбиявӣ ва меҳнатӣ ба сифати таъмини иҷроӣ ҷазо баромад менамоянд.

Дар вақти муайян кардани моҳияти корҳои ислоҳӣ, пеш аз ҳама, аз моҳияти ҷазо, яъне сазо гузаштан лозим аст. Моҳияти ҳар гуна ҷазо дар он аст, ки барои ҷинояти содиркардааш маҳкумшуда сазо, яъне маҳрумию азобу уқубати муайяне мегирад. Баъзе муаллифон, унсурҳои алоҳидаи сазои ҷазоро дар намуди корҳои ислоҳӣ баррасӣ мекунад. Бояд гуфт, ки ҳоло як қатор олимони мазмуни ҳақиқии онро ҳамаатарафа омӯхта, чун қоида, бо истинод ба қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ маҳдуд мешаванд. Баъзе муаллифон танҳо ба унсурҳои алоҳидаи сазои ин ҷазо ишора мекунад. Аммо мазмуни воқеии ҷазои мавриди назар танҳо ба унсурҳои нишондодашудаи сазо маҳдуд намешавад [284, с. 267]. Сазо дар корҳои ислоҳӣ дар он зоҳир мешавад, ки шахси ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда бояд намуд ва хусусияти қатъии муайяншудаи корро иҷро намояд. Сазо аломати зарурии ҷазост. Бо вучуди он ки суд ҳангоми татбиқи он вазифаҳои тарбиявиро барои ҷазо гузоштааст, вале истисно намекунад ва баръакс, пешбинӣ менамояд, ки ҷазо бояд унсурҳои сазоро низ дар бар гирад ва бо

ҳамин васила ҷинояткорро тарсонад. Агар ҷинояткор аз ҷазо натарсад, он гоҳ ҷазо қудрати худро гум мекунад. Ҷазо ин сазо аст. Сазо ҳамчун моҳияти ҷазо дар ҳар як намуди ҷазои ҷиноятӣ дар унсурҳои мушаххас (дар як унсури ҷазо ё маҷмуи онҳо) зоҳир мешавад. Хусусияти сазо, ки моҳияти ҷазоро ташкил медиҳад, ҷазои ҷиноятиро аз дигар чораҳои маҷбуркунии давлатӣ фарқ мекунонад. Мисли ҳама гуна ҷазо, корҳои ислоҳӣ як қатор маҳдудиятҳои қонунии сазоро дар бар мегирад, ки аз нигоҳи вазнинии худ ин чораро дар низоми ҷазои ҷиноятӣ тибқи қонуни ҷиноятӣ дар ҷойи панҷум ҷойгир мекунанд.

Муайян намудани муассисае, ки дар он корҳои ислоҳӣ адо карда мешавад, ба назари мо, бояд танҳо дар салоҳияти суд бошад, вагарна мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва нозироти ислоҳӣ метавонад мазмуни сазои ин намуди ҷазоро тағйир диҳанд. Фақат илова мекунем, ки баргаштан ба шакли корҳои ислоҳӣ бо адои ҷазо дар ҷойҳои дигар як қатор мушкилоти маълумро дубора эҳё мекунад [345, с. 127-130], [93, с. 118]:

1) вучуд доштани мушкилоти айнӣ дар роҳи иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ дар минтақаҳои сукувати мардум, аз ҷумла ба таври махсус дар деҳот, ки дар ҳудуди онҳо корхонаҳои дорои ҷойҳои кории бемузд вучуд надорад то маҳкумшудагон барои адои ҷазо ба ин корхонаҳо фиристода шаванд;

2) дар аксари мавридҳо шахси маҳкумшуда аз сӯйи идораи масъул ва ё мушаххасан идораи нозироти корҳои ислоҳӣ ба коре сафарбар мешавад, ки бо хоҳиш ва баъзан ҳатто тахассусаш мутобиқат намекунад;

3) ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ дар дигар ҷойҳо таъсири тарбиявии коллектив эҳсос намешавад, зеро коллектив бояд бо маҳкумшуда шинос шуда, роҳҳои дурусттарини корро бо ӯ интиҳоб намояд;

4) қисми зиёди маҳкумшудагон баъди адои ҷазо аз кор озод карда мешаванд;

5) дар байни шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ дар ҷойҳои дигар маҳкум шудаанд, ба ғайр аз ҷойи корашон адои ҷазо кардаанд, ки дар ин маврид такрори ҷиноят ба таври назаррас зиёд мешавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлилу баррасии мазмун ва моҳияти корҳои ислоҳӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар саросари ҷаҳон инсондӯстона гардонидани ҷазоҳои ҷиноятӣ бо маром идома дорад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш намуда истодааст, ки барои ҳар як ҷиноят ҷазои мувофиқ таъин карда шавад. Аз ин ҷост, ки барои ҷиноятҳои дорои хусусияти молумулкӣ ҷазоҳои молумулкӣ муқаррар карда мешаванд. Яке аз чунин ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки шахс бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа онро адо мекунад, ин корҳои ислоҳӣ мебошад. Корҳои ислоҳӣ як намуди ҷазои молумулкӣ мебошад, ки иқтидори кофии сазоро нисбати маҳкумшуда ва таъсири хеле мусбати иқтисодиро ифода мекунад. Корҳои ислоҳӣ барои ҷиноятҳои дорои хусусияти молумулкӣ таъсири хуби тарбиявӣ дорад.

2. Корҳои ислоҳӣ марбут ба ҷазое мебошанд, ки дар маҳалли шуғл ё кори шахси маҳкумшуда ва ё дар дигар ҷойҳои, ки аз сӯйи мақомоти иҷрокунандаи ҳукм муайян мегарданд, бо таваҷҷуҳ ба маҳалли истиқомати шахси маҳкумшуда таъин карда мешаванд. Дар ҷараёни иҷрои ин корҳо миқдори муайяне аз ҳисоби музди меҳнати маҳкумшуда ба нафъи давлат ситонида мешавад,

3. Муҳтавои корҳои ислоҳиро ниҳод ва ё табиати ҷазои мавриди назар ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, аз нигоҳи мо, он гуна, ки ба назар мерасад, маҷмуи маҳдудиятҳои моддӣ, меҳнатӣ, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, озодӣ ва манфиатҳои маҳкумшудагон асоси моҳияти корҳои ислоҳиро ташкил медиҳанд ва онҳо ба назари мо дар ҷараёни иҷрои меҳнати ғоиданоки ҷамъиятии таъиншуда бидуни ҷудо нигоҳ доштани шахси маҳкумшуда аз ҷомеа татбиқ мегарданд.

4. Дар марҳалаи ҳозираи тараққиёти ҷамъиятӣ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ корҳои ислоҳӣ ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Бартариии корҳои ислоҳӣ дар он аст, ки ба маҳкумшуда ҳангоми адои ҷазо таъсири моддию маънавӣ мерасад, дар сурате ки ҷинояткор дар озодӣ мемонад. Ин равиш маъноӣ онро дорад, ки мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ тавассути ҳадди ақалли воситаҳои иқтисодии зарурӣ барои ислоҳи маҳкумшуда аз давлат талаб карда мешавад.

5. Барои такмил додани равандҳои татбиқ (таъин ва иҷро) ва адои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ бояд ба м. 52 КҶ ҚТ тағйироту иловаҳои дахлдор ворид карда шаванд:

«Моддаи 52. Корҳои ислоҳӣ

1) Корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшудае таъин карда мешавад, ки ҷойи кори асосӣ дорад, инчунин ҷойи кор надорад. Маҳкумшудае, ки ҷойи кори асосӣ дорад, дар ҷойи кори асосии худ корҳои ислоҳиро адо мекунад. Маҳкумшудае, ки ҷойи кори асосӣ надорад, ба корҳои ислоҳӣ дар ҷойҳо ва ихтисос, инчунин намуди муқарраршудаи фаъолият, намуд ва хусусияти фаъолият, ки суд бо мувофиқа бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва нозироти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ муайян кардааст, адо мекунад, вале дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда. Маҳкумшуда ҳуқуқ надорад аз кори ба ӯ пешниҳодшуда даст кашад.

2) Корҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол муқаррар карда мешавад.

3) Аз музди меҳнати шахсе, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, инчунин пардохтҳои ҳармоҳаи суғурта барои суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ аз ҳодисаҳои нохуши истеҳсоли ва бемориҳои касбӣ ба даромади давлат ба андозаи муқаррарнамудаи ҳукми суд аз 10 то 30 фоиз нигоҳ дошта мешавад. Нозироти корҳои ислоҳӣ, маҳкумшуда ё маъмурияти ташкилоте, ки ӯ дар он кор мекунад, ҳуқуқ доранд дар сурати бад шудани вазъи молиявии маҳкумшуда дар бораи кам кардани маблағи нигоҳ доштани фоиз аз музди меҳнати маҳкумшуда ба суд бо ариза муроҷиат намоянд. Қарор дар бораи

кам кардани маблағи нигоҳ доштан бо назардошти тамоми даромади маҳкумшуда қабул карда мешавад.

4) Дар давраи адои корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшуда бо хоҳиши худ бе иҷозати хаттии нозироти ислоҳӣ аз кор рафтан манъ аст.

5) Дар давраи адои корҳои ислоҳӣ барои шахси аз 18-сола боло рухсатии асосии пардохтшавандаи ҳарсолаи 28 рӯзи тақвимӣ ва барои маҳкумшудагони то 18-сола 31 рӯзи тақвимӣ рухсатии асосии пардохтшаванда кам карда мешавад ва 18 рӯзи кориро ташкил медиҳад.

6) Маҳкумшудагоне, ки ҷазоро дар намуди корҳои ислоҳӣ адо мекунанд, ба хизмати ҳарбӣ даъват карда намешаванд.

7) Дар сурати барқасдона саркашӣ кардани маҳкумшуда аз адои корҳои ислоҳӣ суд метавонад ҷазои адонашударо бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба андозаи як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати се шабонарӯзи корҳои ислоҳӣ иваз намояд.

8) Корҳои ислоҳӣ ба шахсони маъҷубони гурӯҳи якум эътирофшуда, занони ҳомила, занони кӯдакони то сесола дошта, хизматчиёни ҳарбие, ки дар хизмати ҳарбӣ қарор доранд, инчунин хизматчиёни ҳарбӣ, ки тибқи шартнома хизмати ҳарбиرو дар мансабҳои қаторӣ ва сержантҳо иҷро мекунанд, агар дар вақти баровардани ҳукми суд онҳо муҳлати дар қонун муқарраргардидаи хизмати ҳарбиرو адо накарда бошанд, таъин карда намешавад.

9) Бо назардошти хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷинояти содиршуда дар давраи адои ҷазо суд ҳуқуқ дорад барои маҳкумшуда вазифа ва манъкуниҳои зеринро таъин кунад:

- а) манъи тарки манзил дар вақти муайяни шабонарӯзӣ;
- б) манъи тарки маҳалли истиқомат дар рӯзҳои истироҳат ва давраи рухсатӣ;
- в) манъи ҳузур доштан дар ҷойҳои муайяни ноҳия (шаҳр);

г) уҳдадор сохтан чиҳати дар як моҳ ду маротиба ҳозир шудан барои гузаштан аз қайди нозироти корҳои ислоҳӣ.

10) Вазифа ва манъкуниҳои мазкур ба муҳлати то шаш моҳ муқаррар карда мешаванд. Дар ҳолатҳои зарурӣ ин муҳлат ҳар дафъа метавонад боз шаш моҳ дар доираи муҳлати адои ҷазо дароз карда шавад. Бекор будани маҳкумшуда амали вазифа ва манъкуниҳои муқарраршударо бознамедорад».

2.3. Мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ

Бояд зикр намуд, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамчун ҷазое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, арзёбӣ мегардад. Қонунгузориҳои амалкунандаи ҷиноятӣ маҷмуи кофӣи воситаҳои таъсиррасониро ба хизматчиёни ҳарбӣ, ки ҷиноят содир намудаву гунаҳгор доништа шудаанд, пешбинӣ менамояд. Ин ба мустаҳкам шудани интизоми ҳарбӣ, тарбияи кадрҳо ва, дар натиҷа, пешгирӣ аз содир гардидани ҷиноят ёрӣ мерасонад. Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба гурӯҳи ҷазоҳои ҷиноятӣ марбут мебошад, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд. Ҷазои мазкур ба хизматчиёни ҳарбӣ, ки ҷиноят содир кардаанд, татбиқ гардида, дар муҳити қисми ҳарбӣ адо карда мешавад. Нисбати маҳкумшуда маҳдудиятҳои муайян татбиқ гардида, қисме аз ҳуқуқу озодиҳои ӯ маҳдуд карда мешаванд.

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ танҳо ба хизматчиёни ҳарбӣ, яъне доираи хеле маҳдуди одамон дахл дорад [370, с. 95], [336, с. 190].

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷазоҳои ҷиноятӣ ҳарбӣ, инчунин ҷазои ҷиноятиро умуман метавон ба таври муносиб ба ду намуд тақсим кард: а) бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд (маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ ва

мукофотҳои давлатӣ); б) бо ҷудо нигоҳ доштан аз ҷомеа вобаста мебошанд (ҳабс дар қисми ҳарбии интизомӣ ва ҳабс бо адои хизмат дар гауптвахта). Дар ҳолати аввал, тибқи муқаррароти қонунгузор, хизматчиёни ҳарбии дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор на танҳо мақоми худро гум намеkunанд ва адои хизмати ҳарбиرو идома медиҳанд, балки иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ пурра (ба истиснои баъзе маҳдудиятҳо) бе аз даст додани мақоми иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ва дигар робитаҳо бо ҷомеа боқӣ мемонанд. Аммо дар асл ҳама чиз он қадар равшан нест [309, с. 587].

Мақсадҳои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба мақсадҳое, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазоии ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, мувофиқанд. Ин мувофиқа бо инҳо асос меёбад:

- 1) хусусияти хосси маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамчун «намуди махсуси ҷазо»;
- 2) мақоми ҳуқуқии хизматчиҳои ҳарбии маҳкумшуда;
- 3) хусусияти унсурҳои ҷазоии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- 4) алоқаи байни мақсадҳои ҷазо ва интиҳоби воситаҳои ислоҳи маҳкумшуда;
- 5) самаранокии пешгириҳои умумӣ ва мушаххаси маҳдудиятҳои хизмати ҳарбӣ [349, с. 7].

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз дигар ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дорои баъзе тафовутҳо мебошанд, ки он дар як маврид ифодаkunандаи моҳияти ҷазоии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ арзёбӣ мегардад. Аломати асосии фарқkunандаи ин намуди ҷазо дар он аст, ки ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ бе меҳнат робитаи зич дошта, дар миёни ҷомеа адо карда мешавад. Ҷазоии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои маҳкумшудаи хизматчиҳои ҳарбӣ алоқаманд буда, на дар ҳар гуна муҳит, балки танҳо дар муҳити қисми ҳарбӣ адо карда мешавад. Ҳамин тавр, чунин

аломатҳои ҷазои мазкурро ҷудо кардан мумкин аст, ки моҳияти онро ифода меkunанд:

- ба маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои маҳкумшуда равона гардидааст;
- маҳкумшуда на ҳар гуна субъект, балки танҳо шахсоне буда метавонанд, ки ба хизмати ҳарбӣ алоқаманданд;
- адои ҷазо на дар ҳар гуна объект, балки танҳо дар қисмҳои ҳарбӣ амалӣ карда мешавад.

Яке аз самтҳои рушд истифодаи ҳамаҷонибаи захираҳои иттилоотӣ бо мақсади такмил додани равандҳои иҷро ва адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мебошад [309, с. 587].

Дар навбати худ, татбиқи ҷазо нисбат ба маҳкумшуда дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бояд ба тамоми хизматчиёни ҳарбӣ таъсири пешгирикунанда дошта бошад [349, с. 154].

Мавриди зикр аст, ки ҳуқуқ ва тартибот дар сохторҳои низомӣ яке аз рукнҳои асосии пойдории давлат ва таъмини амнияти милли маҳсуб мешавад. Дар шароити муосир, ки ҷаҳон бо таҳдидҳои гуногун рӯбарӯ аст, омӯхтани масъалаҳои марбут ба хизмати ҳарбӣ ва ҷазоҳои махсус дар ин соҳа аҳаммияти камназир пайдо кардаанд. Яке аз муҳимтарин намудҳои ҷазо, ки нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ татбиқ мешавад, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мебошад. Ин ҷазо бо мақсади таъмини интизом ва тарбияи хизматчиён, инчунин ислоҳ ва пешгирии ҷиноятҳо истифода мешавад.

Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мафҳумест, ки ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ дар назди қонунгузори бисёр кишварҳо муайян шудааст. Ин ҷазо дар ҳолатҳои таъин мешавад, ки хизматчи ҳуқуқро вайрон менамояд ва ҷазоҳои саҳттар, аз қабيلي маҳрум сохтан аз озодӣ нисбат ба ӯ татбиқ намешаванд. Дар натиҷа хизматчи наметавонад мансаб ё вазифаи нав бигирад, метавонад аз мукофотпулӣ маҳрум шавад ва дар баъзе ҳолатҳо наметавонад қисми ҳарби ро тарк кунад. Маҳдудиятҳои дар хизмати ҳарбӣ муқарраргардида барои таъмини тартибот ва риояи талаботи хизматӣ

равона шудаанд ва ба нигоҳ доштани муҳити мутобиқ ба талаботи низоми ҷарбӣ ёрӣ мерасонанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ моҳияти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ба таври гуногун баррасӣ мешавад. Дар байни олимони оид ба моҳияти ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ баҳсу мунозираҳои мухталиф ҷой дорад. Е.Е. Мелюханова пешниҳод менамояд, ки “ҷазоҳои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ва нигоҳ доштан дар қисми ҷарбии интизомӣ аз ҷиҳати вазнинӣ баробар карда шаванд, зеро ин намуди ҷазоҳо махсус буда метавонанд ва бо иваз намудани намудҳои умумии ҷазо (корҳои ислоҳӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати муайян) таъин карда мешаванд” [359, с. 10-11].

Ба андешаи И.Я. Козаченко ва З.А. Незнамова, “моҳияти ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ дар шакли нигоҳ доштани миқдори муайяни музди меҳнати маҳкумшуда, манъи пешбарӣ кардани ӯ дар мансаб ва рутбаи ҷарбӣ ва дохил накардани муҳлати ҷазо ба давраи солҳои хизмати додани рутбаи навбатии ҷарбӣ ва бо ӯ пеш бурдани корҳои тарбиявӣ ифода меёбад” [162, с. 349]. Дарки моҳияти маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ дар андешаи муҳаққиқон каме баҳснок ба назар мерасад. Аввалан, муаллиф на ҷузъи муҳим, балки танҳо ҷузъҳои алоҳидаи моддии ҷазои таҳлилшударо нишон додааст. Сониян, ба моҳияти ҷазои ҷиноятӣ дохил кардани корҳои тарбиявӣ хеле баҳснок ба назар мерасад [162, с. 349].

О.Г. Перминов қайд мекунад, ки “моҳияти маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ дар он аст, ки аз музди меҳнати маҳкумшуда ба даромади давлат ба андозаи муқаррарнамудаи ҳукми суд нигоҳ дошта мешавад. Маҳкумшударо ҳангоми адои ҷазо ба мансаб ё рутбаи ҷарбӣ боло бардоштан мумкин нест ва муҳлати адои ҷазо ба собиқаи кор барои додани рутбаи навбатӣ ба ҳисоб гирифта намешавад” [168, с. 321].

Бояд гуфт, ки қонунгузор имкони дар баъзе маврид ба ҷойи корҳои ислоҳӣ ҷорӣ намудани маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбиро нисбати хизматчиёни ҷарбӣ пешбинӣ кардааст [370, с. 95], [336, с. 114]. Хусусияти

асосии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар он аст, ки он танҳо ба хизматчиёни ҳарбӣ дахл дорад ва бо ҳукми суд таъин мешавад. Муҳлати ҷазо метавонад гуногун бошад, вале, одатан, аз ду моҳ то ду солро фаро мегирад. Ин ҷазо хизматчиро аз ҷомеа ҷудо намекунад, балки ўро дар муҳити хизматӣ нигоҳ медорад ва ўро маҷбур мекунад, ки дар доираи қонун ва тартибот амал намояд. Мақсади аслии ин ҷазо, на танҳо ҷазо додан, балки тарбия ва ислоҳи хизматчӣ мебошад.

Дар заминаи таъмини амнияти миллӣ ва суботи дохилӣ таъин гардидани маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамчун як воситаи муассири танзимкунанда аҳаммияти калон дорад. Таъини ҷазои мазкур ба давлат имкон медиҳад, ки бе хориҷ кардани хизматчии таҷрибадор аз низоми ҳарбӣ, рафтори ўро танзим намояд ва қонуниятро дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ таъмин созад. Ин ҷазо боиси он мегардад, ки хизматчиёни ҳарбӣ аз содир кардани хатоҳо ва вайрон кардани қонунҳо худдорӣ намоянд ва ба масъулиятшиносӣ бештар майл дошта бошанд.

Омӯзиши моҳият ва хусусиятҳои ҳуқуқии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ барои кормандони ҳарбӣ, ҳуқуқшиносон ва мутахассисон дар соҳаи муҳофиза муҳим мебошад. Ин мавзӯ ба онҳо кумак мекунад, ки раванди татбиқи ҷазоҳои махсусро дуруст фаҳманд ва бо истифодаи он муҳити хизматиро ботартибу устувор гардонанд. Ҳамчунин барои омӯзгорону донишҷӯён ва шахрвандон фаҳмиши дақиқи ин ҷазо мусоидат мекунад, ки дар ҷомеа масъулият ва эҳтироми ҳуқуқи ҳар як шахс таъмин гардад.

Таҳлили қонунгузории ҷиноятӣ ва амалияи татбиқи он аз ҷиҳати ҷазои ҷиноятии махсуси ҳарбӣ аз мавҷудияти як қатор камбудихо ва масъалаҳои баҳснок гувоҳӣ медиҳад, ки дар навбати худ самаранокии таъсири ҳуқуқии ҷиноятиро ба хизматчиёни ҳарбӣ паст намуда, ба хизматчиёни ҳарбӣ таъсири манфӣ мерасонад [233, с. 52]. Р.В. Закомолдин қайд мекунад, ки “дар низоми умумии ҷазоҳои ҷиноятӣ муайян кардани гурӯҳи ҷазоҳои ҳарбӣ, ки нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ татбиқ мешуданд ва муқаррар

намудани меъёри алоҳида дар Кодекси ҷиноятӣ оид ба номгӯйи чунин намудҳои ҷазои ҷиноятӣ, инчунин хусусиятҳои таъиноти онҳо, ба мақсад мувофиқ мебошад” [231, с. 142-144], [230, с. 96-101], [232, с. 74-80]. Ғайр аз ин, бояд пешниҳоди ҷорӣ намудани моддае дар бораи қоидаҳои иваз намудани намудҳои махсуси ҷавобгариӣ ҷиноятӣ ҷарбӣ ба ҷавобгариӣ маъмулӣ дастгирӣ ёбад [53, с. 252]. Ин меъёрҳо бояд қисми ҷудонашавандаи қонунгузориӣ ҷарбии амалкунанда гарданд.

Мутобиқан, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ҷазоҳои махсуси ҷарбӣ ҳамчун чораи маҷбурии давлатӣ муайян карда мешаванд, ки аз ҷониби суд нисбат ба хизматчиёни ҷарбии маҳкумшуда таъин карда шуда, дар баъзе маҳрумиятҳо ва маҳдудкунии ҳуқуқу озодиҳои онҳо дар шароити хизмати ҷарбӣ ифода меёбанд [40, с. 89-90]. Хусусиятҳои тафриқии ҷавобгариӣ ҷиноятӣ хизматчиёни ҷарбӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ нисбат ба ин категория, пеш аз ҳама, бо вазъи махсуси ҳуқуқии онҳо ва хусусиятҳои хизмати ҷарбӣ муайян карда мешаванд [302, с. 81]. Дар ин замина масъалаи гирифтани маълумоти иловагӣ касбӣ аз ҷониби ҳайати фармондеҳии қисмҳои ҷарбӣ бо мақсади омода намудани онҳо ба амалишавии вазифаҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ мусоидат менамояд [309, с. 588]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки хусусияти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ дар он аст, ки хизматчиӣ ҷарбӣ хизмати ҷарбиро дар ҳамон қисм, қисми ҷарбӣ ва чун қоида дар ҳамон вазифа идома медиҳад, вале аз музди меҳнаташ ба даромади давлат маблағи бо ҳукми суд муқарраршуда нигоҳ дошта мешавад. Маблағи нигоҳ доштан аз музди меҳнати хизматчиӣ ҷарбии маҳкумшуда аз музди меҳнат мувофиқи вазифа ва рутбаи ҷарбӣ ҳисоб карда мешавад.

Ба андешаи Ю.Н. Незнамова, “хусусияти маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ба ғайр аз он ки он ба субъектҳои махсус – хизматчиёни ҷарбӣ таъин карда мешавад, дар он аст, ки он метавонад ба ҷазои дигар иваз карда шавад. Маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ, он гуна, ки қаблан зикр гардид,

ба хизматчиёни ҷарбӣ, ки тибқи шартнома хизмати ҷарбиرو адо мекунад, ҳамчун алтернативаи корҳои ислотӣ татбиқ мегардад” [277, с. 321]. Я.В. Лобов қайд мекунад, ки яке аз хусусиятҳои ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ дар он аст, ки маҳкумшуда новобаста ба он ки дар кадом вазифа (командири баталион, рота, взвод ва ғайра) хизмат мекунад, нисбати ӯ корҳои тарбиявӣ ташкил ва гузаронида мешавад. Ҳамзамон хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷинояти содиршуда ва шахсияти маҳкумшуда, инчунин рафтор ва муносибати ӯ ба хизмати ҷарбӣ ба назар гирифта мешавад [355, с. 15]. А.Л. Санташов чунин ибрази ақида намудааст: “Командир (сардор)-и қисми ҷарбӣ тибқи ҳукми суд дар муҳлати на дертар аз се рӯзи аз суд гирифтани нусхаи ҳукм ва супориши иҷрои он фармони хаттӣ медиҳад. Дар фармон нишон дода шудааст, ки хизматчиин ҷарбии маҳкумшуда дар кадом асос ва дар кадом муҳлат барои пешбарӣ ва додани рутбаи навбатии ҷарбӣ ҳуқуқ надорад ва кадом муҳлат ба собиқаи хизмати ӯ барои додани рутбаи навбатии ҷарбӣ ба ҳисоб гирифта намешавад” [302, с. 82].

Маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ, ки бо мақсади таъмини тартибот ва тарбияи хизматчиён татбиқ мешавад, нақши муассир дар устувории сохторҳои низомӣ ва амнияти давлат мебозад. Бо дарназардошти таҳдидҳои имрӯза ва ниёзи мунтазам ба кадрҳои масъул ва ихтисосманд, татбиқи дурусти ин ҷазо барои устувории низоми ҷарбӣ ва таҳкими қонуният нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши ин мавзӯ на танҳо барои кормандони соҳаи низомӣ, балки барои тамоми ҷомеа аҳамияти калидӣ дорад.

Маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ танҳо ба хизматчиёни ҷарбии шартномавӣ дахл дорад ва ба ноил шудани мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ бе ҷудо нигоҳ доштани хизматчиин ҷарбии маҳкумшуда аз ҷомеа ва идома додани хизмати ҷарбии онҳо дар шароити мушаххаси танзимшаванда мусоидат мекунад. В.М. Степашин “маҳсусан хусусияти мураккаби ин намуди ҷазои ҷиноятӣ ва мувофиқан имкони таъсири мураккаби онро ба хизматчиёни ҷарбии маҳкумшуда қайд мекунад” [308, с. 171]. Моҳияти ин

намуди ҷазои ҷиноятӣ дар як қатор маҳдудиятҳо оид ба адои хизмати ҳарбӣ ифода меёбад. Аз ҷумла дар давраи адои ин ҷазо:

– пешбарӣ намудани хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда ба вазифаи ҳарбӣ ё рутбаи ҳарбӣ иҷозат дода намешавад;

– давраи хизмат дар давраи адои ин ҷазо ба собиқаи хизмати хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда дохил намешавад;

– аз таъминоти пулии хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда нигоҳ дошта мешавад.

Маҳдудиятҳои мазкур ниҳой набуда, нисбати маҳкумшудагон дигар маҳдудиятҳо низ татбиқ мегарданд, вале дар адабиёт бисёре аз муҳаққиқон маҳз ҳамин се маҳдудиятро калидӣ ҳисобидаанд. Маҳдудиятҳои асосии қонунӣ оид ба ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ инҳоянд: а) ҳангоми нигоҳ доштани як қисми таъминоти пулии маҳкумшуда ба давлат ба андозаи муқаррарнамудаи суд, вале на бештар аз бист фоиз; б) манъи пешбарӣ ба мансаб ва рутбаи ҳарбӣ ҳангоми адои ин ҷазо; в) ба ҳисоб нагирифтани муҳлати ҷазо ба воҳиди корӣ барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ” [121, с. 359], [169, с. 215], [151, с. 479]. Б.В. Здравомислов қайд кардааст, ки хусусияти ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз инҳо иборат аст: “Манъи додани рутбаи дигари ҳарбӣ ё баланд бардоштани мақоми маҳкумшуда; ба воҳиди корӣ барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ дохил нашудани вақти адои ҷазо; барои поймол кардани манфиатҳои моддии маҳкумшуда бо роҳи нигоҳ доштани як қисми таъминоти пулии ӯ ба даромади давлат” [152, с. 350]. Н.А. Петухова низ бо андешаҳои зикршуда мувофиқ мебошад. Аз ҷумла муаллиф қайд мекунад, ки “хусусиятҳои сазоии ин намуди ҷазо, ҷунонки аз мазмуни қонунгузорӣ бармеояд, иборат аст аз: 1) манъи додани рутбаи дигари ҳарбӣ ё пешбарии шахси маҳкумшуда; 2) ба воҳиди корӣ барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ дохил накардани вақти адои ин ҷазо; 3) ҳангоми поймол кардани манфиатҳои моддии маҳкумшуда

бо роҳи нигоҳ доштани як қисми таъминоти пулии ӯ ҳамчун даромади давлат” [120, с. 88].

Дар маҷмӯъ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамчун ҷазои махсусе, ки дар заминаи қонунгузории ҷиноятӣ барои хизматчиёни ҳарбӣ пешбинӣ шудааст, нақши калидӣ дар устувории низом ва таъмини амнияти милли мебозад. Танзими муносибатҳои хизматӣ бо истифодаи чунин ҷазоҳо кафолати иҷрои қонун ва ҳифзи тартиботи ҳарбиро таъмин менамояд. Ин мавзӯ бояд ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи мақомоти давлатӣ ва ҷомеа қарор гирад, зеро устувории низоми ҳарбӣ ва суботи ҷамъият ба дараҷаи баланди масъулиятшиносии ҳар як хизматчӣ вобаста аст.

Ба андешаҳои матраҳшуда монанд ва бо каме тағйироту иловаҳо, дигар муаллифон низ оид ба моҳияти ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бо назардошти маҳдудиятҳои он таъкид кардаанд. Аз ҷумла В.Д. Иванов бо назардошти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ навиштааст, ки “аз музди меҳнати маҳкумшуда ба даромади давлат ба андозаи муқаррарнамудаи суд, вале на бештар аз бист фоиз нигоҳ дошта мешавад. Маҳдудиятҳо оид ба хизмати ҳарбӣ, инчунин рад кардани пешбарӣ ба рутба ва мансаби ҳарбиرو дар бар мегирад. Муҳлати адои ҷазо ба воҳиди кории додани рутбаи навбатии ҳарбӣ ба ҳисоб гирифта намешавад” [58, с. 204]. Тавре аз андешаҳои мазкур бармеояд, ба истисноии баъзе тафовутҳо онҳо мазмунӣ якхеларо ифода меkunанд.

Қонунгузор ба интихоби касбии шахс эҳтиром гузошта, чунин шароитро барои иҷрои ҷазо пешбинӣ кардааст, ки таҳти таъсири фишороварандаи маҳкумшуда ҳадди ақал бошад. Аммо воқеияти имрӯза тақозо мекунад, ки ҳуқуқи уҳдадорихои маҳкумшуда ба таври муфассалтар танзим карда шаванд. Мазмунӣ маҳдудияти речаи ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз он иборат аст, ки маҳкумшуда наметавонад дар муҳлати дар ҳукм пешбинишуда ба мансаби баландтар ё рутбаи ҳарбии

навбатӣ пешбарӣ карда шавад ва муҳлати адои ҷазо ба воҳиди корӣ барои додани рутбаи навбатӣ ба ҳисоб гирифта намешавад.

Қонунгузории ҷиноятӣ ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиرو муқаррар кардааст, вале аз баъзе масъалаҳои баҳснок оро намебошад. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки дар ҳама санксияҳо дар моддаҳои боби 33 КҶ ҚТ маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ нашудааст. Мутаносибан, доираи татбиқи ин намуди ҷазои ҷиноятӣ дар ин бахш бояд васеъ карда шавад. Дар таҳқиқоти илмии анҷомшуда чунин андеша нисбат ба қонунгузории дигар кишварҳо ба назар мерасад [53, с. 253]. Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар як қатор санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҳамчун ҷазо ба маҳкумшудагон аз ҳисоби хизматчиёни ҳарбӣ, ки тибқи шартнома хизмат мекунанд, барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ, инчунин алтернативаи ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ пешбинӣ шудааст [324, с. 149]. Мавриди зикр аст, ки мувофиқи қ. 1 м. 53 КҶ ҚТ “маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар ҳолатҳое, ки дар моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс барои содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ пешбинӣ гардидаанд, инчунин бар ивази корҳои ислоҳӣ барои ҷиноятҳои дигар пешбинигардида нисбати хизматчиёни ҳарбии маҳкумшудаи ҳайати афсарон, инчунин хизматчиёни ҳарбии бо тартиби ихтиёрӣ хизматкунанда ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол татбиқ мешавад”[1]. Аммо ин таърифи қонунгузорӣ аз мазмуни ҷазои ҷиноятӣ барои тафсири яхелаи мазмуни ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ асос шуда наметавонад. Ҳамин тариқ, қонунгузории амалкунанда дар соҳаи қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, инчунин танзими хизмати ҳарбӣ инҳоро пешбинӣ намекунад: талабот ба рафтори хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда ҳангоми иҷрои ҷазо; ҷазо барои дидаву дониста саркашӣ кардани шахси гунаҳкор аз адои ҷазо.

Ба андешаи И.А. Подройкина ва Э.А. Черенков, “маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ амалан ба корҳои ислоҳӣ шабеҳ мебошад” [291, с. 87]. Ин

қисман бо он шарҳ дода мешавад, ки мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, он метавонад ба гунаҳкор ҳамчун алтернатива дар ҳолати содир намудани ҷинояте, ки ҷавобгариро дар намуди корҳои ислоҳӣ пешбинӣ менамояд, таъин карда шавад. Бо вучуди ин, таваҷҷуҳ ба фарқияти шароити иҷрои ҷазо, аз ҷумла тавассути гузоштани масъулият ба шахси маҳкумшуда, корфармои ӯ ва нозироти корҳои ислоҳӣ ҷалб карда мешавад.

Ба андешаи Р.В. Закомолддин, “қонун пешбинӣ мекунад, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ алтернативаи ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ислоҳӣ мебошад” [233, с. 52]. Дар робита ба ин таваҷҷуҳ ба он ҷалб карда мешавад, ки қонуни ҷиноятӣ танҳо ҳудуди болоии маблағи нигоҳдории пулиро муқаррар кардааст, вале ҳадди поёниро муайян намекунад, бинобар ин, маблағи аз таъминоти хизматчиёни ҳарбӣ гирифташуда метавонад аз рӯйи ин ҳисоб ба андозаи ночиз муайян карда шавад [321, с. 150].

Ҳамин тавр, мо бо он ташаббусҳое, ки мақсад аз қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ ин хориҷ кардани ҷазоҳои ҷиноятии ҳарбӣ мебошад, бинобар ин ки онҳо гӯё кӯҳна шудаанд ва ба ташкил ва вазифаҳои ҳозираи артиш мувофиқ нестанд, қатъиян розӣ шуда наметавонем. Аввалан, дар шароити геополитикии муосир нақши артиш ба таври назаррас меафзояд. Сониян, сарфи назар аз пешгӯйҳои мусоид, ҷинояткорӣ дар артиш пайваста рӯ ба афзоиш аст. Сеюм, тамоюлҳои вақтҳои охир дар соҳаи қонуни ҷиноятӣ руҳбаландкунанда нестанд. Ба ҷойи муайян кардани сабабҳои татбиқ нагардидани намудҳои алоҳидаи ҷазои ҷиноятӣ ва кӯшиши бартараф намудани онҳо, роҳи татбиқ нагардидани ҷазои ҷиноятӣ пеш гирифта мешавад.

Ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мазмунан ҷазои мураккаб ба ҳисоб меравад, ҳарчанд муҳаққиқон атрофи он фикру мулоҳизаҳои худро баён кардаанд, вале боз ҳам моҳият ва мазмуни он норавшан боқӣ мемонад. Дар ин замина В.В. Суринов қайд намудааст, ки “муқаррар намудани маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нисбати шахс барои аз кор озод кардан, ба

вазифаи пасттар гузаронидан ё паст кардани рутбааш асос шуда наметавонад. Ҳамин тариқ, гирифтани мақоми маҳкумшуда аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ муносибатҳои ҳуқуқии дорои хусусияти ҳарбиرو қатъ намекунад, ки қоидаҳои махсуси адои ҷазои ҷиноятӣ ва имкониятҳои мавҷударо дар самти ташкили таълими ҳарбӣ фароҳам меорад” [309, с. 583].

Масъалаи муайян кардани вазъи ҳуқуқии хизматчиин ҳарбии маҳкумшуда низ шоёни таваҷҷуҳ аст. Иҷрои ҷазо иштироки ғаёлонаи гунаҳгорро дар ҷараёни адои он пешбинӣ намекунад, яъне татбиқи маҳдудиятҳои қонунии муқаррарнамудаи суд ба маҳкумшуда вобаста нест. Қонунгузор шаклҳои рафтореро, ки барои хизматчиёни ҳарбӣ ҳатмӣ мебошанд ва барои арзёбии самаранокии ҷазои таъиншуда имкон медиҳанд, пешбинӣ накардааст [324, с. 150]. Бо вучуди ин бояд қайд кард, ки танҳо рафтори инсон метавонад ҳамчун арзёбии объективии ноил шудан ба мақсади ислоҳи маҳкумшуда хизмат кунад, зеро роҳҳои дигари муайян кардани мавҷудияти тағйирот дар муносибати шахс ба арзишҳои асосӣ вучуд надоранд.

Мазмуни уҳдадориҳои ҳуқуқии шахси маҳкумшуда дар давраи адои ҷазоро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки он бо ду унсур ифода меёбад: зарурати иҷрои амали муайян; худдорӣ аз амалҳои муқаррарнамудаи қонун [45, с. 42]. Ба андешаи Т.В. Уткина, “муттаҳидкунии уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, асосан, бо роҳи ба шахси мансабдор нишон додани ҷораи мушаххаси рафтори дуруст ва (ё) додани ҳуқуқҳои ба амал меояд, ки ба шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ иҷрои дурусти талаботи қонунии ба зиммаи худ гузошташударо таъмин мекунанд. Ҳамин тариқ, муттаҳид кардани вазифаҳои маҳкумшуда бо роҳи мустақим ё ғайримустақим амалӣ карда мешавад” [324, с. 149]. Муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар байни шахси гунаҳкор ва давлат аз ҷониби шахсони ваколатдор ва мақомоти намояндагӣ ҳангоми иҷрои ҷазои ҷиноятӣ таъиншуда ба вучуд меоянд, мавҷудияти ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайяни ҳар ду ҷонибро пешбинӣ

мекунанд. Бо назардошти он ки таъқиби ҷиноятӣ мақсадҳои ҷуброни зарари расонидашуда ва пешгирӣ аз безътиноии қонунро дар оянда дар назар дорад, бояд ба уҳдадорӣ, ки бевосита ба зиммаи хизматчиёни ҳарбии ҷиноят содирнамуда вогузор карда мешавад, диққати махсус дода шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқот таърифи ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиро чунин пешниҳод мекунем: Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин низоми маҳдудсозӣ мебошад, ки қонунгузори ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ онҳоро муқаррар намуда, дорои хусусиятҳои ҳуқуқӣ, моддӣ ва хизматӣ мебошанд, ки дар натиҷаи татбиқи онҳо бо мақсади азнавтарбиякунӣ ва ислоҳи маҳкумшуда ба ӯ таъсири ҳуқуқӣ, моддӣ, равонӣ, хизматӣ, иқтисодӣ ва ғайра расонида мешавад.

Қонуни ҷиноятӣ барои иҷроии ҷазои дахлдор ба зиммаи фармондеҳии қисмҳои ҳарбии маҳалли хизмати маҳкумшуда уҳдадорӣ муайян кардааст. А.Г. Воробёв қайд мекунад, ки “бо назардошти доираи бузурги вазифаҳои фармондеҳ, аз ӯ талаб карда намешавад, ки шахсан ҷазоро иҷро кунад. Бо истифода аз вазифаҳои ташкилию маъмурӣ шахсонро, ки барои татбиқи маҳдудиятҳои хизмати ҳарбӣ масъуланд, муайян намуда, иҷроии супоришҳои ба онҳо додашударо назорат мекунад” [214, с. 40]. Мо бояд ба ин фикр розӣ шавем, зеро С.И. Ожегова мафҳуми фармондеҳии қисми ҳарбиро чунин таъриф медиҳад: “Шахсони ҳайати роҳбарикунанда, ки дар сарварию ҷузъу томҳо ва муассисаҳои ҳарбӣ қарор доранд” [377, с. 124]. Ҳамин тавр, объективона дар иҷроии ҷазо на танҳо фармондеҳ, балки дигар аъзои роҳбарияти қисми ҳарбӣ низ ҷалб карда мешаванд.

В.П. Марков қайд мекунад, ки “хусусиятҳои ҳолати ҳуқуқии маҳкумшуда, ки суд муқаррар кардааст, ҳамчун ҷазо ва воситаи ислоҳӣ баромад мекунад” [357, с. 12]. Дар ин маврид метавон гуфт, ки фармон ҳамчун воситаи фардикунонии вазъи ҳуқуқии шахси ба ҷавобгарии ҷинояти кашидашуда низ амал мекунад. Аммо на дар қарори суд ва на дар чунин фармон нисбат ба рафтори маҳкумшуда дар давраи адои ҷазои таъиншуда

ягон талабот муқаррар карда нашудааст. Ҳамин тавр, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ хусусиятҳои алоҳида дорад, ки онро аз ҷазоҳои дигари бидуни ҷудо кардани маҳкумшуда аз ҷомеа фарқ мекунад [21, с. 96].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мазмуни ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба таври гуногун муайян карда шудааст. В.Н. Орлов чунин менигорад: “Мазмун ва моҳияти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз маҳрум кардан, маҳдуд кардан, иваз кардани ҳуқуқ, манфиатҳои қонунӣ ва уҳдадорихи шахси маҳкумшуда иборат мебошад. Аз ҷумла мазмуни маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз инҳо иборат аст: 1) ҳамчун собиқаи корӣ ба ҳисоб нагирифтани муҳлати хизмати маҳкумшуда ҳангоми адои ҷазо ва барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ; 2) ҳангоми маҷбуран аз вазифаи қаблан ишғолкарда ба вазифаи дигари баробар дар дохили қисми ҳарбӣ гузаронидани маҳкумшуда; 3) ҳангоми маҷбуран аз вазифаи пештар ишғолкарда ба вазифаи дигари баробарҳуқуқ гузаронида шудани маҳкумшуда бинобар ба қисми дигар гузаронидан; 14) ҳангоми маҷбуран аз вазифаи пештар ишғолкарда ба вазифаи дигари баробарҳуқуқ гузаронидани маҳкумшуда бинобар ба маҳалли дигар гузаронидан” [281, с. 131].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлили масъалаи зербоби мазкур хулосаҳои зерин бароварда шуд:

1. Моҳияти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҷмуи маҳдудиятҳои моддӣ, хизматӣ ва дигар маҳдудиятҳои ҳуқуқу озодиҳои хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда мебошад, ки дар натиҷаи адои хизмати онҳо ва бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият ба амал бароварда мешавад. Ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин таъсири маҷбурии руҳӣ, моддӣ, хизматӣ ва дигар таъсир ба маҳкумшуда мебошад, ки дар муҳлати муайяни дар қонуни ҷиноятӣ муқарраргардида амалӣ карда мешавад.

2. Маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки мазмуни ҷазои ҷиноятиро дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ташкил медиҳанд, бояд асосӣ ҳисоб карда

шаванд, чаро ки дар КЧ пешбинӣ ва дар дигар санадҳои қонунгузорӣ муқаррар карда шудаанд.

3. Қонунгузор ба интихоби касбии шахс эҳтиром гузошта, чунин шароитро барои иҷрои ҷазо пешбинӣ кардааст, ки таҳти таъсири фишороварандаи маҳкумшуда ҳадди ақал бошад. Аммо воқеияти имрӯза тақозо мекунад, ки ҳуқуқи уҳдадорихои маҳкумшуда ба таври муфассалтар танзим карда шаванд. Мазмунӣ маҳдудияти речаӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз он иборат аст, ки маҳкумшуда наметавонад дар муҳлати дар ҳукми суд пешбинишуда ба мансаби баландтар ё рутбаи ҳарбии наvbатӣ пешбарӣ карда шавад ва муҳлати адои ҷазо ба воҳиди корӣ барои додани рутбаи наvbатӣ ба ҳисоб гирифта намешавад.

4. Муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар байни шахси гунаҳкор ва давлат аз ҷониби шахсони ваколатдор ва мақомоти намоёндагӣ ҳангоми иҷрои ҷазои ҷиноятии таъиншуда ба вучуд меоянд, мавҷудияти ҳуқуқ ва уҳдадорихои муайяни ҳар ду ҷонибро пешбинӣ мекунанд. Бо назардошти он ки таъқиби ҷиноятӣ мақсадҳои ҷуброни зарари расонидашуда ва пешгирӣ аз бевътиной дар ояндаи қонунро дар назар дорад, бояд ба уҳдадорихое, ки бевосита ба зиммаи хизматчиёни ҳарбии ҷиноят содирнамуда вогузор карда мешаванд, диққати махсус дода шавад.

5. Мо бо он ташаббусҳое, ки мақсад аз қонунгузори амалкунандаи ҷиноятӣ ин хориҷ кардани ҷазоҳои ҷиноятии ҳарбӣ мебошад, бинобар онҳо гӯё кӯҳна шудаанд ва ба ташкил ва вазифаҳои ҳозираи артиш мувофиқ нестанд, қатъиян розӣ шуда наметавонем. Аввалан, дар шароити геополитикии муосир нақши артиш ба таври назаррас меафзояд. Сониян, сарфи назар аз пешгӯйҳои мусоид, ҷинояткорӣ дар артиш пайваста рӯ ба афзоиш аст. Сеюм, тамоюлҳои вақтҳои охир дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ руҳбаландкунанда нестанд. Ба ҷойи муайян кардани сабабҳои татбиқ нагардидани намудҳои алоҳидаи ҷазои ҷиноятӣ ва кӯшиши бартараф

намудани онҳо, роҳи татбиқ нагардидани ҷазои ҷиноятӣ пеш гирифта мешавад.

6. Дар натиҷаи таҳқиқот таърифи ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиرو чунин пешниҳод мекунем: Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин низоми маҳдудсозӣ ҳеҷ мебошад, ки қонунгузори ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ онҳоро муқаррар намуда, дорои хусусиятҳои ҳуқуқӣ, моддӣ ва хизматӣ мебошанд, ки дар натиҷаи татбиқи онҳо бо мақсади азнавтарбиякунии ва ислоҳи маҳкумшуда ба ӯ таъсири ҳуқуқӣ, моддӣ, равонӣ, хизматӣ, иқтисодӣ ва ғайра расонида мешавад.

2.4. Мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии маҳдуд кардани озодӣ

Маҳдуд кардани озодӣ яке аз намудҳои нави ҷазои ҷиноятӣ буда, дорои мазмуну моҳият ва аломатҳои худ мебошад, ки қисме аз онро қонунгузории амалкунандаи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муқаррар кардааст. Аз сабаби он ки суҳан дар хусуси озодӣ ва маҳдуд кардани он меравад, бинобар ин, масъала ба ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон робитаи мустақим дорад. Аз ин ҷиҳат таҳлили масъалаи мазкур дорои аҳамияти баланди илмӣ амалӣ мебошад. Дар ин хусус В.П. Марков таъкид менамояд, ки “дар айни замон, дуруст муайян сохтани мазмуну моҳияти ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аҳамияти мубрам касб менамояд” [356, с. 171].

Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун яке аз намудҳои ҷазои ҷиноятӣ дар қонунгузории муосир ҷойгоҳи махсус дорад ва аҳамияти ҳуқуқии он сол аз сол меафзояд. Ин намуди ҷазо нисбат ба маҳрум сохтан аз озодӣ шакли мулоимтар ва гуманитарии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба шумор меравад. Мақсади асосии он таъмини адолати ҷиноятӣ бо нигоҳ доштани робитаи маҳкумшуда бо ҷомеа мебошад. Яъне шахс ҷазо мебинад, вале аз муҳити иҷтимоӣ комилан канда намешавад. Маҳдуд кардани озодӣ, дар асл, як навъи миёна байни озодӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ аст.

Мазмуни маҳдуд кардани озодӣ дар он зоҳир мегардад, ки шахси маҳкумшуда ҳақ надорад бе иҷозати мақомоти дахлдор ҷойи зисти худро тарк кунад, бояд дар ҷойи муайян зиндагӣ ва фаъолият кунад ва як қатор маҳдудиятҳоро риоя намояд. Ин маҳдудиятҳо метавонанд ҳам хусусияти ҷисмонӣ ва ҳам иҷтимоӣ дошта бошанд, масалан, манъ шудани баромадан аз шаҳр, ба таври ҳатмӣ ҳозир шудан дар нозироти корҳои ислоҳӣ, риояи тартиби муқарраркардашудаи кор ва фаъолият. Маҳкумшуда дар ҳамин ҳол имкони кор кардан, бо хонавода будан ва ҳаёти муқаррариро идома додан дорад, ки ин барои ислоҳшавӣ ва бозгашти ӯ ба ҳаёти солим мусоидат мекунад.

Ҳадаф аз маҳдуд кардани озодӣ ба унвони яке аз ҷазоҳои алтернативӣ дар низоми ҳуқуқии муосир аз он иборат аст, ки шахси содиркунандаи ҷиноят бидуни ҷудо гардидан аз ҷомеа зери назорат ва масъулияти қонунӣ қарор дода шавад. Натиҷабахш будани ин ҷазо бастагӣ ба он дорад, ки чигуна механизмҳои контрол ва пуштибонӣ барои таъмини иҷрои он мавриди истифода қарор мегиранд. Дар гузашта контрол ва назорат ба сурати суннатӣ, асосан, бо роҳи ҳозир шудани шахси маҳкумшуда дар назди мақомоти ваколатдор ва тафтишоти даврӣ амалӣ мешуд. Аммо имрӯз, илова бар равиши зикршуда, имконоти наву муосири дигар мавҷуданд, ки дар сурати истифода метавонанд назоратро бо дастгирии иҷтимоӣ бо ҳам пайванд диҳанд ва дар натиҷаи ин на танҳо иҷрои ҳадафманди ҷазо, балки ислоҳи шахси маҳкумшуда низ таъмин мегардад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ атрофи мафҳуми моҳияти маҳдуд кардани озодӣ фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Бо дар назар гирифта шудани нишондиҳандаҳои озодӣ, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додани масъалаҳои вобаста ба танзими муҳимтарин озодиҳои шахсони маҳкумшуда дар илми ҳуқуқ ва назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мувофиқи мақсад ба назар мерасад [350, с. 13].

Мавриди зикр аст, ки чораи маҳдуд кардани озодӣ намуди нави ҷазо ба ҳисоб меравад ва он қаблан дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ кишвар ба назар намерасид. Вале бо ин ҳама қонунгузории ҷиноятӣ бо баъзе аз чораҳои ошност, ки дорои ҷанбаҳои монанд ба чораи маҳдуд кардани озодӣ мебошанд. Маҳз аз ин ҷост, ки дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ атрофи ин намуди ҷазои ҷиноятӣ баҳсу мунозираҳо зиёд ба назар мерасад. Аз ҷумла И.Р. Тулиев қайд мекунад, ки “маҳдуд кардани озодӣ дар КҶ ҚТ як намуди нави ҷазо мебошад. Аммо қонунгузор аллакай тасмим гирифтааст, ки онро ду маротиба ба таъхир гузорад. Ба андешаи муаллиф, маҳдуд кардани озодӣ бояд аз низоми ҷазоҳо хориҷ карда шавад, зеро маҳдуд кардани озодӣ дар амалияи судӣ татбиқи худро наёфтааст ва ба назар мерасад, ки дар ояндаи наздик татбиқи худро пайдо нахоҳад кард” [370, с. 96]. Чунин андеша дар таҳқиқоти дигар муаллифон низ мушоҳида мегардад. Ба андешаи А.А. Абдурашидзода, “маҳдуд кардани озодӣ як намуди нави ҷазост. Аммо дар айни замон маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун як намуди ҷазои ҷиноятӣ дурнамои татбиқро надорад. Маҳдуд кардани озодӣ танҳо ҳамчун ҷазои асосӣ пешбинӣ шуда, дар санксияҳои 94 моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст. Дар қонуни ҷиноятӣ доғи судии шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, зикр нашудааст. Аммо мувофиқи қ. 5 м. 52 КИҶ ҚТ, шахсоне, ки қаблан ҷазоро адо кардаанд ва доғи судӣ доранд, бояд аз дигар маҳкумшудагон ҷудо нигоҳ дошта шаванд. Вобаста ба ин зарурати таъсиси марказҳои махсуси ислоҳӣ барои ин гурӯҳи маҳкумшудагон ба миён омадааст” [336, с. 115]. И.Р. Тулиев чунин қайд менамояд: “Таҳлили қонунгузории ҷиноятӣ ва қонунгузорӣ оид ба иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ба мо асос медиҳад бигӯем, ки маҳдуд кардани озодӣ дар низоми қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои нолозими ҷиноятӣ мебошад” [370, с. 97]. Андешаҳои мазкур гувоҳӣ медиҳанд, ки мо бояд аз ҷазои мавриди назар даст бикашем, вале дар ин хусус ба шитобкорӣ набояд роҳ дод, зеро ҷазои

мазкур ҳанӯз аҳаммияти худро гум накарда, дорои оқибатҳои сазой ва ислоҳӣ мебошад.

Ба андешаи Г.В. Верина, тахминҳои асосноке мавҷуданд, ки “маҳдуд кардани озодӣ аз рӯйи моҳияти худ вазифаҳои ҷазои ҷиноятиро аз даст додааст, ки он ба талаботи дигар чораи хусусияти ҳуқуқии ҷиноятидошта алоқаманд аст” [212, с. 9]. И. Соколов чунин назар дорад, ки “ҳаҷм ва хусусияти маҳдудиятҳои ҳуқуқии ин ҷазо барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо басанда нест” [307, с. 35]. Оқибатҳои тағйир додани ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба назар нагирифтани ғайриимкон аст. Ба ҳамин тариқ, «тағйир додани моҳияти ҷазо, мақсади функционалии он бояд мавқеи онро дар иерархияи низоми ҷазо тағйир меод, вале қонунгузор ин ҷиҳатро ба инобат нагирифтааст. Аз ин лиҳоз, дар қонунгузори маҳдуд кардани озодӣ ҷазои саҳттар аз қорҳои ислоҳӣ ва қорҳои ҳатмӣ мебошад» [212, с. 10]. Ҳарчанд таҳлил ва муқоисаи унсурҳои сазоии ин ҷазо ба нафъи акси он гувоҳӣ медиҳад. Ба гуфтаи Г.В. Верина, “маҳдуд кардани озодӣ бояд дар зинаи иерархияи ҷазоҳо пеш аз қорҳои ҳатмӣ ҷойгир карда шавад” [212, с. 9]. Гузашта аз ин, Г.В. Верина дар ниҳоят ба хулосае меояд, ки “маҳдуд кардани озодӣ дар партави навоариҳои қонунгузори охир, умуман вазифаи ҷазои ҷиноятиро аз даст додааст” [212, с. 9]. Е.Е. Мелюханова ҳарчанд оид ба мавқеи ҷойгиршавии ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар низоми ҷазо изҳори норозигӣ карда бошад ҳам, “вале дар хусуси даст кашидан аз ҷазои мазкур дуруст қайд мекунад. Зидда аз ин, дар қонунгузори ҷиноятии шуравӣ чунин ҷазо, аз ҷумла сарзаниши оммавӣ мавҷуд буд, ки ин ба мақоми ҷазои ҷиноятӣ мувофиқат намекард” [89, с. 138].

Аломатҳои ҳуқуқии ин ҷазо ба таври равшан муайян мебошанд ва он аз дигар намудҳои ҷазо бо чанд хусусияти хос фарқ мекунад. Аввалан, маҳдуд кардани озодӣ танҳо бо ҳукми суд таъин мешавад ва суд муқаррар мекунад, ки шахс дар кучо зиндагӣ кунад, чӣ қадар маҳдудият дошта бошад

ва барои ҷӣ муҳлате. Дуюм, ин навъи ҷазо дар муассисаҳои ислоҳӣ татбиқ намешавад, балки шахс дар муҳити озод, вале зери назорати расмӣ мақомоти иҷроӣ ҷазо қарор мегирад. Сеюм, вайрон кардани шартҳои таъиншуда метавонад боиси иваз шудани ҷазо ба ҷазои саҳттар гардад, ки ин як омилӣ таъминкунада мебошад.

Нуқтаи муҳимме, ки маҳдуд кардани озодиро аз дигар ҷазоҳо фарқ мекунад, ин хусусияти иҷтимоӣ он аст. Маҳрум сохтан аз озодӣ аксар вақт боиси бадтар шудани ҳолати равонӣ ва иҷтимоӣ маҳкумшуда мешавад дар ҳоле ки маҳдуд кардани озодӣ ин таъсирро кам мекунад. Аз ҳамин ҷиҳат, дар қонунгузори бисёре аз кишварҳо ин намуди ҷазо барои шахсоне истифода мешавад, ки хавфи иҷтимоӣ паст доранд, ё бори аввал ҷиноят содир намудаанд.

Ҳар як ҷазо дорои иқтидори тарбиявӣ, ҷазодиҳӣ, доираи возеҳи таъқиби ҷиноятӣ, ки ба категорияи мушаххаси ҷиноят нигаронида шудааст, мебошад. Аз мавқеи қонунгузор, маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ воситаи универсалӣ барои содир кардани категорияҳои ҷинояти дараҷаи начандон вазнин ва миёна мебошад. Ба гумон аст, ки ин ҳолат маҳдуд кардани озодиро ба ҷазои муассиртар табдил диҳад [264, с. 91]. Аз нуқтаи назари Е.Е. Мелюханова, “дар низоми ҷазои ҷиноятӣ ин намуди ҷазо бояд пас аз ҷазо дар намуди ҷарима ва ё пеш аз ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ гузошта шавад. Бояд бо андешаи муаллиф розӣ шуд, ки маҳдуд кардани озодӣ бояд дар низоми ҷазоҳо пеш аз иҷроӣ корҳои ҳатмӣ ҷойгир карда шавад, зеро маҳдуд кардани озодӣ унсурӣ ҷазоро дар шакли маҷбур кардани шахси маҳкумшуда ба меҳнат дар бар намегирад” [89, с. 140]. Аммо ақидае вуҷуд дорад, ки маҳдуд кардани озодӣ аз рӯйи мазмуни сазоиаш ба меҳнати маҷбурӣ наздиктар аст ва онҳо “бояд ба як намуди ҷазо – маҳдуд кардани озодӣ муттаҳид шаванд” [326, с. 44]. Минбаъд муаллиф дар доираи намуди «нав»-и ҷазо чунин намудҳои ҷазоро пешниҳод менамояд: намуди сабуктари ҷазо (маҳдуд кардани озодӣ дар маҳалли истиқоматии

махкумшуда) ва намуди сахттари ҷазо (махдуд кардани озодӣ бо нигоҳдорӣ дар маркази ислоҳӣ).

Сарфи назар аз таҷрибаи мусбати хориҷӣ дар татбиқи ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, дар баъзе кишварҳои пасошуравӣ, бахусус Россия бесабаб нест, ки дар бораи мувофиқати маҳдуд кардани озодӣ ба ҷазои ҷиноятӣ шубҳа вучуд дорад. Сабаби ин шубҳа баъзе номуайянӣ дар фарқи байни ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ва шартан татбиқ накардани ҷазо [227, с. 35], ҳангоми фарқ кардани намуди таҳлилшудаи ҷазои ҷиноятӣ аз институти ҳуқуқи маъмурий дар шакли назорати маъмурий мебошад [307, с. 35].

Бо вучуди он ки маҳдуд кардани озодӣ нисбатан шакли сабуки ҷазо ба ҳисоб меравад, татбиқи самараноки он ба омодагӣ ва салоҳияти мақомоти назоратӣ вобаста аст. Назорати дуруст, кор бо маҳкумшуда ва истифодаи усулҳои ислоҳиву тарбиявӣ бояд дар маркази таваҷҷуҳ қарор гиранд. Агар танҳо маҳдудият ҷорӣ гардад, вале назорат ва ё ҳамкорӣ набошад, ин ҷазо таъсири лозимаро намерасонад. Аз ин рӯ, дар амал ин намуди ҷазо бояд бо назорати иҷтимоӣ ва равонӣ ҳамроҳ бошад.

Дар маҷмуъ, маҳдуд кардани озодӣ дар замони муосир ҳамчун як роҳи баланди ҳуқуқӣ барои ислоҳи шахс, коҳиши шумораи маҳкумшудагон дар муассисаҳои ислоҳӣ ва тарбияи иҷтимоии шахрвандон шинохта мешавад. Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ имкон медиҳад, ки ҷазо бо мақсади ислоҳ намудани маҳкумшуда татбиқ гардад, на танҳо ҳамчун василаи ҷазодиҳӣ. Самаранокии чунин ҷазо ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза мақомоти иҷроӣ ҷазо ва ҷомеа онро дастгирӣ ва ҳамоҳанг мекунанд.

Ҳамин тавр, мо ҷонибдори чунин андешае, ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дурнамои татбиқи худро пайдо мекунад ва барои мавҷудияту татбиқи он асосҳои зиёд мавҷуданд, аз ҷумла асоси таърихӣ мавҷудияти он, асоси таҷрибаи қонунгузории хориҷӣ (Беларус, Қазоқистон, Украина, Гурҷистон, Литвия, Полша ва ғ.), асоси оқибатҳои сазой доштани он ва монанди инҳо.

Мазмуну моҳияти ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, табиатан ба мавҷуд будани омилҳои зерин алоқаманд мебошад:

1) тавассути маҳдуд сохтани алоқа ва иртиботи шахси маҳкумшуда (қисман ҷудо ниғаҳ доштани шахси маҳкумшуда аз муҳити иҷтимоии пешин), ки бо роҳи қарор додани шахси маҳкумшуда дар маркази ислоҳӣ сурат мегирад;

2) нисбат ба шахси маҳкумшуда ба кор бурда шудани қоидаҳое, ки дар маҷмуъ низомҳои ташкилдихандаро ба вуҷуд меоваранд;

3) бо роҳи маҳдуд кардани озодии ҳаракат, рафтуомад ва интихоби маҳалли истиқоматии шахси маҳкумшуда;

4) вуҷуд доштани чунин оқибати ҳуқуқӣ, аз ҷумла доштани доғи судӣ, ки ба таври худ ба худ маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсро пас аз адои давраи иҷроӣ ҷазо нигоҳ медорад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми «маҳдуд кардани озодӣ» муқаррар гардидааст, ки асосан, мазмуни қонунмехвар дорад. Бо маҳдуд кардани озодии ҷинояткор, давлат қобилияти ўро барои пурра ё қисман интихоби амалҳо бо салоҳияти худ маҳдуд месозад [342, с. 59].

Тафовут дар бархӯрди қонунгузорӣ ва арзёбиҳои мухталифи муҳаққиқон оид ба маҳдуд кардани озодӣ моро водор месозад, ки дар бораи моҳияти ҳуқуқии ин намуди ҷазо изҳори назар намоем. Ин масъала бо назардошти он ки дар баъзе давлатҳои хориҷӣ чораҳои монанд ба маҳдуд кардани озодӣ аз рӯйи ном ё мазмун ба дигар институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ (масалан, чораҳои амниятӣ) дахлдоранд, боз ҳам муҳимтар мегардад [279, с. 1700]. Дар адабиёти ҳуқуқие, ки ба солҳои нисбатан пештар тааллуқ дорад, доираи васеи муҳокимаву арзёбиҳои мухталиф доир ба мазмуну моҳияти чораи маҳдуд кардани озодӣ пешниҳод шудааст. Барои мисол, муаллифони ҷудогона ҳангоми ба харҷ додани талошу кӯшиш барои мушаххас намудани чораи маҳдуд кардани озодӣ, аз нигоҳи мо далелу фактҳои ба андозаи кофӣ боасосу мантиқӣ пешниҳод месозанд [356, с. 173]. Муайян намудани

мазмунӣ ҷазо дар ташаккули мафҳуми намуди ҷазои баррасишаванда яке аз нақшҳои асосиро мебозад. Ба ақидаи А.Е. Жалинский, “мазмунӣ ҳуқуқи ҷиноятии ҷазо якчанд ҷузъро дар бар мегирад ё бояд дар бар гирад, ки таносуби онҳо дар низомҳои ҳуқуқии миллии ҷиноятӣ гуногун аст, илова бар ин, ба таҷрибаи муқарраршуда вобастагии зиёд дорад” [54, с. 628]. Ҳамин тариқ, ҷорӣ кардан ва дуруст татбиқ намудани ин намуди ҷазо ба талаботи инсондӯстӣ ва адолат, инчунин ба меъёрҳои ҳуқуқи аврупоӣ наздик кардан мувофиқ аст, ки асоси тамоми ҳуқуқро ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ташкил медиҳад.

Хусусияти дохилии унсурҳои мазкур моҳияти ҷорӣ маҳдуд кардани озодиро ташкил медиҳад ва ин унсурҳо воситаи таъсиргузорино ба ҷазо табдил медиҳанд, ба тӯфайли унсурҳои мазкур ҷазо ба азобу азияти беҳуда аз як тараф табдил намеёбад ва аз тарафи дигар, он ба воситаи ҳавасмандсозӣ, барои мисол, воситаи истироҳат аз кор ҳам мубаддал намегардад.

Шакли муҳимтарини маҳдуд кардани озодӣ ба таври маҷбурӣ ҷудо кардани шахс аз ҷомеа мебошад [63, с. 125]. Чунин ақида вуҷуд дорад, ки ҷудошавӣ як роҳи нигоҳ доштани шахс дар ҷойи муайян дар сурати набудани иртиботи мустақим бо муҳити зист ва ҷомеа мебошад [80, с. 4]. Ҳамин тавр, ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ маҳдудияти ҳуқуқии доираи муайяни шахсон дар амалисозии мақсаду манфиатҳои худ бо мақсади пешгирии рафтори ғайриқонунӣ мебошад, ки тавассути маҷбуркунии давлат таъмин карда мешавад.

Дар баробари ин, ҳолати мазкур дар қолаби чунин шарҳу тафсир аз ҷониби ҳамаи мутахассисону олимони эътироф намегардад. Барои мисол, А.И. Санталов менависад, ки “шахси гунаҳкор оқибатҳои манфиеро аз сар мегузаронад” [125, с. 96]. Нуқтаи назари В.А. Никонов дар он хулоса мешавад, ки мувофиқи он бояд фақат дар бораи “маҳдудсозии ҳуқуқҳои субъективӣ шахс” сухан гуфт [100, с. 50]. Бинобар назари як қатор муаллифон, сухан бояд дар бораи маҳрумсозии шахси гунаҳкор аз

неъматҳои муайян ва натиҷатан ба ӯ расонидани азобу азиятҳои ногузир равад. Барои асоснок намудани нуқтаи назари худ доир ба моҳияти маҳдуд кардани озодии шахс, ба таври мухтасар мавриди баррасӣ додани мавзӯи мазмунӣ ҳазоро зарурӣ меҳисобем. Дар робита ба ин мавзӯ, дар адабиёти соҳавии ҳуқуқӣ муҳокимарониҳои гуногуни шахсӣ доир ба мазмун ва моҳияти ҳазо сурат гирифтааст. В.П. Марков чунин изҳори назарҳоро, асосан, ба ду гурӯҳи аслии ҳудо менамояд: “1) мазмунӣ ҳазо унсурҳои дорои хусусияти сазоӣ ва унсурҳои хосси ҳораҳои тарбиявиرو ба вуҷуд меоварад; 2) фақат сазо моҳияти ҳазо ба ҳисоб меравад” [356, с. 179].

Бояд зикр кард, ки айни замон дар КҶ ҚТ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ вуҷуд надорад. Дар КҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ки маҳдуд кардани озодӣ, яъне нигоҳ доштани маҳкумшуда дар муассисаҳои махсус бидуни ҳудо кардан аз ҷамъият дар шароити татбиқи назорат аз болои он ба муҳлати аз як то панҷ сол мебошад [1]. Аз мазмунӣ меъёри мазкур бармеояд, ки он ифодакунандаи мафҳуми ҳазои маҳдуд кардани озодӣ намебошад ва мазмунӣ онро низ пурратар ошкор намесозад. Ҳамзамон нигоҳ доштан дар муассисаҳои махсус, ки дар меъёр муқаррар шудааст, аллакай худ ифодакунандаи ҳудо кардани маҳкумшуда аз ҳома ба ҳисоб меравад ва моҳияти онро ҳамчун ҳазои бидуни ҳудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҳома аз байн мебарад. Бо ин назардошт, зарур мешуморем, ки дар қонунгузориҳои ҷинойтӣ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад. Пешниҳод менамоем, ки қ. 1 м. 54 КҶ ҚТ дар чунин шакл таҳрир карда шавад: “Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҳазои ҷинойтии бидуни ҳудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҳома, бо маҳдуд шудани ҳуқуқҳои маҳкумшуда ва иҷрои уҳдадориҳои иловагӣ бо адои ҳазо дар ҳоли истиқомати худ ифода карда мешавад”.

Мазмунӣ ҳазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ як қатор маҳдудиятҳоро ташкил медиҳад, ки нисбати маҳкумшуда таъин карда мешавад. Дар давоми муҳлат суд бо пешниҳоди нозироти иҷрои ҳазои

ҷиноятӣ метавонад маҳдудиятҳои қаблан барои маҳкумшуда муқарраршударо қисман бекор ё пурра намояд [176, с. 210]. Сифатҳои махсуси маҳдудиятҳои, ки қонун муқаррар кардааст, барои шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда ҳамчун воситаи ҷазо ва ҳам воситаи ислоҳӣ амал мекунамд [342, с. 177]. Мутобиқи шарҳе, ки дар луғати ҳуқуқӣ дода шудааст, маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун “ҷазои бо нигоҳ доштани шахс дар муассисаи ислоҳӣ” муайян мегардад, ки барои аввалин бор ё аз рӯйи беэҳтиётӣ ҷиноят содир менамояд. Аксари муаллифони ҳангоми додани шарҳу тафсир ба мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ ба матни меъёри Кодекси ҷиноятӣ такя мекунамд ва зимни ин тахмин мезанамд, ки моҳияти ҷиноятӣ-ҳуқуқии ҷазои мазкур аз он иборат аст, ки шахси қобили меҳнате, ки ҳангоми содиршавии ҳукми суд ба синни ҳаждаҳсолагӣ мерасад, ба муассисаи махсуси ислоҳие фиристода мешавад, ки он тавассути мақомоти марбутатаи иҷроии ҳукм бо мақсади ҷалби шахси мавриди назар ба иҷроии меҳнат дар шароити вуҷуд доштани назорат ва бе ҷудо нигоҳ доштан аз ҷомеа муайян мегардад. Аммо чунин маънидод ба мисли маънидоди қонунгузорӣ, фақат тарзу равиши адо гардидани чунин намуди ҷазоро инъикос менамояду бас.

Маҳдуд кардани озодӣ яке аз унсурҳои механизми ҳифзи ҳуқуқии ҷиноятӣ ва манфиатҳои муҳимтарини шахс, ҷомеа ва давлат мебошад. Ҳамзамон маҳдуд кардани озодӣ танҳо дар доираи муносибатҳои махсуси ҳуқуқие, ки ба институти ҷазо хоссанд, амалӣ карда мешавад. Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун унсури механизми ҳифзи ҳуқуқии ҷиноятӣ на танҳо ба таъмини арзишҳои иҷтимоии дар натиҷаи ҷиноят вайроншуда, балки ба таъмини мақоми махсуси шахсоне, ки ба ин намуди ҷазо гирифта гардидаанд, нигаронида шудааст [342, с. 177]. Ба тарзи дигар, ин маънои онро дорад, ки шахсро метавон дар бинои дигаре, ки он барои нигоҳдории муваққатии шахсоне, ки мавриди таҳқиқ қарор мегиранд, ҷойгир кард. Ба таври ғайриқонунӣ қарор додани шахс дар маҳал ё бинои муайян бо

мақсади ба ӯ расонидани азияту озор ҳам як навъ маҳдудсозии озодии шахс ба ҳисоб меравад.

И.Д. Ягофаров зикр мекунад, ки “мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ ба ду маъно фаҳмида мешавад. Якум, маҳдудият ин истисно аз маҷмуи умумии ҳуқуқу озодиҳои муайяни ҳуқуқҳои ба ӯ тааллуқдошта ё додашуда мебошад. Сониян, маҳдудият маҳдуд кардани доира ва (ё) мазмуни ҳуқуқу озодиҳои мушаххас бо роҳи муқаррар намудани маҳдуди фазоӣ, муҳлат, доираи шахсон ё вариантҳои муайяни рафтори шахсон мебошад” [334, с. 15].

Маҳдуд кардани озодӣ як намуди хеле мушаххаси ҷазо буда, аломатҳо ва хусусиятҳои худро дорад. Аломатҳои маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазо он хусусиятҳое мебошанд, ки намуди ҷазои мавриди назар дорад ва онро аз дигар намудҳои ҷазо тибқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ фарқ мекунад. Аломатҳо ва хусусиятҳои маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазо дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар шудаанд [286, с. 323]. Аломатҳо ва хусусиятҳои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ қисман дар қонунгузорӣ муқаррар шудаанд ва онҳо муайянкунандаи мазмуну моҳияти ҷазои мавриди назар ба ҳисоб мераванд.

Моҳияти маҳдуд кардани озодӣ дар номи ин намуди ҷазои ҷиноятӣ ифода меёбад. Агар аз он истифода шавад, шахс аз озодиаш маҳрум нест, балки озодиаш маҳдуд мешавад: аз маҳкумшуда талаб карда мешавад, ки ба маҳдудиятҳои сатҳи иҷтимоӣ ва рӯзгор тоб оварад [350, с. 34]. Маҳдудиятҳои мазкур ифодакунандаи хусусияту унсурҳои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ мебошанд, зеро маҳдуд кардани озодӣ намуди асосии ҷазои ҷиноятӣ буда, аз маҳдуд кардани маҷбурии ҳуқуқу озодиҳои конституционии шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор аст, тавассути нигоҳдори дар муассисаи ислоҳӣ иборат мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба аломатҳои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ фикру андешаҳо ва пешниҳодҳои мухталиф ба назар мерасад. Аз ҷумла И.В. Петрякова чунин аломатҳои маҳдуд кардани

озодиро ишора менамояд:

“1) аломати аввал ва асосӣ ин имконнопазирии мустақилона амалӣ намудани ҳуқуқи ҳаракат мебошад. Суд дар соатҳои муайяни рӯз рафтан ба ҷойҳои муайяншудаи ҷамъиятӣ, ташриф овардан ва дар чорабиниҳои фарҳангию фароғатӣ иштирок карданро манъ мекунад. Инчунин ба шахсоне, ки барои содир намудани ҷиноят ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, тарки маҳалли истиқомат ё будубоши худ дар вақти муайян, иваз кардани ҷойи истиқомат ё будубоши худ, тағйир додани ҷойи таҳсил ва кор ва ғайра манъ аст. Бояд ба назар гирифт, ки ҳама ҷойҳое, ки дар он ҷо будани маҳкумшуда манъ аст, бояд дар ҳудуди маҳалли таъиншуда бошад. Барои амалҳои дар боло зикршударо анҷом додан шахси маҳкумшуда бояд аз мақомоти дахлдор иҷозати махсус гирад;

2) маҳдуд кардани озодӣ ин уҳдадории маҳкумшуда ба нозироти корҳои ислоҳӣ, ки ба адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад, дар як моҳ аз як то чор маротиба барои бақайдгирӣ мебошад;

3) маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазо тарафи субъективии ба ҷавобгарӣ кашидани одамон мебошад. Ҳамин тариқ, тибқи меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ, хизматчиёни ҳарбӣ, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва шахсоне, ки дар қаламрави кишвар ҷойи истиқомати доимӣ надоранд, наметавонанд ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шаванд;

4) ҷавобгарӣ барои вайрон кардани шартҳои адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ яке аз аломатҳои ҷазои мавриди назар маҳсуб мешавад. Дар давраи адои маҳдуд кардани озодӣ суд бо пешниҳоди мақомоти махсуси давлатие, ки бевосита ба адои ҷазо аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад, ҳуқуқ дорад маҳдудиятҳои мавҷударо ба андозаи зарурӣ қисман бекор ё пурра намояд” [286, с. 324].

А.А. Медведев қайд намудааст, ки аломатҳои ҳуқуқии ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз инҳо иборат аст:

- “1) аз маҷбуркунӣ ба рафтори риояи қонун;
 - 2) амалӣ намудани таъсири пешгирикунанда ба шахсе, ки ҷиноят содир намуда, мақоми маҳкумшуда гирифтааст;
 - 3) маҳдудиятҳое, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст;
 - 4) уҳдадории ҳозир шудан ба мақоми махсуси давлатӣ, ки ба адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад, моҳе аз як то чор маротиба барои бақайдгирӣ;
 - 5) фардиқунонии доираи шахсоне, ки нисбат ба онҳо ин ҷазоро таъин кардан мумкин аст, муҳлати ҷазо, имконияти таъин кардани ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам намуди иловагӣ;
 - 6) назорат аз болои риояи маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд;
 - 7) иҷрои уҳдадориҳо;
 - 8) ҷавобгарӣ барои риоя накардани маҳдудиятҳо, иҷро накардани уҳдадорӣ, вайрон кардани тартиби адои ҷазо, вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки барои ин маҳкумшуда ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида шудааст” [267, с. 27].
- Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки муҳаққиқон аломатҳои ҷазои маҳдуд кардани озодиро вобаста ба маҳакҳои мухталиф пешниҳод кардаанд, ки дар маркази онҳо номгӯи маҳдудиятҳое қарор мегиранд, ки дар вақти таъини ҷазои маҳдуд кардани озодӣ татбиқ мегарданд.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ аломатҳои ҷазо ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: ибтидоӣ, ки то ба низоми ҷазо дохил шуданаш бояд ба андозаи муайяни таъсир хос бошад; ҳосилшуда, яъне аломатҳое, ки пас аз ворид шудан ба низоми ҷазо намудҳои муайяни ҷазо мегиранд. Гурӯҳи дуюми аломатҳо танҳо расмӣ аст: ҳар як намуди ҷазо бояд ба хусусиятҳое мувофиқат кунад, ки дар мафҳуми умумии ҷазо ифода карда шудаанд. Хусусиятҳои аввалиндараҷа инҳоро дар бар мегиранд: ҷазо бояд ба муқобили ҳуқуқи муайяни субъективии инсон равона карда шавад; ҷазо бояд шахсро аз ҳуқуқҳои субъективии ӯ маҳрум нагардонад, маҳдуд кунад;

он бояд тақсимшаванда бошад; имконияти барқарор намудани ҳуқуқи шахс ва принципи адолатро таъмин намояд. Таҳлили ин хусусиятҳо барои мавҷудияти онҳо дар модели русии маҳдуд кардани озодӣ ба ҳулосае оварда мерасонад, ки он ба принципи адолат мувофиқ нест. Ҳама гуна ҷазое, ки нисбати шахси ҷиноятсодиркарда татбиқ мегардад, бояд ба хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷиноят, ба ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад. Дар баробари ин, хусусияти маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки ба ин намуди ҷазо хос аст, нисбат ба дигар намудҳои ҷазо: қорҳои ислоҳӣ, қорҳои ҳатмӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва ҳатто қарима хеле сабуктар аст.

Ба андешаи С.В. Бойко, чунин аломатҳоро қайд кардан мумкин аст: “бо роҳи маҳдуд кардани алоқаи маҳкумшуда бо олами беруна (қисман ҷудо кардани маҳкумшуда аз муҳити пештараи иҷтимоиаш), ки бо роҳи фиристодани ӯ ба муассисаи ислоҳӣ амалӣ карда мешавад; ба маҳкумшуда татбиқ намудани қоидаҳое, ки дар маҷмуъ режимро ташкил медиҳанд; маҳдудияти озодии ҳаракат ва интихоби ҷойи истиқомати маҳкумшуда; мавҷудияти чунин оқибати ҳуқуқӣ, ба монанди доғи судӣ, ки худ аз худ маҳдудкунии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсро ҳатто пас аз адои ҷазо нигоҳ медорад” [342, с. 177].

Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ дорои аломатҳои гуногуни моддӣ мебошад:

- 1) ба қор ҷалб намудани маҳкумшуда бо назардошти хоҳиши ӯ ва дар баъзе маврид ба назар нагирифтани хоҳиш;
- 2) маҷмуи маҳдудиятҳои меҳнатӣ ва дигар маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ;
- 3) ҷойгиршавии маркази ислоҳӣ;
- 4) муҳлати адои маҳдуд кардани озодӣ;
- 5) татбиқи ҳатмии чораҳои тарбиявӣ нисбати маҳкумшуда аз ҷониби мақомоти давлатӣ;
- 6) ба вучуд омадан ва нигоҳ доштани доғи судӣ дар давоми як сол аз

рӯзи баровардани ҳукми судӣ.

Дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳамчунин аломатҳои асосии ҷудо нигоҳ доштан (изолятсия) ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ муайян гардидаанд, ки метавон маҳдудиятҳои зеринро ба онҳо дохил намуд:

- 1) ҳуқуқи ба таври озод анҷом додани ҳаракати ҷисмонӣ;
- 2) ҳуқуқи интиҳоби ҷойи зист;
- 3) ҳуқуқи интиҳоби навъ ва соҳаи фаъолияти меҳнатӣ;
- 4) ҳуқуқи интиҳоби равиши зиндагии шахсӣ (фардӣ). Ба ин далел, аз лиҳози ҳуқуқӣ шахс замоне аз ҷомеа ҷудо нигоҳ дошта намешавад, ки ҳеҷ як аз унсурҳои зикршуда ба мақоми конституционӣ-ҳуқуқии вай таъсир намегузоранд. Таъсири ҳатто яке аз ин унсурҳо ва ё маҷмӯе аз чунин унсурҳо ба маънои шуруи ҷудо нигоҳ доштани шахс (изолятсия) ва дараҷаи муайяни он фаҳмида мешавад [356, с. 185].

Дар ниҳоят, чунин аломатҳои махсуси ҷазои маҳдуд кардани озодиро қайд кардан ба маврид аст:

1) Набудани ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа. Муносибати шахсро бо муҳити атрофе, ки қаблан ўро ихота карда буд, маҳдуд кардан ғайриимкон аст, аммо дар айни замон ба ў озодии ҳаракати ҷисмонӣ фароҳам оварда намешавад. Набудани озодии ҳаракати ҷисмонӣ қисми асосии мафҳуми «ҷудо нигоҳ доштан»-и фард мебошад.

2) Имконияти адои ҷазо дар маҳалли истиқоматии маҳкумшуда. Ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар хона, дар муҳити иҷтимоии шинос адо карда мешавад ва аз ҷомеа дур карда намешавад [339, с. 41].

3) Ба зиммаи маҳкумшуда гузоштани уҳдадориҳои иловагӣ. Дар ин бобат Р.В. Комбаров пешниҳод мекунад, ки уҳдадориҳои шахсӣ ба маҳдуд кардани озодии маҳкумшуда ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) бо қарори суд муқарраршуда б) аз шарту тартиби адои ҷазо бамиёноянда [351, с. 19].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлилу омӯзиши масъалаи мафҳум ва аломатҳои маҳдуд кардани озодӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Маҳдуд кардани озодии шахс яке аз намудҳои асосии ҷазои ҷиноятист, ки он аз маҳдуд сохтани ҳуқуқ ва озодиҳои шахси гунаҳкор дар содир намудани ҷиноят тавассути нигоҳ доштани ӯ дар муассисаи ислоҳӣ иборат мебошад.

2. Дар айни замон дар КҶ ҚТ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ вучуд надорад. Аз мазмуни меъёри Кодекси ҷиноятӣ бармеояд, ки он ифодакунандаи мафҳуми ҷазои маҳдуд кардани озодӣ намебошад ва мазмуни онро низ пурратар ошкор намесозад. Ҳамзамон бояд гуфт, ки нигоҳ доштан дар муассисаҳои махсус, ки дар меъёр муқаррар шудааст, аллакай худ ифодакунандаи ҷудо кардани маҳкумшуда аз ҷомеа ба ҳисоб меравад ва моҳияти онро ҳамчун ҷазои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа аз байн мебарад. Бо ин назардошт, мо зарур мешуморем, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад. Пешниҳод менамоем, ки қ. 1 м. 54 КҶ ҚТ дар чунин шакл таҳрир карда шавад: «Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа, бо маҳдуд шудани ҳуқуқҳои маҳкумшуда ва иҷрои уҳдадориҳои иловагӣ бо адои ҷазо дар ҷойи истиқомати худ ифода карда мешавад».

3. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ аломатҳои ҷазо ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: ибтидоӣ, ки то ба низоми ҷазо дохил шуданаш бояд ба андозаи муайяни таъсир хос бошад; ҳосилшуда, яъне аломатҳое, ки пас аз ворид шудан ба низоми ҷазо намудҳои муайяни ҷазо мегиранд. Гурӯҳи дуюми аломатҳо танҳо расмӣ аст: ҳар як намуди ҷазо бояд ба хусусиятҳои мувофиқат кунад, ки дар мафҳуми умумии ҷазо ифода карда шудаанд. Хусусиятҳои аввалиндараҷа инҳоро дар бар мегиранд: ҷазо бояд ба муқобили ҳуқуқи муайяни субъективии инсон равона карда шавад; ҷазо бояд шахсро аз ҳуқуқҳои субъективии ӯ маҳрум нагардонад, маҳдуд кунад; он бояд тақсимшаванда бошад; имконияти барқарор намудани ҳуқуқи шахс ва принципи адолатро таъмин намояд. Таҳлили ин хусусиятҳо барои

мавҷудияти онҳо дар модели русии маҳдуд кардани озодӣ ба хулосае оварда мерасонад, ки он ба принципи адолат мувофиқ нест. Ҳама гуна ҷазое, ки нисбати шахси ҷиноятсодиркарда татбиқ мегардад, бояд ба хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷиноят, ба ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад. Дар баробари ин, хусусияти маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки ба ин намуди ҷазо хос аст, нисбат ба дигар намудҳои ҷазо: корҳои ислоҳӣ, корҳои ҷатмӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ва ҳатто ҷарима хеле сабуктар аст.

БОБИ Ш. ТАЪИНИ ҶАЗОҲОИ АСОСИЕ, КИ БО ҶУДО НИГОҲ ДОШТАНИ МАҲКУМШУДА АЗ ҶОМЕА ВОБАСТА НАМЕБОШАНД

3.1. Таъини ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ

Солимигардонии иҷтимоиву иқтисодӣ, ҳамчунин беҳбудбахшии фазои маънавию ахлоқии ҷомеа дар кори мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ ва низ иқдоми пешгирикунандаи содиршавии ҷиноят бояд аз аҳаммият ва таваҷҷуҳи таъинкунанда дар ин самт бархӯрдор бошанд.

Дар шароити шаклирии ҷомеаи демократӣ ва давлати ҳуқуқбунёд дар кишвар риояи принципи дар авлавият қарор доштани ҳифзи озодӣ ва ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ расидан ба ду мақсади аз ҷиҳати мазмун аз ҳамдигар мухталифро тақозо менамояд: истифода ва бақоргирии ҷазоҳои нисбатан саҳттар нисбат ба шахсони гунаҳгор дар содир намудани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин ва гуманизатсияи раванди таъин ва иҷрои ҷазо нисбат ба шахсоне, ки аз лиҳози иҷтимоӣ хавфи ҷиддӣ дар ҷомеа ба ҳисоб намераванд ва ислоҳу тарбияи онҳо бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият имконпазир аст.

Судҳо ҳангоми таъин намудани ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ мавқеи собиту муайян ишғол менамоянд. Бо таҳлили натиҷаҳои бадастомадаи вобаста ба истифода гардидани ҷазои корҳои ҳатмӣ, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки намуди ҷазои мазкур аз тарафи судҳои ноҳияҳои Тоҷикистон нисбатан кам таъин карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар соли 2004 танҳо 0,3%, соли 2005 – 0,5%; соли 2006 – 0,9%; соли 2007 – 1%; соли 2008 – 1,5%; соли 2009 – 1%; соли 2010 – 0,9% шумораи умумии маҳкумшудагон ба ин намуди ҷазо маҳкум шудаанд [336, с. 96]. То соли 2010 корҳои ҳатмӣ ба сифати ҷазо дар 34 санксиаи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, ки хусусан барои ҷинояти начандон вазнин ҷавобгариро муқаррар менамояд. Айни замон дар КҶ ҚТ аз шумораи 302 моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ дар 29 моддаи он 30 санксиаи ҷазои корҳои ҳатмӣ пешбинӣ шудааст, ки 10%-ро ташкил медиҳад.

**Ҷадвали 3.1. Корҳои ҳатмие, ки дар санксияҳои Қисми махсуси Кодекси
ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд**

Намудҳои ҷиноят	Қисми махсус	
	Моддаҳое, ки дар он корҳои ҳатмӣ пешбинӣ гардидаанд	Шумораи санксияҳои корҳои ҳатмие, ки дар бобҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ
Ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ	м.м. 112, 113, 115, 116, 119, 127, 128, 129 КҶ ҚТ	8
Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият	м. 134 КҶ ҚТ	1
Ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ	-	-
Ҷиноятҳо ба муқобили ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд	м.м. 114, 146, 177, 178 КҶ ҚТ	4
Ҷиноятҳо ба муқобили оила ва ноболиғон	м.м. 177, 178 КҶ ҚТ	2
Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ	м.м. 195, қ.4., 196, қ.4 КҶ ҚТ КҶ ҚТ	2
Ҷиноятҳо ба муқобили саломатии аҳоли	-	-
Ҷиноятҳо ба муқобили бехатарии ҳаракат ва истифодаи воситаи нақлиёт	-	-
Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист	м.м. 226, қ.1., 236, қ.1 КҶ ҚТ	2
Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ	м. 237(1) КҶ ҚТ	1
Ҷиноятҳо ба муқобили моликият	-	-
Ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ	-	-

Қинойтқо ба муқобили амнияти иттилоотӣ	-	-
Қинойтқо ба муқобили асосҳои сохти конститутсионӣ ва амнияти давлат	-	-
Қинойтқо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ	м. 322, қ.1 КҚ ҚТ	1
Қинойтқо ба муқобили тартиби идоракунии	м.м. 330, 339, 341, 343 КҚ ҚТ	4
Қинойтқо ба муқобили адолати судӣ	м.м. 352, қ.1, 352, қ.2, 353, 355, 359 КҚ ҚТ	5
Қинойтқо ба муқобили хизмати ҳарбӣ	-	-
Қинойтқо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният	-	-
Ҳамагӣ	29	30

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1].

Мавриди зикр аст, ки масъалаи ба таъхир андохтани адои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ ҳал нашудааст. Ба андешаи А.А. Абдурашидзода, “аз низоми ҷазо хориҷ кардани корҳои ҳатмӣ бамаврид аст, зеро ба назар мерасад, ки корҳои ҳатмӣ дар таҷрибаи судӣ татбиқи амалии худро пайдо намекунад” [336, с. 97].

Сарфи назар аз талошу кӯшишҳои баҳарҷодошуда дар самти анҷоми ислоҳоти батанзимдарории низоми иҷроии ҷазо ва таъини ҷазо, Тоҷикистон дар ҳоли ҳозир аз ҷиҳати миқдори шахсон аз озодӣ маҳрумшуда дар муқоиса ба кишварҳои дигари Аврупо мутаносибан чанд баробар нишондодҳои бештарро доро мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар давраи 6 соли охир, яъне аз соли 2019 то соли 2024 теъдоди аҳолии ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда дар Тоҷикистон ба нуқтаи ҳассоси худ расидааст: танҳо тайи ин давра лозим ба зикр аст, ки дар кишвар дар асоси 62502 ҳукми судӣ ба 63842 нафар ҷазои қинойтӣ таъин гардидааст, ки аз ин шумора 23984 ҳукми онро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Агар ба таври дигар бигӯем, яъне ба 38,37%-и шахсон ҷазои

маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест. Тақрибан аз се як ҳиссаи ҳукмҳои судиро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Аз ҳукмҳои баровардашудаи 6 соли охир (2019-2024) қорҳои ҳатмӣ 3986 парвандаро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳукмҳои дар умум баровардашуда 6,37%-ро ташкил менамояд. Ҷадвали дар зер овардашуда таҷрибаи судии ҷазои қорҳои ҳатмиро нишон медиҳад:

**Ҷадвали 3.2. Амалияи таъини ҷазои қорҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2019-2024**

	Номгуӣи парвандаҳои ҷинояти	Солҳо						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024*	2024/2019, бо%
	Ҳамагӣ, парвандаҳои баррасигардида (адад)	10719	9749	10942	10972	11347	8776	-18,12
	Қорҳои ҳатмӣ (адад)	586	673	585	812	757	573	-2,21
	Нисбат ба умум, бо %	5,46	6,90	5,34	7,40	6,67	6,52	1,06%

**Рақамҳо аз ҳисоботи нухмоҳии соли 2024 гирифта шудаанд.*

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Тавре рақамҳои ҷадвали боло нишон медиҳанд, сол аз сол ҳиссаи ин намуни ҷазо дар таркиби ҳамагӣ парвандаҳои баррасигардида тамоюли пасту баландшавӣ дорад. Масалан, шумораи ҷазоҳои таъиншуда дар соли 2019 586 адад (ё 5,46%), соли 2020 673 адад (ё 6,90%), соли 2021 585 адад (ё 5,34%), соли 2022 812 адад (ё 7,40%), соли 2023 757 адад (ё 6,67%) ва нух моҳи соли 2024 573 адад (ё 6,52%-и ҳама парвандаҳои баррасигардидаро ташкил медиҳад, ки дар 6 соли таҳлилшаванда аз ҷиҳати афзоиши ададӣ -2,21% коҳиш ёфтааст, вале ин нишондиҳанда аз ҷиҳати ҳиссаи фоизӣ баръакс, ба андозаи 1,06% тамоюли болоравӣ дорад. Ин ба он маъност, ки агарчи дар таркиби умумии парвандаҳо

шумораи парвандаҳо коҳиш ёфта бошанд ҳам, вале то ҳол фоизнокии бештар ба ин намуди ҷазо рост меояд.

Бояд ёдовар шуд, ки таъини ҷазои корҳои ҷатмӣ ҳанӯз ҳам назар ба ҷазоҳои дигар хеле ҳам кам мебошад. Аз як тараф, сабаби кам таъин шудани ин намуди ҷазо аз соли 2004 ба КҶ ҚТ дохил шудани он бошад, аз тарафи дигар, боз масъалаҳои зиёде ҷой доранд, ки ба иҷрову адои самараноки ин намуди ҷазо монеъ мешаванд. Ҳукмҳои судӣ нишон медиҳанд, ки ҳангоми таъини ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ аз ҷониби судҳо баъзе хатоҳо роҳ дода мешавад. Аз ҷумла дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалололiddини Балхӣи вилояти Хатлон аз санаи 22.09.2015 нисбати шаҳрванд Ш. мутобиқи моддаи 244 қисми 2 банди “в” КҶ ҚТ гунаҳгор дониста шуда, мутобиқи моддаи 87 қисмҳои 4, 6 ва моддаи 63 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ ба муҳлати 80 соат бо давомнокии на зиёда аз ду соат дар як рӯз таъин гардидааст [384]. Аз ҳукм бармеояд, ки шаҳрванд Ш. соли таваллудаш 1999 буда, дар синфи 11 таҳсил менамояд. Аммо соли 2015 шаҳрванд дар синни 16-солагӣ қарор дошт, ки вай наметавонист дар синфи 11 таҳсил намояд. Дар синфи 11, аслан, шахсони 17-18-сола таҳсил менамоянд. Суд давомнокии ҷазоро на зиёда аз ду соат дар як рӯз нодуруст татбиқ намудааст, зеро мутобиқи моддаи 87 қисми 4 КҶ ҚТ ба ноболиғони аз 16 то 18-сола давомнокии кор на зиёда аз се соатро ташkil медиҳад.

Ҳамин масъала дар ҳукми дигар дуруст нишон дода шудааст. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалололiddини Балхӣи вилояти Хатлон аз санаи 14.02.2023 нисбати шаҳрванд С. мутобиқи м. 244 қ. 2 бандҳои “б, в” КҶ ҚТ, гунаҳгор дониста шуда, мутобиқи м. 87 ва м. 63 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ ба муҳлати 100 соат бо давомнокии на зиёда аз се соат дар як рӯз таъин гардидааст [386]. Аз ҳукм бармеояд, ки шаҳрванд соли таваллудаш 2005 буда, дар соли 2023 дар синни 18-солагӣ қарор дорад. Бинобар ин, давомнокии вақти корро на зиёда аз се соат дуруст таъин кардааст.

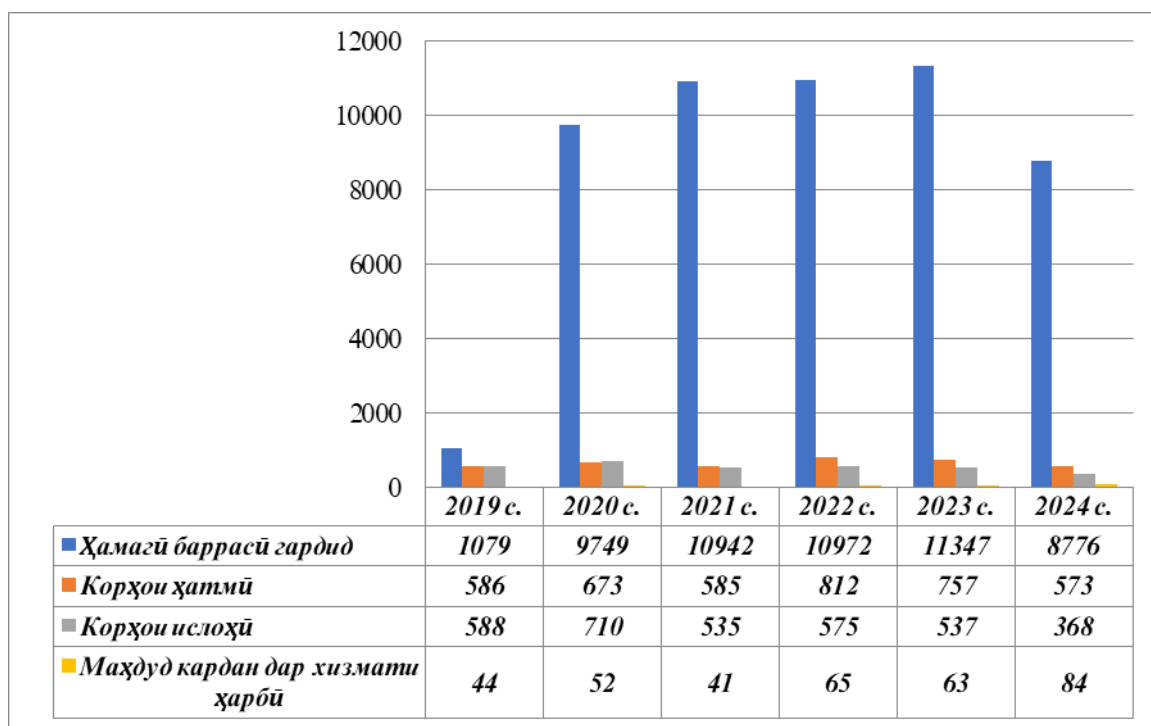
Ҳамзамон дар масъалаҳои зикршуда баҳси дигар ин аст, ки ҷинояти дуздӣ аз ҷониби ноболиғон бисёр содир мегардад, вале дар санксияи м. 244 КҶ ҚТ ҷазоҳое

нишон дода шудааст, ки барои ноболиғон татбиқ карда намешаванд. Ҳангоми таҳияи санксияи мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ ноболиғон барои ҷинояти дуздӣ ба инобат гирифта нашудааст. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки дар санксияи м. 244 КҶ ҚТ ҷазоҳое ба монанди корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ муқаррар карда шаванд.

Масъалаи дигар ин аст, ки судҳо дар баъзе ҳукмҳо лаҳзаи мавриди амал қарор гирифтани ҳукмро нишон надодаанд. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон аз санаи 03.05.2023 нисбати шаҳрванд Р. мутобиқи қ. 1 м. 234 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ ба муҳлати 160 соат бо давомнокии на зиёда аз чор соат дар як рӯз таъин гардидааст. Аммо дар ҳукм нишон дода нашудааст, ки иҷрои ҳукм аз кадом лаҳза оғоз мегардад. Чунин ҳолат дар дигар ҳукмҳо низ ба назар мерасад. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон аз санаи 03.05.2023 нисбати шаҳрванд Б. мутобиқи қ. 1. м. 234 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ ба муҳлати 160 соат бо давомнокии на зиёда аз чор соат дар як рӯз таъин гардидааст. Дар ҳукми мазкур низ лаҳзаи оғози иҷрои ҳукм нишон дода нашудааст. Мутобиқи қ. 2 м. 29¹ КИҶ ҚТ маҳкумшуда бояд дар муҳлати на дертар аз 15 рӯз ба нозироти корҳои ислоҳӣ ҳозир шавад. Аммо дар КҶ ҚТ ва ҳукмҳо масъалаи муайян кардани навъи кор ба мақомоти иҷроияи маҳалли ҳокимияти давлатӣ вогузор шудааст. Пас маълум мегардад, ки ҳозир шудани маҳкумшуда ба нозирот ҳанӯз маънои оғози ҷазоро надорад, зеро маҳкумшуда ба кор шуруъ накардааст. Бинобар ин, дар ҳукм масъалаи оғози муҳлати адои ҷазо бояд нишон дода шавад. Масъалаи мазкур дар ҳукми судии дигар чунин ҳал шудааст: дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон аз санаи 22.09.2015 нисбати шаҳрванд Ш. мутобиқи м. 244 қ. 2 б. “в” КҶ ҚТ, гунаҳгор дониста шуда, мутобиқи м. 87 қ.қ. 4, 6 ва м. 63 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди корҳои ҷатмӣ ба муҳлати 80 соат бо давомнокии на зиёда аз ду соат дар як рӯз таъин гардидааст [384]. Дар ҳукм зикр гардидааст, ки муҳлати адои ҷазо нисбати ноболиғ Ш. аз рӯзи ба чунин корҳо ҷалб кардани ӯ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ғайр аз ин, масъалаи баланд бардоштани самаранокии корҳои ҳатмӣ ва васеъ намудани асосҳои татбиқ намудани он низ ҳалли худро талаб менамояд. Чунин вазъият ба ин далел ба вуҷуд омадааст, ки аз рӯйи санксияҳои вобаста ба меъёрҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд ба ҷиноятҳои категорияи начандон вазнин ва дараҷаи миёна бартарият доштанд. Ҳамчунин дар ин замина яксон ва якранг будани таҷрибаи амалии судҳо доир ба таъини намудҳои мушаххаси ҷазоҳои татбиқшаванда таъсиргузор будааст. Маҳз ба ин далел амалисозии сиёсати ҷиноятӣ муосир тавассути давлат зарурати роҳандозӣ ва истифодаи васеи намудҳои ҷазоҳои нав дар амалия ва таҷрибаи равандҳои ҳуқуқтатбиқкуниро, ки иҷроӣ онҳо бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста нест, ба миён гузошт. Яке аз чунин ҷазоҳо, ки он дар муқобили ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ қарор дорад, ҷазои корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба ҳисоб меравад.

Диаграммаи 3.1. Амалияи таъини ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ар солҳои 2019-2024

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Ҷазои корҳои ҳатмӣ ба сифати яке аз намудҳои ҷазо тавассути қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба КҶ ҚТ аз 17-уми майи соли 2004 мавриди истифода қарор гирифт. Бо мақсади хориҷ намудани ҷазои ҳабс ва васеъ намудани доираи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, инчунин бо мақсади татбиқи сиёсати давлат оид ба инсонпарварона кардани қонуни ҷиноятӣ ба КҶ ҚТ моддаи 48 (1) бо номи «корҳои ҳатмӣ» ворид карда шуда, бо ин қонуни ҷиноятӣ ҳамқадами шароити иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодии кишвар гардонида шуд.

Дар баробари ин, натиҷаҳои таҳқиқ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки таъини ҷазои мазкур аз тарафи мақомоти судӣ дар ҚТ густариши назаррас надорад. Маҳз ин нукта ба мубрам будани мавзуи мавриди назар ва зарурати анҷоми таҳқиқу омӯзиши махсуси ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеа ишора мекунад.

Ҳамчунин мубрам будани мавзуи таҳқиқ дар он зоҳир меёбад, ки бар асоси Қонуни ҚТ аз 2.01.2018 № 1472 ба моддаи 48(1) КҶ ҚТ тағйироту иловаҳо ворид карда шуда, мафҳуми он дар таҳрири зерин муқаррар карда шуд: “Корҳои ҳатмӣ аз ҷониби маҳкумшуда берун аз вақти корҳои асосӣ ё аз таълим ба таври бемузд иҷро намудани корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ мебошад, ки намудҳои онҳоро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот муайян менамояд” [1].

Бояд гуфт, ки аксарияти олимони ҳуқуқи ҷиноятӣ чунин фикр баён мекунанд, ки нисбат ба ноболиғони маҳкумшуда истифодаи корҳои ҳатмӣ бештар барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо мусоидат менамояд, зеро аз сабаби хусусиятҳои синну сол, ноболиғон ба таъсири ислоҳӣ бештар ниёз доранд ва нисбат ба калонсолон дар адои ҷазо душворӣ мекашанд, бинобар ин, чораҳои саҳттар ба мисли ҷарима ба мақсадҳои ҷазо мувофиқ нестанд, зеро аксар вақт ҷарима иҷро намегардад [335, с. 108].

Чунин асосҳо низ ҳангоми муайян намудани давомнокии корҳои ҳатмӣ ба инобат гирифта шудааст. Аз ҳамин сабаб ин муҳлат набояд давомнок бошад ва ҳама вақт берун аз корҳои асосӣ ё таълимо ишғол намояд.

Нисбати маҳкумшудагон, ки аз адои ҷазои корҳои ислоҳӣ оид ба иваз намудани ҷазои корҳои ҳатмӣ бо дигар намуди ҷазо тибқи талаботи қ. 5 м. 48(1) КҶ ҚТ ба суд пешниҳод мефиристад.

Ба назари мо, чунин қоидаи иваз намудани корҳои ҳатмӣ, ки дар қ. 5 м. 48(1) КҶ ҚТ муқаррар шудааст, на он қадар ҳам мантиқӣ ва асоснок ҳисобида мешавад, зеро аз як тараф маҳдуд кардани озодӣ то бунёди ҷойҳои махсуси иҷрои он дар амалия иҷро намешавад. Танҳо ҳангоми ашаддӣ саркашӣ кардан аз корҳои ҳатмӣ барои ивазнамӯй корҳои ислоҳӣ боқӣ мемонад. Аммо иваз намудани корҳои ҳатмӣ бо корҳои ислоҳӣ чандон асоснок нест, чунки шахс аз кор саркашӣ мекунад ва суд корро боз ба кор иваз мекунад. Бинобар ин, мо чунин пешниҳод менамоем, ки дар ҳолатҳое, ки шахс ашаддӣ аз адои корҳои ҳатмӣ саркашӣ менамояд, бояд бо ҷарима ё маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шавад.

Ҷадвали 3.3. Шумораи шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2024 маҳкум шудаанд

Солҳо	Шумораи маҳкумшудагон (нафар)		Таносуби ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда нисбат ба шумораи умумии маҳкумшудагон, бо %
	Ҳамаи маҳкумшудагон	Ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда	
2019	10384	586	5,64
2020	10458	673	6,43
2021	10349	585	5,65
2022	11091	812	7,32
2023	12044	757	6,28
2024	9516	573	6,02
Ҳамагӣ	63842	3986	-
Таносуб дар соли 2024/2019, бо %	-8,35	-2,21	0,38

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Тавре аз рақамҳои ҷадвали 3 маълум мегардад, дар ҷумҳурии шумораи шахсони ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда дар парвандаҳои дар маҷмӯъ баррасигардида сол аз сол тамоюли тағйирёбанда дорад. Шумораи шахсони маҳкумшуда дар 6 соли охир (2019-2024) дар кишвар 63842 нафарро ташкил медиҳад, ки дар соли 2024 шумораи онҳо нисбат ба соли 2019 ба миқдори - 868 нафар ва ё ба андозаи -8,35% коҳиш ёфтааст. Дар ин давра шумораи нафарони ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда 3986 нафар буда, дар соли 2024 нисбат ба соли 2019 шумораи онҳо -13 нафар ва ё -2,21% кам гардидааст.

Таносуби шахсони ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда дар қиёс ба шумораи умумии маҳкумшудагон дар давраи таҳлилии солҳои 2019-2024 гуногун буда, дар сатҳи $\pm 2\%$ тамоюли каму зиёдшавӣ дорад. Шумораи шахсони ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда дар давраи таҳлилшаванда нисбат ба парвандаҳои дар маҷмӯъ баррасигардида дар соли 2019 андозаи 5,64%, 2020 6,43%, 2021 5,65%, 2022 7,32%, 2023 6,28% ва 2024 6,02%-ро ташкил медиҳанд. Ин нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар давраи таҳлилӣ шахсони ба корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда дар кишвар ба ҳисоби миёна ҳамасола 6,22%-и шумораи маҳкумшудаҳоро ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки намудҳои ҷазоҳои монанд ба ҷазои корҳои ҳатмӣ муддати тулонист, ки дар бисёр кишварҳои хориҷӣ вуҷуд доранд ва мавриди истифода қарор мегиранд. Қабл аз инқилоб дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ ҷазои вобаста ба корҳои ҳатмӣ вуҷуд дошт. Танзими ҳуқуқи ҷиноятии институти корҳои ҳатмӣ баъдан аз қонунгузориҳои Олмон ва Фаронса гирифта шуд. Дар асри XIX ниҳоди мазкур дар қонунгузории Швейтсария, Фаронса ва Италия вуҷуд дошт ва амал менамуд.

Барои муайян намудани иҷрои корҳои ғоиданоки ҷамъиятии бемузд дар қонунгузории кишварҳои собиқ сотсиалистӣ ба ҷойи истилоҳи “корҳои ҳатмӣ” аз истилоҳи дигар “корҳои ҷамъиятӣ” истифода мешавад [152, с. 345].

Корҳои ҳатмӣ яке аз намудҳои ҷазои асосие мебошад, ки нисбат ба шахсони дорои қобилияти меҳнатӣ таъин мегардад. Хусусияти ин намуди

ҷазо аз он иборат аст, ки бемузд мебошад ва он берун аз вақти корҳои асосӣ ё аз таълим ҳамчун кори ҷисмонии аз ҷиҳати иҷтимоӣ муфид ва зарур дар маҳалли сукувати шахси маҳкумшуда зери назорати мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар муддати замони аз ҷониби суд муайянгардида иҷро карда мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки дар бисёре аз мавридҳо дар адабиёти ҳуқуқӣ муаллифон ҳангоми омӯзишу таҳқиқи масъала фақат ба унсурҳои алоҳидаи ҷазо ишора мекунанд. Барои мисол, Б.В. Здравмислов ба ин назар буд, ки “аломати ҷазои мазкур дар навбати аввал ҳатмӣ будани иҷроӣ корҳо, яъне маҷбурӣ будани иҷроӣ чунин корҳо мебошад. Дуюм, чунин корҳо ба таври бемузд иҷро карда мешаванд, яъне шахси маҳкумшуда дар ивази иҷроӣ корҳои ҳатмӣ ҳеҷ гуна музду маоши муайян дарёфт намекунад. Хусусияти сеюми ин корҳо дар он зоҳир мегардад, ки корҳои ҳатмӣ дар вақти ҷудо аз замони иҷроӣ шуғли асосӣ (беғоҳ ва ё дар рӯзҳои ғайрикорӣ ба истиснои рӯзҳои ид) дар маҳалли зисти шахси маҳкумшуда иҷро карда мешаванд” [152, с. 345].

Ҷанбаи миқдории мазмун ва моҳияти ҷазои корҳои ҳатмиро муаллиф аз нигоҳи ҳаҷм ва дараҷаи маҳдудияти ҳуқуқӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Бинобар тасдиқи К.Н. Тараленко, “ҳаҷми маҳдудияти ҳуқуқии вобаста ба ҷазои корҳои ҳатмӣ ба давомнокӣ, дараҷаи маҳдудсозии ҳуқуқӣ тавассути ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ вобаста аст ва он аввалан дар шиддатнокии кори ҳаррӯзае, ки шахси маҳкумшуда ба иҷроӣ он ҷалб мегардад, ҳамчунин намуду вазнинии корҳои ҳатмии муайяншуда инъикос меёбад” [313, с. 68].

Ҳамчунин наметавон нодида гирифт, ки як зумра олимону муаллифон ҳангоми баррасии корҳои ҳатмӣ, мазмуну моҳияти онҳоро ба таври ҳаматарафа таҳқиқу баррасӣ наменамоянд ва бархилофи ин онҳо, маъмулан, ба иқтибос аз қонунгузории ҷиноятӣ маҳдуд мегарданд. Онҳо, асосан, ба аломатҳо ва хусусиятҳои ҷазои мавриди назар таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд ва дар ин миён ба таври махсус унсурҳои сазоиро, ки мазмун ва

моҳияти ҷазои мавриди назарро ташаккул медиҳанд, таҳлилу баррасӣ намекунанд [123, с. 433].

Пеш аз ҳама, ҷазо дар корҳои ҳатмӣ мисли дигар ҷазоҳои ҷиноятӣ дар амалия маҳкум намудани шахси маҳкумшуда аз номи давлат инъикоси худро меёбад. Дар зимн, ҳуди амали маҳкумӣ метавонад шахсони маҳкумшударо дучори ҳолати руҳиву равонии ғаму андӯх, ноумедӣ, пушаймонӣ, азоби вичдон, надомат ва ғайра гардонад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ як қатор муаллифоне, ки ба таҳқиқи баррасии мазмун ва моҳияти ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ машғул мебошанд, изҳори назари баҳсбарангезу номуайян мекунанд.

Ҳамин тавр, бархе аз муаллифон зимни таҳқиқи баррасии ҷазои ҷиноятӣ мавриди назар пешниҳод мекунанд, ки ҳукми суд на танҳо ба маълумоти коллективе, ки дар он шахси маҳкумшуда адои ҷазо мекунад, балки ба иттилои раҳбарият ва дӯстону касоне, ки бо шахси маҳкумшуда кор ва таҳсил мекунанд, расонида шавад [20, с. 37]. Дар чунин ҳолат мазмун ва моҳияти ҷазоии корҳои ҳатмӣ ба таври назаррас афзоиш меёбад. Вале дар ин миён набояд фаромӯш сохт, ки расонидани маълумот дар бораи ҳукми суд ба самъи коллектив метавонад ба маҳкумшуда ба таври ҷиддӣ таъсири манфӣ гузорад.

Сарфи назар аз ин, бо мақсади истифодаи нисбатан муассири ҷазои ҷиноятӣ дар намуди кори ҳатмӣ бояд ба назару пешниҳоди як қатор муаллифон дар бораи зарурати расонидани хабари ҳукми суд ба маълумоти раҳбарияти муассисае, ки шахси маҳкумшуда дар он машғули меҳнат ва ё таҳсил аст, розӣ шуд. Набояд ба андешаи он гурӯҳи муаллифоне розӣ шуд, ки бар асоси назари онҳо доштани доғи судӣ яке аз унсурҳои сазоии корҳои ҳатмӣ ба ҳисоб меравад. М.П. Журавлев ба таври барҳақ қайд менамояд, ки “доғи судӣ ҷузъи мазмун ва моҳияти ҷазоро ташкил намедиҳад ва он фақат натиҷаи ҳуқуқии ба кор бурда шудани ҷазо ба ҳисоб меравад” [157, с. 264]. Зимни таҳлилу баррасии корҳои ҳатмӣ, лозим ба зикр аст, ки маҳрум,

махдуд намудани ҳуқуқ, манфиатҳо ва вазифаҳои қонунии шахси маҳкумшуда, ки таркиби ҷазои мавриди назарро ташкил медиҳанд, на фақат дар меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ, балки дар қонунгузории иҷроии ҷазои ҷиноятӣ ва ҳамчунин санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар низ пешбинӣ шудаанд. Чунин вазъ бо қ. 1 м. 46 КҶ ҚТ муҳолифат дорад. Мувофиқи он ҷазо аз маҳрум ва ё маҳдуд сохтани ҳуқуқу озодиҳои пешбинишудаи шахси маҳкумшуда иборат мебошад. Қонунгузор имкони пешбинӣ шудани маҳдудсозии ҳуқуқиро, ки дар дигар манбаъҳои ҳуқуқӣ ба ғайр аз КҶ ҚТ инъикос ёбанд, пешбинӣ накардааст.

Унсурҳои ташкилдиҳандаи мазмуни ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ бояд фақат дар ҳуқуқи моддӣ, ба таври мушаххастар агар бигӯем, дар Кодекси ҷиноятӣ инъикос ёбанд.

А.Е. Наташев барҳақ қайд намудааст, ки “мазмуни ҳар як намуди ҷазои ҷиноятӣ ба таври истисноӣ тавассути қонунгузории ҷиноятӣ муайян мегардад ва ба мавзуи ҳуқуқи ҷиноятӣ марбут аст. Ин ба таносуби вазифаҳои Кодекси ҷиноятӣ ва қонунгузории иҷроии ҷазои ҷиноятӣ вобаста аст. Аваллӣ, барои мисол, агар муайн созад, ки кадом навъи кирдорҳои ҷамъиятии хавфнок кирдорҳои ҷиноятӣ шинохта мешаванд, дуввумӣ, баръақс, иҷроии ҷазоҳои ҷиноятиро мақсади асосии худ қарор медиҳад. Муайян намудани ҷазои бемазмун мафҳуми маъно надорад. Дар навбати худ, таъмини иҷроии ҷазо ба маънои муайян кардани мазмуну моҳияти он нест” [275, с. 12]. Моҳияти корҳои ҳатмӣ аз таъмини иҷроии мақсадҳои ҷазо иборат мебошад: ислоҳи шахси маҳкумшуда ва пешгирӣ аз содир шудани ҷиноят тавассути ӯ ва ҳамчунин шахсони дигар.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи таъмини ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар шароити шаклгирии ҷомеаи демократӣ ва давлати ҳуқуқбунёд дар кишвар, риояи принципи дар авлавият қарор доштани ҳифзи озодӣ ва ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ

расидан ба ду мақсади аз ҷиҳати мазмун аз ҳамдигар мухталифро тақозо менамояд: истифода ва бақоргирии ҷазоҳои нисбатан саҳттар нисбат ба шахсони гунаҳгор дар содир намудани ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин ва гуманизатсияи раванди таъин ва иҷрои ҷазо нисбат ба шахсоне, ки аз лиҳози иҷтимоӣ ҳавфи ҷиддӣ дар ҷомеа ба ҳисоб намераванд ва ислоҳу тарбияи онҳо бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият имконпазир аст.

2. Хусусияти ҳатмӣ доштани ин корҳо, чи тавре дар бисёр давлатҳои хориҷӣ қабул шудааст, бояд бо пешниҳод намудани имконият ба гунаҳкор дар мавриди бо хоҳиши худ адо намудани ҷазои дигар дар сатҳи қонунгузорӣ маҳдуд шавад, яъне ҷазои корҳои ҳатмӣ танҳо бо розигии гунаҳкор таъин гардад. Агар ӯ барои адои корҳои ҳатмӣ розӣ набошад, метавонад ҷазои дигарро иҷро ё адо намояд, масалан, ҷарима ё корҳои ислоҳиро. Ҳатто фактҳои ҳастанд, ки ин гуна маҳкумшудагон аз иҷрои уҳдадорӣ саркашӣ мекунанд, кор накарда, намоишкорона бо ариза ба суд муроҷиат мекунанд то дар нисбаташон ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин гардад.

3. Муҳлати корҳои ҳатмӣ барои шахсони бекор то 8 соат дар як рӯз муқаррар карда шавад. Чунин таҷриба дар ФР низ мавҷуд мебошад, ки мувофиқи қонунгузорию он 480 соат корҳои ҳатмӣ ба тариқи максималӣ пешниҳод шудааст, ки агар шахс 8 рӯз дар давоми рӯз иҷро кунанд, дар давоми 2 моҳ ба таври пурра ҷазоро адо мекунад. Ин таъини ҷазоро сабук намуда, ба мартаботи низоми ҷазо, ки аз ҷазои сабук ба ҷазои вазнин сурат мегирад, мувофиқат менамояд. Ин ба маҳкумшуда имконият медиҳад, ки муҳлати ҷазоро ҳар чи зудтар адо намояд ва ҳам бо кор таъмин намудани маҳкумшударо осонтар менамояд. Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки ҳаҷми соат ба 480 соат расонида шавад.

4. То соли 2010 корҳои ҳатмӣ ба сифати ҷазо дар 34 санксияи моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шуда буданд, ки хусусан барои ҷинояти начандон вазнин ҷавобгарию муқаррар менамояд. Айни замон дар КҶ ҚТ

аз шумораи 302 моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ дар 29 моддаи он 30 санксияи ҷазои корҳои ҷатмӣ пешбинӣ шудааст, ки 10%-ро ташкил медиҳад.

5. Дар давраи 6 соли охир, яъне аз соли 2019 то соли 2024 теъдоди аҳолии ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда дар Тоҷикистон ба нуқтаи ҳассоси худ расидааст: танҳо тайи ин давра, лозим ба зикр аст, ки дар кишвар дар асоси 62502 ҳукми судӣ ба 63842 нафар ҷазои ҷиноятӣ таъин гардидааст, ки аз ин шумора 23984 ҳукми онро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Агар ба таври дигар бигӯем, яъне ба 38,37%-и шахсон ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест. Тақрибан, аз се як ҳиссаи ҳукмҳои судиро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Аз ҳукмҳои баровардашудаи 6 соли охир (2019-2024) корҳои ҷатмӣ 3986 парвандаро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳукмҳои дар умум баровардашуда 6,37%-ро ташкил менамояд.

6. Шумораи ҷазоҳои таъиншуда дар соли 2019 586 адад (ё 5,46%), соли 2020 673 адад (ё 6,90%), соли 2021 585 адад (ё 5,34%), соли 2022 812 адад (ё 7,40%), соли 2023 757 адад (ё 6,67%) ва нӯҳ моҳи соли 2024 573 адад (ё 6,52%)-и ҳама парвандаҳои баррасигардидаро ташкил медиҳад, ки дар 6 соли таҳлилшаванда аз ҷиҳати афзоиши ададӣ -2,21% коҳиш ёфтаанд, вале ин нишондиҳанда аз ҷиҳати ҳиссаи фоизӣ, баръакс, ба андозаи 1,06% тамоюли болоравӣ дорад. Ин ба он маъност, ки агарчи дар таркиби умумии парвандаҳо шумораи парвандаҳо коҳиш ёфта бошанд ҳам, вале то ҳол фоизнокии бештар ба ин намуди ҷазо рост меояд.

7. Дар назди идораи корҳои ислوҳӣ ё дар мақомотҳои маҳаллии ҳокимият хадамоти махсуси иҷрокунандаи ҷазои корҳои ҷатмӣ ташкил карда шавад, чунки ба зиммаи нозироти корҳои ислوҳӣ, ки бе иҷрои ҷазои мазкур боз дорои вазифаҳои зиёд мебошад, гузоштани иҷрои корҳои ҷатмӣ мувофиқи мақсад нест. Ғайр аз ин, дар бисёр давлатҳои хориҷӣ оид ба назорати иҷрои ин намуди ҷазо мақомотҳои махсус амал мекунанд, ки вазифаи асосии онҳо маҳз аз ташкилу иҷрои ин ҷазо иборат аст. Бинобар

ин, ба назари мо, ташкили чунин хадамоти махсус метавонад ҷараёни иҷрои ҷазои корҳои ҷатмиро боз ҳам беҳтар намояд.

Ҳалли ин проблемаҳо ба мо имкон медиҳад, ки корҳои ҷатмӣ ҳамчун алтернативаи боз ҳам ҷолибтар ва муассиртар ҳам дар нисбати маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҳам дар нисбати шартан татбиқ накардани ҷазо баромад намояд.

3.2. Таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ

3.2.1. Ҳолатҳое, ки ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ аз тарафи суд ба инобат гирифта мешаванд

Зимни таъини ҳар як намуди ҷазо суд бояд баъзе ҳолатҳоеро ба инобат гирад, ки аз ҷониби қонунгузорӣ муқаррар гардида, дар баровардани ҳукм мусоидат менамоянд. Корҳои ислоҳӣ аз ҷумлаи чунин намуди ҷазоҳое мебошад, ки татбиқи он дар амалия баҳсу мунозираҳои мухталифро ба миён овардааст. Аз ҷумла атрофи масъалаҳои муҳлати адои ҷазо, меъёри тарҳи маблағ аз музди меҳнати маҳкумшуда, татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати ноболиғон ва ғайра дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсу мунозираҳои мухталиф ҷой дорад.

Корҳои ислоҳӣ чунин ҷазое мебошад, ки на он қадар саҳт ва маҳдудкунандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, аксар вақт он барои ҷиноятҳое, ки барои ҷомеа хавфи махсус надоранд ва ё барои одамоне, ки бидуни истифодаи чораҳои саҳттари ҷавобгарӣ ислоҳ шуда метавонанд, таъин карда мешавад. Бисёр масъалаҳо оид ба таъин кардани ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ҳанӯз ҳам ҳал нашудаанд ва тақмили минбаъдаи қонунгузориро талаб мекунанд. Бо тақмил додани камбудии қонунгузори ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мушкилоти дар самти таъин ва иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ҳалли худро пайдо менамояд.

Олимони ватанӣ атрофи масъалаи мазкур изҳори назар намуда, мавқеи худро муайян кардаанд. Аз ҷумла ба андешаи Т.Ш. Шарипов ва Н.М. Нодирзода, “корҳои ислоҳӣ, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст, яке аз намудҳои асосии ҷазо буда, ба шахсоне таъин карда мешавад, ки бидуни ҷудо намудани онҳо аз ҷомеа ислоҳшавии онҳо имконпазир аст. Корҳои ислоҳӣ бо иҷроии меҳнати ба ҷамъият ғоидаовар аз ҷониби маҳкумшудагон тибқи ҳукми суд дар ҷойи кори асосӣ ё мувофиқ бо нигоҳ доштани ғоидаи ҳатмии муайяни даромад ба ғоидаи буҷети давлатӣ амалӣ мегардад” [331, с. 225].

Бинобар он ки корҳои ислоҳӣ бештар баҳри ислоҳ шудани маҳкумшуда дар шакли иҷроии корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд, ҳолатҳои зиёде ҷой доранд, ки ҳангоми таъини ҷазои мазкур бояд аз ҷониби суд омӯхта шаванд. Олимону муҳаққиқон дар хусуси ҳолатҳои, ки бояд аз ҷониби суд ба инобат гирифта шаванд, андешаҳои арзишманди илмиро ироа намудаанд. Аз ҷумла В.П. Марков изҳор медорад, ки “таҷрибаи чандинсолаи татбиқи ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ аз ҷониби суд ҳолатҳои муайян кардааст, ки ҳангоми таъини ин ҷазо ба назар гирифта мешаванд. Ҳолатҳои, ки суд ҳангоми таъини корҳои ислоҳӣ бояд ба назар гирад, дар таҳқиқоти В.П. Марков бештар баррасӣ шудаанд” [356, с. 238]. В.Н. Орлов атрофи масъалаи мазкур қайд менамояд, ки “ҳангоми таъини корҳои ислоҳӣ суд бояд вазъи моддии маҳкумшударо ҳамаҷониба арзёбӣ намояд, зеро бад шудани ин шароит метавонад ба ислоҳи ӯ таъсири манфӣ расонад. Ҳангоми таъини корҳои ислоҳӣ ба ноболиғ суд бояд ба назар гирад, ки корҳои ислоҳӣ ба рушди иҷтимоии ноболиғ ҳалал мерасонанд (интиҳоби кори дигар аз рӯйи ихтисос, дохил шудан ба муассисаи таълимӣ ва ғ.)” [364, с. 68]. Дар андешаи мазкур ду ҳолати махсусан муҳимро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми таъини ҷазо суд бояд онҳоро ба инобат гирад: аввалан, вазъияти моддии маҳкумшаванда; сониян, рушди иҷтимоии ноболиғон.

Вазъи моддии маҳкумшуда дар таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ бисёр аҳамияти баланд дорад. Ба инобат нагирифтани ҳолати мазкур метавонад оқибатҳои манфиро ба вуҷуд оварад. Дар амалия ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки суд вазъи моддии судшавандаро дуруст мавриди омӯзиш қарор намода, ҷазоро таъин мекунад, ки дар натиҷа ҷазо беиҷро мемонад. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон нисбати шаҳрванд Х. мутобиқи қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи 200 нишондиҳанда баробар ба 13600 сомонӣ таъин гардидааст. Аммо баъдан маълум мегардад, ки маҳкумшуда ягон молу мулкӣ шахсӣ барои пардохти ҷарима надорад ва танҳо 400 сомонӣ пардохт менамояду боқимондаро не [393]. Мувофиқи талаботи қ. 2 м. 30 КИҶ ҚТ, аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд маҳкумшуда бояд дар давоми сӣ рӯз ҷаримаро пардохт намояд. Вале қариб чор моҳ сипарӣ шудаасту ҳукм беиҷро мондааст. Сабаби ҳолати мазкур, ба андешаи мо, дар он аст, ки суд ҳангоми таъини ҷазо ҳамаи ҳолати марбут ба судшаванда, бахусус вазъи моддии онро ҳамаҷафа мавриди омӯзиш қарор намодааст.

Таҳлили амалияи таъини корҳои ислоҳӣ ба хулосае оварда мерасонад, ки татбиқи ин намуди ҷазои ҷиноятӣ баҳснок мемонад. Ҳангоми қабули қарор дар бораи имкони таъин кардани ин ҷазо, судҳо, пеш аз ҳама, ба ҷойи кори доимии судшаванда, ҳислатҳои мусбати ҷойи кор ва бо назардошти он ки ин ҷазо боиси хеле бад шудани вазъи моддии оилаи судшаванда мегардад, эътибор дода мешавад [299].

Бо назардошти он ки ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ҷалби маҳкумшуда ба меҳнатро пешбинӣ мекунад, суд бояд қобилияти меҳнатии ҷунин шахс, мавҷудият ё набудани ҷойи кор, ҷойи истиқоматии доимӣ, инчунин ҳолатҳои дигареро, ки имкони иҷрои ин намуди ҷазоро нишон медиҳанд, муайян намояд [89, с. 53]. Аз сабаби он ки ҷазои корҳои ислоҳӣ ба меҳнат робита дорад, омӯхтани вазъи қобилияти меҳнатии судшаванда яке аз ҳолатҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Табиист, ки агар судшаванда

қобилияти меҳнатӣ надошта бошад, таъини ҷазои мазкур ба ӯ на мувофиқи қонунгузорӣ ва на мувофиқи мақсадҳои ҷазо мебошад. Қобилияти меҳнати судшаванда вазъи саломатии ҷисмонӣ равоӣ ва синнусолии ӯро ифода мекунад.

Ҳангоми таъин кардани қорҳои ислоҳӣ, инчунин дигар ҷазои ҷиноятӣ, суд хусусият ва дараҷаи ҳавфи ҷамъиятии ҷиноят ва шахсияти гунаҳкор, аз ҷумла ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо, инчунин таъсири ҷазои таъиншударо ба ислоҳи маҳкумшуда ва шароити зиндагии оилавии ӯ ба назар мегирад [356, с. 238]. Дар ин ҳусус дар қ. 3 м. 60 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки ҳангоми таъини ҷазо суд принсипи фардиқонундани ҷазоро ба асос гирифта, хусусияту дараҷаи ҳавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, яъне арзиши объектҳои бо қонун муҳофизатшаванда, сабабҳои содир намудани ҷиноят, тарзи амал, шахсияти гунаҳгор, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, ҳолатҳое, ки ҷазоро сабуқ ва вазнин мекунад, фикру ақидаи ҷабридааро аз рӯйи парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ ба назар мегирад [1]. Аз меъёри мазкур бармеояд, ки қонунгузори ҷиноятӣ доираи ҳолатҳое, ки суд бояд ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирад, муқаррар кардааст. Аммо дар меъёри мазкур вазъи моддию оилавии судшаванда, доштан ё надоштани ҷойи кори доимӣ, вазъи саломатӣ ё қобилияти меҳнати судшавандаро муқаррар накардааст, ки ба андешаи мо, аз ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз ҷиҳати аҳаммиятноки камтар намебошанд.

Дар амалия бисёр ҳолатҳое мешавад, ки аз ҷониби суд ба инобат нагирифтани ҳолатҳои ба парванда марбутбуда оқибатҳои номусоиди ҳуқуқиро ба бор меоварад. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе нисбати шаҳрванд З. мутобиқи қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати ду сол бо нигоҳ доштани сӣ фоизи музди меҳнат ба даромади давлат таъин гардидааст [391]. Дар ҳукми судӣ нишон дода шудааст, ки судшаванда таъбиридааро пурра ба зимма дошт. Ҷабрида нисбаташ даъво надошта, онҳо бо ҳам оштии карда, рафиқ

шудаанд. Мутобиқи м. 73 КҶ ҚТ, агар шахси ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содирнамуда бо ҷабрдида ошӣ шуда, зарари ба ҷабрдида расонидаашро талофӣ карда бошад, мумкин аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад. Вобаста ба ҳолати дар ҳукми судӣ нишон додашуда, суд метавонист шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намояд, аммо баръакс, ҷазои нисбатан вазнин таъин кардааст. Яъне ҳадди ниҳоии ҷазои корҳои ислоҳиро ба судшаванда таъин кардааст. Судшаванда ба ҷабрдида аллакай тамоми хароҷотҳоро карда, зарари моддӣ дида, сазои кирдорашро эҳсос кардааст. Бинобар ин, ба фикри мо, суд ҷазоро ноодилона таъин кардааст. Новобаста ба муқаррароти м. 73 КҶ ҚТ суд метавонист ҳадди поёнӣ ва ё миёнаи ҷазои корҳои ислоҳиро ба судшаванда таъин намояд. Ҳарчанд дар ҳукми судӣ нишон дода шудааст, ки суд ҳолатҳои сабуккунандаро ба инобат мегирад ва номгӯии онҳо муайян шудаанд, вале новобаста ба ин таъин кардани ҷазои вазнин нишони он аст, ки суд ҳолатҳои сабуккунандаро ба инобат нагирифтааст.

Масъалаи омӯхтани шахсияти судшаванда ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ бисёр муҳим ба ҳисоб меравад, аз ҷумла доштани доғи судӣ, ноболиғ будан, шомил будан ба гурӯҳе, ки нисбати онҳо ҷазои мазкур таъин намегардад ва ғайра.

Суд ҳангоми таъин кардани ҷазо ба ноболиғон дар намуди корҳои ислоҳӣ бояд дар назар дошта бошад, ки ин намуди ҷазо танҳо нисбат ба ҳамаи категорияи маҳкумшудагони ноболиғе, ки ислоҳи онҳо бо меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ бе ҷудо кардани онҳо аз ҷомеа имконпазир аст, татбиқ карда мешавад. Дар ин ҳолат бояд ба назар гирифт, ки ҷазои таъиншуда чӣ гуна метавонад ба таҳсил, рафтори ӯ дар ҳаёти ҳаррӯза ва оила таъсир расонад [255, с. 233]. Мавриди зикр аст, ки дар вақти таъини корҳои ислоҳӣ нисбат ба наврасони корманд бисёр проблемаҳо ба миён меоянд. Дар бештари ҳолатҳо ба таври умум шахсони ноболиғ, мутаассифона, касбу ихтисоси лозим ва қобилияти баланди касбӣ надоранд ва ба ҳамаин далел

ҳам онҳо даромади камтар ба даст меоранд. Аз ин рӯ, таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ бо ситонидани қисми муайяни музди меҳнати шахси ноболиғ салоҳ доништа намешавад.

Бинобар ин, чунин ҳолатҳоро суд бояд ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор диҳад.

Дар қ. 1 м. 88 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки “ҳангоми ба ноболиғ таъин намудани ҷазо, ба ғайр аз ҳолатҳои дар м. 60 ҳамин Кодекс пешбинигардида, инчунин шароити зиндагӣ ва тарбияи ӯ, дараҷаи инкишофи руҳӣ, вазъи саломатӣ, хусусиятҳои дигари шахсӣ, инчунин таъсири шахсони дигар ба назар гирифта мешавад” [1]. Меъёри мазкур доираи ҳолатҳоро муқаррар кардааст, ки суд ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ ба судшавандаи ноболиғ бояд ба инобат гирад. Аммо дар меъёри мазкур масъалаи таълим ва рушди иҷтимоии ноболиғ, доштан ё надоштани ҷойи кори доимӣ ва монанди инҳо муқаррар нашудааст. Дар меъёри мазкур истилоҳи “хусусиятҳои дигари шахсӣ” муқаррар шудааст, ки мафҳуми он норавшан буда, чунин истилоҳ нисбати шахсони болиғ пешбинӣ нагардидааст.

Ба андешаи А.А. Абдурашидзода, таъин кардани ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбат ба “ба хонандагоне, ки ҷойи кор надоранд, мувофиқи матлаб нест, зеро таъини ин гуна ҷазо нисбати шахсоне, ки ҷойи кори доимӣ надоранд ва ба кори маҷбурӣ ҷалб карда мешаванд, на танҳо ин шахс, балки оилаи ӯро низ дар шароити номувофиқ қарор медиҳад. Дар шароити бекорӣ шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, маҷбур мегарданд то ба корҳои каммузд ва вазнине машғул шаванд, ки шахрвандони одӣ машғул шудан намехоҳанд. Илова бар ин, аз маоши маҳкумшуда ба даромади давлат маблағи муайян нигоҳ дошта мешавад, ки ин ҳолат вазъи маҳкумшударо вазнин мегардонад” [336, с. 112].

Дар умум, чунин гурӯҳи ҳолатҳоро суд бояд ҳангоми таъин кардани ҷазои корҳои ислоҳӣ ба судшавандаи ноболиғ мавриди омӯзиш қарор диҳад:

- 1) ҳолатҳои иҷтимоӣ-демографӣ;
- 2) ҳолатҳои ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ;
- 3) ҳолатҳои зухуроти иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт;
- 4) хусусиятҳои ахлоқӣ;
- 5) аломатҳои равонӣ;
- 6) хусусиятҳои биологӣ.

Ҳангоми ба корҳои ислоҳӣ маҳкум кардани ноболиғон, бояд талаботи қонунгузори меҳнатӣ ба инобат гирифта шавад, ки корҳои ислоҳӣ нисбат ба хонандагони ноболиғ татбиқ карда намешавад. Дар ин маврид омӯзиш ҳамчун омили муҳими иҷтимоигардони субъект аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Бояд гуфт, ки таъини ҷазои кори ислоҳӣ нисбати ноболиғон дар амалия татбиқи пурраи худро наёфтааст. Тавре ки амалияи судӣ нишон медиҳад, корҳои ислоҳӣ ба сифати яке аз намудҳои ҷазо нисбат ба шахсони ноболиғ мутаносибан хеле камтар ба кор бурда мешаванд [202, с. 97]. Ба назари мо, масъалаҳои самарабахшии таъсири ислоҳӣ ба ноболиғон тавассути татбиқи ҷазоҳои аз ҷониби суд барои содир намудани ҷиноятҳои гуногун таъиншуда аз аҳамияти хосси мавзуи мавриди омӯзиш шаҳодат медиҳанд. Мо ба ин хулоса меоем, ки корҳои ислоҳӣ ба ноболиғи маҳкумшуда имкон медиҳад, ки дар муҳити маъмулии худ бошад, иртиботашро бо ҳешу табор ва наздиконаш қатъ накунад, маҳкумшуда дар ин маврид то андозае озодии амал ва ҳаракатро доро мебошад.

Масъалаҳои таъин кардани ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон баррасии алоҳидаро талаб мекунад. Лозим ба зикр аст, ки ҷазои мавриди назар танҳо нисбат ба категорияи маҳкумшудагони ноболиғе ба кор бурда мешавад, ки бозпарварии онҳо аз роҳи иҷрои меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ бидуни ҷудо нигоҳ доштани онҳо аз ҷомеа имконпазир мебошад [146, с. 138]. Дар ин сурат бояд таъсири эҳтимолии ҷазои таъиншуда ба раванди таҳсили шахси ноболиғ, амалкард ва рафторҳои рӯзонаи ӯ ба шумули ҷазо ва муҳити хонаводагии ноболиғ ба

инобат гирифта шавад. Корҳои ислоҳӣ нисбат ба маҳкумшудае таъин карда мешавад, ки ҷойи кори доимӣ надорад ва шахси маҳкумшуда дар ҷойҳои муайянкардаи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар мувофиқа бо нозироти ислоҳӣ дар маҳалли сукувати маҳкумшуда корҳои ислоҳиро вазифадор аст иҷро ва адо намояд. Омӯзиши амалияи таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ хулосаи моро таъйид менамояд, ки агар суд ташхис диҳад, ки ислоҳи ноболиғи маҳкумшуда тавассути иҷрои кори муфиди ҷамъиятӣ имконпазир аст, дар ин сурат ҷазои иҷрои корҳои ислоҳӣ таъин карда мешавад.

Баъзе муаллифон чунин андеша доранд, ки барои ба ноболиғон васеътар таъин кардани корҳои ислоҳӣ дурнамо вуҷуд надорад [209, с. 10]. Сухан на танҳо дар бораи маҳдудиятҳои муайяне мебошад, ки қонунгузориҳои меҳнатӣ ҳангоми ба кор қабул кардани наврасон пешбинӣ кардааст, балки вазъияти иқтисодии кишвар низ бояд ба назар гирифта шавад [202, с. 98]. Дар шароити бекории оммавӣ мароқ зоҳир кардани роҳбарони корхонаю ташкилотҳо ба меҳнати ноболиғон душвор аст. Пазируфта шудани гурӯҳи афроди мавриди назар ба шуғл ва истифодаи онҳо ба унвони коргар, табиист, ки аз корфармо ҳазина ва харҷҳои бештари молиро тақозо мекунад. Истифодаи интенсивии коргари ноболиғ дар ҳолати зарурати истеҳсоли истисно карда мешавад, ҳарчанд музди меҳнати ӯ бояд аз рӯйи меъёрҳои умумӣ дода шавад. Вобаста ба ин, саҳми афроди ба синни балоғат нарасида аз лиҳози афроди умумии ба кор пазируфташуда чандон зиёд нест ва чунин нишондиҳанда дар навбати худ истифодаи корҳои ислоҳиро дар миёни гурӯҳи афроди мавриди назар инкор мекунад.

Новобаста ба андешаҳои зикршуда, бояд қайд намуд, ки қонунгузор ҳеҷ гуна маҳдудиятро нисбати муҳлати ҳадди ақал, ки таъин шуданаш мумкин аст, аз ҷумла синну соли ноболиғи маҳкумшуда, ба кӣ чунин ҷазо таъин кардан мумкин аст, пешбинӣ намекунад. Дар баробари ин бояд мадди назар дошт, ки аз назари иддае аз муаллифон то ҳадди муайяне

ҳалли ин масъала тавассути муқаррароти қонунгузории меҳнатӣ баррасӣ мегардад [255, с. 232]. Бо назардошти андешаҳои боло, чунин хулоса бароварда мешавад, ки масъалаи таъини корҳои ислоҳӣ барои наврасон хеле баҳснок мебошад. Як қатор олимон бар ин назаранд, ки аз таъини корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон бояд комилан даст кашид [22, с. 37]. Ба андешаи М. Журавлев ва П. Илин, “дар сурати таъини онҳо ба маҳкумшудагон, ки онро адо карда наметавонанд, мақсади ҷазо ноичро боқӣ мемонад. Ба чунин гурӯҳи шахсон муаллифони ноболиғонро дохил мекунанд” [229, с. 45].

Далели навбатии ҷонибдорони даст кашидан аз истифодаи корҳои ислоҳӣ барои наврасон ин аст, ки доираи васеи имтиёзҳо ва кафолатҳои ҳуқуқие, ки қонунгузории меҳнат ба онҳо пешбинӣ кардааст, воқеан бо маҳдудиятҳои қонунии марбут ба истифодаи ин ҷазо мувофиқат намекунад. Ҳамаи душвориҳои татбиқи корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон дар амалисозии мақсади ин намуди ҷазо комилан мусоидат намекунанд [136, с. 46]. Муаллифони дигар қайд мекунанд, ки аксарияти ноболиғон, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, гумон аст, ки дар бораи оқибатҳои худ ҷиддӣ фикр кунанд [41, с. 189]. Бисёре аз муаллифони истисно кардани ин намуди ҷазоро аз низоми ҷазоҳои ҷиноятӣ (М. Журавлев ва П. Илин) имконпазир мешуморанд [229, с. 45]. Дигар муҳаққиқон бар хилофи муҳаққиқони боло андешаронӣ намуда, масъалаи хориҷ кардани корҳои ислоҳиро аз миёни ҷазоҳое, ки ба ноболиғон таъин карда мешаванд, сазовори таваҷҷуҳи махсус меҳисобанд. Яке аз хосиятҳои асосии мусбати корҳои ислоҳӣ дар он аст, ки он ба ноболиғи маҳкумшуда имкон медиҳад, ки дар оила бимонад ва робитаҳои иҷтимоии худро гум накунад [202, с. 98].

Сарфи назар аз муқаррароти боло ва маълумоти оморӣ, мо чунин мешуморем, ки аз истифодаи корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон комилан даст кашидан ғайриимкон аст. Имконияти корҳои ислоҳиро, ки самараи сазодиҳӣ ва тарбиявиро бомуваффақият ба ҳам мепайвандад, баҳо додан

мумкин нест. Дар сурати ташкили дурусти раванди таъин ва иҷрои он, корҳои тарбиявӣ, назорати рафтори маҳкумшудагон корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон метавонад як ҷазои басо муассир бошад. Аммо бояд фаҳмид, ки корҳои ислоҳӣ ҷазои мушаххасе мебошад, ки нисбати ноболиғон татбиқ карда мешавад ва суд вазифадор аст, ки ҳангоми қабули қарор дар бораи таъини ин ҷазо тамоми масъалаҳои вобаста ба таъини ин намуди ҷазоро дар ҳар як ҷинояти мушаххас бодикқат ва ҳамаҷониба арзёбӣ намояд.

Дар натиҷаи таҳқиқу баррасии масъалаи мазкур чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст:

1. Корҳои ислоҳӣ аз нигоҳи татбиқ нисбат ба ноболиғон як ниҳоди хеле баҳсбарангези ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳисобида мешавад. Низоъҳо ва ихтилофҳои мавҷудаи байнисоҳавӣ аз номувофиқ будани татбиқи васеи ин ҷазо нисбат ба наврасон шаҳодат медиҳанд. Ба назари мо, мавҷудияти корҳои ислоҳиро дар низоми ҷазо барои ноболиғон ҳамчун алтернативаи имконпазир барои категорияи маҳдуди ноболиғон эътироф бояд намуд.

2. Таҳлили меъёрҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки дар КҶ ҚТ вазъи моддию оилавии судшаванда, доштан ё надоштани ҷойи кори доимӣ, вазъи саломатӣ ё қобилияти меҳнати судшаванда, масъалаи таълим ва рушди иҷтимоии ноболиғ, доштан ё надоштани ҷойи кори доимӣ ва монанди инҳо муқаррар нашудаанд.

3. Пиromуни масъалаи муҳлати ҷазо, тарҳи музди меҳнат ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбати ноболиғон гуногунандешӣ ҷой дорад. Баъзе олимони тарафдори хориҷ кардани чунин ҷазо, баъзе дигар ҳадди ҷазоро вазнин кардан мехоҳанд, вале аксарият ба коҳиш додани муҳлати адои ҷазо ва нигоҳдошти музди меҳнати маҳкумшуда тарафдор мебошанд. Мо низ ин нуқтаи назарро дуруст ҳисобида, дар айни замон чунин пешниҳод менамоем, ки қ. 5 м. 87 КҶ ҚТ беҳтар хоҳад буд агар ба ин сурат таҳрир шавад: «Корҳои ислоҳӣ нисбат ба он шахсони ноболиғони маҳкумшудае, ки ҳангоми содир шудани ҳукм ба синни 16 расидаанд ва аз

таҳсил озод буда, соҳиби ҷойи кори асосӣ мебошанд, ба муҳлати аз ду моҳ то як сол таъин карда мешавад. Аз музди меҳнати ноболиғе, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, ба даромади давлат ба андозаи аз се то даҳ фоиз муқаррарнамудаи ҳукми суд нигоҳ дошта мешавад».

3.2.2. Амалияи таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ

Корҳои ислоҳӣ яке аз намудҳои ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, ки он бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар амалия ба таври васеъ татбиқ карда мешавад. Аммо таҳлили омори таъини ҷазои мазкур, ҳукмҳои судӣ ва андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ нишон медиҳанд, ки дар амалияи таъини корҳои ислоҳӣ баъзе масъалаҳои ҳалталаб мушоҳида мегардад. Омӯзиш ва таҳқиқи амалияи татбиқи ҷазои корҳои ислоҳӣ ба ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар самти мазкур, тақмили қонунгузорӣ, бартараф намудани баъзе камбудӣҳое, ки дар ҳукмҳои судӣ ба назар мерасанд ва дигар масъалаҳои муҳимми назарию амалӣ мусоидат менамояд.

Мувофиқи м. 52 КҶ ҚТ, корҳои ислоҳӣ метавонад танҳо дар ҷойи кори маҳкумшуда ё дар дигар ҷойҳое, ки мақомоти иҷроқунандаи ҳукм муайян кардаанд, дар ноҳияи истиқомати маҳкумшуда ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол бо нигоҳ доштан ба андозаи аз даҳ то сӣ фоизи музди меҳнат ба даромади давлат таъин карда мешавад [1]. Аммо мушкилот дар он зоҳир мегардад, ки ба ҷойи кор таъмин намудани маҳкумшудагоне, ки ҷойи корӣ надоранд, барои мақомоти иҷроқунандаи ҷазо бисёр душвор мебошад. Дар ин хусус И.Р. Тулиев қайд намудааст, ки “нозироти корҳои ислоҳӣ на ҳама вақт қодир аст, ки маҳкумшудагонро бо кор таъмин намоянд. Аз таърифи м. 52 КҶ ҚТ бармеояд, ки корҳои ислоҳӣ ба мисли ҷарима ба вазъи моддии маҳкумшуда таъсир мерасонад, яъне боиси оқибатҳои моддӣ мегардад” [370, с. 90].

Бояд тазакурр дод, ки нишондиҳандаҳои оморӣ дар хусуси таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ вобаста ба солҳо фарқ менамояд. Масалан, агар ба омори солҳои 2000-2010 назар афканем, он гоҳ маълум мегардад, ки таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ то солҳои 2005 афзоиш ёфта, баъдан боз кам гардидааст. Аз ҷумла тибқи маълумоти Кумитаи давлатии омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, корҳои ислоҳӣ дар соли 2000 – 7,5%, дар соли 2001 – 8,4%, дар соли 2002 – 11,7%, 2003 – 11,2%, 2004 – 13,6%, дар соли 2005 – 13,206%, – 10,5%, соли 2007 – 10,8%, соли 2008 – 11,2%; дар соли 2009 – 10,4%; дар соли 2010 – 10% ба маҳкумшудагон таъин гардидаанд [399]. Омори солҳои 2019-2024 низ ҳамин ҳолати коҳишёбро нишон медиҳад.

Ҷадвали 3.4. Амалияи таъини ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2024

№	Номгӯии парвандаҳои ҷиноятӣ	Солҳо						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024*	2024/2019, бо%
1	Ҳамагӣ, парвандаҳои баррасигардида (адад)	10719	9749	10942	10972	11347	8776	-18,12
2	Корҳои ислоҳӣ (адад)	588	710	535	575	537	368	-37,41
3	Нисбат ба умум, бо %	5,48	7,28	4,88	5,24	4,73	4,19	-1,29

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Аз ҷадвали мазкур бармеояд, ки солҳои охир дар амалия таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ рӯ ба коҳиш аст. Масалан, маълум аст, ки корҳои ислоҳӣ аз 5,48%-и дар таркиби ҳамаи парвандаҳои баррасигардида дар соли 2019 ба 4,19% дар соли 2024 расидаанд, ки ин нисбат ба соли 2019 дар соли 2024 дар сатҳи -1,29 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст ва ё ба таври дигар бигӯем, аз 588 адад корҳои ислоҳии дар соли 2019 анҷомдодашуда 220 адад дар соли 2024 кам гардида, дар соли 2024 ба 368 адад расидааст.

Табиист, ки омилу сабабҳои муайяне ба ҳолати мазкур таъсири худро расонида истодааст. Ба андешаи мо, сабабҳои кам шудани ҳиссаи таъини ҷазои қорҳои ислоҳиро метавон ба ин сурат зикр кард: якум, кам шудани шумораи ҷойҳои қорӣ барои маҳкумшудагон, ки ҷойи қор надоранд: дуюм, номутобикати қонунгузор, ки муносибати худро ба категорияҳои маҳкумшудагон, ки метавонанд қорҳои ислоҳӣ таъин карда шаванд, се маротиба тағйир додааст: севвум, аксарияти шахсони маҳкумшуда маъмулан маҳалли шуғли доимӣ барои худ надоранд ва ё дар ҳудуди минтақаи сукувати онҳо ҷойи қорӣ вуҷуд надорад.

Лозим ба зикр аст, ки қоҳиш ёфтани таъини ҷазои қорҳои ислоҳӣ мавқеи онро дар низоми ҷазои ҷиноятӣ паст намегардонад. Чунин ҳолат барои аз байн бурдани ҷазои қорҳои ислоҳӣ боис шуда наметавонад. Дар ин хусус С.В. Романова дуруст қайд намудааст, ки “танзими ҳуқуқи қорҳои ислоҳӣ ислоҳоти ҷиддиро талаб мекунад. Сухан ба ташкили қорҳои ислоҳӣ, муҳлатҳои ба қор қабул кардани маҳкумшудагон, инчунин барои қорфармоӣ ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшуда муқаррар намудани имтиёзу кафолатҳои иловагӣ дахл дорад” [299]. Бояд гуфт, ки мавҷуд будани ҷазои мазкур дар низоми ҷазои ҷиноятиро санксияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ таъид мекунад. Аз ошноӣ бо санксияҳо бармеояд, ки таъини ҷазои қорҳои ислоҳӣ дар моддаҳои зиёд муқаррар шудааст, аммо бар асоси таҳлили муқоисавии санксияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ дар солҳои 2010 ва 2024 метавон гуфт, ки ҷазои қорҳои ислоҳӣ аз бисёр санксияҳо хориҷ карда шудааст. Аз ҷумла аз таҳқиқоти И.Р. Тулиев бармеояд, ки “ҳамчун ҷазо қорҳои ислоҳӣ дар 95 санксия (ё 14%) моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ (то соли 2010) пешбинӣ шуда буданд. Қорҳои ислоҳӣ ҳамчун ҷазои ягона дар санксияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ пешбинӣ нашудаанд, онҳо бо дигар ҷазоҳо алтернативӣ муқаррар карда мешаванд. Аз 95 санксияе, ки дар онҳо қорҳои ислоҳӣ пешбинӣ шудаанд, барои ҷиноятҳои дараҷаи миёна онҳо танҳо дар 4 санксия пешбинӣ шудааст” [370, с. 95]. Таҳлили КЧ ҚТ (давраи соли 2024)

нишон медиҳад, ки истилоҳи “корҳои ислоҳӣ” ҳамагӣ 89 маротиба истифода гардидааст, ки аз ин шумора 21 адад ба Қисми умумӣ ва 68 адад ба Қисми махсус рост меояд. Ҳоло дар 61 моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ омадааст, ки дар 5 ҳолати онҳо ҷазо то як сол, дар 3 ҳолат аз як то ду сол, дар 1 ҳолат аз ду моҳ то як сол, дар 2 ҳолат аз шаш моҳ то як сол ва дар 57 мавриди дигар ба муҳлати то ду сол пешбинӣ шудааст. Аз 61 моддае, ки корҳои ислоҳиро муқаррар кардааст, дар 7 модда ду маротиба ва дар 54 моддаи дигар танҳо як маротиба муқаррар гардидааст.

Таҳлили ҳолати мазкур нишон медиҳад, ки аз як тараф, корҳои ислоҳӣ нисбат ба пеш камтар муқаррар шудаанд ва аз тарафи дигар, дар аксарияти сансияҳо (57 ҳолат) муҳлат то ду сол муқаррар шудааст. Ба фикри мо, чунин ҳолат ба суд имконияти фарох дода, метавонад боиси ба миён омадани ҳолатҳои коррупсионӣ гардад. Яъне суд баъзе ҳолатҳои сабукунандаи ҷазоро ба инобат гирифта, муҳлати поёнии ҷазоро таъин карда метавонад. Аз ин рӯ, беҳтар мебуд агар дар 57 сансияе, ки дар онҳо таъини корҳои ислоҳӣ пешбинӣ шудааст, бо дар назар гирифта шудани ҷинояти содиршуда ва оқибатҳои он ҳадди камтарин ва болотарини муҳлати таъини ҷазо, барои мисол, ба муҳлати аз як то ду сол, аз як солу ду моҳ то ду сол, аз ду моҳ то як сол, аз шаш моҳ то якуним сол ва ғайра мушаххас карда шавад.

Он чи дар асоси мушоҳидаи амалияи судӣ дар ҳоли ҳозир метавон мушоҳида менамуд, ин аст, ки судҳо дар бештари маврид нисбат ба маҳкумшудагон содир намудани ҷиноятҳое аз қабилҳои ҷиноятҳои қасдан расонидани зарари миёна ба саломатӣ (м. 111 КҶ ҚТ); қасдан расонидани зарари сабук ба саломатӣ (м. 112 КҶ ҚТ); дузанагӣ ё бисёрзанӣ (м. 170 КҶ ҚТ); дуздӣ (м. 244 КҶ ҚТ); таҳқири шахси мансабдори давлатӣ (м. 330 КҶ ҚТ) ҷазои корҳои ислоҳиро таъин мекунанд [336, с. 112]. Амалияи судӣ нишон медиҳад, ки судҳо бештар ба маҳкумшудагон барои чунин ҷиноятҳо, ба монанди қасдан расонидани зарар ба саломатии миёна (м. 111 КҶ ҚТ);

қасдан расонидани зарари сабук ба саломатӣ (м. 112 КҶ ҚТ); дузанагӣ ё бисёрзанӣ (м. 170 КҶ ҚТ); дуздӣ (м. 244 КҶ ҚТ); таҳқири шахси мансабдори давлатӣ (м. 330 КҶ ҚТ) корҳои ислоҳиро таъин мекунанд [336, с. 112]. Аз ҷинойтҳои зикршуда ҷинойти қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ бештар ба назар мерасад.

Омӯзиши мазмуни корҳои ислоҳӣ нишон медиҳад, ки ин ҷазои нисбатан сабук аст. Қонунгузори ҷинойтӣ барои шахсоне, ки ба ин намуди ҷазо маҳкум шудаанд, маҳдудиятҳои хеле ночизи ҳуқуқи меҳнатиро муайян мекунад. Муҳлати адои корҳои ислоҳӣ низ нисбат ба дигар ҷазоҳо кӯтоҳ буда, ҳамагӣ ду сол аст. Дар қонунгузори кишварҳои хориҷӣ муҳлати таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ ба таври гуногун аст, (дар Украина, Ҷумҳурии Беларус аз 6 моҳ то 2 сол). Дар м. 45 КҶ Гурҷистон корҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз як то ду сол муқаррар карда шудаанд. [13]. Муҳлати тулонитарини адои корҳои ислоҳӣ дар КҶ Ҷумҳурии Ўзбекистон [15] аз шаш моҳ то се сол (қ. 2 м. 46 КҶ) ва тибқи КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон [17] аз ду моҳ то се сол (қ. 1 м. 64 КҶ) муқаррар карда шудааст. КҶ ФР қ. 1 м. 50 ва КҶ Ҷумҳурии Озарбойҷон дар м. 49 муҳлати адои корҳои ислоҳиро аз ду моҳ то ду сол муқаррар намудаанд [331, с. 255]. Воқеан, кори ислоҳӣ ба ҷойи дуоим дар низоми ҷазо мувофиқ аст, сарфи назар аз он ки қонунгузор онро дар сатҳи шашум гузошта, онро нисбат ба як қатор ҷазоҳо, аз ҷумла ҷарима саҳттар эътироф кардааст [312, с. 47]. Мо ба андешаи мазкур мувофиқ буда, қайд менамоем, ки ҷазои мазкур ба қатори шашум мувофиқ намебошад. Корҳои ҳатмӣ, ки дар қатори панҷум меистад, аз ҷазои корҳои ислоҳӣ вазнинтар мебошад, зеро аввалан, маҳкумшуда корҳои ҳатмиро бемузд иҷро мекунад. Сониян, иҷрои кори мазкур берун аз кори асосӣ ва таҳсил мебошад, дар сурате, ки корҳои ислоҳӣ дар ҷойи кори асосӣ таъин мешавад, музднок мебошанд. Аз ин рӯ, мо бо роҳи зиёд кардани муҳлати адои ҷазо мустаҳкам намудани имконияти маҷбурии корҳои ислоҳиро қобили қабул мешуморем. Бинобар ин, пешниҳод мекунем, ки ҳадди болоии муҳлати адои ҷазои мавриди назар ба муҳлати то 5 сол зиёд карда шавад, зеро он ба

принципи адолати иҷтимоӣ мувофиқ аст. Аз ҷониби дигар ин имкон медиҳад таъини ҷазои мутаносиб дар сурати содир гардидани ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва ҳамчунин дараҷаи миёна таъмин гардад.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар амалияи татбиқи ҷазои қорҳои ислоҳӣ баъзе мушкилоту нофаҳмиҳоро ба миён меоварад, масъалаи таъини қорҳои ислоҳӣ дар маҳалли иҷроии қори асосӣ ва ё дар қойҳое, ки мақомоти иҷроқунандаи ҷазо муайян меқунанд, мебошад. Дар ин самт бояд гуфт, ки дар бархе аз ҳуқуқҳои судӣ ғалату иштибоҳот ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла мутобиқи қ. 1 м. 255 ҚҚ ҚТ, нисбат ба судшаванда М. ҷазои қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати 10 (даҳ) моҳ бо ситониши 20 фоизи музди меҳнат ба нафъи давлат таъин шудааст[387]. Дар ҳуқуқи судӣ нишон дода шудааст, ки судшаванда бекор мебошад, аммо зимни баровардани ҳуқуқи суд масъалаи дар қуҷо адо қардани ҷазоро муқаррар нақардааст. Суд бояд мақомоти иҷроқунандаи ҷазоро вазифадор менамуд, ки қиҳати иҷроии ҷазо ба маҳқумшуда қойи қорӣ таъин намоқанд. Ҳолати ба ин монанд дар ҳуқуқи судии дигар омадааст. Мутобиқи ҳуқуқи суди ноҳияи Варзоб нисбати шаҳрқанд Д. мутобиқи қ. 1 м. 111 ҚҚ ҚТ, ҷазо дар намути қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати ду сол бо нигоҳ доштани 25 фоизи музди меҳнат ба қоидаи давлат таъин қардидааст [380]. Дар ҳуқуқи судӣ бекор будани судшаванда нишон дода шудааст, вале ҳангоми таъини ҷазо мақомоти иҷроқунандаи ҷазо вазифадор нашудаанд, ки иҷроии қорҳои ислоҳӣ дар қуҷо ба роҳ монда мешавад.

Мутобиқи ҳуқуқи суди ноҳияи Қалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон нисбати шаҳрқанд С. мутобиқи м. 168 ҚҚ ҚТ, ҷазо дар намути қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати як сол бо нигоҳ доштани 20 фоизи музди меҳнат ба қоидаи давлат таъин қардидааст [390]. Дар ҳуқуқи судӣ нишон дода шудааст, ки ҷазо дар қойи қори маҳқумшуда иҷро қарда мешавад. Қунин тартиби ҳуқуқи судӣ дуруст мебошад, ҳарқанд на ҳамаи судҳо ҳангоми баровардани ҳуқуқи судӣ онро қиро меқунанд. Аммо хато дар он аст, ки дар қарқанда

нишон дода шудааст, ки судшаванда бе ҷойи кор мебошад. Ҳамзамон дар ҳукми судӣ санаи саршавии адои ҷазо лаҳзаи ба қайд гирифтани муқаррар шудааст. Вале дақиқ нишон дода нашудааст, ки кадом қайдро дар назар дорад.

Чунин ҳолат дар ҳукми судии дигар ислоҳ гардидааст, вале дар он, баръакс, иштибоҳ шудааст. Дар ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе нисбати шаҳрванд М. мутобиқи қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати як солу шаш моҳ бо нигоҳ доштани 20 фоизи музди меҳнат ба ғайри давлат таъин гардидааст [388]. Дар ҳукми судӣ муайян гардидааст, ки судшаванда ҷойи кори доимӣ дорад, вале ҳангоми таъини ҷазо нишон дода нашудааст, ки иҷрои ҳукм дар ҷойи кори асосии ӯ сурат мегирад. Баръакс, нишон дода шудааст, ки ҷойи адои ҷазоро мақомоти иҷрокунандаи ҷазо муайян менамояд. Ҳамзамон ҳангоми таъини ҷазо муҳлат чунин нишон дода шудааст: “1 (як) сол 6 (шаш) моҳ”. Яъне номаълум боқӣ мемонад, ки ба судшаванда ҷазо ба муҳлати 1 сол ё 6 моҳ ва ё 1 солу 6 моҳ таъин гардидааст [388]. Камбудии ба ҳамин монанд дар ҳукмҳои судии дигар низ ба мушоҳида мерасад [379].

Дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон нисбати шаҳрванд З. мутобиқи м. 170 КҶ ҚТ, ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати як сол бо нигоҳ доштани 15 фоизи музди меҳнат ба ғайри давлат таъин гардидааст [383]. Аз ҳукми судӣ бармеояд, ки судшаванда ҷойи кори доимӣ надорад. Аммо суд дар ҳукми судӣ баён доштааст, ки ҷазо дар ҷойи кори маҳкумшуда ё дар ҷойҳои дигаре, ки мақомоти иҷрокунандаи ҷазо муайян мекунад, дар ҳудуди ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда адо карда мешавад. Дар ин ҷо суд дидаву дониста, ки маҳкумшуда ҷойи кори надорад, таъбири ҷойи кори маҳкумшударо истифода кардааст.

Шакли дурусти таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ дар ҳукми судии зерин нишон дода шудааст. Дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон нисбати шаҳрванд Н. мутобиқи қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди

корҳои ислоҳӣ ба муҳлати як солу чор моҳ бо нигоҳ доштани 20 фоизи музди меҳнат ба ғоидаи давлат дар ҷойи қораш таъин гардидааст [382]. Аз ҳукми судӣ бармеояд, ки судшаванда ҷойи қори доимӣ дорад ва суд ҷазоро дар ҷойи қораш таъин кардааст. Оғози муҳлати адои ҷазоро вақти эътибор пайдо кардани ҳукми судӣ ва дар мақомоти иҷроқунандаи ҷазо ба қайд гирифтани судшаванда муайян кардааст.

Ба таври қуллӣ, дар қонунгузориҳои ҷиноятии бештари давлатҳои пасошуравӣ танҳо як нави қорҳои ислоҳӣ, яъне иҷрои қорҳои ислоҳӣ дар маҳалли қори шахси маҳкумшуда пешбинӣ шудааст (м. 49 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Озарбойҷон, м. 52 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Беларус, м. 45 Кодекси ҷиноятии Гурҷистон, м. 57 Кодекси ҷиноятии Украина, м. 42 Кодекси ҷиноятии Қазоқистон, м. 64 Кодекси ҷиноятии Қирғизистон). Далели интиҳоби қонунгузор дар робита ба ҷойи адои ҷазои қорҳои ислоҳӣ ба воқеиятҳои иқтисодии ин ё он давлат, сатҳи иқтисодиву иҷтимоии мардуми ҷомеа, рушди муносибатҳои истеҳсолӣ дар бозори меҳнат, имконоти фароҳам овардани фурсатҳои шуғлӣ ва мизони бекорӣ бастагӣ дорад [154, с. 206]. Дар қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои дигар (ФР, Туркманистон, Ёзбекистон), қорҳои ислоҳӣ ҳам дар ҷойи қори шахси маҳкумшуда ва ҳам дар маконҳои дигаре, ки мақомоти масъули иҷрои ҷазо муайян менамоянд, иҷро карда мешаванд. Аммо ба масъалаи мазкур аз нигоҳи дигар низ назар қардан мумкин аст. Қорҳои ислоҳӣ ҳам ба шахси ҷойи қор ва ҳам ба шахси дорои ҷойи қор надошта таъин қарда мешавад. Қадомаш сазои бештар мебинад ва ислоҳ мегардад? Масалан, шахс дар мағоза қор меқунад. Ба ӯ қорҳои ислоҳӣ таъин қарда шуд. Табиист, ки ҷазоро дар фазои озоду роҳат адо меқунад, танҳо ба давлат музди муайян месупорад. Аммо шахсе, ки ҷойи қор надорад, ба ӯ ҷазои қорҳои ислоҳӣ таъин қарда мешавад ва мақомоти иҷроқунандаи ҷазо ба қори роҳрӯбӣ муайян меқунанд. Маҳкумшудаи мазкур дар сардии субҳи барвақт ва ё дар гармӣ ба қор машғул шуда, воқеан машаққат меқашад ва

аксарият медонанд, ки ӯ гуноҳи худро ҷуброн карда истодааст. Суоле ба миён меояд, ки дар ҳар ду ҳолати зикршуда, кадом ҳолат сазои зиёдтар дорад? Албатта, ҳолати дуюм. Шахси дар мағоза кормекардaro касе намефаҳмад, ки ӯ ҷазоро адо карда истодааст. Дар ҳаёти ӯ тағйироте дар шакли қисман пардохтани маблағ (ба мисли кредит) ба миён меояду халос. Ҳол он ки яке аз асосҳои ислоҳкунандаи ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, маҳз дар байни аҳолии адо намудани ҷазо мебошад. Бо ин назардошт, ба фикри мо, дар қонунгузориҳои ҷинояти бояд муқаррар карда шавад, ки навъи кореро, ки маҳкумшуда ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ бояд иҷро намояд, мақомоти иҷрокунандаи ҷазо муайян кунад.

Аз нигоҳи коршиносон афроди маҳкумшудае, ки маҳалли шуғли доимӣ надоранд, бояд ҳукми иҷрои корҳои ислоҳиро дар маконҳое, ки мақомоти ҳукумати маҳаллӣ дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти масъули иҷрои корҳои ислоҳӣ муайн месозанд, дар ҳудуди маҳалли сукунати худ адо мекунанд. Дар муқобил афроди дорои ҷойи кори асосӣ корҳои ислоҳиро дар маҳалли кори хеш иҷро мекунанд.

Агар маҳкумшуда уҳдадориҳои меҳнати худро софдилона иҷро кунад, чунин ҷазо барои ӯ комилан ба ҷарима бо пардохти қисмат баробар мешавад [221, с. 86]. Чунин муқаррарот на танҳо дар м. 52 КҶ ҚТ, балки дар м. 39 КИҶ ҚТ низ муқаррар гардидааст.

Ҳолатҳое мушоҳида мешавад, ки дар амалия новобаста аз мавҷудияти ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо судҳо корҳои ислоҳиро нисбатан саҳттар таъин мекунанд. Ҳамзамон дар ҳукмҳои судӣ аксаран ҷойи корӣ доштан ва ё надоштани судшавандаро нишон намедиҳанд. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалололиддини Балхӣи вилояти Хатлон нисбати шаҳрванд С. мутобиқи қ. 1 м. 244 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то чор моҳ ҳамроҳ бо ситонидани 15 фоиз аз дастмузди шахси маҳкумшуда ба нафъи давлат таъин шудааст [381]. Ҳукмҳои судӣ нишон медиҳанд, ки дар

ҳукми суд ҷойи кори доимӣ доштан ва ё надоштани судшаванда мушаххас нашудааст. Инчунин ҳолатҳои сабуккунандаи ҷазо зиёд нишон дода шуда, ба инобат гирифта шудаанд ва муҳлати иҷрои корҳои ислоҳӣ ба ҷойи ду сол танҳо чор моҳ таъин шудааст. Аммо ғоизи нигоҳдошти музди меҳнат аз 30 ғоиз танҳо 50 ғоиз кам карда шудааст.

Надоштани ҷойи кори асосӣ барои маҳкумшуда бисёр душвориҳоро барои мақомоти иҷрокунандаи ҷазо ба миён меоварад. Аз ин ҷост, ки дар хусуси таъин нагардидани корҳои ислоҳӣ ба шахсони ҷойи корӣ надошта андешаҳои олимони ба назар мерасанд. Аз ҷумла дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин фикр баён шудааст, ки истифодаи корҳои ислоҳӣ барои маҳкумшудагоне, ки ҷойи кор надоранд, мувофиқи мақсад нест [356, с. 254]. Ба андешаи мо, ин роҳи ҳал намебошад. Дар ҳар як ноҳия корҳое мавҷуданд, ки аз сабаби душвору заҳматталаб будан ва ё музди меҳнати кам доштанишон бисёриҳо дар он ҷойҳо кор намекунанд. Аз рӯйи оқибатҳои сазой низ чунин корҳо барои маҳкумшудагон ислоҳкунанда мебошанд, аз ҷумла роҳрӯбӣ, нарма кардани майдонҳои боғҳо ва роҳравҳо, ёрдам намудан дар сохтмони биноҳои мактаб, кандану тоза кардани ҷӯйборҳо, барфрӯбӣ, дарахтшинонӣ ва монанди инҳо.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ бевосита шароитро пешбинӣ мекунад, ки мавҷудияти онҳо барои таъини корҳои ислоҳӣ заруранд. Яке аз инҳо мансубияти маҳкумшуда ба категорияи муайяни шахсон мебошад [290, с. 328]. Ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбат ба занони ҳомиладор, занони дар рухсатии ҳомиладорӣ буда, ба шахсони то 16-сола ва ба синни нафақа расида ва ҳамчунин нисбат ба маъйубони гурӯҳҳои I ва II истифода намешавад [242, с. 84]. Дар хусуси доираи шахсоне, ки нисбати онҳо корҳои ислоҳӣ татбиқ карда намешавад, баҳсу мунозира ҷой дорад. Аксари муаллифони иттифоқи назар доранд, ки дар робита ба ҳолатҳои зерин ҷойиз дониста намешавад: бо сабабҳои саломатӣ ё синну сол, маъйубон (маъйубони гурӯҳи дуюм ва баъзан вобаста ба хусусияти беморӣ ё ҷароҳат ва маъйубони

гурӯҳи сеюм; занони аз 55-сола боло ва мардони аз 60-сола боло); шахсони то 16-сола ва дар ҳолатҳои истисноӣ 15-сола; донишҷӯёне, ки таҳсилро бо хизмат ё кор пайваست намекунанд; заноне, ки кӯдакони то панҷсола доранд; ҷинояткорони такрорӣ ва ғайра [356, с. 254]. Аз номгӯи мазкур ҷинояткорони такрорӣ ва заноне, ки кӯдакони то 5-сола доранд дар қонунгузории ҷиноятии ҚТ ба назар намерасад, ки ворид намудани онҳоро ба КЧ ҚТ мувофиқи мақсад намеҳисобем. Аз ҷумла шахсе, ки такроран ҷиноят содир кардааст, ин маъноӣ ҳанӯз ислоҳ нашудани онро дорад. Яъне ҷазои қаблӣ ўро ҳанӯз ислоҳ накардааст. Ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ чунин шахсон дар байни ҷомеа ва аҳолии каме хавфнок ба назар мерасанд. Масалан, шахсе, ки қаблан ҷинояти дуздӣ содир кардааст, дар ҳолати содир кардани ҷинояти нав таъини корҳои ислоҳӣ ба ӯ самаранок намебошад. Аввалан, ягон корхона ўро бо сабаби ҷинояти қаблияш бовар накарда, ба кор гирифта наметавонанд. Сониян, дар ҷойи кори нав эҳтимоли такроран ҷинояти дуздӣ содир кардани вай зиёд мебошад. Заноне, ки кӯдаки то 5-сола доранд имконияти рӯз то бегоҳ кор карданро надоранд, зеро кӯдакони онҳо бенигоҳубин мемонанд. Модар тарбиятгари насли наврас мебошад ва дур будани модар аз фарзандони хурдсол ба тарбияи ахлоқию маънавӣ, равонӣ ва ҷисмонии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки дар қ. 3 м. 52 КЧ ҚТ чунин бандҳо илова карда шавад: “ё) заноне, ки дар тарбияташон кӯдакони то 5-сола доранд; ж) шахсоне, ки такроран ҷиноят содир кардаанд”.

Шахсоне, ки ба андешаи мо, корҳои ислоҳӣ бояд нисбати онҳо таъин карда нашавад, ин супорандагони алимент мебошанд. Мушкилоти масъалаи мазкурро аз ҳукмҳои судӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон нисбат ба маҳкумшаванда шаҳрванд Т. мутобиқи қ. 1 м. 177 КЧ ҚТ ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то як сол бо ситонидани ҳудуди 20 фоизи музди меҳнати маҳкумшаванда ба нафъи давлат таъин шудааст [385]. Дар ҳукми

судӣ омадааст, ки иҷрои ҷазо дар маҳалли муайннамудаи мақомоти иҷрокунандаи ҷазо дар ҳудуди минтақаи сукувати шахси маҳкумшуда бояд сурат бигирад. Муҳлати ҷазо аз санаи бақайдгирии маҳкумшуда дар мақомоти иҷрокунандаи ҷазо оғоз мегардад. Дар ҳукми судӣ муайян шудааст, ки судшаванда дар ягон ҷой кор намекунад ва ба зами ин супорандаи алимент мебошад. Ҳамзамон оиладор ва соҳиби 4 фарзанд аст. Новобаста ба ин, суд корҳои ислоҳиро бо нигоҳ доштани 20 фоизи музди меҳнат муқаррар кардааст. Агар мақомоти иҷрокунандаи ҷазо маҳкумшударо ба ҷойи кор бо маоши дар ҳаҷми 700 сомонӣ таъмин намояд, он гоҳ маҳкумшуда 20 фоизи онро ба ғолидаи давлат пардохт намуда, чоряки дигари онро бояд алимент супорад. Он гоҳ бо маблағи боқимонда чи тавр метавонад худ ва оилаи худро бо чаҳор фарзанд таъмин намояд? Бо назардошти ин, беҳтар аст, ки дар қ. 3 м. 52 КҶ ҚТ чунин банди нав илова карда шавад: “3) шахсоне, ки алимент месупоранд”.

Таҷрибаи таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ ва ҳамчунин миқдори қобили ситониши музди кори шахси маҳкумшуда яке аз масъалаҳои дигаре мебошад, ки мавриди баҳс қарор дорад. Бисёре аз муҳаққиқон қайд мекунанд, ки нигоҳдошти музди меҳнати маҳкумшуда бояд то 50 фоиз зиёд карда шавад. В.П. Марков чуни зикр намудааст, ки “аз даромади шахси ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ба даромади давлат ба андозаи аз 10 то 50 фоиз, ки бо ҳукми суд муқаррар шудааст, нигоҳ дошта шавад” [356, с. 447]. Аз як нигоҳ андешаи мазкур дуруст ба назар мерасад, зеро дар бештари маврид таъини корҳои ислоҳӣ боиси пайдо намудани ҷойи кор ба маҳкумшудаи бекор мегардад. Масалан, маҳкумшуда бе ҷойи кор буд, зимни таъини корҳои ислоҳӣ ба ӯ ҷойи кор бо музди меҳнати 1000 сомонӣ муайян карда шуд. Дар ин сурат маҳкумшуда 500 сомониро ба давлат месупорад, вале 500 сомонӣ ҳар моҳ маош, ҳамзамон собиқаи корӣ мегирад. Дар чунин сурат, давлат ба қавле маҳкумшударо на ҷазо, балки ҳар моҳ 500 сомонӣ мукофотпулӣ медиҳад.

Дар қонунгузории ҷиноятии кишварҳои хориҷӣ, аксаран аз 5 то 20 фоиз муқаррар шудааст (КҶ Гурҷистон [13], КҶ Озарбойҷон [12], КҶ ФР [16] ва КҶ Туркманистон [18]). Фарқияти ҷиддӣ дар қонунгузории ҷиноятии Қазоқистон ба назар мерасад. Тибқи қ. 2 м. 42 КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон, “корҳои ислоҳӣ бо роҳи нигоҳ доштан ва ба Фонди ҷуброни ҷабрдидагон интиқол додани ҳармоҳа аз даҳ то панҷоҳ фоизи музди меҳнати маҳкумшуда бо нигоҳдории маблағҳое, ки бояд давра ба давра аз ҳисоби алимент, ҷуброни зиёне, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба саломатӣ, инчунин ғавти саробон пардохт шавад, иҷро карда мешаванд” [14]. Вижагии хосси равиши ситонидани миқдори муайни маблағ аз музди меҳнати шахси маҳкумшаванда бар асоси Кодекси ҷиноятии кишвари Қазоқистон дар он ифода меёбад, ки ситониши маблағи мавриди назар на ба нафъи давлат, балки мустақиман ба ҳисоби Фонди ҷуброни зарар ба шахсони ҷабрдида сурат мегирад. Хусусияти фарқкунандаи нигоҳдошт аз музди меҳнат мутобиқи КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон дар он мебошад, ки маблағҳои нигоҳдошташуда на ба ғоидаи давлат, балки ба Фонди ҷуброни зарари ба ҷабрдида расонидашуда гузаронида мешаванд [331, с. 226], [363, с. 67-68]. Таҷрибаи мазкур барои кишвари мо низ самаранок мебошад, зеро шахс ҷиноят содир карда, ба ҷабрдида зарари маънавӣ ва ё моддӣ мерасонад, вале суд корҳои ислоҳӣ таъин намуда, шахсро ба манфиати давлат ҷазо медиҳад. Ҷабрдида танҳо дар раванди мурофиаи судӣ боз зарари моддӣ мебинад. Бинобар ин, беҳтар аст, ки дар кишвари мо низ Фонди ҷуброни ҷабрдидагон ташкил карда шуда, қисме аз музди меҳнати иҷрокунандаи ҷазои корҳои ислоҳӣ ба фонди мазкур пардохт гардида, аз ин ҷо ба манфиати ҷабрдида супорида шавад. Ҳамзамон андозаи нигоҳдошти музди меҳнат дар кишвари мо нисбатан калон мебошад. Аз нигоҳи мо роҳи беҳтар ин аст, ки муҳлати иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ то ба 3 сол тамдид ва маблағи мавриди ситониш ба ҳадди аз 5 то 20 фоиз муайян карда шавад.

Дар амалияи судӣ низ судҳо зимни баровардани ҳукми судӣ ва таъини корҳои ислоҳӣ ғоизҳои мухталиф муқаррар кардаанд, ки дар аксар маврид 20 ғоизро ташкил медиҳад. Масалан, мутобиқи ҳукми суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон нисбати шаҳрванд Х. мутобиқи қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати шаш моҳ бо нигоҳдоштани 20 ғоизи музди меҳнат ба ғоидаи давлат таъин гардидааст [392]. Дар ҳукми судӣ омадааст, ки ҷазо дар маҳалле, ки онро мақомоти иҷрокунандаи ҳукм муайян менамоянд дар ҳудуди минтақаи истиқоматиини шахси маҳкумшуда иҷро карда мешавад. Дар ҳукми судӣ мушаххасан гуфта шудааст, ки ба далели он ки шахси маҳкумшаванда ҷойи кори асосӣ надорад, маҳаллу макони иҷрои ҷазои корҳои ислоҳиро мақомоти иҷрокунандаи ҷазо муайян мекунанд.

Масъалаи дигари мавриди баҳс қароргиранда оид ба таъини корҳои ислоҳӣ ин таъини ҷазои мазкур нисбати ноболиғон мебошад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда мешавад, ки дар вақти дида баромадани масъалаи таъин кардани ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ, инчунин қисми осебпазири аҳоли – ноболиғонро нодида гирифтани мумкин нест. Ин категорияи шаҳрвандон аз қонунгузор диққати махсусро талаб мекунад [290, с. 330]. Қонунгузориини ҷиноятӣ муқаррар кардааст, ки корҳои ислоҳӣ ба шахсе, ки ба синни 16-солагӣ нарасидааст, татбиқ карда намешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки корҳои ислоҳӣ танҳо ба ноболиғони аз 16-сола боло таъин мегардад, зеро татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбат ба хонандагон, инчунин шахсони то 16-сола хеле душвор аст. Таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ ба ноболиғони аз 16-сола боло низ баъзе душвориҳоро ба миён меоварад.

Таҷрибаи давлатҳои аъзои ИДМ дар робита ба ҳукми ҷазои корҳои ислоҳӣ баёнгари он аст, ки ин намуди ҷазо, асосан, нисбат ба шахсони аз 16-сола боло таъин карда мешавад ва чунин муқаррарот дар қонунгузориини ҷиноятиини кишварҳое аз қабيلي Беларус, Украина, Қазоқистон, Туркманистон, Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Таҷрибаи давлатҳои аъзои

ИДМ, ки дар онҳо корҳои ислоҳӣ истифода мешаванд, нишон медиҳад, ки ин намуди ҷазо, асосан, ба шахсони аз 16-сола боло таъин карда мешавад, ки ин дар қонунҳои ҷиноятӣ чунин давлатҳое, аз қабилҳои Беларус, Украина, Қазоқистон, Туркманистон, Тоҷикистон муқаррар карда шудааст. Дар Қазоқистон корҳои ислоҳӣ барои хонандагон таъин карда намешавад ва агар маҳкумшуда ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ ба омӯзиш шуруъ кунад, ҷазои зикршуда бо ҷарима иваз карда мешавад. Дар Арманистон ин намуди ҷазо танҳо нисбати шахсони болиғ татбиқ мешавад [325, с. 668]. Бояд ба назар гирифт, ки маҳкумшудагони аз 16 то 18-сола дорои мақоми махсуси ҳуқуқӣ буда, ба шароити махсуси корӣ ниёз доранд.

Ба андешаи Л.М. Алтинбаева, “таъини корҳои ислоҳӣ нисбат ба ноболиғон дар муқоиса бо калонсолон баъзе тафовутҳои муайян дорад. Масалан, муҳлати ниҳонӣ, ки таъини корҳои ислоҳӣ барои ноболиғон, масалан, барои калонсолон пешбинӣ шудааст, на ду сол, балки як сол мебошад. Муҳлати поёнӣ ба ноболиғон, ба монанди калонсолон ду моҳро ташкил медиҳад” [202, с. 97]. Таъини корҳои ислоҳӣ дар робита ба шахсони ноболиғ дорои нозукии хосси худ мебошад, ки он бархӯрди махсусро тақозо мекунад. Дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ситонидани маблағи муайян аз музди меҳнат ҳам барои ноболиғон ва ҳам барои шахсони болиғ пешбинӣ гардидааст, ки ба мақсад мувофиқ аст. Аммо нисбат ба ноболиғон инсондӯстона муносибат шуда, андозаи нигоҳдорӣ аз 5 то 15 фоиз муқаррар шудааст. Баъзе муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ин ба принципҳои инсондӯстӣ, ҷавобгарии фардӣ ва ҷазо мувофиқ нест. Аз ин рӯ, дар сатҳи қонунгузорӣ кам кардани ҳадди ақалли тарҳ аз даромади ноболиғонро пешбинӣ кардан бамаврид ва мантиқист. Ҳамин тариқ, бештари муаллифон ба ин назаранд, ки бо дарназардошти он ки музди кори шахсони ноболиғ дар кишвар маъмулан аз мизони музди кори шахсони калонсол мутаносибан пойинтар аст, ба ин далел маблағи қобили ситониш аз музди онҳо набояд бештар аз 10 фоизро ташкил диҳад [290, с. 330]. Аз таҷрибаи судӣ бармеояд,

ки нисбати маҳкумшудагони ноболиғ андозаҳои мухталиф таъин гардидааст. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе нисбати шаҳрванди ноболиғ Ҳ. мутобиқи қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ ҷазои корҳои ислоҳӣ ба муддати то як сол бо ситонидани 15 фоизи музди меҳнат ба нафъи давлат таъин гардидааст [389]. Дар м. 87 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки корҳои ислоҳии меҳнатӣ ба ноболиғон дар ҷойи корашон таъин мегарданд. Аммо аз ин ҳукми судӣ бармеояд, ки ноболиғ ҷойи кор надорад. Новобаста ба ин, суд ҳади болоии ҷазои корҳои ислоҳиро таъин кардааст. Ҳарчанд суд нишон додааст, ки дар ҷойҳое, ки мақомоти иҷрокунандаи ҷазо муайян мекунад, ҷазо адо карда мешавад, аммо тавре гуфта шуд, қонунгузориҳои ҷиноятӣ таъини корҳои ислоҳиро ба ноболиғон танҳо дар ҷойи корашон муқаррар намудааст.

Яке аз мушкилоти амалияи судӣ аз ҷониби судҳо вайрон кардани қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ дар робита ба истифодаи истилоҳот дар таркибҳо, ки ба сохтори қонунгузориҳои ҷиноятӣ мувофиқат намеkunанд, ба ҳисоб меравад, ки боиси вайрон кардани ҳуқуқҳои маҳкумшуда ҳангоми иҷрои ҷазо мегардад. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе нисбати шаҳрванд А. мутобиқи қ. 2 м. 111 КҶ ҚТ ҷазои корҳои ҳатмӣ таъин шудааст [398]. Дар ҳукми судии мазкур чунин иштибоҳот ба назар мерасад. Аввалан, дар ягон ҷойи ҳукми судӣ нишон дода нашудааст, ки ноболиғ синфи чанд ва ё чандсола мебошад ва ин меъёр дар бандубасти ҷиноят ва баровардани ҳукми судӣ нақши ҳалкунанда дорад. Дуюм, дар ҳукми судӣ шаҳрванд А. ҳамчун шахси гунаҳгор доништа шудааст, аммо дар охири ҳукми судӣ дар ҷойи номи шаҳрванд А. номи шаҳрванд С. оварда шудааст, ки номбурда ба ҳукм тамоман робита надорад. Ин нишон медиҳад, ки ҳангоми бароварда шудани ҳукмҳои судӣ аз қолаб (шаблон) истифода мебаранд ва ин метавонад иштибоҳоти зиёдро ба миён гузорад. Сеюм, дар қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ танҳо ҷазоҳои корҳои ислоҳӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ муқаррар шудааст, вале суд ҷазои корҳои ҳатмӣ таъин кардааст. Суоле ба

миён меояд, ки суд ин ҷазоро бо кадом меъёр таъин кардааст? Ҳол он ки бандубасти ҷиноят бо қ. 1 м. 111 КҶ ҚТ сураат гирифта истодааст. Ҳамзамон дар қисми аввали ҳукми судӣ нишон дода шудааст, ки ноболиғ муваққатан бекор мебошад, вале дар қисми охири ҳукми судӣ зикр шудааст: “Суд муайян кард, ки судшаванда дар ягон ҷой намекунад”. Бо ин ҷумла суд тасдиқ кардан мехоҳад, ки судшаванда А. дар ягон ҷой кор намекунад, ки аз як тараф, ҷумла нопурра буда, калимаи “кор” зикр нашудааст, ки ин метавонад ба таъини ҷазо таъсир расонад, сониян, мухолифати андешаҳо “муваққатан бекор” ва “дар ягон ҷой (кор) намекунад” ба назар мерасад. Ҳолати ба ин монанд дар ҳукми судии дигар низ мушоҳида мегардад. Дар ҳукми суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбе нисбати шаҳрванд М. мутобиқи қ. 1 м. 330 ва қ. 1 м. 255 КҶ ҚТ, парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардида, мутобиқи қ. 1 м. 330 КҶ ҚТ, ба судшаванда ҷазои корҳои ҷатмӣ таъин гардидааст [387], ҳол он ки дар санксияи моддаи мазкур на ҷазои корҳои ҷатмӣ, балки корҳои ислоҳӣ муқаррар шудааст.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқу баррасии масъалаи мазкур чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст:

1. Ҷазои корҳои ислоҳӣ дар илми ҳуқуқшиносии муосир ба яке аз мавзӯҳои баҳс табдил ёфтааст. Омӯзиш ва таҳқиқи амалияи татбиқи ҷазои корҳои ислоҳӣ ба ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар самти мазкур, тақмили қонунгузорӣ, бартараф намудани баъзе камбудихое, ки дар ҳукмҳои судӣ ба назар мерасанд ва дигар масъалаҳои муҳимми назарию амалӣ мусоидат менамояд.

2. Бояд тазакур дод, ки нишондиҳандаҳои омории дар хусуси таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ вобаста ба солҳо фарқ менамояд. Масалан, агар ба омори солҳои 2000-2010 назар афканем, маълум мегардад, ки таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ то солҳои 2005 афзоиш ёфта, баъдан боз кам гардидааст. Омори солҳои 2019-2024 низ ҳамин ҳолати коҳишбиро нишон медиҳад. Ба андешаи мо, сабабҳои зерини кам шудани ҳиссаи таъини ҷазои корҳои

ислоҳиро зикр кардан мумкин аст: Якум, кам шудани шумораи ҷойҳои корӣ барои маҳкумшудагоне, ки ҷойи кор надоранд. Дуюм, номутобиқати қонунгузор, ки муносибати худро ба категорияҳои маҳкумшудагон, ки метавонанд корҳои ислоҳӣ таъин карда шаванд, се маротиба тағйир додааст. Сеюм, аксари маҳкумшудагон ҷойи кори доимӣ надоранд ва ё дар ноҳияи истиқоматиашон ҷойи корӣ мавҷуд нест, ки мақомоти иҷрокунандаи ҷазо барои ӯ ҷойи корӣ муқаррар намоянд.

3. Аз таҳлили муқоисавии санксияҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ дар солҳои 2010 ва 2024 бармеояд, ки аз бисёр санксияҳо ҷазои корҳои ислоҳӣ хориҷ карда шудааст. Корҳои ислоҳӣ дар 95 санксияи моддаҳои Қисми махсуси КЧ ҚТ (то соли 2010) пешбинӣ шуда буданд. Таҳлили КЧ ҚТ (давраи соли 2024) нишон медиҳад, ки истилоҳи “корҳои ислоҳӣ” ҳамагӣ 89 маротиба истифода гардидааст, ки аз ин шумора 21 адад ба Қисми умумӣ ва 68 адад ба Қисми махсус рост меояд. Феълан мутобиқи 61 моддаи Қисми махсуси КЧ ҚТ таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла дар 5 ҳолат то як сол, дар 3 ҳолат аз як то ду сол, дар 1 ҳолат аз ду моҳ то як сол, дар 2 ҳолат аз шаш моҳ то як сол ва дар 57 мавриди дигар ба муҳлати то ду сол санксияи ҷазои корҳои ислоҳӣ муқаррар карда шудааст. Аз 61 моддае, ки дар онҳо корҳои ислоҳӣ муқаррар шудаанд, дар 7 модда ду маротиба ва дар 54 моддаи дигар танҳо як маротиба санксияи ҷазои корҳои ислоҳӣ муқаррар гардидааст.

4. Таҳлили қонунгузори ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки аз як тараф, корҳои ислоҳӣ нисбат ба пеш камтар муқаррар шудаанд ва аз тарафи дигар, дар бештари санксияҳо (57 ҳолат) муҳлат то ду сол муқаррар шудааст. Ба фикри мо, чунин ҳолат ба суд имконияти фарох дода, метавонад боиси ба миён омадани ҳолатҳои коррупсионӣ гардад. Яъне суд баъзе ҳолатҳои сабукунандаи ҷазоро ба инобат гирифта, муҳлати поёнии ҷазоро таъин карда метавонад. Беҳтар мебуд агар дар 57 санксияе, ки корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду солро пешбинӣ мекунанд, бо таваҷҷуҳ ба ҷинояти содиршуда

ва оқибатҳои эҳтимолии он ҳадди поёнӣ ва болоии муҳлати иҷрои ҷазо муайян карда шавад. Масалан, ба муҳлати аз як то ду сол, аз як солу ду моҳ то ду сол, аз ду моҳ то як сол, аз шаш моҳ то якуним сол ва ғайра.

5. Ҷазои корҳои ислоҳӣ дар низоми ҷазои ҷиноятӣ ба қатори шашум мувофиқ намебошад. Корҳои ҳатмӣ, ки дар қатори панҷум меистанд, аз ҷазои корҳои ислоҳӣ вазнинтаранд, зеро маҳкумшуда корҳои ҳатмиро бемузд иҷро мекунад, ҳамзамон иҷрои кори мазкур берун аз кори асосӣ ва таҳсил мебошад, дар сурате ки корҳои ислоҳӣ дар ҷойи кори асосӣ таъин мешавад, музнок аст. Аз ин рӯ, мо бо роҳи зиёд кардани муҳлати адои ҷазо мустаҳкам намудани имконияти маҷбурии корҳои ислоҳиро қобили қабул мешуморем. Аз ҷумла зарур мешуморем, ки ҳадди болоии ҷазои таҳлилшуда то 5 сол зиёд карда шавад. Ин муносибат ба принципи адолат ҷавобгӯ буда, бо ин васила метавонад таъини ҷазои мутаносиб барои ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёнаро таъмин намояд.

6. Мувофиқи қонунгузориҳои ҷиноятии давлатҳои хориҷии Федератсияи Русия, Туркменистон, Узбекистон, иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ имконпазир аст ҳам дар маҳалли кори шахс маҳкумшуда ва ҳам дар маконҳои дигаре, ки мақомоти масъули иҷрои ҷазо муайян менамоянд, сурат бигирад. Аммо ба масъалаи мазкур аз нигоҳи дигар низ назар кардан мумкин аст. Масалан, шахс дар мағоза кор мекунад. Ба ӯ корҳои ислоҳӣ таъин карда шуд. Табиист, ки ҷазоро дар фазои озоду роҳат адо мекунад, танҳо ба давлат музди муайян месупорад. Аммо шахсе, ки ҷойи кор надорад ба ӯ ҷазои корҳои ислоҳӣ таъин карда мешавад ва мақомоти иҷрокунандаи ҷазо ба кори роҳрубӣ муайян мекунанд. Маҳкумшудаи мазкур дар сардии субҳи барвақт ва ё дар гармӣ ба кор машғул шуда, воқеан машаққат мекашад ва аксарият медонанд, ки ӯ гуноҳи худро ҷуброн карда истодааст. Суоле ба миён меояд, ки дар ҳар ду ҳолати зикршуда, кадом ҳолат сазои зиёдтар дорад? Албатта, ҳолати дуюм. Шахси дар мағоза кормекардари касе намефаҳмад, ки ӯ ҷазоро адо карда истодааст. Дар ҳаёти ӯ тағйироте дар

шакли қисман пардохтани маблағ (ба мисли кредит) ба миён меояду халос. Ҳол он ки яке аз асосҳои ислоҳқунандаи ҷазоҳое, ки бо чудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, маҳз дар байни аҳолии адо намудани ҷазо мебошад. Бо ин назардошт, ба фикри мо, дар қонунгузории ҷиноятӣ бояд муқаррар карда шавад, ки навъи кореро, ки маҳкумшуда ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ бояд иҷро намояд, мақомоти иҷроқунандаи ҷазо муайян кунад.

7. Таъин нагардидани корҳои ислоҳӣ ба категорияи ҷинояткорони такрорӣ ва заноне, ки кӯдакони то 5-сола доранд, дар қонунгузории ҷиноятии ҚТ ба назар намерасад, ки ворид намудани онҳоро ба КЧ ҚТ мувофиқи мақсад меҳисобем. Аз ҷумла шахсе, ки такроран ҷиноят содир кардааст, ин маънои ҳанӯз ислоҳ нашудани онро дорад. Яъне ҷазои қаблӣ ўро ҳанӯз ислоҳ накардааст. Ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ чунин шахсон дар байни ҷомеа ва аҳолии каме хавфнок ба назар мерасанд. Масалан, шахсе, ки қаблан ҷинояти дуздӣ содир кардааст, дар ҳолати содир кардани ҷинояти нав таъини корҳои ислоҳӣ ба ў самаранок намебошад. Аввалан, ягон корхона ўро бо сабаби ҷинояти қабляш бовар накарда, ба кор гирифта наметавонанд. Сониян, дар ҷойи кори нав эҳтимоли такроран дуздӣ содир кардани вай зиёд мебошад. Заноне, ки кӯдаки то 5 сола доранд имконияти рӯз то бегоҳ кор карданро надоранд, зеро кӯдакони онҳо бенигоҳубин мемонанд. Модар тарбиятгари насли наврас мебошад ва дур будани модар аз фарзандони хурдсол ба тарбияи ахлоқию маънавӣ, равонӣ ва ҷисмонии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки дар қ. 3 м. 52 КЧ ҚТ чунин бандҳо илова карда шавад: “ё) заноне, ки дар тарбияшон кӯдакони то 5 сола доранд; ж) шахсоне, ки такроран ҷиноят содир кардаанд” “з) шахсоне, ки алимент месупоранд”.

8. Таҷрибаи қонунгузории кишвари Қазоқистон дар хусуси Фонди ҷуброни зарари ҷабрдида барои кишвари мо низ метавонад самаранок бошад. Шахс дар натиҷаи ҷиноят зарари маънавӣ ва ё моддӣ мебинад, аммо суд ба ҷинояткор корҳои ислоҳӣ таъин намуда, ҷинояткорро ба манфиати

давлат ҷазо дода, вазъи ҷабрдидаро ба инобат намегирад. Ҷабрдида танҳо дар раванди мурофиаи судӣ боз зарари моддӣ мебинад. Бинобар ин, беҳтар аст, ки дар кишвари мо низ Фонди ҷуброни ҷабрдидагон ташкил карда шавад то қисме аз музди меҳнати иҷрокунандаи ҷазои корҳои ислоҳӣ ба фонди мазкур пардохт гардида, аз ин ҷо ба манфиати ҷабрдида супорида шавад. Ҳамзамон андозаи нигоҳдошти музди меҳнат дар кишвари мо нисбатан калон мебошад. Ба назари мо мунсифона хоҳад буд агар муҳлати иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ то ба 3 сол тамдид карда шавад ва ба нафъи давлат ситонидани маблағи музди меҳнати шахси маҳкумшуда дар ҳудуди аз 5 то 20 фоизро ташкил диҳад.

3.3. Таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ

Мавриди зикр аст, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба ҷазоҳои махсуси ҳарбӣ дохил мегардад, ки таъини онҳоро м. 53 КҶ ҚТ дар робита ба хизматчиёни ҳарбие, ки бо тартиби ихтиёрӣ хизмати ҳарбиро адо менамоянд, пешбинӣ намудааст. Намуди ҷазои мавриди назар дорои зарфияти муайяни ҷазодиҳӣ мебошад. Барои мисол, наметавон ин нуқтаро нодида гирифт, ки шахси маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба далели аз ҷониби давлат ҳамчун ҷинояткор эътироф шудан, бинобар латма ворид гардидан ба ҳайсиати худ ҳамчун афсар ва ба далели аз даст додани имкони роҳбарӣ ва рушду камоли минбаъдаи касбӣ, ҳамчунин имкони аз даст додани таъминоти моддии худ ва наздикони хеш худро як навъ шахси таҳқиршуда наҳисобад [259, с. 166].

Мақсади асосии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ислоҳ ва тарбияи хизматчиён мебошад. Ин ҷазо имкон медиҳад, ки шахс дар муҳити хизматӣ бо маҳдудиятҳои муайян кору фаъолият кунад ва рафторашро дуруст намояд. Аз ин рӯ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ шакли созанда ва ислоҳсозии маҳкумшуда мебошад, ки метавонад

ҳамчун воситаи муассир дар нигоҳ доштани интизоми ҷарбӣ нақши асосиро иҷро намояд.

Дар шароити имрӯза, ки таҳдидҳо ба амнияти миллӣ ва суботи дохилӣ зиёд шудаанд, татбиқи дурусти маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ аҳаммияти зиёдтар касб мекунад. Ин намуди ҷазо ҳамчун воситаи пешгирикунанда ва танзимкунанда барои таъмини риояи қонунҳо дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ хизмат мекунад. Ин ҷазо ба ҳифзи тартиботи ҷарбӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва баланд бардоштани масъулияти хизматчиён мусоидат мекунад, ки ин омилҳо барои устувории давлат муҳиманд.

Муҳиммияти омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ барои кормандони низомӣ, ҳуқуқшиносон ва мутахассисони соҳаи мудофия муҳим арзёбӣ мешавад. Ин омӯзиш имкон медиҳад, ки механизмҳои татбиқи ҷазоҳо беҳтар фаҳмида шуда, татбиқи онҳо ба манфиати нигоҳдории тартибот ва риояи ҳуқуқҳо равона гардад. Ҳамчунин барои ҷомеа фаҳмиши ин намуди ҷазо дар таъмини адолат, танзими муносибатҳо ва таъмини масъулиятшиносии хизматчиён нақши муассир дорад.

Барои хизматчиёни ҷарбие, ки хизмати ҷарбии худро бо тартиби ихтиёрӣ (манзур он даста аз хизматчиёни ҷарбист, ки дар бораи анҷом додани хизмати ҷарбӣ расман ба сурати хаттӣ бо Вазорати мудофияи Тоҷикистон ва ҳамчунин дигар ниҳодҳои дахлдори ҷарбӣ шартномаи расмӣ ба имзо мерасонанд) пешниҳод мекунад, ки чунин ҷазо дар санксияҳои таркиби ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҷарбӣ (дар 17 санксия аз 14 таркиби мавҷуди ҷиноятҳо) пешбинӣ мешавад.

**Ҷадвали 3.5. Шумораи санксияҳои таркиби ҷиноятҳо ба муқобили
хизмати ҳарбӣ мувофиқи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Боби 33	Қисми махсус			
	Моддаҳои, ки дар онҳо ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ пешбинӣ шудааст	Шумораи санксияҳои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбие, ки дар бобҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ	Шумораи моддаҳо	Таносуби шумораи моддаҳо нисбат ба санксияҳо бо %
Ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ	м.м. 368, қ. 1, 370, қ. 1, 372, қ. 1, 374, қ. 3, 376, қ. 1, 377, қ. 1, 377, қ. 3, 378, қ. 1, 378, қ. 3, 379 қ. 1, 380 қ. 1, 381, қ. 1, 386, қ. 1, 386, қ. 2, 388, қ. 2, 391 қ. 1, 392 қ. 1 КҶ ҚТ	17	14	-17,6

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [1].

Чи тавре аз ҷадвали 5 бармеояд, дар боби 33-и КҶ ҚТ дар 14 моддаи он 17 санксия муқаррар гардидааст, ки шумораи моддаҳо дар таносуб нисбат ба санксияҳо ба андозаи -17,6 банди фоизӣ кам мебошад. Махсусияти хоси ҷазои мавриди назари мо дар вуҷуд доштани имкони идома додани адои хизмати ҳарбӣ тавассути хизматчиӣ маҳкумшуда дар мавриди зерин дар якҷоягӣ бо таъсиргузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва аз ҳисоби таъминоти пулии шахси маҳкумшуда ба ғайри давлат ситонидани маблағ мутобиқ ба маблағи бар асоси қарори суд муайяншуда дар ҳудуди аз даҳ то сӣ фоиз зоҳир мегардад. Таҷрибаи таъин шудани ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нишон медиҳад, ки бо ворид сохтани нуктаи охир ба низоми ҷазои ҷиноятӣ, қонунгузор кӯшиш намудааст то хизматчиёни ҳарбие, ки чунин нави фаъолиятро ба сифати касби худ интихоб намудаанд, дар сурати аз ҷониби онҳо содир гардидани ҷиноятҳои ҳарбӣ ва

чиноятҳои категорияи начандон вазнин ва дараҷаи миёна аз имкони идома додани хизмати ҳарбӣ маҳрум нагарданд. Ин ҷанбаи масъала, махсусан барои он идда аз мутахассисони ҳарбии баландихтисосе муҳим аст, ки мақсадҳои ҷазоро нисбат ба онҳо метавон бе ҷудо нигоҳ доштани онҳо аз муҳити маъмулии иҷтимоӣ ва иҷрои уҳдадориҳои ҳарбии касбӣ бо таъини ҷазои алтернативӣ, яъне тавассути ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ таъмин намуд.

Бояд ёдовар шуд, ки намуди ҷазои мазкур дорои маҳдудиятҳои гендерӣ намебошад, ба ибораи дигар, онро суд метавонад ҳам нисбат ба хизматчиёни мард ва ҳам нисбат ба хизматчиёни зан таъин намояд. Вале бояд гуфт, ки он ба таври истисноӣ фақат нисбат ба он гурӯҳ аз хизматчиёни ҳарбие таъин мегардад, ки онҳо хизмати ҳарбии худро бар асоси шартномаи расмӣ адо менамоянд. Ҳангоми таъини ҷазо ин нукта ба инобат гирифта мешавад, ки оё хизматчиӣ ҳарбии мавриди назар муддати муайянгардидаи хизмат аз рӯйи даъвати ҳарбиرو ба ҷо овардааст ва ё не. Он нисбат ба он хизматчиёне, ки аз рӯйи даъват хизмати ҳарбиرو адо менамоянд, ба кор бурда намешавад.

Шаҳрвандоне, ки довталабона ба таври хаттӣ бо ВМ ҶТ дар бораи ба ҷо овардани хизмати ҳарбӣ ба муддати 1, 3, 5 ва 10 сол то расидан ба синну соли хизмати ҳарбӣ қарордод ба имзо мерасонанд, мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби ҳуқуқҳои мегарданд, ки дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофия”, “Дар бораи уҳдадориҳои ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ”, “Дар бораи вазъи ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тартиби адои хизмати ҳарбӣ ва мақоми хизматчиёни ҳарбиرو муайян менамоянд, пешбинӣ шудаанд. Дар асоси шартнома бо ВМ ҶТ дар бораи адо намудани хизмати ҳарбӣ ва ё дигар мақоми иҷрои хизмати ҳарбӣ барои шаҳрвандон пешбинӣ мешавад, шаҳрвандон иҷрои уҳдадориҳои муайяни тарафайнро ба уҳда гирифта, ҳамзамон соҳиби ҳуқуқҳои мегарданд, ки онҳо дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мудофия”, “Дар бораи уҳдадориҳои ҳарбӣ

ва хизмати ҳарбӣ”, “Дар бораи вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбӣ” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ, ки тартиби адои хизмати ҳарбӣ ва мақоми хизматчиёни ҳарбиرو муайян менамоянд, пешбинӣ шудаанд. Бо шахрвандоне, ки нисбат ба онҳо айбномаи судӣ ва ё ҷазо бароварда шудааст, шартнома дар бораи анҷоми хизмати ҳарбӣ баста намешавад. Ҳамчунин шартнома оид ба адои хизмати ҳарбӣ бо шахсоне, ки нисбати онҳо тафтишот ва ё таҳқиқи пешакии судӣ бурда мешавад, парвандаи ҷиноятӣ боз шудааст ва ё парвандаашон ба суд фиристода шудааст, бо касоне, ки барои содир намудани ҷиноят доғи адонашудаи судӣ доранд, ҳамчунин бо шахсоне, ки дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ адои ҷазо менамоянд, баста намешавад. Мувофиқи зербанди 5, б. 1 м. 54 Қонуни ҚТ “Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ”, хизматчиӣ ҳарбӣ (ғайр аз сарбозон ва сержантҳое, ки хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнокро адо мекунанд, метавонад ҳангоми эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар бораи таъини ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ пеш аз муҳлати муайянгардида аз хизмати ҳарбӣ рухсат дода шаванд [7].

Маъмулан бо шахрвандони бо қарори суд ба муддати муайян аз ҳуқуқи ишғоли вазифаи ҳарбӣ маҳрумшуда низ то як муддати муайян, шартнома баста намешавад. Дар ин ин маврид дар робита ба хизматчиӣ ҳарбӣ бояд ба ҳолати мушаххасе таваҷҷуҳ намуд. Яъне дар чунин ҳолатҳо эҳтимоли ба ҷавобгарӣ кашида шудани хизматчиёни ҳарбие, ки ба адои хизмат аз рӯйи шартнома машғуланд, вуҷуд дорад. Дар ин маврид бо нуқтаи назари Е.О. Лукянчук “дар бораи он ки агар ҷиноят дар давраи адои хизмат аз рӯйи даъвати ҳарбӣ содир гардаду ҳангоми эълон шудани ҳукми суд хизматчиӣ ҳарбӣ дар бораи анҷом додани хизмати ҳарбӣ шартнома ба имзо расонад, метавон розӣ шуд ва аз рӯйи мафҳуме, ки аз Кодекси ҷиноятӣ бармеояд, ҳеҷ гуна монеа барои таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ вуҷуд надорад, зеро қонунгузор таъини ҷазои мавриди назарро на ба лаҳзаи содиршавии ҷиноят, балки ба далели анҷоми хизмати ҳарбӣ аз рӯйи

шартнома алоқаманд медонад” [259, с. 166]. Рӯзи эътибори қонунӣ гирифтани шартнома, ибтидои давраи адои хизмат шуморида мешавад. Муддати замони хизмати ҳарбӣ дар моҳу таърихи дахлдори соли охири анҷоми хизмати шартномавӣ ё дар моҳи охири шартнома ба охир мерасад ба шarti он ки шартнома ба муддати то як сол ба имзо расида бошад. Агар муҳлати шартномаи хизмати ҳарбӣ бидуни ишора ба рӯзи муайяни моҳ ба итмом расад, ин ба он маъност, ки муҳлати шартнома дар рӯзи охири моҳи мавриди назар ба анҷом мерасад. Рӯзи ба охир расидани давраи хизмати ҳарбӣ ҳамон рӯзе ба ҳисоб гирифта мешавад, ки ному насаби хизматчи аз рӯйхати ҳайати қисми ҳарбӣ бо сабаби фориғ шудан аз хизмати ҳарбӣ хориҷ карда мешавад. Ҷазои мазкур дар ду маврид ба кор бурда мешавад. Аввалан, дар сурати вучуд доштани ҷазои мавриди назар дар моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Тоҷикистон, ки дар ҳолати содиршавии ҷинояти мушаххас ба муқобили хизмати ҳарбӣ ба муддати аз ду моҳ то ду сол ҷазоро пешбинӣ мекунад (барои мисол қ. 1 ва 2 м. 386 КҶ ҚТ) ва дар мавриди дувум нисбат ба он идда хизматчиёни ҳарбие, ки ҷинояти тавассути онҳо содиршуда ҷиноят алайҳи анҷоми хизмати низомӣ арзёбӣ намегардад. Дар чунин мавридҳо таъини иҷрои корҳои ислоҳӣ ва ё имкони иваз кардани ҷазо бинобар хоҳиши суд бар асоси муқаррароти м. 53 Кодекси ҷиноятии Тоҷикистон сурат мегирад (масалан дар асоси қ. 1 м. 112, қ. 1, 2, м. 244, қ. 1, 2 м. 247 КҶ ҚТ).

Мутобиқи қ. 1 м. 71 КҶ ҚТ, бо таъини ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, суд дар бораи имкони ислоҳи шахси маҳкумшуда бе адои ҳақиқии ҷазо ба хулосаи муайян меояд ва он мувофиқи хулосаи ҳосилшуда ҷазои таъиншударо шартан татбиқ накардани ҷазо меҳисобад[1]. Ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба шахси маҳкумшуда таъсири амиқи психологӣ мерасонад, доштани доғи судӣ ва танбеҳ аз тарафи давлат боиси маҳдуд ё суст шудани рушду пешрафти касбии шахси маҳкумшуда мегардад ва дар натиҷаи ситонидани маблағ аз таъминоти пулии шахси маҳкумшуда ба ғайри давлат ба вай зарари моддиву пулӣ расонида мешавад [71, с. 107].

Илова бар ин, бо сабаби маҳдуд шудани имконоти шахси маҳкумшуда аз ҷиҳати рушду инкишофи касбӣ ва ишғоли вазифа, имкони афзоиш ёфтани таъминоти пулии ӯ низ ба таври назаррас коҳиш меёбад.

Бояд хотирнишон сохт, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нисбат ба кадрҳои афсари ҳайати Қушунҳои Мусаллаҳи Иттиҳоди Шуравӣ дар гузашта ба таври васеъ истифода мешуд, ҳарчанд ин масъала аз лиҳози қонунгузорӣ ба таври лозим ба танзим дароварда намешуд. Намуди ҷазои мавриди назар нахустин бор дар Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ аз санаи 2-юми июли соли 1991 пешбинӣ шуда буд, вале бинобар аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ он эътибори қонунӣ ба худ нагирифт. Ҷазои мавриди назар бояд хотирнишон сохт, ки бори аввал дар қонунгузориҳои ҷиноятии собиқ ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ 2-юми июли соли 1991 зикр шуда буд. Аммо он бинобар аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ ҳукми қонунӣ пайдо накард. Ворид шудани чунин ҷазо ба КҶ ҚТ дар соли 1998 боиси ба миён омадани муҳолифатҳои зиёд дар ин замина гардид. Ба андешаи В.М. Хомич, “Қувваҳои Мусаллаҳ набояд маҳалли иҷрои ҷазо барои шахсоне бошанд, ки дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар ба тариқи касбӣ машғули анҷоми хизмати ҳарбӣ мебошанд. Ба ин далел муқаррар гардидани чунин чораи давлатии маҷбурсозӣ барои ҳар навъ низоми тақмили артиш, махсусан низоме, ки дар он адои хизмати ҳарбӣ дар асоси шартнома имконпазир аст, ғайримуқаррарӣ ба назар мерасад” [183, с. 372]. Бархе аз олимон бар он назаранд, ки намуди ҷазои мавриди назар амалан дар таҷриба истифода намешавад [173, с. 388]. Дар амалияи ҚТ ҷазои маҳдуд кардан дар хизматӣ ҳарбӣ аз ҷониби судҳои ҳарбӣ кам татбиқ мегардад, ки ҳолати мазкур дар ҷадвали зер чунин нишон дода мешавад:

**Ҷадвали 3.6. Амалияи таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар
хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2024**

№	Номгӯи парвандаҳои ҷиноятӣ	Солҳо						
		2019	2020	2021	2022	2023	2024*	2024/2019, бо%
1	Ҳамагӣ, парвандаҳои баррасигардида (адад)	10719	9749	10942	10972	11347	8776	18,12
2	Маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ (адад)	44	52	41	65	63	84	190,9
3	Нисбат ба умум, бо %	0,41	0,53	0,37	0,59	0,55	0,95	0,54%

**Рақамҳо аз ҳисоботи нухмоҳаи соли 2024 гирифта шудаанд.*

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Чи тавре рақамҳои ҷадвал гувоҳӣ медиҳанд, солҳои 2019-2024 ҳамаи парвандаҳои баррасигардида -18,12% кам гардидаанд. Вале дар таркиби ҳама парвандаҳои баррасигардидаи ин давра маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ тамоюли зиёдшавӣ дорад. Соли 2019 маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ 44 адад ва ё 0,41% нисбат ба умум, 52 адад дар соли 2020 ё ин ки 0,53% нисбати умум, 41 адад дар соли 2021 ё 0,37% нисбат ба умум, 65 адад дар соли 2022 ва ё 0,59% нисбат ба умум, 63 адад дар соли 2023 ё ин ки 0,55 нисбати умум ва 84 адад дар соли 2024 ва ё ин ки 0,95% дар қиёс ба умумро ташкил медиҳад, ки ин дар соли 2024 нисбат ба соли 2019 дар доираи 40 адад ё 0,54% бештар гардидааст. Аз таҳлили анҷомдодашуда маълум гардид, ки дар давраи таҳлилӣ (солҳои 2019-2024) ба ҳисоби миёна солона маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамасола 0,56%-и ҳамаи парвандаҳои баррасигардидаро дар ҶТ ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3.7. Шумораи шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2024 маҳкум шудаанд

Солҳо	Шумораи маҳкумшудагон (нафар)		Таносуби маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ нисбат ба шумораи умумии маҳкумшудагон, бо %
	Ҳамаи маҳкумшудагон	Ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд	
2019	10384	44	0,42
2020	10458	52	0,49
2021	10349	41	0,39
2022	11091	65	0,58
2023	12044	63	0,52
2024	9516	84	0,88
Ҳамагӣ	63842	349	0,54
Таносуб дар соли 2024/2019, бо %	-8,35	190,9	-

**Рақамҳо аз ҳисоботи нухмоҳаи соли 2024 гирифта шудаанд.*

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [397].

Тавре аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, дар ҷумҳурӣ шумораи шахсоне, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, сол аз сол дар ҳоли тағйир аст. Шумораи ин гуна шахсони дар 6 соли охир (солҳои 2019-2024) дар кишвар 349 нафарро ташкил дода, ки дар соли 2024 шумораи онҳо нисбат ба соли 2019 ба миқдори 40 нафар ва ё ба андозаи 90,9% афзоиш ёфтааст. Таносуби шахсони ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шуда дар қиёс ба шумораи умумии маҳкумшудагон дар давраи таҳлилӣ (солҳои 2019-2024) гуногун буда, дар сатҳи минималӣ тамоюли каму зиёдшавӣ дорад. Шумораи шахсони мазкур дар давраи таҳлилшаванда нисбат ба парвандаҳои дар маҷмуъ баррасигардида дар соли 2019 андозаи 0,42%, 2020 0,49%, 2021 0,39%, 2022 0,58%, 2023 0,52% ва 2024 0,88%-ро ташкил медиҳанд. Ин нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар давраи таҳлилӣ шахсони ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкумшуда

дар кишвар ба ҳисоби миёна ҳамасола 0,54%-и шумораи маҳкумшудаҳоро ташкил медиҳанд.

Дар робита ба ин, аз кори хизмати ҳарбӣ хориҷ намудани хизматчиёни ҳарбии дорои доғи судӣ, ки мувофиқи шартнома ба хизмати ҳарбӣ машғуланд, аҳаммияти васеъ касб менамояд. Ҳатто шартан татбиқ накардани ҷазо ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ наметавонад монеи ба имзо расидани шартнома ва анҷоми хизмати ҳарбӣ тавассути чунин шахсон гардад. Дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ холигоҳҳои фаровоне аз ҷиҳати танзими иҷроии шартан татбиқ накардани ҷазо нисбат ба хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда вуҷуд дорад [265, с. 55].

Мазмун ва моҳияти намуди ҷазои мазкур аз маҳдуд сохтани имконоти рушду болоравии шахс аз рӯйи хизмати ҳарбӣ ва ҳамчунин маҳдудсозии таъминоти пулии хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда иборат мебошад [99, с. 358]. Аз таъминоти пулии шахси маҳкумшуда, ки нисбат ба ӯ чораи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ амалӣ карда мешавад, бояд дар асоси қарори суд дар ҳаҷми на бештар аз 30% ситониши маблағ аз ҳисоби музди меҳнати ба нафъи давлат равона карда шавад. Андозаи ситониш аз таъминоти пулии хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда дар асоси қарори суд муайян гардида, аз ҳисоби маблағи маош, маош аз рӯйи рутбаи ҳарбӣ, иловапулиҳои ҳармоҳа ва дигар падохтҳои вобаста ба таъминоти пулии хизматчӣ пардохт мешавад.

Аснои адои ҷазои мавриди назар (муҳлати маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз се моҳ то ду солро дар бар мегирад) шахси маҳкумшуда наметавонад аз ҷиҳати рутбаи ҳарбӣ ва мақом ба дараҷаи баландтар даст ёбад ва муҳлати иҷроии худро ҷазо ҳамчун хизмат барои ба даст овардани рутбаи нав ба назар гирифта намешавад, ҳарчанд ҳамчун хизмати умумии ҳарбӣ ба ҳисоб равад ҳам [308, с. 171]. Маҳдудномаи мазкур, бояд гуфт, ки мукофотҳои мухталифи давлатӣ, категорияҳои муайяни квалификатсиониро

шомил намегардад агар ҳадафи он хизматчиёни ҳарбиест, ки дар ҳоли анҷом додани хизмати ҳарбӣ аз рӯйи шартномаи расмианд.

Ҳамин тавр, ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ мувофиқи мазмун ва моҳияти сазоии худ унсурҳои ҷазоӣ, аз ҷумла ҷазои корҳои ислоҳӣ ва маҳдудсозии ҳуқуқи ишғол намудани мақому шуғли муайян ва ҳуқуқи машғул гардидан ба фаъолиятҳои мушаххасро шомил мегардад. Ин ба он маъност, ки ки дар муддати иҷроии чунин фаъолиятҳо хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда аз ҷиҳати рутба наметавонад аз ҷиҳати иртифоъи рутбавӣ ба рутбаи болотар даст ёбад [183, с. 374]. Маҳдудиятҳои дигари вобаста ба хизмати ҳарбӣ (озод намудани хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда, аз ҷиҳати доштани рутба поин овардани ӯ, маҳрумсозӣ аз ин ё имтиёз, афзоиши маош ва ғайра) шомили мазмуну таркиби ҷазои мазкур намегарданд ва наметавонанд ба кор гирифта шаванд [82, с. 200].

Маҳдуд сохтани шахси маҳкумшуда аз лиҳози анҷоми ҳарбӣ боиси ҷобачосозии шахси маҳкумшуда намегардад ва шахси маҳкумшуда вазифаи фармондеҳиро аз рӯйи тартиби муайяннамудаи ҳолатҳои зарурии анҷоми хизмати низомӣ вобаста ба рухсатҳои хизматӣ, таъинот ба вазифаҳои дигари ҳарбӣ ва гузариш ба маҳалли нави иҷроии хизмати ҳарбӣ ба истисноии ҳолатҳое, ки қонунгузори ҚТ муайян кардааст, иҷро менамояд.

Мутобиқи ҳукми суд, аз тарафи фармондеҳи қисми ҳарбӣ дар мавриди шахси маҳкумшуда, фармони махсус содир мегардад. Сабаб ва далелҳое, ки бар асоси онҳо фарди маҳкумшуда наметавонад ба рутбаи баландтар даст ёбад, дар дастуре, ки содир мешавад, дарҷ мегарданд. Илова бар ин, дар ҳукмҳои судӣ низ ин нуктаҳо таъкид мешаванд. Вале дар баъзе ҳукмҳои судӣ дар робита ба ин камбудӣҳо умуман масъалаи дар давраи адои ҷазо ба мансаби баланд таъин накардан ва ба ӯ манъи додани рутбаи ҳарбии баландтар дарҷ намегардад [394]. Масалан, судшаванда М. 20 июли соли 2024 тахминан аз соатҳои 11 то 16:00 дақиқа ҳангоми дар ҳуҷраи кории худ қарор доштан ба назди ӯ хизматчиёни ҳарбии ротаи таълимии тайёрии

командирони хурди қисми ҷарбӣ, қаториҳои гвардия С., Н., О., Н., Т., Ш., Ҷ., З., Ҳ., А., М., Ш., М., С., Т. ва Б. ҷамъ 16-нафар сарбоз омада, хоҳиш намуданд, ки онҳоро ба мураххасӣ ҷавоб диҳад. Барои ин ба маблағи 1.080 сомонӣ ба ҳамёни электрони “Душанбе-ситӣ”-и подполковники гвардия М. гузарониданд. Шаҳрванд М. бо қ. 1 м. 391 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, нисбат ба ӯ бо ҳамин қисми модда ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ба муддати 1 (як) сол ҷамроҳ бо ситонидани 10 (даҳ) фоизи музди маош ба нафъи давлат бе маҳрум сохтан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолиятҳои муайян таъин шудааст [396]. Аммо дар ҳукми судӣ оид ба мансаби баланд таъин накардан ва ба ӯ манъи додани рутбаи ҷарбии баландтар дарҷ нагардидааст, ки яке аз камбудии асосӣ маҳсуб мешавад.

Баръакси ин ҳолат низ ҷой дорад, ки суд ҳангоми баровардани ҳукми суд масъалаи мавриди назарро ба инобат гирифтааст. Чунончӣ, Ф. 01 феввали соли 2024 тахминан соати 01:30 дақиқа ҳангоми дар ротаи комендантӣ қарор доштан навабатчи рота ҷабрида қаторӣ Н.-ро даъват карда, супориш медиҳад, ки рафта навабатдори ротаи мазкур сержант М.-ро ба наздаш даъват намояд. Номбурда тули 30 дақиқа дар утоқи корӣ сержант М.-ро интизор мешавад. Бинобар ҳозир нашудани навабатдори рота, ӯ худаш шахсан номбурдаро ба наздаш даъват карда, сабаби ҳозир нашуданаширо пурсон мегардад. Зимни суҳбат сержант М. қайд менамояд, ки ӯро ягон нафар оид ба наздаш ҳозир шудан хабардор накардааст. Дар ин маврид маҳкумшаванда Ф. дар ҳолати асабонӣ будан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ ва хизмати худ хориҷ шуда, бо мақсади нишон додани бартарии худ ва мақоми хизмати хеш нисбат ба хизматчиёни ҷарбии зертобеъ, бо дағалона вайрон кардани қоидаҳои муқаррарнамудаи талаботи б.б. 31 ва 64 Оинномаи хизмати дохилии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда, зертобеи худ ҷабрида Н.-ро бо шаппотӣ ба қисмати абруӣ тарафи чапаш як маротиба задааст, ки дар натиҷа номбурда ҷароҳати

ҷисмонӣ бардошта, ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи ӯ зарари ҷиддӣ расонида шудааст. Судшаванда Ф. дар содир намудани ҷиноят аз рӯйи қ. 1 м. 391 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ бо ин қисми модда ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ба муҳлати 1 (як) сол бидуни маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян таъин карда шудааст. Ҳамзамон дар ҳукми судӣ омадааст, ки аз ҳисоби таъминоти пулии Ф. дар ҳаҷми понздаҳ фоиз ба нафъи давлат маблағ ситонида шавад. Дар давраи адои ҷазо Ф. ба мансаби баланд таъин карда намешавад ва аз рӯйи қонун ба ӯ додани рутбаи навбатии ҳарбӣ манъ аст. Муҳлати адои ҷазо дар шумориши собиқаи умумии хизмати Ф. барои додани рутбаи навбатии ҳарбӣ ба ҳисоб гирифта намешавад [395].

Дар фармон муайян мегардад, ки ба кадом андоза аз ҳисоби таъминоти пулии шахси маҳкумшуда дар асоси ҳукми суд дар давраи адои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маблағи муайян ба ғоидаи буҷаи давлат ситонида мешавад. Дастури фармондеҳи қисми ҳарбӣ дар бораи иҷрои ҳукм ба маълумоти шахси маҳкумшуда ва тамоми ҳаёати қисми ҳарбӣ, мақомоти молия ва мақомоти кадрӣ расонида мешавад [99, с. 360]. Худи ҳолати маҳкумӣ наметавонад барои озод намудани хизматчи ҳарбӣ аз хизмат ва ё поён сохтани рутба ва вазифаи хизматчи ҳарбӣ асос гардад.

Хизматчи ҳарбии маҳкумшуда дар асоси муқаррароти қонунгузори ҚТ дар давраи эътибори қонунӣ доштани ҳукми суд наметавонад аз хизмати ҳарбӣ озод карда шавад. Дар аини замон фармондеҳи қисми ҳарбӣ ба унвони суде, ки ҳукмро содир намудааст, дар бораи асосҳои озод намудани хизматчи ҳарбӣ ва имкони иваз кардани давраи адонашудаи иҷрои ҳукми вай бо ҷазои сабуктар ва ё озодсозии пурраи ӯ аз адои минбаъдаи ҳукм маълумот пешниҳод месозад. Мутобиқи қ. 2 м. 152 КИҶ ҚТ “дар сурати ба эҳтиёт ё истеъфо рафтани хизматчи ҳарбӣ, ки ҷазоро дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ адо мекунад, суд муҳлати адонашудаи ҷазоро бо

ҷазои корҳои исоҳӣ иваз мекунад. Агар хизматчиӣ ҳарбӣ ҳангоми озод шудан аз Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ ғайри қобили меҳнат эътироф шуда бошад, суд ӯро аз ҷазо озод мекунад” [2].

Лозим ба таъкид аст, ки дар қонунгузориӣ ҷиноятӣ чунин далелу асос барои озод намудан аз адои ҷазо пешбинӣ нашудааст. Дар КИЧҚ ҚТ ҳам зикр нашудааст, ки ҳангоми интиҳоб миёни озод намудани пурраи шахси маҳкумшуда аз адои ҷазо ва иваз намудани давраи адонашудаи ҷазо бо ҷазои нисбатан сабуктар суд бояд кадом меъёрҳоро асос қарор диҳад. Дар қонун муқаррароте ҳам вуҷуд надорад, ки таносуби байни давраи адонашудаи ҷазо ва навъҳои ивазкунандаи ҷазоҳои дигарро таъмин намояд; ишорае ҳам нашудааст, ки суд кадом муҳлати максималии ҷазои навро метавонад муқаррар намояд [308, с. 172].

Тавре дида мешавад дар бештари мавридҳо дар сурати муқаррар шудани санксияҳои моддаҳои Қисми махсус дар робита ба хизматчиёни ҳарбӣ, онҳо дучори тағйир мегарданд. Аз ҷумла метавон ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиرو ба ҷазои корҳои ҳатмӣ ҳамон гуна, ки Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ мекунад иваз карда шавад. Баробарии чунин кори иваз намудан шубҳаву гумонро ба миён меоварад [99, с. 360]. Таркиб ва ҳудуди таъин шудани чораҳои маҷбурсозии давлатии мазкур ба таври назаррас аз ҳам фарқ мекунанд. Шояд, ҷанбаи ягонаи бо ҳам муштаракӣ онҳоро ҳатмӣ будани ба ғайри давлат ситонидани маблағ ҳам аз маоши кории шахси ба корҳои исоҳӣ маҳкумшуда ва ҳам ситонидани маблағ аз ҳисоби таъминоти пулии шахси маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар ҳаҷми муайяннамудаи суд дар ҳудуди на бештар аз 30% ташкил диҳад. Ин дар ҳолест, ки андозаи минималии ситониш аз ҳисоби таъминоти пулӣ умуман мушаххас нест. Аз рӯйи нишондоди мутлақ андозаи амалии ситониш аз ҳисоби таъминоти пулӣ дар муқоиса бо иҷрои корҳои исоҳӣ ба таври назаррас баланд аст. Ба андешаи В.М. Степашин, “муҳлати минималии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ се

моҳро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки чунин муҳлат дар робита ба ҷазои корҳои ислоҳӣ баробар ба ду моҳ мебошад” [308, с. 172]. Аммо тибқи қонунгузориҳои ҷиноятии ҚТ, муҳлати минималии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ду моҳро ташкил медиҳад, ки ба муҳлати минималии корҳои ислоҳӣ баробар аст.

Дар интиҳо роҳи ҳалли қонунгузориҳои мавриди назар имкони берун рафтан аз ҳудудҳои санксияҳои дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ-ро бо саҳттар кардани ҷазо фароҳам месозад, зеро номгӯи ҷазоҳои пешбиниамудаи м. 47 КҶ ҚТ ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиرو дар муқоиса бо ҷазои корҳои ислоҳӣ ҷазои вазнинтар меҳисобад. Барои мисол, хизматчиҳои ҳарбие, ки бо тартиби ихтиёрӣ адои хизмат менамояд, барои ҳароб сохтани замин (қ. 1 м. 228 КҶ ҚТ) ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум мегардад. Вале чунин ҷазо дар санксияҳои моддаҳои зикргашта умуман таъкид намешавад. Гузашта аз ин, чунин ҷазо нисбат ба санксияҳои вазнине, ки дар моддаҳои ёдшуда омадаанд, вазнину саҳттар аст. Дар ин замина ҳамчунин ҳолигоҳи ҳуқуқии дигаре низ таваҷҷуҳро ба худ ҷалб месозад: мутобиқи қонун ҳеҷ гуна оқибатҳои ашаддӣ саркашӣ намудан аз адои ин ҷазо пешбинӣ нашудааст. Аз ин хотир, С.Ф. Милуков “такмил додани м. 51 Кодекси ҷиноятиро бо қисми се дар бораи дар чунин ҳолатҳо истифода шудани қ. 3 м. 50-ро пешниҳод месозад” [90, с. 188]. Аммо бо чунин пешниҳод наметавон розӣ шуд: аввалан, тавре дар боло ишора шуд, таркиби ҷазоҳо дар намуди корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бо ҳам яксон намебошанд; дувуман, ашаддӣ саркашӣ намудан аз иҷрои намудҳои ҷазоҳои мазкур метавонад рафтору амалҳои тамоман мухталифро ташкил диҳад.

Бояд гуфт, ки ҷазоҳое, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ барои содир гардидани ҷиноятҳои ҳарбӣ пешбинӣ шудаанд, тамоми равишҳои расонидани таъсир ба хизматчиёни ҳарбӣ, аз ҷумла онҳое, ки тибқи шартнома хизматро адо менамоянд, ифода намесозанд. Ҳамчун воситаи

муассиртарини таъсиррасонӣ ба ин гуна шахсон васеътар истифода бурдани ҷарима ба мақсад мувофиқ аст. Нигоҳ доштани ҷазоҳои махсус барои хизматчиёни ҷарбӣ дар қонуни ҷиноятӣ, ки имкони иҷрои ҷазоро ҳангоми нигоҳ доштани вазъи хизматчии ҷарбӣ барои маҳкумшуда дар назар дорад, ба эътибори Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ таъсири манфӣ мерасонад.

В.В. Сверчков бар ин назар аст, ки маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ танҳо бо шартҳои зерин иҷро карда шавад:

“1) маҳкумшуда хизматчии ҷарбӣ бошад, ки хизмати ҷарбиро дар асоси шартнома адо намояд;

2) агар ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҷарбиро содир карда бошад;

3) барои ин ҷиноят ҷазо дар намуди хизмати ҷарбӣ пешбинӣ шуда бошад” [126, с. 400].

Ба андешаи Я.В. Лобов, “асосҳои таъин намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ мувофиқи Кодекси ҷиноятӣ кофӣ буда, ба он ворид намудани тағйиру иловаҳо лозим нест” [378].

Дар баробари ин, “ба маҳкумшуда таъин кардани ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ғайриимкон аст, агар мувофиқи м. 63 КҶ ҚТ ҳамчун намуди сабуктари ҷазо содир шуда бошад. Дар ҳолати мавҷуд будани ҳолатҳои мустасноӣ вобаста ба мақсаду ниятҳо, нақши гунаҳгор, рафтори ӯ ҳангоми содир намудани ҷиноят ё пас аз он ё ҳолатҳои дигаре, ки дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятро хеле кам мекунанд, ҳамчунин дар ҳолати мусоидати фаъолонаи иштирокчии ҷинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани ҷинояти содирнамудаи гурӯҳ мумкин аст ҷазо аз ҳадди поёнии дар моддаи дахлдори Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида камтар таъин карда шавад ё суд метавонад нисбат ба ҷазои дар ин модда пешбинигардида ҷазои сабуктар таъин намояд ё ҷазои иловагиро, ки ба сифати ҷазои ҳатмӣ пешбинӣ шудааст, таъин накунад” (қ. 1 м. 63 КҶ ҚТ) [1].

Бо назардошти гуфтаҳои боло, чунин ба назар мерасад, ки барои бартараф намудани проблемаҳои муҳокимашаванда мушкилоте, ки ҳангоми истифодаи ҷазои мавриди назар ба миён меояд, илова кардани ҷазои

ҷиноятӣ нисбат ба хизматчиёни ҷарбӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро тақмили заминаи қонунгузори дахлдор нисбат ба ҷавобгари ҷиноятӣ хизматчиёни ҷарбӣ зарур аст. Татбиқи тақлифҳои самарабахш имконият медиҳанд нисбат ба хизматчиёни ҷарбӣ бештар аз ду ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ карда шавад то барои ноил шудан ба мақсадҳои дар м. 46 КҶ ҚТ зикршуда саҳм гузоранд.

Таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои вобаста ба таъини ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ҳамчун яке аз намудҳои ҷазои ҷиноятӣ имкон медиҳад чунин хулосабарорӣ намоем:

1. Ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ барои хизматчиёни ҷарбие, ки аз рӯйи қарордод хизмати ҷарбиро адо менамоянд, имкон дорад фақат ба сифати намуди ҷазои асосӣ татбиқ гардад (қ. 1 м. 48 КҶ ҚТ). Танҳо ҷазои иловагӣ, ки метавон онро ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ҳамроҳ намуд, ин маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ҳисоб меравад.

2. Дар ҳолати таъин шудани ҳукми маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ барои хизматчиёни ҷарбии довталаб ба ҷойи ҷазои қорҳои ислоҳӣ, ки маъмулан барои содиршавии ҷиноятҳои дигар аз ду моҳ то ду сол пешбинӣ мешаванд, интиҳоб менамояд; таъкид ба имконпазирии таъини қорҳои ислоҳӣ дар баробари хизматчиёне, ки хизматро аз рӯйи даъват ба ҷо меоранд ва касоне, ки аз рӯйи қарордод машғули адои хизмат мебошанд таъкиди ноҷо ва нолозими қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад, зеро қорҳои ислоҳӣ наметавонанд нисбат ба ҳеҷ яке аз гурӯҳҳои хизматчиён таъин гарданд. Ин меъёрҳо бо меъёрҳои КҶ ҚТ мутобиқат надоранд, зеро қонунгузори ҷиноятӣ амалкунанда ҳеҷ гуна асоси дахлдорро барои иваз кардани давраи маҳкумияти адонашудаи шахси маҳкумшуда аз рӯйи маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ бо намуди ҷазои нисбатан сабуктар ва ҳамчунин озод намудан аз адои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбиро ба истисноӣ бо сабаби беморӣ озод кардан аз ҷазо (қ. 3 м. 79 КҶ ҚТ) пешбинӣ

накардааст. Барои рафъи ихтилофҳои мавҷуди қонунгузорӣ аз нигоҳи мо зарур аст, ки м. 79 КҶ ҚТ бо муҳтавои зерини қ. 3.1 мукаммал гардонида шавад: “3.1. Нисбат ба шахси аз рӯйи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкумшуда, имкон дорад давраи адонашудаи маҳкумияти вай бо намуди ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шавад ба шарти он ки то анҷоми давраи мувофиқи ҳукми суд муайянгардида аз рӯйи асосҳои дар қонунгузори ҚТ пешбинишуда аз хизмати ҳарбӣ озод гардида бошад”.

3. Ҷиҳати бартараф намудани проблемаҳои муҳокимашаванда, мушкилоте, ки ҳангоми истифодаи ҷазои мавриди назар ба миён меояд илова кардани ҷазои ҷиноятӣ нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро тақмили қонунгузори дахлдор нисбат ба ҷавобгариҳои ҷиноятии хизматчиёни ҳарбӣ зарур аст. Ироаи тақлифҳои самарабахш имконият медиҳанд нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ бештар аз ду ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ карда шавад, то барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазои дар м. 46 КҶ ҚТ зикршуда саҳм гузоранд.

4. Дар қонунгузори ҷиноятӣ дар робита ба содир кардани ҷиноятҳои ҳарбӣ тамоми шаклҳои таъсиррасонӣ нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ, аз ҷумла нисбат ба онҳое, ки бо тартиби ихтиёрӣ машғули адои хизмати ҳарбианд, пурра инъикос наёфтаанд. Ҳамчун воситаи муассиртарини таъсиррасонӣ ба ин гуна шахсон васеътар истифода бурдани ҷарима ба мақсад мувофиқ аст. Нигоҳ доштани ҷазоҳои махсус барои хизматчиёни ҳарбӣ дар қонуни ҷиноятӣ, ки имкони иҷрои ҷазоро ҳангоми нигоҳ доштани вазъи хизматчиҳои ҳарбӣ барои маҳкумшуда дар назар дорад, ба эътибори Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ таъсири ниҳоят манфӣ мерасонад.

3.4. Таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ

Дар КҶ ҚТ (соли 1998) дар муқоиса бо охири Кодекси ҷиноятии шуравии ҶШС Тоҷикистон соли 1961 намудҳои нави ҷазо, ки дар муқобили ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва махсусан дар баробари ҷазои маҳдуд

кардани озодӣ намудҳои ҷазои алтернативӣ маҳсуб мешаванд, ворид карда шуданд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таъкид шудааст, ки бо сабабҳои ба таври комил истифода нашудани намудҳои гуногуни ҷазо принципи авлавияти ҷазоҳои начандон вазнин дар муқоиса бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки дар м. 60 КҶ омадааст, дар амал татбиқи худро наёфтааст [245, с. 13]. Мувофиқи принципи салоҳиятнокӣ, суд ва ё дигар мақоми ҳуқуқтатбиқкунанда бояд ба чораҳо ва мавзуи ҳаҷми чораҳои маҳдуд шаванд, ки онҳо ба таври минималӣ барои иҷрои вазифаҳои мақсадҳои таъсиргузори ҳуқуқи ҷиноятӣ лозим доништа мешаванд. Аз ин рӯ, роҳ додан ба интиҳоби чораҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дорои хусусияти “захиравӣ” ҷойиз нест. Агар интиҳоби чораи нисбатан сабук расидан ба натиҷаи матлубро таъмин намояд, дар ин сурат метавон маҳз чунин чораи нисбатан сабуктарро интиҳоб намуд [254, с. 276]. Аммо ба таври тулонӣ истисно сохтани чораи маҳдуд кардани озодӣ аз низоми умумии ҷазо, ба монанди ҷазои қорҳои ҳатмӣ, боиси ҳалалдор шудани низоми санксияҳо, ҳатто дар баъзе ҳолат сабаби ноил нашудан ба мақсадҳои ҷазо ҷазо мегардад.

Дар зимн, бояд ёдовар шуд, ки ҷазои мазкур, бархилофи он чи ки интизор мерафт, дар шакли комилан дигар пешниҳод гардидааст. Мақоми қонунгузор дар ин самт аз таҷрибаи истифода шудани маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун алтернатива дар баробари ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар як қатор кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Шветсия, Швейтсария, Испания ва Ҷумҳурии Қазоқистон қор гирифтааст. Ҳоло ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ирсоли шахси маҳкумшударо барои адои ҷазо ба муассисаи махсус пешбинӣ намесозад. Мазмун ва моҳияти мақоми ҳуқуқиву фардии шахсони маҳкумшуда ба чунин намуди ҷазо ба таври кулӣ тағйир ёфтааст. Маҳдуд кардани озодӣ лозим ба зикр аст, ки аз тавассути суд муқаррар гардидани маҳдудиятҳои ҳатмӣ ва иловагӣ нисбат

ба шахси маҳкумшуда иборат мебошад. “Дар айни замон муайян гардидани ҳукми манъи чораи ҳатмӣ ба ҳисоб меравад:

1) дигар кардани маҳалли зисти муваққатӣ бе ҳамоҳангӣ бо мақомоти масъули таъмини иҷрои ҷазои ҷиноӣ;

2) берун рафтан аз ҳудуди муассисаи шаҳр ё ноҳияи дахлдор.

Дар баробари ин, суд метавонад бинобар салоҳияти доштааш маҳдудиятҳои дигарро муқаррар намояд:

1) худдорӣ аз тарк кардани манзил (истиқоматгоҳ, дигар навъи манзили зист) дар замонҳои муайяни шабонарӯз;

2) пайдо шудан дар маконҳои муайяни воқеъ дар ҳудуди қаламрави шаҳр ё ноҳияи дахлдор;

3) худдорӣ кардан аз рафтан ба ҷойҳои баргузори чорабиниҳои оммавӣ ва дигар чорабиниҳо, ширкат накардан дар чунин чорабиниҳо” [216, с. 68];

4) иваз накардани маҳалли кор ва ё таҳсил бе иҷозат ва мувофиқати мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ.

Лозим ба зикр аст “ба маҳкумшудагоне, ки оиладор мебошанд ва Қоидаҳои тартиботи дохилиро вайрон накардаанд, мутобиқи қарори сардори маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) метавонанд ҳамроҳ бо оилаашон дар манзили ба иҷоравӣ ва ё дар манзили шахсӣ зиндагӣ кунанд. Маҳкумшудагон вазифадоранд дар давоми як моҳ аз ду то шаш маротиба барои гузаштани сабти ном ба маркази ислоҳӣ ҳозир шаванд. Муҳлат ва тартиби сабти ном бо қарори сардори маркази ислоҳӣ муайян карда мешавад (қ. 8 м. 52 КИЧҚ ҚТ)” [2].

Дар баробари ин, пешниҳодҳои матраҳшуда дар бораи ба низоми ҷазои ҷиноятӣ ворид кардани чораҳои ҷазоӣ, ки моҳияти онҳо аз “манъи тағйир додани маҳалли истиқомат ва кор, хориҷ шудан аз нуқтаи аҳолинишин ва рафтан ба ноҳияву шаҳр (шаҳрак) ва тарки манзил дар вақти муайян иборатанд, амалӣ гардонида мешаванд” [92, с. 580]. Дар робита ба ин

мушкил аст бо ин нукта мувофиқат намуд, ки мазмун ва моҳияти ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба таври кулӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии категорияи “озодӣ”-ро таҳти таъсир қарор додаанд ба шарти он ки чунин тасаввур вуҷуд дошта бошад, ки категорияҳои “озодӣ” ва “мунзавӣ” ду мафҳуми аз ҳам мутафовит ба ҳисоб мераванд [277, с. 34]. Дар айни замон, тавре М. Арзамтсев таъкид менамояд, “ҳангоми таъин гардидани ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, бояд махсусиятҳои маҳалли минбаъдаи адои ҷазо, мувофиқати ҳудудии маҳалли қор, таҳсил ва истиқоматии шахси маҳкумшуда, ҳамчунин мавҷуд будани шароити содир гардидани ҷинояти нав барои ӯ, хусусияти қор, ворид кардани имкони иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз рӯйи маҳалли истиқомат дар сурати ба таври қонунӣ берун аз маҳалли сукувати худ қарор доштани шахси маҳкумшуда ба муддати бештар аз як моҳ ба назар гирифта шаванд” [204, с. 7]. Бо дар назар гирифтани ин ки маҳалли истиқомат, қайд мекунад М. Арзамтсев, “имкон дорад нисбат ба маҳалли сукунат дар минтақаи дигари аҳолинишин қарор дошта бошад, равшан нест, ки чи тавр шахси маҳкумшудае, ки тайи муддати тулонӣ дар маҳалли истиқомат қарор дорад, метавонад чунин маҳдудиятҳоро риоя ва мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар маҳалли зист ӯро назорат намояд” [204, с. 5]. Ирсали ҳукм барои иҷро дар маҳалли истиқомат мувофиқат надорад ва он ин имконро намедихад. Ба ин тартиб, татбиқ намудани талаби тағйир надодани маҳалли истиқомат нисбат ба шахси маҳкумшуда амалан имконнопазир аст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври назаррас васеъ гардонидани мазмун ва моҳияти намуди ҷазои мавриди назар матраҳ ва пешниҳод мешавад. Бо матраҳ кардани пешниҳодҳо дар бораи маҳрум сохтан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян, қорҳои ҳатмӣ ва қорҳои маҷбурсозии дорои хусусияти тарбиявӣ, амалан пешниҳод мешавад, ки ба намуди ҷазои мавриди назар ҷанбаи универсалӣ дода шавад [263, с. 737]. Сарфи назар аз он ки ин идея то андозае ҷаззоб аст, наметавон нодида

гирифт, ки дар сурати татбиқи он суд дорои салоҳиятҳои номаҳдуд дар маҳдуд кардани озодӣ ва ҳамчунин маҳрум сохтан аз озодии шахси маҳкумшаванда мегардад. В.А Уткин “варианти полшагириро бо васеъсозии имкони ба кор бурдани корҳои ҳатмӣ, аз ҷумла ба сифати ҷазои иловагӣ, боло бурдани дараҷаи ҷазо аз ҷиҳати давомнокии корҳои ҳатмӣ (то 900 соат ва ҳатто бештар аз он) ва муқаррар гардидани имкони ҳамроҳсозии онҳо ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ варианти афзалиятнок мешуморад” [323, с. 97].

Мутобиқи м. 54 КҶ ҚТ “маҳдуд кардани озодӣ, яъне нигоҳ доштани маҳкумшуда дар муассисаҳои махсус бидуни ҷудо кардан аз ҷамъият дар шароити татбиқи назорат аз болои он ба муҳлати аз як то панҷ сол мебошад”.

Мутобиқи қ. 1 м. 87 КҶ ҚТ, “таъини ҷазои маҳдуд кардани озодӣ нисбат ба ноболиғон пешбинӣ карда нашудааст”. Таҳлили қ. 1 м. 87 КҶ ҚТ имкон медиҳад чунин натиҷагирӣ кард, ки ба сифати ҷазо набояд нисбат ба шахсони ноболиғ ҷазои маҳдуд кардани озодӣ татбиқ гардад. Аммо аз таҳлили қ. 6 моддаи мазкур чунин бармеояд, ки “ноболиғоне, ки бори аввал даст ба ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна мезананд, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба кор гирифта намешавад. Агар санксияи моддаи Қисми махсус ба ғайр аз ҷазои маҳрум сохтан аз озодии шахси маҳкумшуда дигар намуди ҷазоро пешбинӣ накарда бошад, дар чунин ҳолат суд ҷазоҳоро, ки ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд намебошанд ва дар Қисми умумии ҳамин Кодекс пешбинӣ шудаанд, таъин менамояд” [1].

Бо мақсади рафъи ихтилофоти эҳтимолӣ дар таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ, мо салоҳ медонем, ки қ. 7 м. 87 КҶ ҚТ дар таҳрири зер баён гардад: “Ҷазои маҳдуд кардани озодии шахсони ноболиғи аз сӯйи суд маҳкумшуда метавонад танҳо ба сифати намуди ҷазои асосӣ ба муддати аз ду моҳ то ду сол таъин гардад”.

Тавре ба назар мерасад, вуҷуд доштани ишора дар КҶ ҚТ ба он ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун намуди ҷазои асосӣ барои содир

гардидани ҷиноятҳои наҷандон вазнин ё дараҷаи миёна ба ин маъност, ки ҷазои мазкур ба сифати ҷазои асосӣ метавонад ба гурӯҳи санксияҳои моддаҳои категорияҳои дахлдор ворид карда шавад.

- а) хизматчиёни ҳарбӣ;
- б) шахсони нафақахӯр;
- в) занони ҳомиладор;
- г) шахсони ҳангоми рухсатӣ машғули нигоҳубини афтоли хурдсол;
- д) маъҷубони гурӯҳҳои I ва II.

Қонун дар сурати аз иҷрои ҳукм ба таври қатъӣ саркашӣ кардани шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум мешавад, паёмадҳои ҷиноятии чунин амалкардро муайян намудааст. Шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда дар сурати саркашӣ кардан метавонад мутобиқи ҳукм ба муддати таъиннамудаи суд дар иваз аз озодӣ маҳрум карда шавад. Аз рӯйи замон як рӯзи адои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ба як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробар доништа мешавад.

Дар ҚТ ба кор бурда шудани ҷазои маҳдуд кардани озодии шахс ҳамчун ҷазои алтернативӣ дар муқобили ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ шубҳае нест, ки аз аҳаммияти зиёд бархӯрдор аст. Бартариӣ асосии чунин ҷазо дар он аст, ки ба туфайли он бори дигар ба шахс имкони ислоҳ шудан ва аз таъсири манфии муҳити ҷиноятӣ раҳо шудан дода мешавад.

Дар баробари ин, чунин ба назар мерасид, ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ гузинаи мувофиқе ба ҷойи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ буда наметавонад. Аз рӯйи мазмун ва моҳияти худ, ҷазои маҳдуд кардани озодӣ фақат аз модификатсияи шартан татбиқ накардани ҷазои дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ иборат мебошад. Тағйиру иловаҳои дахлдор ба м. 71 КҶ ҚТ ҳам чандон кофӣ ба назар намерасанд, зеро онҳо имкони ҷудосозии ҷазои маҳдуд кардани озодиро, ки ҷазои алоҳида ба ҳисоб меравад, аз шартан татбиқ накардани ҷазо намедиханд. Зимни навъи тағйирёфтаи шартан татбиқ накардани ҷазо, маҳдуд кардани “нави” озодӣ шуморидан,

В.А.Уткин чунин қайд менамояд: “Ин варианти қазоқӣ ва ё полшағӣ мебошад ва бартариву камбудии он кайҳо боз дар миёни олимон ва кормандон мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст” [323, с. 96].

Вале вазифаҳои ба ин монанд имкон дорад ба шахсони ба таври шартан татбиқ накардани ҷазо низ (қ. 5 м. 71 КҶ ҚТ) баробар бо вазифаҳои дигари монанд ба ҳуқуқмаҳдудсозии м. 54 КҶ ҚТ пешбинишуда воғузур шавад. Илова бар ин, рӯйхати маҳдудиятҳои муайян дар робита ба шахсоне, ки нисбат ба онҳо шартан татбиқ накардани ҷазо таъин шудааст, ҳамоно номушаххас боқӣ мемонад: ба суд кофӣ аст ба чунин хулоса биёяд, ки чунин маҳдудиятҳо ба ислоҳи шахси маҳкумшуда мусоидат менамояд. Ҳеҷ гуна шубҳае нисбат ба мутобиқати назарраси мазмун ва моҳияти мақоми ҳуқуқии шахси ба шартан татбиқ накардани ҷазо маҳкумшуда ва шахси ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда вуҷуд надорад [263, с. 737], [227, с. 34]. Мазмуни маҳдудиятҳои татбиқшаванда бо мазмуни вазифаҳои, ки ба шахси маҳкумшаванда воғузур мешаванд, баробар мебошад. Чунин ҳалли қонунгузорӣ метавонад фақат мақомоти судиро ба иштибоҳ андозад ва он имкон дорад ҷараёни иҷрои ҷазо ва чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиро ба таври сохта бо душворӣ рӯ ба рӯ созад. Дар айни замон андеша дар бораи дорои “ҷиддияти боло” будани шартан татбиқ накардани ҷазо дар муқоиса бо маҳдуд кардани “маъмулӣ” “воҳид”-и озодӣ иштибоҳ ба назар мерасад [292, с. 51]. Бо ин сабаб мо шабоҳати ҷиддӣ доштани мақоми ҳуқуқии шахсони ба таври шартан татбиқ накардани ҷазо ва шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшударо имконпазир медонем. Ин тавр ба назар мерасад, ки чунин такрорсозӣ изофӣ ва ноҷо мебошад (мисли баҳс дар бораи ҷиддияти нисбии шартан татбиқ накардани ҷазо ва маҳдуд кардани озодӣ), ҳамзамон он мақсаднок будани вуҷуди чораҳои таъсиргузории мазкурро дар қонуни ҷиноятӣ зери суол қарор медиҳад. Дар баробари ин, андеша дар бораи зарурати ташаккули тавсияҳо дар бораи он ки дар кадом маврид бояд ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ва чораи шартан

татбиқ накардани ҷазо таъйин гардад, зарур ва натиҷабахш нест. Ҳамин тавр, пешниҳоду мулоҳизаҳо дар бораи он ки “шартан татбиқ накардани ҷазо дар ҳолатҳое ба кор бурда мешавад, ки суд дар ибтидо ба зарурати таъини ҷазои вобаста ба ниғаҳдории шахси маҳкумшаванда дар муассисаи ниғаҳдории махсус – маҳбас, қисми низомии дисциплинарӣ, муассисаи ислоҳӣ ба натиҷа мерасад, бо воқеиятҳои реалӣ мутобиқ ва ҷавобгӯ нест” [227, с. 34]. Дар зимн, ба ин нукта низ бояд таъкид шавад, ки таъини ҷазои ҳабс наметавонад чораи шартан татбиқ накардани ҷазо бошад ва ин намуди ҷазо аллакай дар ҚТ аз низоми ҷазо хориҷ карда шудааст.

Бояд хотирнишон сохт, ки асоси низоми ҷазоро, ки м. 47 КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст, меъёри дараҷаи вазнинии ҷинояти пешбинигардида ташкил медиҳад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ борҳо ба ин нукта таъкид шудааст, ки принципи мазкури ҷойгиршавии намудҳои ҷазоҳои мавриди назар ба таври лозим риоя нашудааст. Ҷолиби диққат аст, ки пас аз тағйири асосии мазмун ва моҳияти ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ҳеҷ тағйире дар тартиби ҷойгирии он дар низоми ҷазо сурат нагирифтааст. Вале эътирофи ин нукта мушкил аст, ки дар мақоми нав чораи маҷбурсозии давлатии мазкур дар муқоиса на фақат бо маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, балки нисбат ба корҳои ислоҳӣ, корҳои ҳатмӣ ва ҳам ҷарима саҳттар аст. Дар ин робита В.М. Хомич ин эҳтимолро дар миён мегузорад, ки “талошҳои асоснок кардани мавқеи қонунгузор бо ин далел, ки поймол намудани ҳуқуқҳои конституционӣ ва озодиҳои шахрвандон аз рӯйи тартиботи муқарраргардида дар муқоиса бо нақзи ҳуқуқҳои марбут ба некуаҳволӣ саҳттар аст” [183, с. 277]. М.Р. Гета бар он назар аст, ки “маҳдудиятҳои пешниҳодгардидаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ аломатҳои ҷазо нестанд ва сирф дорои ҷанбаи пешгирикунанда мебошанд” [216, с. 68]. Гузашта аз ин, мавқеи нодақиқи номҳои чунин намуди ҷазо асоснок карда мешавад, зеро ба таври умумӣ мавриди маҳдудият на озодии шахси маҳкумшуда, балки озодиҳои ҷудогона (ҳаракат, интихоби маҳалли зиндагӣ) ва равишҳои

гузаронидани вақти фароғатӣ қарор мегиранд [216, с. 68]. Тавре пештар қайд шуд, мавриди истифода қарор гирифтани муқаррароти КЧ ҚТ, аз тарафи қонунгузор ба ин ё он мавқеи ҷойгиршавии ҷазо дар номгӯи м. 47 КЧ ҚТ вобаста карда мешавад. Ҳалли қонунгузори нав, мутаассифона, боиси эҷоди ноҳамоҳангиҳои бештар дар низоми ҷазо гардида, ин дар навбати худ метавонад боиси қабул шудани қарорҳои ноодилонаи судӣ гардад.

Ба назари мо, масъалаи ҳудуди истифода шудани маҳдуд кардани озодӣ ба қадри кофӣ ҳалли худро наёфтааст. Ба назари мо, дар қ. 3 м. 54 КЧ ҚТ шахсоне, ки дар ҳудуди қаламрави ҚТ ҷойи доимии зист надоранд, ба кор бурда намешавад, илова карда шавад.

Ёдовар мешавем, ки манъи истифодаи маҳдуд кардани озодӣ нисбат ба гурӯҳи шахсони ҷиноят содирнамуда мисли дигар намудҳои ҷазои алтернативӣ принципи баробарии шахрвандонро дар баробари қонун ҳалалдор месозад, дар бисёр ҳолатҳо мақоми ҳуқуқии онҳоро мураккаб мегардонад ва метавонад боиси истифодаи васеи ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ва шартан татбиқ нагардидани ҷазо гардад. Имконнопазирии истифода шудани маҳдуд кардани озодӣ (ҳам корҳои ҳатмӣ ва ҳам корҳои ислоҳӣ) ба нишондодҳои дорои хусусияти иҷтимоию демографӣ вобаста аст ва муҳимтар аз ҳама, он асоси лозимӣ надорад. Мушкил ин ҷо дар он аст, ки имконнопазир будани истифодаи чораҳои нисбатан сабуки маҷбурсозии давлатӣ ҷуброншаванда нест.

Масъалаи вобаста ба оқибатҳои ашаддӣ саркашӣ намудани шахси маҳкумшуда аз адои ҷазои таъиншуда дар намуди маҳдуд кардани озодӣ низ чунин ба назар мерасад, ки дуруст ҳал нашудааст. Оқибатҳои саркашӣ вобаста ба он ки ҷазо ҳамчун ҷазои асосӣ ё иловагӣ таъин мешавад, дорои хусусияти дифференсиявӣ (баробар) мебошанд. Қонун дар сурати аз адои ҷазо саркашӣ намудани шахси маҳкумшуда ба ҷазои маҳдудсозии озодӣ дар шакли маҳдуд кардани озодии шахси маҳкумшуда паёмадҳои ҷиноятиро ба назар гирифтааст. “Дар сурати аз адои ҷазо саркашӣ намудани шахси ба

махдудсозии озодӣ маҳкумшуда, ба он муддате, ки дар ҳукми суд барои маҳдуд кардани озодӣ таъин шудааст, ҳукм бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда мешавад. Дар айни замон вақти адои маҳдуд кардани озодӣ ҳамчунин бо ҳисоби як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ дар муқобили як рӯзи маҳдуд кардани озодӣ (қ. 3 м. 54 КҶ ҚТ) муҳлати маҳрум сохтан аз озодиро низ дар бар мегирад” [1]. Бинобар ин, оқибатҳои қасдан саркашӣ намудан аз адои маҳдуд кардани озодӣ, имкон дорад барои шахси маҳкумшуда аз оқибатҳои саркашӣ аз ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд вазнинтар бошанд. Ба ҳамин далел ҳам чунин роҳи ҳалро наметавон роҳи ҳалли дурусти масъала донист.

Ин нукта ҷалби таваҷҷуҳ мекунад, ки имкони назорати амалӣ ба иҷрои мавридҳои манъи ишорашуда барои шахсони маҳкумшуда муваққатист: нозирӣ иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ натавонад дорои нерӯӣ дахлдор барои иҷроӣ ин кор нест, ҳамчунин ӯ аз салоҳиятҳои лозим барои татбиқ намудани чунин назорат бархӯрдор нест, ки ин дар навбати худ ба таври бояду шояд иҷро нашудани ҷазо сабаб мегардад. Нуқсу камбудии зикршудаи қонуни ҷиноятӣ ба он оварда мерасонад, ки намудҳои нави ҷазо аз ибтидо наметавонанд иҷроӣ мақсадҳои ҷазоро таъмин созанд. Ҳамин тавр, ҷазои “нави” альтернативӣ дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо аз намуди таҷдидшудаи шартан татбиқ накардани ҷазо иборат мебошад. Моҳияти ин чораи маҷбурсозии давлатӣ ба монанди механизми таъин ва иҷроӣ он, ба таври оҷил ва ҳатмӣ ба коркарду ислоҳи ҷиддӣ ниёз дорад. Механизми таъини ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва камбудии сохторӣ ва амалӣ мувоҷеҳ аст. Сабабҳои асосии татбиқи нокифояи механизмҳои ин ҷазо дар баробари норасоии дастмонаҳои электронӣ, мутахассисони баландихтисос ва муассисаҳои назоратӣ метавонанд дар якҷоягӣ мушоҳида шавад. Дастмонаҳои электронӣ, ки барои назорат ва контроли маҳдуд кардани озодӣ истифода мешаванд, ба монанди пайгирии ҳаракати инсон, назорати дақиқи маҳкумшудагон ё

истифодаи технологияҳои муосири мониторинг дар Тоҷикистон дар сатҳи паст қарор доранд. Масалан, заминаи техникӣ барои гузаронидани таҳлилҳо ва назоратҳои муассисаҳои ислоҳӣ бо истифода аз технологияи муосир вуҷуд надорад, ки ин боиси дуруст татбиқ нашудани ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ва нақзи ҳуқуқи инсон мегардад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар татбиқи дурусти механизмҳои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар ҚТ мавҷуд набудани мутахассисони варзида мебошад. Дар муассисаҳои ислоҳӣ ва ниҳодҳои назоратӣ, ки вазифаи иҷрои ҷазо ва назорати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардани озодӣ доранд, мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, информатикҳо-барномасозон, психологҳои ҳирфавӣ, инчунин кормандони техникӣ, ки бо технологияҳои нав кор мекунанд, кам ҳастанд. Мавҷуд набудани кадрҳо метавонад ба камбудии мониторинг ва иҷрои қонунҳо дар бораи маҳдуд кардани озодӣ оварда расонад.

Ҳолатҳое, ки дар онҳо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ истифода намешаванд, вобаста ба норасоии қонунгузорӣ ё номукаммалии муқаррароти ҳуқуқии марбут ба ҷазои мавриди назар мебошад. Қонунгузориҳои ҷиноятии Тоҷикистонро метавон бо таваҷҷуҳ ба механизмҳои таъини ин намуди ҷазо боз ҳам мукамал сохт ё метавон маҳдудиятҳо ва шартҳои фойданоки дигарро барои татбиқ кардан дурустари ҷазо дарназар гирифт, вагарна дар ҳолатҳои муайян, ба ҷойи маҳдуд кардани озодӣ суд бештар ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ рӯ меорад.

Ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар шакли мониторингҳои электронӣ, барои иҷрои дуруст ва муассир ниёз ба механизмҳои назоратӣ ва сохторҳои дахлдор дорад. Агар чунин механизмҳо ташкил карда шаванд, муассисаҳои назоратӣ ва техникӣ дар Тоҷикистон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шаванд, ин намуди ҷазо ба таври муассир татбиқ мешавад. Ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, масалан, дар шакли бақайдгирии маҳкумшудагон бо механизми мониторинг ё дастмонаҳои электронӣ, талаботи гуногунро барои таълим ва

омӯзиши кадрҳо ба вуҷуд меорад. Дар Тоҷикистон мутахассисони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятии дорои тафаккури техникӣ кам мебошанд. Муассисаҳои ислоҳии марбута дар кори татбиқи дурусти механизмҳои лозим таҷриба ва имконоти зарурӣ надошта бошанд, ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар сатҳи лозимӣ амалӣ намешавад. Дар давлатҳои тараққикарда барои назорат кардани маҳкумшудагон ва таъмини иҷроӣ ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, низомҳои мониторинги электронӣ ва GPS истифода мешаванд. Ба ин воситаҳо маҳкумшудагон бо дастмонаҳои электронӣ, ки ҳангоми ҳаракат дар муҳити муқаррарӣ ё ғайриқонунӣ хатар ё интиқолро муайян мекунанд, пайгирӣ мешаванд. “Геофенсинг” як технологияи муосир мебошад, ки барои назорат кардани маҳкумшудагон бо истифода аз хатти электронӣ, ки дар як минтақаи муайян ҷойгир аст, истифода мешавад. Дар ҳолати вуруди як шахс ба минтақаи манъшуда (масалан, аз хонаи худ ё маҳалли кор) дастгоҳ сигнал медиҳад, дар натиҷа, мақомоти амниятӣ метавонанд фавран ба вазъият даҳлат кунанд. Ин усулҳо ба татбиқи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ кумак мерасонанд, дар ҳоле ки иҷозат медиҳанд, ки маҳкумшудагон дар муҳити оила ва ҷомеа қарор дошта бошанд ва дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ давлати худ саҳмгузор бошанд. Ҳангоми истифодаи дастмонаҳои электронӣ, ба монанди дастгоҳҳои пайгирӣ, мақомоти масъул метавонанд ҳар вақт маълумот дар бораи мавқеи маҳкумшудагонро дошта бошанд ва дар ҳолати нақзи шарт ё хатти интиқол чораҳои ҳуқуқӣ андешанд.

Истифодаи дастмонаҳои электронӣ ва дигар абзори воситаҳои назоратӣ дар кишварҳои пешрафтаи дунё бо дарназар гирифта шудани меъёрҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сурат мегирад. Дар баъзе давлатҳо таъмин кардани дастмонаҳои мониторингӣ метавонад арзон бошад ва дар таъмини амнӣ ҷамъияти кумак кунад. Ин ба муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки шумораи маҳкумшудагонро коҳиш ва самаранокии низоми адлияро баланд бардоранд.

Дар давлатҳои тараққиқарде чун Ҳоланд ва Олмон механизми ҷазои маҳдуд кардани озодӣ бо истифода аз дастмонаҳои назоратӣ ёрӣ мерасонад, ки маҳкумшудагон дар муҳити маъмулӣ ё ин ки таҳти назорати электронии мунтазам қарор гиранд. Ин техникаҳо ва усулҳои технологӣ на танҳо амният ва тартиботи ҷамъиятиро таъмин мекунанд, балки ба маҳкумшудагон имконияти беҳтар ба ҳаёти иҷтимоии худ мутобиқшавиро медиҳанд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун як алтернатива ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ истифода шавад, ки аз як тараф, барои сабук кардани фишор дар мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва аз тарафи дигар, барои мусоидат кардани реинтеграцияи (бозгардонии) маҳкумшудагон ба ҷомеа мебошад.

Давлатҳои муваффақ ба монанди Амрико, Канада, Норвегия, Шветсия, Ҳоланд ва Олмон дар таъини ҷазоҳои маҳдуд кардани озодӣ бо истифода аз дастмонаҳои назоратӣ дар робита бо мониторинг ва пайгирии электронӣ кӯшиш мекунанд, ки маҳкумшудагонро дар муҳити назоратшуда, дар ҳоле ки онҳо ба ҷомеа бармегарданд, нигоҳ доранд. Бо фароҳам овардани гузинаҳои муносибу пурсамар, дар ин кишварҳо ба он мекӯшанд, ки ҳуқуқи инсон ҳифз гардад. Чунин амалкард ҳам барои афроди маҳкумшуда ва ҳам барои аҳли ҷомеа судманду муфид воқеъ мегардад.

Камбудиҳои амалияи судӣ дар таъин ва иҷроӣ ҷазоҳои маҳдуд кардани озодӣ, аз норасоии қонунгузорӣ ва техникӣ то мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва кадрӣ метавонанд боиси номукаммалӣ дар истифодаи ин намуди ҷазо ва боиси фаромӯш шудани ҳадафи аслӣ, яъне реинтеграцияи маҳкумшудагон ба ҷомеа шаванд. Барои бартараф намудани ин камбудиҳо лозим аст, ки таҷрибаи судӣ ва қонунгузорӣ оид ба маҳдуд кардани озодии шахс мавриди омӯзиш қарор дода шавад, механизмҳои назоратӣ, аз ҷумла мониторинг ва дастмонаҳои электронӣ ҳамчун озмоиш дар бархе аз муассисаҳо ба кор гирифта шаванд.

Ҳамин тавр, мушкилоти таъини маҳдуд кардани озодӣ метавонанд ба сабабҳои гуногун вобаста бошад, ки аз ҷумла норасоии қонунгузорӣ, мушкилоти иқтисодӣ, шубҳаҳо дар бораи самаранокии онҳо ва таҳдидҳо дар бораи такрори содири ҷиноятҳо дар бар мегиранд. Барои беҳтар кардани низом ва таҳкими таъини дурусти ҷазои мавриди назар, зарур аст, ки қонунгузорӣ такмил дода шавад, механизмҳои мониторингӣ ва дастмонаҳои назоратӣ истифода бурда шаванд.

Зимни таҳлилу омӯзиши таъини ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ хулосаҳои зерин бароварда шуд:

1. Ба назари мо, масъалаи ҳудуди истифода шудани маҳдуд кардани озодӣ ба қадри кофӣ ҳалли худро наёфтааст, аз ин рӯ дар қ. 3 м. 54 КҶ ҚТ шахсоне, ки дар ҳудуди қаламрави ҚТ ҷойи доимии зист надоранд, ба кор бурда намешавад, илова гардад;

2. Бо мақсади рафъи ихтилофоти эҳтимолӣ дар таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ, беҳтар аст қ. 7 м. 87 КҶ ҚТ дар таҳрири зерин баён гардад: “Ҷазои маҳдуд кардани озодӣ нисбат ба шахсони ноболиғи маҳкумшуда метавонад фақат ҳамчун намуди ҷазои асосӣ ба муддати аз ду моҳ то ду сол татбиқ гардад”.

3. Нуқсу камбудии зикршудаи қонуни ҷиноятӣ ба он оварда мерасонад, ки намудҳои нави ҷазо аз ибтидо наметавонанд иҷрои мақсадҳои ҷазоро таъмин созанд. Ҳамин тавр, ҷазои “нави” алтернативӣ дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо аз намуди таҷдидшудаи шартан татбиқ накардани ҷазо иборат мебошад. Муҳтавои чораи маҷбурсозии давлатӣ ва механизмҳои таъину иҷрои он ниёзманди ислоҳи ҷиддиву бештар аст;

4. Коркарди механизмҳои лозими ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ба набуди мутахассисони варзида алоқаманд аст. Дар муассисаҳои ислоҳӣ ва ниҳодҳои назоратӣ, ки вазифаи иҷрои ҷазо ва назорати ҳолатҳо дар заминаи маҳдуд кардани озодӣ доранд, мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, информатикҳо-барномасозон, психологҳои ҳирфавӣ, инчунин кормандони техникӣ, ки бо

технологихои нав кор меунанд, кам ҳастанд. Мавҷуд набудани кадрҳо метавонад ба камбудии мониторинг ва иҷрои қонунҳо дар бораи маҳдуд кардани озодӣ оварда расонад.

БОБИ IV. ИҶРОИ ҶАЗОҲОИ БО ФАЪОЛИЯТИ ҲАТМИИ МЕҲНАТИИ МАҲКУМШУДАГОН АЛОҚАМАНДБУДА

4.1.

Танзими

ҳуқуқии иҷрои корҳои ҳатмӣ

Дар назария ва амалияи ҳуқуқшиносӣ яке аз масъалаҳои мубрам танзими ҳуқуқии иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин миён ҷазои корҳои ҳатмиро ба таври махсус метавон ёдовар шуд, зеро бо сабаби наворид шуданаш ба қонунгузории ҷиноятӣ аз мушкилиҳои танзимӣ-ҳуқуқӣ оро намебошад. Корҳои ҳатмӣ яке аз ҷазоҳои дорои хусусияти инсондӯстӣ ба ҳисоб рафта, дар низоми ҷазои ҷиноятии бештари кишварҳои дунё мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Мавриди зикр аст, ки паҳлуҳои танзимӣ-ҳуқуқии иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ дар илми ҳуқуқшиносии хориҷӣ ба таври васеъ мавриди таҳқиқи қарор гирифтааст. Аммо бо вуҷуди ин бояд таъкид намуд, ки дар илми ҳуқуқшиносии ҚТ дар ин замина то кунун корҳои ҷиддӣ ва мушаххаси илмӣ анҷом дода нашудаанд. Чунин вазъ, пеш аз ҳама, ба далели роҳи ҳал наёфтани як қатор мушкилоти мавҷуди дорои хусусияти назарияю амалии вобаста ба иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ шакл гирифтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин таҳқиқоти анҷомшудаи мавриди назар аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ дар фазои илмӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон пурарзиш ва мубрам ба ҳисоб меравад.

Бояд тазаккур дод, ки корҳои ҳатмӣ як намуди ҷазои алтернативии маҳрум сохтан аз озодӣ мебошад. Густариши ҳар чи бештари таҷрибаи истифодаи он ба коҳиш ёфтани теъдоди маҳкумшудагоне, ки ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, мусоидат мекунад ва ин дар навбати худ ба рушди низоми ҷазои ҷиноятӣ дар асоси принципҳои, ки ба стандартҳои байналмилалӣ муносибат бо маҳкумшудагон мувофиқат мекунанд, равона карда шудааст. Дар бораи паҳлуҳои назариявӣю амалии

ҷазои корҳои ҳатмӣ як қатор олимони хориҷӣ таҳқиқоти арзишманди илмӣ анҷом додаанд. Аз ҷумла А.С. Горбачев қайд мекунад, ки “масъалаи иҷрои намудҳои алтернативии ҷазо ҳоло дар тамоми ҷаҳон хеле муҳим аст. Проблемаҳои назариявӣ ва амалии истифодаи алтернативи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки корҳои ҳатмиро дар бар мегиранд, гуногунҷанба мебошанд. Ба ин муносибат ба омӯзиши ҷанбаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ истифодаи ин намудҳои алтернативии ҷазо аҳамияти калон дода мешавад” [220 с. 35]. Ба андешаи В.А. Уткин, “афзоиши шумораи чораҳои алтернативӣ дар намуди корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои воқеие, ки ба ҷудо намудани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, умуман бояд мусбат арзёбӣ карда шавад. Аммо амалияи истифодаи онҳо як қатор мушкилотро нишон дод, ки ба татбиқи самараноки онҳо ҳалал мерасонад” [176, с. 203]. Дар ин хусус ба андешаҳои олимони боло розӣ шудан мумкин аст, зеро аз як тараф, мавҷудияти чунин ҷазо дар низоми ҷазои ҷиноятӣ аз инсондӯстона будани қонунгузори ҷиноятӣ дарак дода, аз тарафи дигар, амалияи иҷрои ҷазои мазкур ҳанӯз бо мушкилоти гуногун рӯбарӯ мебошад.

Дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ оид ба иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ ҳарчанд таҳқиқоти комплекси мушаххас анҷом нашуда бошад ҳам, вале новобаста ба ин, атрофи паҳлуҳои мухталифи он бисёре аз олимони ватанӣ андешаҳои арзишманди илмиро ироа кардаанд. Функцияи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ барои ҳар як давлат ба таври объективӣ муҳим мебошад [200, с. 45]. Ба андешаи Г. Шокирзода, “хусусиятҳои иҷрои ҷазои ҷиноятӣ маҳкумшуда на танҳо муносибати ӯ ба раванди адои ҷазо, балки ба воситаҳои асосии ислоҳсозӣ низ таъсир мерасонад. Бинобар ин, имкони амалӣ намудани манфиатҳои қонунии онҳо дар беҳтар намудани шароити адои ҷазо ва шартан пеш аз муҳлат озод кардан, инчунин дигар намудҳои имтиёзхое, ки вазъи ҳуқуқии онҳоро беҳтар мегардонанд, дар баробари дигар нишондиҳандаҳои мусбат ба иштироки занони маҳкумшуда дар кори

ҷамъиятӣ низ вобаста аст. Дар баробари ин, дар корҳои ҷамъиятӣ иштирок кардани занони маҳкумшуда онҳоро аз иштирок кардан дар меҳнат озод намекунад. Инчунин занони маҳкумшуда бояд бо тартиби муқарраргардида раванди таълимро риоя намуда, дар ҷорабинихое, ки барои ҳамаи занони маҳкумшуда ҳатмӣ мебошад, иштирок намоянд” [374, с. 149].

Дар ин хусус А.А. Абдурашидзода чунин изҳори назар намудааст, ки “ҳама гуна институтҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла низоми иҷроӣ ҷазоҳои ҷиноятӣ, барои қонун кардани ниёзҳои муайяни иҷтимоӣ, ки нақши институтро дар ҷомеа тавсиф мекунанд, эҷод карда мешавад. Мақсад ва вазифаҳои низоми иҷроӣ ҷазоҳои ҷиноятӣ барои ташаккули воҳидҳои сохтории он ва вазифаҳои функционалии кормандон муҳим мебошанд. Ҷомеа ба низоми иҷроӣ ҷазоҳои ҷиноятӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун як институте, ки муҳофизатро аз ҷиноят таъмин мекунад, манфиатдор аст” [200, с. 45]. С.Т. Мирзоев масъалаҳои иҷроӣ ҷазоҳои ҷиноятиро дар намуди ҷарима ба таври васеъ матраҳ намуда, қайд менамояд, ки “иҷроӣ ҷазо марҳилаи хотимавӣ ва муҳимтарини амалисозии ҷавобгариҳои ҷиноятӣ мебошад” [360, с. 143].

Дар адабиёти ватанӣ қайд мегардад, ки хусусияти корҳои ҳатмӣ дар бемузд будани меҳнати маҳкумшуда ифода мегардад. Аз ҳамин нуқтаи назар дар м. 48(1) КҶ ҚТ сухан на дар бораи меҳнати бемузд ба ғоидаи шахси муайян ё ташкилот ё ҷабрдидаи ҷиноят, балки дар бораи ба ҷамъият ғоиданок будани корҳои иҷрошаванда меравад, яъне дар бораи иҷро намудани корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ. Ин хусусияти ҷазоҳои корҳои ҳатмӣ маънои онро дорад, ки суд баъди баровардани ҳукм, бояд мазмуни онро барои маҳкумшуда маънидод карда диҳад [186, с. 392]. Ба андешаи У.А. Азиззода, “ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ метавонад бидуни хароҷоти иловагӣ, масалан, бо салоҳдиди худ, дар вақти ҳолӣ аз кор ё таҳсил, бо роҳи иҷроӣ уҳдадориҳои меҳнатӣ ва таъмини ҳуҷҷатҳои зарурӣ иҷро карда шавад” [338, с. 360]. Дигар пажуҳишгарони тоҷик, аз ҷумла З.А. Камолов

[348, с. 190], А.И. Сафарзода [367, с. 53] низ аз ин роҳҳо барои афзоиши самаранокии истифодаи ин намуди ҷазо ёдовар шудаанд.

Т.Ш. Шарипов қайд мекунад, ки “ҷазои корҳои ҷатмӣ аз кадом сабаб хуб аст ва барои чӣ дар аксарияти давлатҳо ба он афзалият ё диққати махсус медиҳанд? Аввалан, ин натиҷаҳои назарраси он мебошад – тоза гардидани қисми кӯча, тоза гардидани партовгоҳҳо, ранг намудани деворҳо ва ғайра. Сониян, дар ин намуди ҷазо иқтидори калони тарбиявӣ маҳфуз аст, зеро ҳуқуқвайронкунанда бо меҳнати худ зарари расонидаашро дар пеши чашми аъзои ҷомеа ҷуброн мекунад. Ё имконият дорад, ки рафтори худро аз сари нав фикр кунад, ба ҷамъият ғоидаовар шавад ва то дараҷаи муайян обрӯву эътибори худро барқарор намояд” [193, с. 120]. М.М. Маҳмудов дар мавриди корҳои ҷатмӣ қайд мекунад: “Ин ҷазоест, ки дар он шахс имкон дорад бо меҳнати худ гуноҳи худро дар назди ҷомеа ва давлат бидуни аз даст додани кор, муҳити шинос, оила ва ғайра ҷуброн кунад” [88, с. 69]. Ҳамин тавр, таҳлили андешаҳои олимони ватанӣ нишон медиҳад, ки онҳо бисёре аз ҷанбаҳои иҷроии ҷазои корҳои ҷатмиро кушода ва равшан намудаанд. Чунин ҳолат далели он аст, ки дар таҳқиқи мавзуи марбут ба иҷроии корҳои ҷатмӣ, махсусан дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ, мавқеи олимони кишвар хеле назаррас аст.

Дар ҚТ асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии корҳои ҷатмиро санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерин ташкил медиҳанд: Кодекси ҷиноятии ҚТ [1], Кодекси мурофиавии ҷиноятии ҚТ [3], Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятии ҚТ [2], Қонуни ҚТ “Дар бораи системаи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ” [9] ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мазкур масъалаҳои зерин танзими қонунӣ худро ёфтаанд: ба ҳисоб гирифтани замони иҷроии корҳои ҷатмӣ; тартиби иҷроии корҳои ҷатмӣ; шароити иҷро ва адои ҷазои корҳои ҷатмӣ; уҳдадорихои маъмурияти ташкилотҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон корҳои ҷатмиро адо меkunанд; масъулияти шахсоне, ки ба кори ҷатмӣ маҳкум шудаанд; қасдан саркашӣ кардан аз адои корҳои ҷатмӣ; асосҳои

озод кардан аз адои ҷазо; ба таъхир андохтани адои ҷазо ва пеш аз муҳлат озод кардан; тартиби пешниҳоди ариза дар бораи озод кардан аз адои ҷазо; қатъ гардидани адои ҷазо ва тартиби озод кардан; дигар паҳлуҳои иҷрои ҷазои қорҳои ҳатмӣ.

Бояд тазаққур дод, ки боби 3.1.-и КИҚ ҚТ ба масъалаи иҷрои ҷазои қорҳои ҳатмӣ бахшида шудааст. Дар м. 29.1 КИҚ ҚТ тартиби иҷрои ҷазои қорҳои ҳатмӣ ва баъзе паҳлуҳои раванди иҷрои ҷазои мазкур муқаррар шудааст.

Қорҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ дар ҚТ ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ аз моҳи майи соли 2004 ворид карда шудаанд. Инкишофи минбаъдаи инсонпарварона кардани меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ҚҚ ҚТ 17-уми майи соли 2004 таҷассум ёфта, ба Кодекс 11 моддаи нав – моддаҳои 11-1, 48¹, 153¹, 179¹, 202¹, 202², 206¹, 237¹, 307¹, 307², 307³ илова карда шудаанд [11].

Ба андешаи В.П. Марков, дар қонунгузориҳои ФР, аз ҷумла дар ҚҚ ва КИҚ ФР дар соли 1996 қорҳои ҳатмӣ ба таври қонунӣ муқаррар карда шудааст, вале дар амал нисбӣ татбиқ карда мешавад [356, с. 275]. Дар ин хусус С.А. Рожков чунин қайд менамояд, ки “қорҳои ҳатмӣ бо Қонуни федералии № 177-ФЗ аз 28 декабри соли 2004 мавриди амал қарор дода шудааст” [297, с. 127]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки қорҳои ҳатмӣ дар ҚТ ва ФР ҳарчанд дар як сол мавриди амал қарор гирифта бошанд ҳам, дар ҚТ якчанд моҳ барвақттар амали ҳудро оғоз кардааст. Доир ба татбиқи ин ҷазо дар адабиёти ҳуқуқӣ духӯрагӣ ба назар мерасад. Баъзе аз олимони аз бисёр татбиқ шудани қорҳои ҳатмӣ ва баъзе дигар аз кам татбиқ шудани он изҳори назар намудаанд. Аз ҷумла С.А. Рожков қайд менамояд, ки “натijaҳои татбиқи қорҳои ҳатмиро таҳлил намуда, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки амалияи судии татбиқи ин ҷазо инкишоф ёфта, нисбат ба шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгоранд, васеътар муқаррар карда шудааст. Шумораи маҳкумшудагон дар ин намуди ҷазо мунтазам

меафзояд ва айни замон тақрибан 5 Ҷоизи низоми ҷазои ҷиноятиро ташкил медиҳад, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд. Аксари онҳое, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, барои дуздӣ ва қасдан саркашӣ аз пардохти алимент адои ҷазо мекунанд” [297, с. 127]. Дар ин хусус Ю.Ю. Лопотенко чунин қайд мекунад, ки “иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ дорои як қатор мушкилиҳо мебошад. Пайдо кардани ташкилоту ширкатҳое, ки дар он маҳкумшудагон ба корҳои ҳатмӣ бояд ҷалб карда шаванд, мушкил аст. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ метавонанд ҳангоми интихоби ташкилотҳо барои маҳкумшудагон барои адои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ аз ҳамкорӣ бо мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ даст кашанд. Сабаби ин дар бевосита танзим нагардидани ғайриқонунии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ оид ба ташкили иҷрои ин ҷазо мебошад. Мушкилоти дар боло зикршуда хеле муҳим аст, зеро судҳое, ки дар бораи набудани ташкилотҳои иҷрои ҷазо маълумот доранд, табиист, ки ба иҷрои онҳо шубҳа доранд, дар натиҷа, маҷбур мешаванд, ки ин ҷазоро таъин накунанд” [257, с. 76-79]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ ҳанӯз ба таври пурра татбиқ карда намешавад. Аз ин ҷиҳат сарфи назар аз доштани характери тарбиявӣ ислоҳӣ ин намуди ҷазо аз сӯйи судҳо мутаносибан камтар ба кор гирифта шуда, дар амал татбиқ мегардад, зеро дар самти иҷрои он ҳанӯз мушкилоти зиёде ба мушоҳида мерасад.

Таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ хароҷоти зиёдро талаб менамояд. Дар ин хусус ҳақ ба ҷониби И.Р. Тулиев мебошад: корҳои ҳатмие, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, ҳарчанд амал кунад ҳам, вале ташкил намудани ҷойҳои кори иловагиро тақозо мекунанд, ки ин боз аз буҷети ҷумҳурий ҷудо кардани маблағи иловагиро талаб менамояд [370, с. 30]. Ба андешаи В.П. Марков, “онҳое, ки ҷазои ҷиноятиро иҷро мекунанд, бар ин назаранд, ки барои истифодаи корҳои ҳатмӣ дар ФР ҳама шароит фароҳам оварда шудааст

(36% пурсидашудагон), аммо 64 дарсади пурсидашудагон бар ин назаранд, ки барои ташкили иҷрои ин ҷазо то ҳол тамоми шароити зарурӣ вуҷуд надорад ва барои татбиқи ин ҷазо амалисозии баъзе корҳои минбаъда зарур аст” [356, с. 257]. Аз ин андешаҳо чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки агар ФР бо чунин шароити пешрафта дар иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ омода набошад, барои ҚТ татбиқи он хеле барвақт ба назар мерасад. Аммо ин маънои онро надорад, ки ҷазои мазкур бекор карда шавад. Баръакс, бояд раванди иҷрои он такмил дода шуда, механизми танзими ҳуқуқӣ ва иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ ҷорӣ карда шавад. Чунин мушоҳида мегардад, ки шартҳои зарурӣ, пеш аз ҳама, таҳияи минбаъдаи заминаи меъёриро, ки тартиби татбиқи кори ҳатмиро танзим мекунад, дар бар мегирад.

Дар қ. 3 м. 29.1 КИЧҚ ҚТ масъалаи муайян кардани ҷойи кор ва намуди кор барои иҷрои корҳои ҳатмӣ ба зиммаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вогузор гардидааст. Хусусият ва навъи шуғлро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мушаххас месозанд. Дар амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ яке аз мушкилот маҳз дар самти мазкур, яъне муайян намудани намуди кор барои адои корҳои ҳатмӣ ба ҳисоб меравад. Дар хусуси меъёри мазкур олимон андешаҳои мухталиф баён кардаанд. Аз ҷумла дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда шудааст, ки ин муқаррароти меъерӣ ба суолҳои зерин ҷавоби яхела намедиҳад: ин чӣ гуна номгӯи объектҳост, оё дар он ташкилотҳои мушаххасе, ки хоҳиши ба корҳои ҳатмӣ қабул кардани маҳкумшудагонро изҳор кардаанд, номбар карда шаванд ё он корфармоёнро, ки аслан бо онҳо муайян мекунанд, маҳкумшудагон ҷазоро адо карда метавонанд, ин рӯйхат бояд дар кадом муҳлат муқаррар карда шавад, оё объектҳои мушаххас ҳангоми бастанӣ шартномаҳо ба таври илова мувофиқа карда мешаванд, шумораи маҳкумшудагоне, ки корфармо онҳоро қабул карда метавонад ва ғайра [119, с. 264]. Ба ин андеша розӣ шудан мумкин аст, зеро қонунгузорӣ намуди кор ва шакли иншоотро дақиқан муқаррар накардааст ва судҳо низ инро муайян накарда, ба зиммаи мақомоти маҳаллӣ вогузор менамоянд.

Дар ин ҷо бояд якум намудҳои корхое, ки барои адои корҳои ҳатмӣ мувофиқ мебошанд ва дуюм намудҳои иншоот (давлатӣ ва ё ғайридавлатӣ) муқаррар карда шаванд. Бинобар ин, ба м. 29.1 КИЧҚ ҚТ зарурати ворид намудани иловаҳо ба миён омадааст, зеро тартиби беҳтару муассиртар барои мушаххас кардани нави кор ва объектҳое, ки дар намуди ҷазои ҷиноятӣ таъин кардани онҳо имконпазир аст, амалӣ мегардад. Масалан, ҳар сол тартиб додани феҳристи ташкилотҳои мушаххасе, ки ариза додаанд ва бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба истифодаи меҳнати маҳкумшудагон шартнома бастаанд ё бо усули мунтазам пурра кардан ва ислоҳ кардани рӯйхат, вақте ки пас аз бастанӣ созишнома бо корфармои мушаххас, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия бояд шартномаро барои тасдиқ ба нозироти дахлдори мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ фиристад, ки дар ин бора ин фиристонандаро огоҳ мекунад ва ӯ бошад, дар навбати худ ба корфармои манфиатдор хабар медиҳад.

Дар нозироти иҷроӣ ҷазо аксар вақт дар ёфтани объект барои меҳнати озоди маҳкумшудагон душвориҳо ба амал меоянд, зеро шумораи корхонаҳои коммуналӣ нисбатан кам мебошанд. Соҳибкории хусусӣ бо вучуди озод буданашон дар таъмини кор ба маҳкумшудагон чандон таваҷҷуҳ надоранд. Гап дар сари он аст, ки масъалаҳои уҳдадорӣҳои корфармоён оид ба пардохти ҳаққи суғурта ва ҷуброни зарар ҳангоми иҷроӣ уҳдадорӣҳои меҳнатии маҳкумшудагон аз ҷиҳати қонунӣ ҳаллу фасл нашудаанд [176, с. 203]. Е.Е. Мелюханова дар ин хусус чунин қайд намудааст, ки “эҳтимолан, мушкилоти мубрами иҷроӣ ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ масъалаи муайян кардани намуди кори ҳатмӣ ва иншоотҳое мебошад, ки дар он бояд ҷазои корҳои ҳатмӣ адо карда шаванд” [89, с. 82]. Ҳокимияти маҳаллӣ дар шароити бекории мавҷуда бо мушкили нарасидани иншооте, ки дар онҳо бояд корҳои ҳатмӣ анҷом дода шаванд, дучор меоянд. Роҳбарони ташкилотҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон метавонанд ба корҳои ҳатмӣ машғул шаванд, аз ҳамкорӣ бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ оид ба

масъалаҳои иҷрои қорҳои ҳатмӣ худдорӣ мекунад [89, с. 82]. Ба андешаи муаллиф розӣ шудан мумкин аст ва иловатан бояд қайд намуд, ки ҳалли ин мушкилот метавонад таъсиси механизми ҳавасмандгардонии ташкилотҳое бошад, ки дар онҳо маҳкумшудагон метавонанд ба қорҳои ҳатмӣ ҷалб карда шаванд.

“Қорхона, муассиса, ташкилоти мушаххасе, ки дар ҳудуди он шахси маҳкумшуда қорҳои ғоиданоки ройғони ҷамъиятиро иҷро менамояд, дар қонун бо истилоҳи ҷойҳо ёд мешавад. Аммо зерини мафҳуми қорҳои ҷамъиятӣ маҷмуи қорҳое дар назар аст, ки бояд шахси маҳкумшуда бояд онҳоро адо намояд” [147, с. 160]. Аммо ишора нагардидааст, ки онҳо дар кадом қонун муқаррар шудаанд. Ба андешаи В.И. Уткин, “дар шароити ҳудудҳои бузурги ФР ва инфрасохтори нокомили нақлиётӣ, мушкилоти назорати самараноки иҷрои қори маҳкумшудагон аз ҷониби нозироти ҷазо ба миён меояд. Хусусан дар деҳот, ки аксар вақт масоҳатҳои даҳҳо ҳазор мураббаъ-километрро ишғол мекунад, дар он ҷо нуқтаҳои аҳолинишин даҳҳо километр дуртар аз марказҳои ноҳияҳо воқеъ гардидаанд” [176, с. 204]. Андешаи мазкур ишора ба меъёри қонунгузорист, ки мувофиқи он қорҳои ҳатмӣ бояд дар маҳалли зисти маҳкумшуда адо карда шавад. Аз ҷумла дар қ. 1 м. 29.1. КИЧҚ ҚТ муқаррар шудааст, ки иҷрои ҷазо дар намуди қорҳои ҳатмӣ аз ҷониби нозироти қорҳои ислоҳии маҳалли истиқомати маҳкумшуда дар ҷойҳое, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо розигии нозироти қорҳои ислоҳӣ муайян менамоянд, ба амал бароварда мешавад, дар ҳоле ки маҳалли истиқомати маҳкумшуда метавонад аз маркази ноҳия дур ва ё маҳдуд бошад. Ин метавонад мушкилоти назорати маҳкумшуда ва дарфёти намуди қорро ба маҳкумшуда ба вуҷуд оварад.

Бояд гуфт, ки асосҳои ҳудудии адои ҷазоро дар намуди қорҳои ҳатмӣ нисбат ба шахсоне, ки ҷойи қори доимӣ надоранд, ба таври қонунӣ муайян кардан лозим аст. Моддаи 48(1) КЧ ҚТ муқаррар кардааст, ки қорҳои ҳатмӣ

аз ҷониби маҳкумшуда берун аз вақти корҳои асосӣ ё аз таълим ба таври бемузд иҷро намудани корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ мебошад, ки намудҳои онҳоро мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот муайян менамояд. Кори ҳатмӣ, тибқи қ. 1 м. 29.1. КИЧҚ ҚТ, аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳии маҳалли истиқоматии маҳкумшуда анҷом дода мешавад. Ба андешаи мо, ин формулаҳо ба таври кофӣ муқаррар карда нашудаанд, зеро ҳатман суоле ба миён меояд, ки мафҳуми «маҳалли истиқомат» ва «ноҳия» чӣ маъно дорад. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷорӣ ин мафҳумҳо мазмуни гуногун доранд [322, с. 26]. Тавре дар боло ишора намудем, дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятии ҚТ низ чунин истилоҳот муқаррар шудааст ва баъзе мушкилотро ба вуҷуд меоваранд. Ҳалли мантиқии ин масъала чунин ба назар мерасад, ки “ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда” ва “маҳалли истиқоматии маҳкумшуда” ҳамчун субъекти коммуналӣ эътироф карда мешаванд, ки масъалаҳои дорои аҳаммияти маҳаллӣ муайян намудани объектҳоро дар бар мегиранд. Ғайр аз ин, аксар маврид мушоҳида мешавад, ки ҷойи бақайдгирӣ ва истиқоматии воқеии шахсе, ки ба ҷазои корҳои ҳатмӣ маҳкум шудааст, ба ҳам мувофиқ намеояд. Баъзе муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ҷазои таъиншуда бояд дар маҳалли зисти шахси маҳкумшуда иҷро шавад, ба туфайли ин иҷроии ҷазо ва назорат аз болои рафтори маҳкумшуда самараноктар таъмин мегардад [261, с. 20]. Ба андешаи В.А. Уткин, “вобаста ба омилҳои зикршуда нозироти корҳои ислоҳӣ ва шубҳаҳои онҳо, ки дар марказҳои вилоятҳо ва ноҳияҳо ҷойгиранд, маҷбуранд, ки қисми зиёди назорати бевоситаи иҷроии корҳои ҳатмӣ аз ҷониби маҳкумшудагонро ба ихтиёри корфармоён гузоранд, ки ин худ аз ҷониби онҳо ба қонуншиканиҳо дучор шуда, инчунин назоратро аз тарафи нозирон талаб мекунад. Аммо сари вақт ба амал баровардани он на ҳамеша имконпазир аст. Дар натиҷа баъзан маҳкумшудагон дар ҳақиқат дар ихтиёри корфармоён мемонанд, ки ҳам ҳисобу китоб ва ҳам хусусияти кори

ичрокардаи маҳкумшудагон ба зиммаи онҳо гузошта мешавад” [176, с. 204], дар ҳоле ки ин хилофи Конвенсияи СБМ, №29 дар бораи меҳнати иҷборӣ ё ҳатмӣ аз соли 1930 мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки бо баррасии масъалаҳои матраҳгардида мушкилот дар самти иҷрои корҳои ҳатмӣ хотима намеебад. Масъалаҳои дигаре вучуд доранд, ки баҳснок буда, оид ба он олимон назарҳои мухталиф пешниҳод кардаанд. Ба андешаи Н.А. Добрикова, “проблемаҳои иҷро ва адои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ танҳо бо масъалаҳои баррасишуда маҳдуд намешавад ва омӯзиши мустақилона, таҳлили амиқтари назарияи қонуни ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятиро тақозо мекунанд” [220, с. 38]. Дар атрофи андешаҳои мазкур яке аз масъалаҳои баҳсноки дигарро метавон таъмини ҷойи маҳкумшуда арзёбӣ намуд. Ба андешаи Ю.Ю. Лопотенко, “масъалаи муҳимми дигар ин набудани корхонаҳои коммуналӣ мебошад, ки дар онҳо ин ҷазо иҷро карда мешавад. Қонунгузорӣ меёрҳои пешбинӣ накардааст, ки имконот ва ҷойҳои нигоҳдории маҳкумшудагонро, ки дар намуди корҳои ҳатмӣ адои ҷазо мекунанд, муқаррар созад. Инчунин қонунгузори амалкунанда меёрҳои муқаррар накардааст, ки тибқи он мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ бояд объектҳо ва ҷойҳои, ки ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ амалӣ карда мешавад, таъин намояд” [257, с. 2]. Бояд гуфт, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ назорати маҳкумшудагон нисбатан осонтар аст, зеро ҷойи доимии онҳо дар ҳудуди як муассиса муайян гардидааст. Аз ин рӯ, корҳои ҳатмӣ дар корхонаву ташкилотҳо ва объектҳои ноҳия ва маҳалли истиқомати маҳкумшуда иҷро карда мешавад. Нозирон дар ноҳия ва вилоят қарор доранд, аз ин лиҳоз, бояд зуд-зуд ба ҳудуди объекти қарордоштаи маҳкумшуда рафта назорат намоянд. Чунин ҳолат хароҷоти иловагиро талаб менамояд. Ҳамзамон масъалаи ҷойи хоб ва рӯзгузаронии маҳкумшуда пеш меояд. Оё маҳкумшуда дар объекти иҷрои корҳои ҳатмӣ танҳо дар вақти муайян қарор мегирад ва боқимондаи

вақтро дар хона мегузаронад ва ё доимо бояд дар ҳамон объект қарор дошта бошад?

Масъалаи назорати маҳкумшудагон аз ҷониби нозирони муассисаҳои ислоҳӣ дар он ифода мегардад, ки онҳо ниҳоят аз нигоҳи масъулият серкор мебошанд. Дар ин хусус Е.Е. Мелюханова барҳақ қайд намудааст, ки “нозироти ислоҳи маҳкумшудагон, ки иҷроӣ ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, чун қоида аз ҳад зиёд пурбор буда, вазифаҳои ба зиммашон гузошташударо дар бобати ба қайд гирифтани маҳкумшудагон, ба онҳо фаҳмонда додани тартибу шартҳои адои ҷазо ва назорат ба рафтори маҳкумшудагон ва ба қайд гирифтани вақти кори маҳкумшудагонро бо сифат иҷро карда наметавонанд. Барои ҳалли ин масъала ташкили кори нозироти ислоҳиро аз нав дида баромадан лозим аст” [89, с. 82-83].

Дар таҳқиқоти олимони ватанӣ низ чунин пешниҳодҳо ба назар мерасад. Аз ҷумла қайд мегардад, ки дар назди идораи корҳои ислоҳӣ ё дар мақомотҳои маҳаллии ҳокимият хадамоти махсуси иҷроӣ ҷазои корҳои ҳатмӣ ташкил карда шавад, чунки ба зиммаи нозироти корҳои ислоҳӣ, ки ба ҷуз аз иҷроӣ ҷазои мазкур боз дорои вазифаҳои зиёд мебошанд, гузоштани иҷроӣ корҳои ҳатмӣ мувофиқи мақсад нест. Афзун бар ин, дар бештари кишварҳои хориҷӣ барои таъмини иҷроӣ дурусти ҷазои мавриди назар ниҳодҳои махсусе ҷаъоланд. Бинобар ин, ташкили чунин хадамоти махсус ба ақидаи мо, метавонад ҷараёни иҷроӣ ҷазои корҳои ҳатмиро боз ҳам беҳтар намояд [193, с. 131]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки аксарият ҷонибдори ташкили сохтори нав оид ба иҷроӣ ҷазои корҳои ҳатмӣ мебошанд. Ба андешаи муаллиф, иҷроӣ корҳои ҳатмӣ дар маҳалли истиқоматӣ сохтор ва ё шахси масъулро тақозо менамояд. Инро ба инобат гирифта, пешниҳод мешавад, ки дар ноҳияҳо (шаҳрҳо) ба нафъи кор хоҳад буд агар шуъбаи махсуси нозир бар раванди иҷроӣ ҷазои корҳои ҳатмӣ бо ҳузури намояндаи он дар ҳайати сохтори ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот созмон дода шавад.

Ба сурати умум метавон гуфт, ки аз меъёрҳои дахлдори қонунгузорӣ оид ба иҷрои корҳои ҳатмӣ бармеояд, ки қонунгузор равиши оптималӣ ва гуманитарии амалисозии татбиқи ҷазоро дар шакли ба ҷо овардани корҳои ҳатмӣ «дар маҳалли зисти маҳкумшуда» интиҳоб намуда, аз имкони пурзӯр намудани иқтидори сазоии онҳо канораҷӯӣ кардааст. Дар баробари ин, татбиқи самараноки ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ риояи омилҳои иловагиро талаб мекунад, ки танзими ҳуқуқии меъёриро наёфтаанд. Аз ҷумла вақти сафари маҳкумшуда ба ҷойи кор ва бозгашт ҳанӯз ҳалли ҳудро наёфтааст. Баъзе олимон ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳангоми муайян кардани ҷойи кори маҳкумшуда бо назардошти инфрасохтор муҳлатро ду соат пешниҳод мекунанд.

Дар ҳолати зарурӣ ҷойи кори асосии маҳкумшуда ба инобат гирифта мешавад, зеро ӯ метавонад истиқоматкунандаи атрофи шаҳр бошад, вале дар шаҳр ё ба таври вақтбайъ кор кунад. Инчунин маълумот оид ба маҳкумшуда, маҳз дар кадом баст меҳонад, шакли таълим, машғулиятҳо ва ғайраро ба назар гирифтани лозим аст. Лозим ба зикр аст, ки ҳамаи ин мавридҳо аснои муайян сохтани навъи мушаххаси корҳои, ки шахси маҳкумшуда иҷро мекунад ба инобат гирифта мешаванд, ки ҳангоми муқаррар кардани ҷадвали иҷрои онҳо корфармо ба соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷамъиятии шахси маҳкумшуда таъсири ҳадди ақал мерасонад, зеро ҳама гуна таъсири мусбати ин ҷазо метавонад бо таъсири манфии ҷазои беасос ҳамчун поймол кардани ин манфиатҳо ҷуброн карда шавад. Дар ин ҳусус дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда шудааст, ки кори асосии маҳкумшуда низ бояд ба назар гирифта шавад. Лозим ба зикр аст, ки фиристодани шахси маҳкумшуда бо мақсади иҷрои корҳои ҷамъиятӣ ба ташкилоте ки дар ҳудуди он иҷрои чунин корҳо замони шомгоҳ ба роҳ монда мешавад, манъ аст ба шарти он ки шахси маҳкумшуда дар маҳалли кори асосӣ танҳо дар басти шабона фаъолият барад [119, с. 262].

Ба зарурати кор карда баромадан ва танзим намудани механизми ҳамкории нозиротҳо ва мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷойи

шубҳа нест. Вогузоштани масъалаи таъини объектҳои мушаххас ба уҳдаи марказҳои шуғли аҳолии ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро иҷрои қарорҳои ҳатмӣ дар ҳудуди чунин объектҳо дар назар гирифта шудааст. Зери мафҳуми объект ба сифати қарор, муассиса, ташкилот ё созишҳои муайяне дар назар аст, ки қарор аст қарорҳои ҳатмӣ дар ҳудуди онҳо тавассути шахси маҳкумшуда ба ҷо оварда шаванд.

Дигар хосияти иҷрои қарорҳои ҳатмӣ дар он аст, ки қарор, ки ба он маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, хусусияти ҳатмӣ доранд ва намудҳои он новобаста ба хоҳиши ҳудуди маҳкумшуда, балки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллии муайян карда мешаванд. Яъне номгуӣи қарор, ки ба онҳо маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, мақомоти ҳокимияти маҳаллии муайян мекунад. Ба сифати чунин қарор намудҳои гуногуни қарорҳои ҷамъиятӣ баромад карда метавонанд, аз ҷумла қарорҳои вазнин. Қарорҳои ҳатмие, ки ба онҳо маҳкумшуда ҷалб карда мешавад, набояд бо таҳқири шаъну эътибори ӯ пайваст ё хусусияти бераҳмона дошта бошанд. Айни замон рӯбучини кӯчаҳо, иҷрои дигар қарорҳои оид ба ободонии шаҳр ба сифати қарорҳои нанговару таҳқиromeз ҳисобида намешаванд. Рӯзҳои истироҳат ва рухсатии навбатии меҳнатӣ, ки аз ҷойи қарор асосии маҳкумшуда пешкаш карда мешавад, иҷрои ин намуди қазоро бознамедоранд. Ҳамзамон маҳкумшуда дар вақти беморӣ ва ё пайдо шудани ягон вазъияте, ки иҷрои ин намуди қазоро ҳалалдор мекунад, ба адои қарорҳои ҳатмӣ ҷалб карда намешавад [186, с. 393]. Қарорҳои пешакӣ дар ин самт бояд аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ чиқати муайян намудани қарфармоёни эҳтимолии, ки ба меҳнати маҳкумшудагон манфиатдоранд ва намудҳои мувофиқи қар доранд, бо онҳо бастанӣ шартномаҳо оид ба истифодаи меҳнати маҳкумшудагон ва таъмини муассисаҳои дахлдори идоракунӣ, маълумот дар бораи ташкилотҳое, ки қарорҳои ҳатмӣ доранд, ба назар гирифта шаванд. Илова ба ин дар баъзе маврид

ба раванди ба кор қабул кардани маҳкумшудагон ҷалб намудани мақомоти шуғли аҳоли низ комилан қонунӣ ва ба мақсад мувофиқ аст.

Нозироти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар навбати худ, бояд номгӯӣ намудҳои корҳои ҳатмӣ ва иншоотро, ки дар онҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ адои ҷазо пешбинӣ шудааст, мувофиқа кунанд [119, с. 264].

Ба эътиқоди бархе аз пажуҳишгарони дохилӣ аз таҳлили м.м. 29¹, 29², 29³, 29⁴ КИЧҚ ҚТ метавон чунин натиҷагирӣ кард, корҳои ҳатмӣ дорои чунин вижагиҳои хоссанд: иҷроӣ чунин корҳо дар ҳудуди объектҳои мушаххаси ташкилотҳои давлатӣ сурат мегирад. Вижагии дуввуми онҳо иборат аз ин аст, ки дар ҳудуди объектҳои мавриди назар иҷроӣ корҳои ҳатмӣ ҳам нисбати шахсони маҳкумшуда ва ҳам дар робита ба шахси корфармо бемузд сурат мегирад, чунки ба фарқ аз КИЧҚ ФР ва КИЧҚ Ҷумҳурии Қазоқистон дар м. 29⁴ КИЧҚ ҚТ “дар бораи уҳдадории маъмурияти корхонае, ки аз кори шахси маҳкумшуда истифода мекунад, дар бораи ба таври моҳона ба ҳисоби дахлдор интиқол додани воситаҳои молӣ масъалагузорӣ намегардад. Назари мо дар робита тафсири КИЧҚ ҚТ дар бораи ройгон будани корҳои ҳатмӣ мувофиқ аст ба ин далел, ки корҳои ҳатмӣ ҳамчун кори ғоиданоки ҷамъиятӣ шинохта мешаванд” [193, с. 122]. Дар масъалаи қисмати аввали андешаи мазкур бояд ёддоар шуд, ки дар моддаҳои зикршудаи КИЧҚ ҚТ дар ҳеҷ аз яке аз меъёрҳои мавҷуд объектҳои махсус воқеъ дар ҳудуди ташкилотҳои давлатӣ муқаррар нашудааст. Бинобар ин, душвор аст розӣ шудан ба он ки корҳои ҳатмӣ танҳо дар объектҳои ташкилотҳои давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Агар дар ивази иҷроӣ корҳои ҳатмӣ ба маҳкумшаванда музди меҳнат дода шавад, он гоҳ сафи чунин маҳкумшудагон меафзояд ва чунин тартибот ба мазмуни ҷазо мувофиқат наменаояд. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки номи ҷазои мазкур аз “корҳои ҳатмӣ” ба “хидмати ғоиданоки ҷамъиятӣ” ё “хидмати ройгони ҷамъиятӣ” иваз карда шавад.

Бояд тазаккур дод, ки дар хусуси объектҳои давлатию хусусӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Талабот ба гузоштани чунин функсияҳо ба зиммаи ташкилотҳои хусусӣ ба вуҷуд меояд, ки дар ин сурат корҳои ҳатмӣ бояд барои корфармо пулакӣ бошад [149, с. 16]. Ба андешаи М.М. Маҳмудов, мавқеи қонунгузориҳои ҚТ дар бораи адои корҳои ҳатмӣ танҳо дар муассисаҳои давлатӣ бо сабабҳои зерин дуруст аст: якум, ин навъи ҷазо ба наздикӣ ба КЧ ҚТ ворид карда шудааст ва механизми возеҳи дар амал татбиқи он ҳатто дар иншооти ташкилотҳои давлатӣ ғануз таҳия нашудааст. Сониян, корҳои ҳатмӣ аз рӯйи моҳияти худ бояд ҳам барои маҳкумшуда ва ҳам барои корфармо озод бошад [88, с. 69]. В.П. Марков дар ин хусус чунин қайд мекунад, ки чи дар корхонаҳои давлатӣ ва чӣ дар ташкилотҳои шакли моликиятшон дигар, ба корҳои ҳатмӣ хизмат кардан мумкин аст. Гап дар сари он аст, ки фаъолияти ин корхонаҳо ба иҷрои коре, ки барои мақомоти мушаххаси маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зарур аст, нигаронида шудааст ва маҳкумшуда хусусияти ғоиданоки меҳнати худро дарк мекунад [356, с. 281]. Бояд қайд кард, ки дар КЧ ва КИЧЧ як қатор давлатҳои аъзои ИДМ адои корҳои ҳатмӣ дар ташкилоту корхонаҳои ғайридавлатӣ низ пешбинӣ шудааст. Мо чунин меҳисобем, ки тафсиру тавзеҳи ҳуқуқии қонунгузориҳои ҚТ дар робита ба иҷрои корҳои ҳатмӣ танҳо дар ҳудуди объектҳои махсуси ташкилоту муассисаҳо дурусту саҳеҳ аст [193, с. 123]. Зоҳиран ин тавр ба назар мерасад, ки иҷрои корҳои ҳатмӣ дар ҳудуди ташкилоту созмонҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият ба истилоҳ як навъ фармоиши давлатист, ки бояд аз сӯйи онҳо пардохт шавад. Агар манбаи маблағгузориҳои чунин кор бо маҳкумшудагон маблағе бошад, ки онҳо аз кори маҷбурӣ ба даст меоранд, аз рӯйи адолат мебуд. Муқаррар кардан мумкин аст, ки як қисми ин маблағ дар ихтиёри корхона мемонад ва қисми дигараш ба давлат мегузарад. Тартиби маблағгузориҳои боздоштгоҳҳои махсусро, ки барои нигоҳдориҳои шахсон ба таври маъмурӣ ҷабсшуда пешбинӣ шудаанд, хотиррасон кардан бамаврид

аст. Он аз ҳисоби буҷети мақомотҳои маҳаллӣ истеҳсол карда мешавад, аз ин рӯ, фаъолияти хоҷагии ин мақомотҳо унсурҳои худтаъминкуниро дар бар мегирад. Ин дар он ифода меёбад, ки маблағи нигоҳдории боздоштгоҳҳои махсус, чун қоида, аз маблағҳои иборат аст, ки ба сифати музди кори шахсони ҳабсшуда гирифта шуда, аз онҳо барои хӯрок ва нигоҳдори ситонида мешавад. Онҳое, ки ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин барои хидматрасонии марбут ба нигоҳдори дар муассисаҳои ислоҳӣ маблағ пардохт мекунанд. Пас чаро нисбати шахсоне, ки ба қорҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, чунин тартиб муқаррар карда нашавад? [356, с. 286]. Таҳлили андешаҳои мазкур нишон медиҳад, ки бисёре аз олимон, махсусан олимони ватанӣ объектҳои ташкилотҳои давлатиро ҷонибдори кардаанд. Воқеан, ба андешаи мазкур розӣ шудан мумкин аст. Аммо баъзе масъалаҳои дигарро низ бояд ба инобат гирифт, ки дар маҳалҳо объектҳои ташкилотҳои давлатӣ нисбатан кам ба назар мерасад. Аз ҷумла ободонӣ, дарахтшинонӣ, рӯфтани роҳҳо ва ғайраро дар маҳалҳо иҷро кардан қариб ғайриимкон мебошад, зеро ҳар як гӯшаи маҳал қариб ба нафаре вобаста шудааст, ба истиснои мактаб ва бунгоҳи тиббӣ. Бо ин назардошт, иҷрои қорҳои ҳатмӣ дар объектҳои ташкилотҳои давлатии маҳалҳо нисбатан душвор ба назар мерасад.

Агар ба таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон дар робита ба истифодаи қорҳои ҳатмӣ шинос гардем, маълум мегардад, ки шахсони маҳкумшудае, ки ба истилоҳ “хизмати бемузди ҷамъиятӣ” ироа менамоянд, дар кори ободонии маҳаллу манзилҳои истиқоматӣ, мактаб, беморхонаҳо, саҳми назаррас мегузоранд. Аъзои ҷомеа мушоҳида ва дарк мекунанд, ки шахсони маҳкумшуда ҳамзамон бо иҷрои қорҳои ройгони ҷамъиятӣ ҳамчунин дар ҳоли ислоҳу тағйир қарор доранд. Барои шахси маҳкумшуда низ аз назари руҳиву ахлоқӣ бисёр муҳим аст, ки расонидани саҳм ва ғоидаи шахсии худро дар ҳалли масъалаҳои мухталифи ободонӣ дарку эҳсос намояд.

Дар кишвари мо низ самту соҳаҳои татбиқи меҳнати шахсони маҳкумшудаг ҷанбаҳои мухталифро дар бар мегиранд. Аммо мутаассифона, то ҳол дар кишвари мо аз зарфиятҳои мавҷуд дар ин самт ба таври лозим истифода намешавад. Бинобар ин, мувофиқи м. 48(1) КИЧҚ ҚТ объектҳои мушаххасе мавҷуданд, ки дар он ҷазои мазкур адо карда мешавад.

Дар моддаи 29.5 КИЧҚ ҚТ дар хусуси саркашӣ аз иҷрои корҳои ҷатмӣ гуфта мешавад, ки саркашӣ аз адои ҷазои корҳои ҷатмӣ ҳамон вақт ашаддӣ шуморида мешавад, ки агар маҳкумшуда дар давоми моҳ зиёдтар аз ду маротиба барои иҷрои корҳои ҷатмӣ дар маҳалли таъиншуда ҳозир нашавад; зиёда аз ду маротиба дар давоми ҳафта тартиботи кориро вайрон карда бошад; бо ҳадафи саркашӣ аз адои ҷазо пинҳон шавад [2].

Дар ин сурат суд муҳлати адокардаи корҳои ҷатмиро ба назар намегирад ва ҷазои навро дар доираи ин намудҳои ҷазо, ки дар Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, иваз менамояд. Яъне агар корҳои ҷатмӣ ба корҳои ислоҳӣ иваз карда шавад, он гоҳ он ба муҳлати аз 2 моҳ то 2 сол (м. 52 КЧ ҚТ) ва агар ба маҳдуд кардани озодӣ (м. 54 КЧ ҚТ) иваз карда шавад ба муҳлати аз 1 то 5 сол таъин карда мешавад. Ашаддӣ саркашӣ кардан дар он ҳолате ҷой дорад, ки агар нисбати маҳкумшуда аз тарафи мақома, ки ба зиммаи он иҷрои ҳукм вогузор шудааст, ду бор ба таври хаттӣ дар бораи риоя накардани тартиби адои ҷазои корҳои ҷатмӣ огоҳӣ дода шуда бошад [186, с. 393]. Ба андешаи С.А. Рожков, “нисбат ба шахсоне, ки ба таври қасдона аз адои корҳои ҷатмӣ саркашӣ мекунанд, нозироти иҷро барои бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз кардани ин намуди ҷазо ба суд пешниҳод мефиристад. Яке аз сабабҳои ба таври қасдона саркашӣ кардан аз адои корҳои ҷатмӣ дар он аст, ки ин шахсон пештар дар ягон ҷо муддати дароз кор накардаанд ва на танҳо маҳорати худ, балки майлу хоҳиши меҳнатро ҳам гум кардаанд. Илова бар ин, онҳо чун қоида ҷойи истиқомати доимӣ, оила ва хешовандони наздик надоранд, ҳамзамон аз нӯшокиҳои спиртӣ истифода мекунанд” [297, с. 127]. В.А. Уткин чунин

қайд намудааст, ки “ҳисоби одӣ ($480:8 = 60$) ба ҳулосае оварда мерасонад, ки муҳлати ҳадди аксар барои маҳкумшудае, ки аз адои корҳои ҳатмӣ саркашӣ мекунад, танҳо ду моҳро ташкил медиҳад” [176, с. 205]. Воқеан, чунин таҳдид барои бисёре аз афроде, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, махсусан барои онҳое, ки қаблан аз озодӣ маҳрум шудаанд ва ё дар ҷараёни тафтишот ва мурофия дар колонияҳои ислоҳӣ қарор доштанд, аҳаммияте надорад. Ҳатто ҳолатҳое ҳастанд, ки чунин маҳкумшудагон аз иҷрои кори ҳатмӣ саркашӣ намуда, намоишкорона ба суд муроҷиат мекунанд, ки онҳоро ба зиндон фиристанд. Мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ бояд салоҳият дошта бошад, ки ба уҳдаи афроди маҳкумшуда вазифаҳои иловагӣ ва мавридҳои манъкунандаеро вогузорад, ки Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятии Тоҷикистон онҳоро нисбат ба афроди ба иҷрои корҳои ҳатмӣ маҳкумшуда пешбинӣ кардааст. Ба ин тартиб, дар асоси меъёрҳои қонунгузорӣ ба танзими шароит ва тартиби додани огоҳӣ, танбеҳ ба маҳкумшуда ва муқаррар намудани маҳдудиятҳои иловагии ҳуқуқӣ зарур аст.

Дар низоми адолати муосир, ба вижа дар амри таъмини иҷрои ҷазоҳое, ки ҷазоҳои ғайризиндонӣ маҳсуб мешаванд, ҷустуҷӯи роҳу василаҳои самарабахш ва ҳамзамон дорои таъсири ислоҳкунандаи воқеӣ аҳаммияти торафт афзоянда касб мекунад. Дар зимн, иҷрои корҳои ҳатмӣ ҳамчун як намуди ҷазо, ки бо ҷудо сохтани шахс аз ҷомеа алоқаманд нест, аз нигоҳи ҳуқуқшиносии муосир ба навсозӣ ва такмил ниёз дорад. Яке аз чунин наwgониҳо, ки он дар доираи ин таҳқиқот бори нахуст аз сӯйи муаллифи таҳқиқоти мазкур матраҳ мегардад, “низоми табдил ё конвертатсияи соатҳо” шуморида мешавад.

Қонунгузориҳои амалкунанда иҷрои корҳои ҳатмиро, асосан, аз лиҳози миқдорӣ яъне шумораи соатҳои адошуда арзёбӣ менамояд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки чунин усули баҳогузорӣ наметавонад пурра ифодакунандаи сатҳи воқеии ислоҳи шахсони маҳкумшуд бошад. Зеро ду

нафари маҳкумшуда бо шумораи баробари кор метавонанд рафтору муносибати гуногун дошта бошанд. Аз ин рӯ, зарурати ворид кардани унсури сифативу рафторӣ ба низоми баҳогузори иҷрои корҳои ҳатмӣ пеш меояд. Ин унсур бояд на танҳо рафтор, балки омодагии маънавию иҷтимоии шахсро низ инъикос намояд.

Низоми мазкур пешниҳоди таҳқиқоти илмӣ буда, тибқи он ҳар як соати иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ аз рӯйи меъёрҳои махсуси ахлоқӣ, интизомӣ ва иҷтимоӣ баҳогузори мешавад. Яъне бар асоси муҳосибаи баробар (1 соат = 1 соат) механизме пешниҳод мегардад, ки ҳар як соат бо назардошти сифати иҷрои ҷазо “вазн” ва “арзиш”-и инфиродӣ ба худ касб намуда, бо коэффитсентҳои махсус ҳисоб карда мешавад.

Ҷадвали 4.1. Механизми иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ аз рӯйи меъёрҳои махсуси ахлоқӣ, интизомӣ ва иҷтимоӣ

Намуди рафтор	Тафсир	Коэффисienti ҳисоб
Рафтори намунавӣ, фаъолият бо натиҷаи мусбат, ташаббускорӣ	Бе шикоят, бо рафтори ибратомӯз ва тавсияҳои мусбат	1.5
Иҷро одӣ, интизоми миёна	Бе қонуншиканӣ, вале фаъолияти бе ташаббус	1.0
Рафтори суст, шикоят, бе нишонаҳои ислоҳ	Иҷрои ноқис, бетарафӣ, шикоят аз ҷомеа	0.5

Сарчашма: коркардҳои муаллиф.

Афзалиятҳои амалии низом: аввалан, афзалиятҳои мавҷуди амалии низом заминаи чунин имконро фароҳам меоранд, ки шахсони маҳкумшуда на танҳо ба адои формаливу механикии ҷазо, балки барои ислоҳи воқеӣ ҳавасманд гарданд. Сониян, ба туфайли вучуд ва корбаст шудани афзалиятҳои амалии низоми мавриди назар, мақомоти масъули таъмини иҷрои назорат метавонанд дар асоси ин низом ба таври дурусту асоснок дар

бораи шартан кам кардани муҳлати иҷрои ҷазо ё иваз кардани ҷазои таъиншуда тасмим бигиранд.

Дар қ. 2 м. 29.2. КИЧҚ ҚТ муқаррар гардидааст, ки ба маҳкумшудагон додани рухсатии ҳарсолаи навбатӣ аз ҷойи кори асосӣ иҷрои ҷазоро дар намуди корҳои ҳатмӣ боз намедорад. Ба ин далел ҳам ба андешаи А.Л. Зубкова, ки мегӯяд “ба шахси маҳкумшуда додани рухсатии навбатӣ аз ҳисоби кори асосӣ, додани рухсатии навбатӣ ба донишҷӯён ва хонандагони муассисаҳои таълимии рӯзона ва вогузори рухсатӣ ба шахсоне, ки дар шакли ғоибона (шабона) таҳсил мекунанд (тибқи қонунгузори меҳнат пешбинӣ шудааст) метавонад далели ба таъхир андохтани муҳлати адои ҷазо аз сӯйи шахсони маҳкумшуда гардад [166, с. 410]. Фикр мекунем ин ҳолат ғайримантиқӣ ва номувофиқ ба назар мерасад. Аввалан, ба ин далел ки чунин амал хилофи меъёри болозикр хоҳад буд, ки муайян мекунад ба шахси маҳкумшуда додани рухсатии навбатии солона аз ҷойи кори асосӣ иҷрои ҷазоро дар намуди ба ҷо овардани корҳои ҳатмӣ бознамедорад. Баъдан, барои он ки иҷрои корҳои ҳатмӣ ҳамчун ҷазои муассир хидмат намоянд набояд муддати иҷрои онҳо ба муҳлати номуайян дошта бошад. Аз сӯйи дигар, на фақат давлат, балки ҳуди шахси маҳкумшуда низ ҳоҳони ҳар чи зудтар ба поён расидани ҷазои муқарраршуда бошад. Ҳар қадар иҷрои корҳои ҳатмӣ зудтар анҷом бигирад, табиист, ки паёмадҳои эҳтимолии манфии ҳуқуқии маҳкумӣ ва адои ҷазо ҳам ба зудӣ рафъ мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим оид ба иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ дар он зоҳир мегардад, ки шахс ҳангоми адои корҳои ҳатмӣ ворида муносибатҳои меҳнатӣ мегардад ва бисёре аз паҳлуҳои муносибат ва фаъолияти ӯ бояд тибқи қонунгузори меҳнатӣ танзим карда шавад. Масалан, бастанӣ шартномаи корӣ, соҳиби собиқаи корӣ шудан ва нашудан, масоили мухталифи марбут ба ҳуқуқу уҳдадориҳои маҳкумшуда ҳангоми иҷрои корҳои ҳатмӣ, масъалаҳои муҷозоти интизомӣ, ҳавасмандгардонии шахси маҳкумшуда ва дигар нуктаҳои дахлдор бояд ба таври ҷиддӣ мавриди

баррасӣ ва танзими ҳуқуқӣ қарор бигиранд. В.А. Уткин дар ин хусус дуруст қайд менамояд, ки “меҳнати софдилонаи шахсони ба ин ҷазо маҳкумшуда то ҳол бо имкони пеш аз муҳлат озод кардан аз адои корҳои ҳатмӣ ба ҳеҷ ваҷҳ ҳавасманд карда нашудааст, ки ин кори тарбиявӣ ва пешгирикунандаи нозироти ҷазоро душвор мегардонад” [176, с. 205]. Вобаста ба ин, барои таъмини самаранокии корҳои ҳатмӣ чунин тавсияҳо пешниҳод мегарданд:

– то ҳазор соат зиёд кардани муҳлати ҳадди аксари корҳои ҳатмӣ, ки ин ҷазоро саҳттар мекунад, бинобар ин, бо ҳабси воқеӣ рақобатпазиртар гашта, дар ниҳоят ба коҳиш додани истифодаи он мусоидат мекунад;

– имконоти аз ҷониби суд бо пешниҳоди нозироти ислоҳӣ ва ё дархости маҳкумшуда кам кардани муҳлати кори ҳатмӣ ба шарте, ки шахси маҳкумшуда дар иҷрои кор талошу ҷиддияти самимӣ ба харҷ бидиҳад, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир накарда бошад ва талаботи қонунгузори роия намояд;

– дар ивази «ҷарима» ба сурати корҳои ҳатмӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ. Дар сурати барқасдона саркашӣ кардани маҳкумшуда аз адои он ба андозаи «як шабонарӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ барои як соати адонашудаи корҳои ҳатмӣ» давраи ҷазоро гузаронад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи танзими ҳуқуқи иҷрои корҳои ҳатмӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар қонунгузорӣ бояд бо истилоҳи зерин: «корҳои ҳатмӣ дар ҳудуди минтақаи шаҳрӣ ё маҳалҳои ноҳия, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад, адо карда мешавад» ва «вале дар маҳалли истиқоматии маҳкумшуда» ба истилоҳи «вале дар ҳудуди минтақаҳои шаҳрӣ ё ноҳияе, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад» иваз карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки ҳудудҳое, ки намудҳои ҷазои мавриди назар адо карда мешаванд, мушаххас карда шуда, дар таъин ва иҷрои онҳо номуайяни ҳаллу фасл карда шавад.

2. Таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки аксарият ҷонибдорӣ ташкили сохтори нав оид ба иҷрои ҷазои корҳои ҳатмӣ мебошанд. Ба андешаи мо,

ичрои корҳои ҳатмӣ дар маҳалли истиқоматӣ сохтор ва ё шахси масъулро тақозо менамояд. Бо чунин далел пешниҳод мешавад, ки бояд дар ноҳияҳо (шаҳрҳо) шӯъбаи нозир ба иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ бо таъин гардидани намояндаи масъули он дар ҳаёти сохтори ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот ба роҳ монда шавад.

3. Масъалаи иҷрои корҳои ҳатмӣ дар объектҳои ташкилоти давлатӣ дар адабиёти ватанӣ бисёр дастгирӣ ва эътироф шудааст, вале дар КИЧҚ ҚТ дар ягон меъёр объектҳои ташкилоти давлатӣ муқаррар нашудааст. Бинобар ин, душвор аст розӣ шудан ба он ки корҳои ҳатмӣ танҳо дар объектҳои ташкилоти давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки дар КИЧҚ ҚТ меъёр оид ба иҷрои корҳои ҳатмӣ танҳо дар объектҳои ташкилоти сирф давлатӣ муқаррар карда шавад. Ҳамзамон масъалаи объектҳои иҷозатшуда ва манъшудаи иҷрои корҳои ҳатмӣ барои маҳкумшудагон муқаррар гардад.

4. Доир ба масъалаи бемузд будани корҳои ҳатмӣ мо ҷонибдори андешаи олимоне мебошем, ки бемузд будани корҳои ҳатмиро эътироф менамоянд, зеро агар дар ивази иҷрои корҳои ҳатмӣ ба маҳкумшаванда музди меҳнат дода шавад, он гоҳ сафи чунин маҳкумшудагон меафзояд. Аммо чунин тартибот ба номи ҷазо мувофиқат наменамояд. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки номи ҷазои мазкур аз “корҳои ҳатмӣ” ба “хидмати фоидаҳои ҷамъиятӣ” ё “хидмати роӣғони ҷамъиятӣ” иваз карда шавад.

5. Таҳлили андешаҳои мазкур нишон медиҳад, ки бисёре аз олимон, махсусан олимони ватанӣ, объектҳои ташкилоти давлатиро ҷонибдорӣ кардаанд. Воқеан ҳам ба андешаи мазкур розӣ шудан мумкин аст. Аммо баъзе масъалаҳои дигарро низ бояд ба инобат гирифт, ки дар маҳалҳо объектҳои ташкилоти давлатӣ нисбатан кам ба назар мерасад. Аз ҷумла ободонӣ, дарахтшинонӣ, руфтани роҳҳо ва ғайраро дар маҳалҳо иҷро кардан қариб, ки ғайриимкон мебошад, зеро ҳар як гӯшаи маҳал қариб ба

нафаре вобаста шудааст. Танҳо мактаб ва бунгоҳи тиббӣ боқӣ мемонад. Бо ин назардошт, иҷрои корҳои ҳатмӣ дар объектҳои ташкилоти давлатии маҳалло нисбатан душвор ба назар мерасад. Бинобар ин, зимни такмили меъёрҳои қонунгузорӣ ин масъалаҳо низ бояд ба инобат гирифта шаванд.

6. Дар оянда корҳои ҳатмӣ татбиқи васеи худро талаб мекунад, ки ин аз мантиқи сиёсати ҳуқуқӣ–ҷиноятӣ давлат бармеояд. Аз ҳамин сабаб, дар оянда ва ҳатто дар айни ҳол талабот ба ташкили штатҳои иловагӣ–нозироти корҳои ҳатмӣ пайдо шудааст. Ин нозир метавонад пурра ба назорати чунин маҳкумшудагон, ташриф овардан ба ҷойи кори онҳо, гузаронидани суҳбатҳо бо онҳо ва ғайра машғул шавад. Моҳиятан вазифаҳои чунин нозир гуногун буда метавонад ва ӯ барои сифати иҷрои корҳои ҳатмӣ ҷавобгӯ буда метавонад. Ташкили чунин нозиротҳоро, аз ҷумла санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ низ талаб менамоянд. Масалан, стандартҳои байналмилалии СММ (қоидаҳои Токиогӣ) имконияти ҷорӣ намудани штатҳои зиёди хадамоти иҷрокунандаи ҷазоҳои алтернативӣ маҳбаснамоиро пешниҳод мекунад.

7. Ба роҳ мондани кори марбут ба ташкилу роҳандозии иҷрои корҳои ҳатмӣ умдатан ҷузъи фаъолият ва вазоифи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва нозироти корҳои ислоҳӣ мебошад. Доштани робитаи зич, таъини саривақтӣ ва дурусту мушаххаси феҳристи корҳое, ки бояд анҷом дода шаванд, (тозаву озода нигоҳ доштан ва ба тартиб овардани ҳудудҳои муайян, шинонидани ниҳол, ҷамъовариҳои ҳосил, тоза намудани партовҳо, қубурҳо ва ғайра) аз вазифаҳои муҳимми мақомоти мазкур дар ҳама минтақа ба ҳисоб мераванд.

4.2. Иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ

4.2.1. Масъалаҳои ташкилии ҳуқуқии раванди иҷрои корҳои ислоҳӣ

Дар низоми ҷазоҳои муқаррарнамудаи қонунгузориҳои ҷиноятӣ кишвар яке аз ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста

намебошанд, иҷрои корҳои ислоҳӣ ба ҳисоб мераванд ва тавре, ки таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, он дар амал мутаносибан дар қиёс бо дигар ҷазоҳо бештар мавриди истифода қарор мегирад. Омӯзиши масъалаҳои назариявӣ амалии иҷрои ҷазои мазкур дар такмили қонунгузори кишвар ва дарёфти чораи ҳал барои баъзе аз мушкилоти мавҷуда дар ин самт мусоидат менамояд. Мувофиқи КҶ ҚТ корҳои ислоҳӣ яке аз намудҳои ҷазои асосист, ки он аз ҷалби иҷбории шахси маҳкумшуда барои иҷрои корҳои ислоҳӣ дар маҳалли кори шахси маҳкумшуда ва ё дар дигар маконҳои, ки тавассути мақомоти масъули таъмини иҷрои ҳукм мушаххас мегарданд ва дар ҳудуди маҳалли сукувати шахси маҳкумшуда ба муддате, ки ҳукми суд муайян месозад бо ситонидани маблағи муайяни музди кор ба нафъи давлат иборат мебошад [147, с. 193].

Бояд зикр намуд, ки раванди ислоҳоти низоми ҷазо дар кишвар ҳанӯз пурра такмил нашудааст ва дар ин самт яке ҳадафҳои муҳими он тақвияти мубориза алайҳи ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин аснои сабук кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир шудани ҷиноятҳои начандон вазнин ва миёна мебошад. Сиёсати давомдор оид ба гуманизатсия, ташаккули муносибати сифатӣ ба дарки моҳияти ҷазои ҷиноятӣ, сабук кардани сиёсати ҷазо, пеш аз ҳама дар афзоиши намудҳои ҷазое, ки қонунгузори ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст ва васеъ намудани доираи асосҳои татбиқи онҳо, такмил додани танзими иҷрои онҳо зоҳир мегардад. Мавриди зикр аст, ки корҳои ислоҳӣ таърихан дар қонунгузори кишвар муқаррар шуда буднд. Дар ин хусус олимони ватанӣ, аз ҷумла Т.Ш. Шарипов қайд мекунад, ки “корҳои ислоҳӣ ҳамчун намуди ҷазо дар санадҳои ибтидоии қонунгузори давлати шуравӣ пешбинӣ шуда буданд. Бо мурури замон номи он тағйир меёфт (корҳои ҳатмӣ, маҷбурӣ, корҳои ислоҳӣ-меҳнатӣ, корҳои ислоҳӣ), баъзе ҳуқуқмаҳдудкуниҳо пайдо мешуданд ё барҳам меҳӯрданд, аммо хусусиятҳои асосии ҷазои мазкур бетағйир боқӣ мемонд. Маҳкумшуда дар хонаи худ истиқомат менамояд, чун қоида дар ҷойи кори пештарааш кор карда, танҳо як қисми музди меҳнати ӯ, ки бо ҳукми суд муайян ва ба ғайри давлат

нигоҳ дошта мешавад. Баъзе ҳуқуқмаҳдудкуниҳои дигар низ ҷой доранд” [193, с. 138]. Ислоҳоти суратгирифтаи ду даҳсолаи охир дар самти низомии ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ таваҷҷуҳ ба рушду истифодаи ҷазоҳои алтернативӣ дар баробари истифодаи ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро муҳим ва актуалӣ сохтааст. Ҷараёни мазкур на танҳо густариши доманаи татбиқу иҷроии намудҳои ҷазои ҷиноятӣ ва ҳамчунин такмили механизми танзими ҳуқуқро дар пай хоҳад дошт, балки он аз сӯйи дигар боиси ҷустуҷӯи таносуби оптималии фишороварии ҳамаи ҷазоҳои ҷиноятии муқарраркардаи қонунгузори амалкунанда мегардад ва бояд ёддоар шуд, ки дар миёни онҳо таъини қорҳои ислоҳӣ нақши муҳимро ифода мекунанд. Зарурати гуманизатсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии давлат аз он иборат аст, ки ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ аз зовияи буҷет нигариста, боиси қатъ шудани робитаҳои ғоиданоки ҷамъиятии маҳкумшуда ва афзудани ҷинояткорӣ дар ҷомеа мегардад. Ин ҷазо таъсири сазодиҳӣ ва тарбиявиро ҳам нисбат ба маҳкумшудаи соҳиби қору бекорро фаро мегирад ва имкон медиҳад, ки дар коллективи меҳнати маҳкумшудагони бекор алоқаҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ барқарор карда, маҳкумшудагони аллакай қоркунанда аз маҳорати касбии онҳо маҳрум нагарданд [207, с. 166]. Давлат бо ба амал баровардани гуманизатсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шахси содиқкунандаи қирдори ҷиноятӣ имкон медиҳад, ки бо таъини намуди ҷазои нисбатан сабуктар ислоҳ ва бо ин ҷиноятқор ба рафтори қонунӣ ташвиқ карда шавад. Илова бар ин, давлат бо ин равиш, дар оянда содири ҷиноятқоро пешгирӣ мекунад.

Қорҳои ислоҳӣ ба сифати яке аз намудҳои муҳиму умдаи ҷазои ҷиноятӣ, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар тамоми давлатҳо-узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд – ИДМ), ба истиснои Ҷумҳурии Молдова, бар ҳилофи қорҳои ҳатмӣ пешбинӣ шудаанд. Аммо қорҳои ислоҳӣ дар қонунгузори бархе аз кишварҳои минтақаи Осиёи Миёна, мушаххасан Қазоқистон, Туркменистон

ва Узбекистон) аз лиҳози ҳуқуқиву қонунӣ ба танзим дароварда нашудаанд. Вале дар тафовут аз кишварҳои ёдшуда ва хеле аз кишварҳои дигар бояд гуфт, ки қорҳои ислоҳӣ ё ба сурати ҷазои асосӣ ва ё чун ҷазои иловагӣ дар ҷумҳурии Беларус аз сӯйи судҳо ба қор гирифта мешаванд.

Қонунгузор ҷораҳои ҷавобгарио барои шахсоне, ки ба қорҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, ба таври равшан танзим мекунад. Аз нигоҳи П.Н. Красоткин “ин тадбирҳо дар содир кардани ҷиноятҳои нав ба маҳкумшудагон ба таври самарабахш таъсир расонида, инчунин проблемаҳои пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкуниҳои шахсӣ ва умумиро умуман ҳал карда метавонанд. Таҳдиди маҷбуркунӣ метавонад ҳамчун ангеа барои рафтори мусбат ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ матлуб амал кунад” [354, с. 14]. Дар баробари ин бояд ин нукта низ хотирнишон шавад, ки теъдоди ғолиби муаллифону пажӯҳишгарони ҷазои мавриди назар, яъне ҷазои қорҳои ислоҳӣ, нуқтаи назари муштарақ доранд, ки аз ҷиҳати мазмуну муҳтавои худ ин намуди ҷазо дар ҳоли ҳозир ба як навъ ҷаримаи муҳлатнок (яъне қисм ба қисм пардохта мешаванд) мубаддал шудаанд. Ё ба ибораи дигар, қори ислоҳиро “ҷаримаи пӯшидае, ки қисм-қисм ситонида мешавад”, номидаанд [268, с. 25]. Ба андешаи И.Р. Тулиев, “дар назари аввал ҷиҳати сазоии намуди ҷазои мавриди назар танҳо ба нигоҳ доштани пули аз даромад ба ҳисоби фоиз вобаста аст, ки дар муҳлатҳои муқаррарнамудаи қонун гузаронида мешавад [370, с. 92]. Маълум мешавад, ки ин ба “ҷаримаи ба қисмҳо пардохтшаванда” монанд аст. Аммо дар ҳақиқат доираи маҳдудиятҳои қонуние, ки нисбати маҳкумшудагон гузошта шудаанд, васеътар аст. То андозае андешаи мазкур ҷой дорад, зеро шахси ба ҷазои қорҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ҳар моҳ ба миқдори муайян ба давлат маблағ месупорад, ки ин мазмунан ҷаримаи қисм-қисмро ифода мекунад.

Ҳоло муҳтавои қорҳои ислоҳӣ тибқи қонунгузориҳои давлатҳои аъзои ИДМ, бояд гуфт, ки ба сурати умум дар маҳдудиятҳои қонунии ҳуқуқҳои моддӣ ва қорие ифода меёбад, ки дар робита ба шахсоне таъин мешаванд,

ки бо ҳукми суд маҳкум мешаванд. Масалан, муҳлати иҷрои корҳои ислоҳӣ; механизми пардохт шудани музди меҳнат; маҳдудиятҳо дар интиҳоби маҳалли кор; уҳдадориҳои корӣ, ки масъулиятро барои саркашӣ аз он пешбинӣ мекунанд; маҳдуд кардани ҳуқуқи рухсатии доимии музднок. Мизон ва ҳаҷми маҳдудиятҳои қонуние, ки нисбати маҳкумшуда муқаррар мешаванд, ба вижагӣ ва дараҷаи хавфнокии эҳтимолии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда ва шахсияти ҷинояткор алоқаманд аст. Бо назардошти хусусиятҳои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ, муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки нисбат ба афроди ба иҷрои корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда, ҳамчунин ҳуқуқи истироҳати эшон низ маҳдуд кардан мумкин аст [49, с. 58].

Дар ин хусус А.В. Мусалева қайд намудааст, ки “рухсатии ҳарсолаи пулакӣ ба шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, тибқи қонунгузории иҷрои ҷазо, дар рӯзҳои корӣ ҳисоб карда мешавад, дар ҳоле ки дар қонунгузории меҳнатӣ нишон медиҳанд, ки давомнокии рухсатии ҳарсолаи пулакӣ бо рӯзҳои тақвимӣ ҳисоб карда мешавад” [274, с. 80]. Дигар муҳаққиқон чунин қайд кардаанд, ки дар давраи адои корҳои ислоҳӣ рухсатии ҳарсолаи пардохтшавандаи маҳкумшуда 18 рӯзи кориро ташкил медиҳад. Ин рухсатӣ аз ҷониби маъмурияти ташкилот дар мувофиқа бо нозироти иҷрои ҷазо дода мешавад. Дигар намудҳои рухсатӣ, ки қонунгузории меҳнатӣ пешбинӣ кардааст, ба маҳкумшудагон тибқи асосҳои умумӣ, дода мешавад [49, с. 58]. Тавре ки қаблан зикр гардид, тибқи қ. 6 м. 40 КИЧҚ ҚТ, дар давраи адои корҳои ислоҳӣ рухсатии ҳарсолаи пардохтшавандаи маҳкумшуда 18 рӯзи кориро ташкил медиҳад. Тибқи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муддати пардохтшавандаи рухсатии солонаи корӣ на камтар аз 28 рӯзи тақвимӣ муайян шудааст. Ба эътиқоди муаллифони дохилӣ дар давраи иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ муҳлати қонунии рухсатии пардохтшавандаи солона, ки аз сӯйи маъмурияти корхонае, ки дар ҳудуди он шахси маҳкумшуда адои ҷазо мекунад, метавонад танҳо 18 рӯзи кориро ташкил диҳад. Мувофиқи м. 85 КМ ҚТ,

давомнокии ҳадди ақалли муҳлати рухсатии солона барои кормандон ва хизматчиён 24 рӯзи тақвимӣ мебошад [193, с. 138]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки меъёрҳои қонунгузории иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ бо қонунгузории меҳнатӣ оид ба масъалаи рухсатӣ ба ҳамдигар муҳолифат менамоянд, дар ҳоле ки санади ягонаи кодификатсионӣ дар самти муносибатҳои меҳнатӣ ва рухсатии меҳнатӣ ин КМ ҚТ маҳсуб мешавад. Бинобар ин, муқаррароти м. 40-и КИҚ ҚТ дар бораи ҳисоб кардани давомнокии рухсатии ҳарсолаи пардохтшавандаи маҳкумшуда ба муқаррароти қонунгузории меҳнатӣ бояд мувофиқ карда шавад. Ба ин далел муқаррароти м. 40-и КИҚ ҚТ дар бораи ба ҳисоб гирифтани муҳлати рухсатии ҳарсолаи пардохтшавандаи маҳкумшуда бояд ба муқаррароти қонунгузории меҳнатӣ мутобиқ гардонида шавад. Аз нигоҳи мо, дар қонунгузории меҳнатӣ бояд меъёри иловагӣ оид ба ҳолатҳои истисноие, ки дар қонунгузории ҚТ муқаррар кардааст, ворид карда шавад.

Тавре аз қонунгузорӣ бармеояд, ташкилотчии асосии иҷроӣ ҷазои корҳои ислоҳӣ нозироти корҳои ислоҳӣ ба ҳисоб меравад. Нозироти корҳои ислоҳӣ масъулияти худро оид ба иҷроӣ корҳои ислоҳӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба амал мебарорад. Ба андешаи В.П. Марков, “нозироти корҳои ислоҳӣ ҳамчун субъекти муҳим дар ҷараёни тарбия ҳам байни коллективи меҳнатӣ ва ҳам ташкилотҳои ҷамъиятӣ амал мекунанд, ки ба ислоҳи маҳкумшуда ёрӣ мерасонанд” [356, с. 305].

Бояд таъкид дод, ки иҷроӣ корҳои ислоҳӣ вобаста ба мазмуни сазоии худ барои маҳкумшуда як қатор мамнуиятҳо ва уҳдадорихоро ба вуҷуд меоварад. Бинобар ин, ба маҳдудиятҳо ва уҳдадорихое, ки дар қонунгузории иҷро пешбинӣ шудаанд, бояд таваҷҷуҳи махсус дода шавад. Мутобиқи м. 42 КИҚ ҚТ “нисбат ба шахсоне, ки тавассути суд маҳкум ба адои корҳои ислоҳӣ бо ҳадафи пешгирӣ аз содиршавии ҷиноятҳои нав мешаванд, вазифаҳо ва маҳдудиятҳои мушаххас муқаррар карда мешаванд” [2]. Рӯйхати мукаммали маҳдудиятҳо ва уҳдадорихо барои шахсони ба корҳои

ислоҳӣ маҳкумшуда дар санадҳои дахлдор муқаррар карда мешаванд. К.И. Голубсова чунин менигорад: “Рӯйхати мазкур имкон медиҳад, ки бо назардошти дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ ва хусусияти ҷинояти содиршуда, шахсияти маҳкумшуда, рафтори ӯ, инчунин бо мақсади пешгирии содир намудани ҷиноятҳои нав, манъ ва уҳдадориҳои зерин муқаррар карда шаванд: манъи дар вақти муайяни рӯз берун аз хона будан, манъи буду бош дар ҷойҳои муайяни шаҳр ё ноҳия; ташрифи ҳатмӣ ба нозироти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ то ду маротиба дар як моҳ бо мақсади бақайдгирӣ; манъ кардани тарки ҷойи истиқомат на танҳо дар рӯзҳои истироҳат, балки дар вақти рухсатӣ” [219, с. 21]. “Бо ҳадафи пешгирии қонуншиканиҳои нав нозироти корҳои ислоҳӣ метавонад нисбат ба маҳкумшудагон вазифа ва маҳдудиятҳои зеринро муқаррар кунад: а) манъи тарки манзил дар вақти муайяни шабонарӯз; б) тарк накардани маҳалли истиқомат дар рӯзҳои истироҳат ва рӯзҳои давраи рухсатӣ; в) ҷамъ наомадан дар маҳаллу маконҳои мушаххаси ноҳия (шаҳр); г) вазифадор шудан барои ду маротиба дар моҳ ҳозир шудан барои гузаштан аз сабти нозироти корҳои ислоҳӣ” [193, с. 143]. Гузоштани мамнуият ва уҳдадориҳои иловагӣ, ба фикри мо, омили пешгирии содир кардани ҷинояти нав мебошад.

Бояд зикр намуд, ки зимни муайян кардан ва татбиқи мамнуият ва уҳдадориҳо ба маҳкумшуда бояд эътибор дод, ки ҳуқуқҳои конституционии ӯ аз меъёри муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бештар маҳдуд карда нашаванд, зеро чунин мамнуият ва уҳдадориҳо метавонад ба бахшҳои ҷудогонаи ҳаёти шахсӣ ва оилавии маҳкумшуда таъсири манфӣ расонанд. Дар ин хусус В.Я. Богданов дуруст қайд мекунад, ки “дар ин ҷо чораҳои мулоҳизакорона дидан лозим аст, зеро иҷроӣ ин гуна вазифаҳо бо таҷовуз ба доираи озодиҳо ва ҳуқуқҳои шахси маҳкумшуда ва оилаи ӯ алоқаманд аст, аз ҷумла дахлнопазирии манзил, ҳуқуқи бо салоҳдиди худ истифода бурдани вақти холи ва ғайра” [32, с. 18]. Ба андешаи баъзе олимон, қонунгузориҳои ҷиноятӣ механизмҳои мушаххаси иҷроӣ мамнуият ва уҳдадориҳои дахлдорро нишон

надодааст ва ба ин далел ҳам асосҳои қавии ҳуқуқии ҷиноятӣ барои таъмини иҷрои мамнуиятҳо ва уҳдадориҳо вуҷуд надоранд [253, с. 111]. Дар бораи зарурати инъикоси меъёрҳо дар қонунгузори иҷрои ҷазои ҷиноятӣ Р.Н. Гарнаев низ ишора кардааст [215, с. 189]. Зарурати инъикоси тамоми маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки ба мазмуни қорҳои ислоҳӣ дар қонунгузори ҷиноятӣ дохил мешаванд, аз ҷониби А.В. Корнеева низ қайд карда шудааст: “Қонунгузори иҷрои ҷазо, ки шароит ва тартиби адои ҷазоро дар намуди қорҳои ислоҳӣ муқаррар менамояд, метавонад маҳдудиятҳои асосии ҳуқуқиро дубора тавлид кунад, ки ба мазмуни ин ҷазоҳо дохил мешаванд, вале дар ҳеҷ сурат онҳо мустақилона муқаррар карда намешаванд” [353, с. 102]. Ба андешаи З.А. Камолов ва Н.М. Нодиров, “тамоми маҳдудиятҳои ҳуқуқие, ки ба мазмуни қорҳои ислоҳӣ дохил мешаванд, бояд дар қонунгузори ҷиноятӣ инъикос карда шаванд” [242, с. 87]. В.А. Дуюнов чунин менигорад: “Пешбинӣ шудани ҳуқуқи гузоштани манъкуниву вазифа, ки ҳуқуқҳои маҳкумшудагонро ба таври ҷиддӣ ҳалалдор месозад, на дар Кодекси ҷиноятӣ, балки дар Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва додани ин ҳуқуқ на ба суд, балки ба нозироти қорҳои ислоҳӣ дуруст мебошад” [346, с. 218]. Олимони ватанӣ низ бо чунин ақида розӣ буда, чунин мешуморанд, ки бояд ба м. 52 КҶ ҚТ тағйирот ворид шуда, гузоштани манъкуниву вазифаҳо нисбати маҳкумшудагон ба қорҳои ислоҳӣ ба зиммаи суд гузошта шавад. Чунин муқаррарот дар қ. 5 м. 71 КҶ ё қ. 2 м. 76 КҶ ҚТ ҷой дорад [87, с. 209].

Ба осонӣ пай бурдан мумкин аст, ки мамнуияту уҳдадориҳои дар боло зикршуда танҳо дар ҳоле ба миён омада метавонанд, ки рафтори маҳкумшуда дар давраи адои ҷазо тағйир ёбад, на то таъин шудан. Аз ин рӯ, дар сурати риояи қонунии рафтори маҳкумшуда ба зиммаи ӯ ҳеҷ гуна вазифа ё манъкунӣ гузошта намешавад. Бинобар ин, онҳо ба мазмуни сазои ҷазо дахл надоранд. Аз андешаҳои таҳлилшуда бармеояд, ки номгӯии мамнуиятҳо ва уҳдадориҳо нисбати маҳкумшуда дар қорҳои ислоҳӣ дар қонунгузори иҷрои ҷазои ҷиноятӣ инъикос наёфтаанд, ҳол он ки тамоми

шароити иҷрои ҷазои мазкур маҳз дар асоси қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад. Бо ин назардошт, ба андешаи мо, дар Кодекси иҷрои ҷазо дар доираи як модда бояд номгӯи мамнуият ва уҳдадориҳои асосии татбиқшаванда ба маҳкумшуда муқаррар карда шавад.

Барои самаранок иҷро шудани корҳои ислоҳӣ аз ҷониби маҳкумшуда ва дуруст татбиқ гардидани мамнуият ва уҳдадориҳои ӯ ба роҳ мондани назорат аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ зарур мебошад.

Дар амалияи иҷрои фаъолияти нозироти корҳои ислоҳӣ баъзе мушкилот низ мавҷуд аст, ки дар қонунгузорӣ танзим нашудаанд. Бинобар ин, масъулияти шахсони маҳкумшудае, ки иқдом барои дарёфту барқарор кардани санадҳои лозимӣ барои кор намеkunанд, дар қонун пешбинӣ нашудааст. Вазъият аз он сабаб боз ҳам бадтар мешавад, ки набудани ҳуҷҷатҳо сабаби узрнок барои иҷро накардани корҳои ислоҳӣ шуда наметавонад. Ба ин муносибат нозирон маҷбур мешаванд, ки аз нақлиёти шахсӣ ва баъзан маблағ истифода баранд то маҳкумшуда ҳуҷҷатҳои заруриро дастрас намуда, ба адои ҷазо шуруъ кунанд [252, с. 65].

Дар робита ба теъдоди лозимии кормандони нозирот бо ҳадафи таъмини иҷрои муассири ҷазо, дар навиштаҳои соҳавӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ изҳори назарҳои мухталифе сурат гирифтааст [356, с. 308]. Ба назари бархе муҳаққиқон, бинобар кам будани теъдоди шумораи кормандони масъули нозироти корҳои ислоҳӣ ва ҳаҷми зиёди вазифаҳо, ҳамчунин сукувати ғайримутамаркази маҳкумшудагон ва шахсони дигар дар тамоми ҳудуди шаҳру ноҳия (дар баъзе маврид масофаи байни сарҳадҳои он ба андозаҳои хеле калон мерасад) вазифаҳои худро ба таври шояду бояд иҷро карда наметавонанд. Бо ин сабабҳо табиист, ки ҳукмҳои судҳо дар заминаи корҳои ислоҳӣ гоҳҳо тайи муддатҳои тулонӣ иҷро намешаванд [56, с. 149]. Кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ бо муроҷиат кардан ба маҳкумшудагоне, ки даромади муътадил доранд, кам манфиатдор

мебошанд. Ба мақсад мувофиқ набудани вазъияти бавучудомадаро пештар низ дигар олимон ишора намудаанд [356, с. 312].

Ба андешаҳои мазкур розӣ шудан мумкин аст, зеро дар шароити кӯҳистони кишвар мушкилоти таъмини маҳкумшуда ба ҷойи кор дар маҳалли истиқомат ва назорати ӯ хароҷот ва шумораи муайяни кормандонро талаб менамояд. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ҳатто маҳалҳое мавҷуданд, ки ба он ҷойҳо рафту омад кардан душвор мебошад. Бинобар ин, чунин ҳолатҳо кори нозироти корҳои ислоҳиро басо душвор гардониди, аз онҳо хароҷоти зиёдатӣ тақозо менамоянд. Бо ин назардошт масъалаи кадрӣ нозироти корҳои ислоҳӣ ва сарчашмаи хароҷоти нозирот дар раванди назорати маҳкумшуда дар маҳалли истиқоматӣ ва тартиб додани ҳуҷҷатҳои ӯ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ муайян ва муқаррар карда шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар самти иҷрои ҷазои корҳои ислоҳӣ ин муайян кардани шахсияти маҳкумшуда ба ҳисоб меравад. Ҳангоми таъини корҳои ислоҳӣ ҳолатҳое ҷой доранд, ки ҳувиати фарди маҳкумшуда мушаххасан оё фарди маҳкумшаванда дорои маҳалли доимии зист ҳаст ё аз рӯйи нишони маҳалли зист ба қайд гирифта шудааст, мақоми шаҳрвандиаш ва дигар ҷанбаҳои ҳувиатӣ аз ҷониби суд ба инобат гирифта намешавад. Инчунин шахсоне, ки ҳуҷҷатҳои муайянкунандаи шахсият надоранд (ҳеч гоҳ ба расмӣ дароварда нашудаанд ё шиносномаи ИҚШС доранд; пурра гум шудани ҳуҷҷатҳо ва барқарор кардан намехоҳанд), нафақахӯрон, маъюбоне, ки дар бораи истифодабарии меҳнати сабук маълумотномаи духтур доранд [274, с. 77]. Қобили зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир дар тамоми маконҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ва адои ҳукм марказҳои вижаи равшанӣ ба роҳ монда шудаанд, ки чунин амалкард иқдоми зарур ва комилан дуруст маҳсуб шуда, посухгӯии талаботи замон аст.

Ҳоло бо назардошти зарурати омӯзиши шахсияти маҳкумшуда ва таҳияи тадбирҳои самарабахши тарбиявӣ, ки ҳадаф аз он ислоҳи шахси маҳкумшуда мебошад, дар маҳаллу маконҳои адои ҷазои маҳрум сохтан аз

озодӣ марказҳои равоншиносӣ амал мекунанд. Новобаста ба он барои омӯзиши маҳкумшудагони ҷазои қорҳои ислоҳӣ равоншиносон ҷалб карда намешаванд.

Нозироти қорҳои ислоҳӣ ҳангоми суҳбати аввал бо маҳкумшуда шахсияти ӯро муайян карда, изи ангуштони ӯро мегирад, тартиб ва шартҳои адои ҷазо, ҳуқуқи шикоят ба судро мефаҳмонад, инчунин саволнома дар бораи ҷойи истиқомати маҳкумшуда, алоқаҳои ӯ бо атрофро тартиб медиҳад. Тавре қорҳои нозироти қорҳои ислоҳӣ қайд карданд, аксар вақт ҳолатҳои саркашӣ қорҳои маҳкумшуда аз додани маълумоти барои пурсиш зарурӣ мушоҳида мешавад, дар ҳоле ки нозироти қорҳои ислоҳӣ ҳуқуқ надорад, ки ба ӯ барои риоя нақардани талаботи нозирот огоҳӣ диҳад. Чунин ҷазо танҳо ҳангоми ба қор ҳозир нашудани маҳкумшуда ё дағалона вайрон қорҳои интизоми меҳнат татбиқ карда мешавад. Сабабу шароити содир намудани ҷиноят, аз ҷумла чунончи таҳқиқот нишон медиҳад, лозим аст то мавзӯи ба муддати тулонӣ қорҳои шудани афроди маҳкумшуда аз доираи фаъолиятҳои қорҳои ҷамъиятӣ таҳқиқу баррасӣ гардад; хусусиятҳои афроди маҳкумшуда, аз ҷумла теъдоди афроди маҳкумшудаи гирифтори наҷамандӣ ва майзадагӣ бояд омӯхта шаванд; пешбурди қорҳои профилактикӣ бояд ба таври бояду шояд ба роҳ монда шавад, назорат аз болои қорҳои афроди маҳкумшуда бояд тақвият шавад [239, с. 49]. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки дар нозироти қорҳои ислоҳӣ оид ба иҷрои қорҳои ислоҳӣ воҳиди қорҳои педагог-равоншинос ташкил карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки таносуби унсурҳои сазой ва тарбиявии ҷазои қорҳои ислоҳӣ дар давлатҳои аъзои ИДМ аз ҳамдигар мутафовит аст. Ва ин тафовут ба хусусиятҳои тамоми низоми ҷазоҳои ҷиноятии қонунгузориҳои миллӣ, таносуби ҳаҷми дараҷаи қорҳои руҳиву маънавии ҳар як ҷазо вобаста мебошад, ки бо дар инзиво қарор додани шахси маҳкумшуда аз ҷомеа алоқаманд нестанд.

Таҳлили қонунгузории давлатҳои аъзои ИДМ нишон медиҳад, ки дар зинаи низоми ҷазо қорҳои ислоҳӣ дар Ёзбекистон пас аз ҷарима ва маҳрум кардан аз ҳуқуқи муайян дар ҷойи сеюм (м. 43-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Ёзбекистон), дар Беларус ва Тоҷикистон дар ҷойи чорум (м. 109-и КҶ ҚБ, м. 47-и ҚТ), дар Озарбойҷон қорҳои ислоҳӣ дар ҷойи панҷум (м. 42-и КҶ ҚО) ва дар ҷумҳуриҳои Арманистон ва Қирғизистон дар ҷойи шашум (м. 49-и КҶ ҚА, м. 42-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қирғизистон) қарор дорад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои ташкилии иҷрои қорҳои ислоҳӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Айни замон дар кишвар ислоҳоти низоми ҷазо идома дорад. Тақвияти мубориза алайҳи содиршавии ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин дар ҳолатҳои сабуксозии ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои наҷандон вазнин ва миёна аз авлавиятҳои ин раванд эълон шудаанд. Сиёсати давомдор оид ба гуманизатсия, ташаккули муносибати сифатӣ ба дарки моҳияти ҷазои ҷиноятӣ, сабук кардани сиёсати ҷазо, пеш аз ҳама дар афзоиши намудҳои ҷазое, ки қонунгузории ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст ва бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста нестанд, васеъ намудани доираи асосҳои татбиқи онҳо, такмил додани танзими иҷрои онҳо зоҳир мегардад. Анҷоми ислоҳоти қонунгузории ду даҳсолаи ахир дар заминаи низоми ҷазо ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ қорбурд ва истифодаи густардаи ҷазоҳои алтернативиро дар баробари ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ муҳим ва актуалӣ сохтааст.

2. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки меъёрҳои қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ бо қонунгузории меҳнатӣ оид ба масъалаи рухсатии меҳнатӣ ба ҳамдигар муҳолифат менамоянд, дар ҳоле ки санади ягонаи кодификатсионӣ дар самти муносибатҳои меҳнатӣ ва рухсатии меҳнатӣ Кодекси меҳнатӣ маҳсуб мешавад. Ба ин далел бояд муқаррароти м. 40-и КИҶ ҚТ дар бораи ба ҳисоб гирифтани муҳлати рухсатии ҳарсолаи

пардохтшавандаи шахсони маҳкумшуда бо он чи дар муқаррароти қонунгузории меҳнат омадааст, мутобиқ гардонида шавад.

3. Иҷрои корҳои ислоҳӣ вобаста ба мазмуни сазоии худ барои маҳкумшуда як қатор мамнуиятҳо ва уҳдадориҳоро ба вучуд меоварад. Бинобар ин, ба маҳдудиятҳо ва уҳдадориҳое, ки дар қонунгузории иҷро пешбинӣ шудаанд, бояд таваҷҷуҳи махсус дода шавад. Мутобиқи м. 42-и КИЧҚ ҚТ нисбат афроде, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, маҳдудиятҳои муайяне татбиқ мешавад. Ҳадафи вазъи чунин маҳдудиятҳо пешгирӣ аз содиршавии ҷиноятҳои нав тавассути афроди маҳкумшуда мебошад. Рӯйхати мукаммали маҳдудиятҳо ва уҳдадориҳо барои шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда дар санадҳои дахлдор муқаррар карда мешаванд. Бо ин назардошт, дар Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар доираи як модда бояд номгӯӣ мамнуият ва уҳдадориҳои асосии татбиқшаванда ба маҳкумшуда муқаррар карда шавад.

4. Равиш ва принципҳои назорат бар рафтору амалкарди афроде, ки ба иҷрои корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, мутаассифона, дар қонунгузории амалкунанда инъикоси худро наёфтаанд. Масъулини нозироти корҳои ислоҳӣ муваззаф ба назорати афроди маҳкумшуда мебошанд. Аммо мутаассифона, муҳлат ва чигунагии татбиқи ин назорат дар қонунгузорӣ ва ҳамчунин дигар санадҳои меъёрии идоравӣ муқаррар нагардидааст. Бинобар ин, дар Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ масъалаи муҳлат, шаклу усулҳо ва субъектони ҳамкорикунандаи назорати маҳкумшудаи корҳои ислоҳӣ аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ бояд муқаррар карда шавад.

5. Аз таҳқиқот бармеояд, ки дар шароити кӯҳистони кишвар мушкilotи таъмини маҳкумшуда бо ҷойи кор дар маҳалли истиқомат ва назорати ӯ хароҷот ва шумораи муайяни кормандонро талаб менамояд. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ҳатто маҳалҳое мавҷуданд, ки ба он ҷойҳо рафту омад кардан душвор мебошад. Бинобар ин, чунин ҳолатҳо кори нозироти корҳои ислоҳиро басо душвор гардонида, аз онҳо хароҷоти зиёдатӣ тақозо

менамојанд. Бо ин назардошт, масъалаи кадрӣ нозироти корҳои ислоҳӣ ва сарчашмаи хароҷоти нозирот дар раванди назорати маҳкумшуда дар маҳалли истиқоматӣ ва тартиб додани ҳуҷҷатҳои ӯ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ муайян ва муқаррар карда шавад.

6. Асоси моҳияти корҳои ислоҳӣ ислоҳ ва тарбияи маҳкумшуда мебошад, новобаста ба он ки дар шакли иҷроии корҳои меҳнатӣ, таълимӣ ё тарбиявӣ амалӣ карда мешавад. Аммо кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ ҳарчанд таҳсилоти ҳуқуқӣ дошта бошанд ҳам, аз донишҳои педагогӣ, психологӣ бархӯрдор намебошанд. Бинобар ин, дар муносибат бо маҳкумшудаҳо нақши педагог ва равоншинос хеле калон мебошад. Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки дар нозироти корҳои ислоҳӣ оид ба иҷроии корҳои ислоҳӣ воҳиди кории педагог-равоншинос ташкил карда шавад.

4.2.2. Шароити иҷроии корҳои ислоҳӣ

Корҳои ислоҳӣ мутобиқи шарту шароити муқаррарнамудаи қонунгузории кишвар иҷро карда мешавад. Дар раванди фаҳмонидадиҳии шартҳои иҷроии корҳои ислоҳӣ ва бечунучаро риоя намудан ва масъалаҳои саркашӣ аз он нозироти корҳои ислоҳӣ масъул мебошад. Мавриди зикр аст, ки барои маҳкумшудагоне, ки мувофиқи фармонҳои нозироти корҳои ислоҳӣ ба қор қабул карда мешаванд, кори ислоҳиро метавон неъмат ва фурсати хуб номид, зеро маҳкумшуда на танҳо аз ҷиҳати маънавӣ ислоҳ мешавад, балки соҳиби қор ва мутаносибан соҳиби даромаде мешавад, ки аз рӯйи он зиндагии худ ва оилаашро таъмин менамояд. Ин намуди ҷазо нисбат ба шахсоне, ки ҷойи қори доимӣ доранд ва ҷойи қори доимӣ надоранд, татбиқ карда мешавад, ғайр аз ин, агар маҳкумшуда ҳангоми адои корҳои ислоҳӣ худро ҳамчун корманди хуб нишон диҳад, эҳтимол аст, ки қорфармо вайро дар оянда ба қори доимӣ таъмин намояд.

Масъалаи шароити иҷроии корҳои ислоҳӣ дар назарияи ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ масъалаи баҳснок буда, дар ин хусус олимону муҳаққиқон андешаҳои

мухталиф манзур кардаанд. Ҳамзамон лозим ба зикр аст, ки доманаи мавзуи марбут ба «шароитҳои иҷроӣ ҷазо» дар муқоиса бо мавзуи «маҳдудиятҳои қонунии» шахсони маҳкумшуда ба иҷроӣ корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, нисбатан густардатар мебошад. “Мафҳуми шароити адои корҳои ислоҳӣ шароити мушаххасро дар бар мегирад, ки аз ҷониби ашхосе, ки ин ҷазоро адо мекунанд, ба онҳо маҳдудиятҳои пешбинишудаи қонун татбиқ карда мешавад” [46, с. 17]. Ба андешаи А.А. Абдурашидзода, “шартҳои адои ҷазо мазмуни сазо буда, аз он иборат аст, ки ба маҳкумшуда иҷозат дода мешавад, ки аз суратҳисоби шахсии худ миқдори муайяни маблағро харҷ кунад, миқдори муайяни маблағи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дар давоми сол дошта бошад, гирифтани миқдори муайяни пайғомҳо, инчунин дар хобгоҳ ё камераҳо зиндагӣ кардан ва ғайра” [199, с. 33]. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ мафҳуми “шароит” ба маъноҳои “чигунагии вазъияти кор”, “шароити кор”, “вазъ” ва “аҳвол” ифода меёбад [177, с. 946]. Дар забони русӣ мафҳуми “шароит” ба таври кулӣ “шарту қоидаҳои муайяни шаклгирифта дар соҳаҳои ҳаёт ё фаъолият”-ро дар бар мегирад [105, с. 685]. Аз нигоҳи А.Л. Потемкина “консепсияи умумии шароити адои корҳои ислоҳӣ, ки қоидаҳои рафтори аз ҷониби қонунан танзимшавандаи маҳкумшудагон дар ҷараёни иҷроӣ ҷазоро ифода намуда, маҷмуи ҳуқуқвайронкунонии ба корҳои ислоҳӣ хосро ҳамчун чораи ҷазои ҷиноятӣ инъикос менамояд ва дар айни замон яке аз воситаҳои асосии ислоҳ ва аз нав тарбия намудани маҳкумшудагон мебошад” [117, с. 25]. Ба назари О.Б. Лисяшн, “шартҳои адои корҳои ислоҳӣ ба умумӣ ва махсус ҷудо карда мешаванд” [258, с. 56]. Шартҳои умумӣ уҳдадорихои зерини афроди маҳкумшударо дар бар мегиранд: риояи тартиби муайяншудаи адои ҷазо; муносибати софдилона ба иҷроӣ кор. Шартҳои махсуси иҷроӣ корҳои ислоҳӣ ба сурати зер аст: аз даромади шахси маҳкумшуда ситонидани маблағи муайян; набудани имкони озод сохтани фарди маҳкумшуда бо хоҳиши худӣ. Аз нигоҳи муаллиф, хусусияти муштаракӣ шартҳои адои

ҷазо ин хусусияти ҳатмии онҳо мебошад. Ба эътиқоди муаллиф, дар таснифоти ироашуда хусусиятҳои шароити иҷроӣ корҳои ислоҳӣ ба таври комил ба инобат гирифта нашудаанд.

Муқаррароти умумии қоидаҳои дохили муассисаҳои ислоҳӣ масъалаҳои фаъолияти муассисаҳоро бо мақсади фароҳам овардани имкониятҳои мусоид барои татбиқи тартиб ва шартҳои пешбининамудаи қонун барои иҷро ва адои ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳои қонунии маҳкумшудагон ва иҷроӣ вазифаҳои онҳоро танзим ва мушаххас мекунад [199, с. 33]. Чигунагӣ ва шароитҳои лозими иҷроӣ корҳои ислоҳӣ баъд аз содир шудани ҳукм тавассути мақомоти масъули нозироти иҷроӣ корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшуда фароҳам оварда мешавад. Ҳукм дар бораи иҷроӣ корҳои ислоҳӣ бояд на дертар аз даҳ рӯз баъд аз баровардани ҳукм ва бо расидани фармоиши дахлдори суд ҳамроҳ бо нусхаи ҳукм (таъинот, қарор) мавриди иҷро қарор бигирад. Дар ин вақт нозироти корҳои ислоҳӣ бо чанд ҳолату вазъият дучор шуданаш мумкин аст. Агар шахси маҳкумшуда дар ҷойи кор бошад, ӯро бо ҳукми суд шинос мекунад ва ҳукмро ба маъмурияти ҷойи кори маҳкумшуда барои иҷро месупорад [87, с. 199]. Агар шахси маҳкумшуда бо сабабҳои номаълум дар ҷойи кор набошад, дар он сурат нозироти корҳои ислоҳӣ барои пайдо кардани маҳкумшуда чораҳо меандешад [124, с. 234]. Аз андешаҳои мазкур бармеояд, ки дар фаҳмондадихӣ ва раванди риояи шароити адои ҷазои корҳои ислоҳӣ нақши нозироти корҳои ислоҳӣ хеле калон мебошад.

Шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, вазифадоранд, ки тартиб ва шартҳои адои ҷазоро риоя кунанд, дар сурати даъват сари вақт ба нозироти корҳои ислоҳӣ ҳозир шаванд. Маблағе, ки аз ҳаққи кори шахси маҳкумшуда ситонида мешавад, бояд мутобиқ ба андозае бошад, ки суд муайян менамояд. Дар муддати замони иҷроӣ корҳои ислоҳӣ фарди ба иҷроӣ чунин корҳо маҳкумшуда ҳақ надорад мустақилона бе иҷозати хаттии мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ маҳалли иҷроӣ корро тарк намояд.

Танҳо дар сурати асоснок будани далелҳо шахси маҳкумшуда метавонад аз кор иҷозати озод шуданро пайдо намояд. Посухи рад гирифтани рухсатнома бояд асоси ҳуқуқӣ дошта бошад. Аз болои қарор дар бораи рад шудани дархост метавон аз рӯйи тартиби тибқи қонун муқарраршуда ба суд шикоят бурд. Фарди маҳкумшуда аз рӯйи қонун ҳақ надорад аз коре, ки бояд иҷро кунад, саркашӣ кунад. Фарди ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда бояд на дертар аз 10 рӯзи корӣ ба мақомоти масъули таъмини иҷрои ҷазои ҷиноятии нозироти иҷрои ҷазо дар бораи иваз шудани маҳалли кор ва макони сукунати худ иттилоъ диҳад. Шахси маҳкумшуда тайи давраи иҷрои корҳои ислоҳӣ дар ҳудуди ташкилоте, ки ба иҷрои корҳои ислоҳӣ машғул аст, ҳақ дорад ба муддати 18 рӯзи корӣ аз рухсатии ҳарсолаи музнок истифода кунад. Шахсони маҳкумшуда метавонанд аз дигар навъҳои рухсатӣ, ки қонунгузории меҳнатӣ пешбинӣ намудааст, истифода кунанд.

Қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ рад кардани кори пешниҳодшударо аз ҷониби маҳкумшуда манъ менамояд. Дар баробари ин, қонунгузорӣ ҷавобгариро барои рад кардани кори пешниҳодшуда, даст кашидан аз гирифтани фармони нозироти ислоҳӣ бо мақсади ба кор қабул кардан довталабона ва ихтиёрӣ аз кор озод кардани шахси маҳкумшуда бе касби рухсати нозироти иҷрои корҳои ислоҳӣ ва барои иваз кардани ҷойи истиқомат бе огоҳӣ ба нозироти корҳои ислоҳӣ, пешбинӣ намекунад [274, с. 79]. Бинобар ин ба қ. 3 м. 47 КИҶ ҚТ ворид сохтани тағйироти зерин салоҳ доништа мешавад: «Маҳкумшудае, ки талабот ва шартҳои адои ҷазоро такроран вайрон мекунад, баъд аз гирифтани огоҳии хаттӣ барои ҳар навъ ҳуқуқвайронкунӣ, ки дар қисми аввали моддаи мазкур омадааст, шахси маҳкумшудае, ки аз кори пешниҳодшуда саркашӣ кардааст, маҳкумшудае, ки маҳалли буду боши ӯ номаълум аст, ҳамчун шахси қасдан саркашӣ кардан аз адои корҳои ислоҳӣ саркашӣ намуда, эътироф карда мешавад».

Зимни риоят накардани шарту талаботи адои ҷазо, прогул ё ҳозир шудан ба кор дар ҳолати мастӣ (нашъамандӣ, машруботи спиртӣ,

заҳролудшавӣ), яъне дар сурати дидаю дониста ба молу мулки ташкилот аз ҷониби маҳкумшуда зарар расонидан, ба ҷавобгарии муқаррарии маданӣ, маъмурий ва дар сурати расонидани зарари калон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, вале ин кирдорҳо нисбати вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои ҷазо, дар ташкилот истифода бурдани суҳанони қабех татбиқи намегарданд [280, с. 41]; [280, с. 41]. Ашаддӣ саркашӣ намудан аз адои корҳои ислоҳӣ метавонад танҳо ҳаракатҳои қасдонаи маҳкумшуда бошад, ки маҳз ба муносибати беэҳтиромона ба иҷрои ҳукм равона шудааст. Дар ҳолатҳои, ки маҳкумшуда супоришҳои нозироти корҳои ислоҳиро бо сабабҳои узрнок иҷро намекунад, рафтори ӯро ашаддӣ эътироф намудан мумкин нест [193, с. 146]. “КИҶ ҚТ мафҳуми «вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои ҷазо»-ро шарҳ медиҳад. Ба ин дохил мешавад: а) бе сабабҳои узрнок ба кор набаромадан дар давоми 15 рӯз аз рӯзи дар нозироти корҳои ислоҳӣ ба қайд гирифта шудан ё дар ҳамин муҳлат саркашӣ кардан аз ба қайд гирифтани дар мақомоти шуғл; б) бе сабабҳои узрнок ҳозир нашудан ба нозироти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ; в) вайрон кардани уҳдадорӣ ва мамнуиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва ба зиммаи маҳкумшуда гузошташуда; г) прогул ё ба кор ҳозир шудан дар ҳолати мастии спирӣ, нашъамандӣ ё токсикӣ” [370, с. 94]. Сарфи назар аз он ки КИҶ ҚТ дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат, тағйироти сиёсати давлатиро дар соҳаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва амалияи судӣ муқаррар мекунад, вале дарки минбаъдаи назариявӣ санҷиши амалии такмили онро талаб мекунад [199, с. 34]. Танзими бевоситаи ҳуқуқии иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ такмили қонунгузориро дар соҳаи татбиқи чораҳои таъсиррасонӣ нисбати маҳкумшуда ҳангоми итоат накардан ба амали қонунии нозирони муассисаи ислоҳӣ ҳангоми бақайдгирии маҳкумшудаи шахс ва гузаронидани суҳбати аввалия бо ӯ, инчунин ҳангоми муайян кардани ҷойи кори асосии маҳкумшуда барои адои ҷазо тақозо менамояд.

Дорои хусусияти диспозитивӣ будани меъёри ҳуқуқӣ яке аз паҳлуҳои баҳсбарангези муҳтавои ҷазои корҳои ҷиноӣ дар робита ба имкони иваз сохтани қисмати адонашудаи ҷазои мавриди назар ба ҳисоб меравад. Дар ин хусус А.В. Мусалева менависад: “Ба маҳкумшудагоне, ки қасдан аз адои корҳои ҷиноӣ саркашӣ мекунанд, чораҳои таъсиррасонии инсондӯстона, яъне иваз кардани корҳои ҷиноӣ бо корҳои ҳатмӣ ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба андозаи се шабонарӯзи корҳои ҷиноӣ барои як рӯзи кори ҳатмӣ ва ё аз озодӣ маҳрум кардан, зарур аст” [274, с. 80]. Мафҳуми баррасишаванда барои ошкор намудани мазмуни саркашӣ намудан аз адои корҳои ҷиноӣ (қ. 3 м. 52 КҶ ҚТ) асосест, ки боиси иваз намудани қисми адонашудаи ҷазо бо маҳдуд кардани озодӣ мегардад. Тибқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ин матлаб саркашӣ, ба таври такрор риоят накардани шартҳои иҷроии фармон, тарк намудани маҳалли сукунат дар сурати номаълум будани макони зисти шахси маҳкумро шомил мегардад. Дар сурати худсарона тарк намудани маҳалли зист, шахси маҳкумшуда мавриди пайгарди қонунӣ қарор мегирад. Дар чунин ҳолат имкон дорад шахси мавриди назар бо иҷозати прокурор ба муддати то 30 рӯз боздошт гардад [370, с. 94]. Бинобар ин салоҳияти меҳнатӣ, ки ба қ. 3 м. 52-и КҶ ҚТ доир ба зиёд кардани ҳисоби рӯзҳои ҳангоми иваз кардани ҷазои адонашуда дар намуди корҳои ҷиноӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ тағйироту иловаҳо ворид карда шаванд.

Дар бештари мавридҳо бояд гуфт, ки аснои пазируфтани шахси маҳкум ба кор мавридҳои риоят нашудани талаботу муқаррароти иҷроии ҷазо дар маҳалли кори қаблӣ аз ҷониби судҳо ба инобат гирифта намешаванд. Ҳамин тариқ, ҳангоми муроҷиат ба суд бо пешниҳоди иваз кардани ҷазои корҳои ҷиноӣ нисбати маҳкумшуда, нозироти корҳои ҷиноӣ бо дастгирии дархост нишон медиҳад, ки маҳкумшуда қасдан аз адои корҳои ҷиноӣ саркашӣ мекунад, зеро ӯ дубора шартҳои иҷроии ҷазоро пас аз дарёфти огоҳии ҳақиқат риоят накардааст. Дар чунин маврид истифодаи воситаҳои дигари тарбиявӣ лозим ба назар мерасад. Суд иваз кардани корҳои ҷиноӣ бо маҳрум сохтан

аз озодиро барои маҳкумшуда дар асоси хоҳиши изҳори идомаи адои ҷазо, мавҷудияти ҷойи кори доимӣ ва даромади баъди аз кор озод шудан бе иҷозати нозироти корҳои ислоҳӣ рад мекунад, зеро дар айни замон вайронкуниҳое, ки дар ҷойи кори пештара содир шудаанд, барои гурехтан аз адои ҷазо нигаронида шуда наметавонанд [280, с. 43]. Дар айни замон намуди ягонаи ҷазое, ки суд бо он ҳуқуқи иваз кардани корҳои ислоҳиро дорад, маҳрум кардан аз озодӣ мебошад, зеро ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ бо фароҳам овардани шароити зарурии иҷрои он ҷорӣ карда мешавад. Ба ин тартиб, бо чунин ҷазоҳо, монанди ҷарима, мусодираи молу мулк ва маҳрум сохтан аз озодӣ иваз кардани корҳои ислоҳӣ мувофиқи мақсад аст [336, с. 111]. Аммо хусусияти диспозитивӣ доштани меъёр дар бораи иваз кардани корҳои ислоҳӣ бо ҷазои нисбатан сахттар метавонад боиси баҳсҳои мухталиф гардад. Аз нигоҳи Р.С. Рижов “мавҷуд набудани муносибати ягонро ба масъалаи ҳатмии иваз кардани ҷазо (ҷарима, корҳои ҳатмӣ) ба ҷазои сахттар дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз адои ҷазо қайд намуда, нофаҳмо будани чунин интиҳоби қонунгузорро баён менамояд. Муаллиф дар бораи ба мақсад мувофиқ будани муқаррар намудани тартиби ҳатмии иваз кардани корҳои ислоҳӣ ба тартиби сахттар чунин ақида баён мекунад, ки масъала дар бораи дурустӣ ва ба мақсад мувофиқ будани таъин кардани ин ё он намуди ҷазо меравад. Зарурати иваз кардани ҷазо дар ин маврид набояд зери суол бурда шавад” [300, с. 94]. Андешаи А.В. Иванчин низ аз ҳамин мавқеъ об меҳӯрад. Ӯ дар тақвияти нуқтаи назари хеш “бо номатлуб будани чунин озодии васеи салоҳдиди судӣ мустаҳкам мекунад” [237, с. 15]. Бо назардошти андешаҳои боло қайд кардан ба маврид аст, ки танҳо ба як намуди ҷазо иваз кардани корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшуда хеле маҳдуд мебошад. Беҳтар мебуд, ки дар қонунгузорӣ дигар намудҳои ҷазо, аз ҷумла ҷарима, маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун ҷазоҳои ивазкунандаи корҳои ислоҳӣ муқаррар карда шаванд.

Дар аксари давлатҳои аъзои ИДМ феълан меъёри диспозитивии пешбинишуда дар Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ доир ба иваз кардани корҳои ислоҳӣ ҳангоми саркашӣ риоя карда мешавад. Аммо дар баъзе давлатҳо бо танзими равишҳои татбиқи ҷазо ба қонунгузории миллии ислоҳот ворид кардаанд. Дар ин миён фақат қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Узбекистон истисно мебошад, ки дар м. 46 КҶ ба таври ҳатмӣ иваз намудани муҳлати адонашудаи корҳои ислоҳиро бо ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодиро ба ҳамин муддат дар ҳаҷми умумии зиёда аз даҳяки муҳлати таъиншуда пешбинӣ мекунад [208, с. 35]. Он гуна, ки метавон мушоҳида намуд, қонунгузории ин кишвар хусусияти репрессивии корҳои ислоҳиро ҳамчун варианти алтернативӣ дар баробари маҳрум сохтан аз озодӣ хеле зиёд кардааст.

Бояд таъкид намуд, ки иҷро накардани талаботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ оид ба иваз намудани ҷазои корҳои ислоҳӣ ба дигар намуди ҷазо боиси ғайриқонунӣ эътироф шудани қарори суд мегардад. Масалан, таъиноти судро оид ба иваз намудани корҳои ислоҳӣ, ки ба Г. аз рӯи қ. 1 м. 244 КҶ ҚТ ба муҳлати 2 сол бо нигоҳ доштан аз музди меҳнат ба андозаи 20% таъин шуда буд, бо маҳрум сохтан аз озодӣ бекор намуда, суди ш. Душанбе дар таъиноти худ, аз ҷумла чунин нишон додааст: Аз пешниҳодоти нозироти корҳои ислоҳӣ бармеояд, ки саркашии Г. аз иҷрои корҳои ислоҳӣ дар он ифода ёфтааст, ки ӯ ба даъвати нозироти корҳои ислоҳӣ ҳозир нашудааст. Аммо маълумоте, ки далелҳои нишондодашударо тасдиқ мекунад, дар пешниҳодот ҷой надорад. Чунин маълумот дар маводи кор низ вучуд надорад. Норавшан аст, ки барои таъмини иҷрои ҷазо ва огоҳонидани Г. аз масъулияти ҷавобгарӣ кадом иқдомоти судӣ анҷом дода шудааст. Ҳамин тавр, қарори суд оид ба иваз намудани корҳои ислоҳӣ нисбати Г. бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ асос ёфтааст [87, с. 211]. Мутобиқи Кодекси ҷиноятӣ намунавӣ, корҳои ислоҳӣ дар низомҳои ҷазои ҷиноятӣ давлатҳои аъзои ИДМ ба сифати алтернативаи асосии ҷазои бо

махрум сохтан аз озодӣ муаррафӣ мегардад. Аз нигоҳи хусусияти сазоӣ дараҷаи фишороварии корҳои ислоҳӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ баробар мебошад. Бо ин назардошт, ба қ. 2 м. 47 КИҶ ҚТ бо мазмуни зерин илова ворид карда шавад: «Дар сурати вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои ҷазо аз ҷониби шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ мутобиқи қисми якуми моддаи мазкур маҳкум шудаанд, инчунин барои риоя накардани талаботи қонунҳои ҷорӣ, ки тартиб ва шартҳои адои ҷазоро муайян мекунанд, инчунин бинобар риоят нашудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии мутобиқи онҳо қабулшуда, нозироти корҳои ислоҳӣ метавонад шахси маҳкумро огоҳ созад, ки ҷазои иҷрои корҳои тарбиявӣ метавонад бо ҷазои дигар иваз карда шавад. Инчунин он маҳкумшударо вазифадор менамояд, ки дар муддати як моҳ то ду маротиба бояд дар нозироти корҳои ислоҳӣ сабти ном шавад».

Фаъолияти мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар ҳолати саркашии шахси маҳкумшуда аз адои ҷазои корҳои ислоҳӣ аз таҳияи пешниҳод ба суд дар бораи иваз кардани ҷазо ба намуди нисбатан саҳттар, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи эътибори он дар муроҷиатнома зикр ёфтааст иборат мебошад, ки нозироти муассисаи ислоҳӣ барои муайян намудани сабабҳои аз ҷониби маҳкумшуда вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои ҷазо дар фаъолияти амалии нозироти муассисаи ислоҳӣ аз ӯ оид ба далелҳои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ тавзеҳот мегирад. Дар сурати рад шудани баёнот ӯ дар парвандаи шахсии худ раддиёро қайд мекунад. Аммо тартиб ва муҳлати гирифтани баёнот дар бораи мавриди вайрон кардани ҳуқуқи ӯ, тартиб ва шароити адои ҷазоро дар қонун танзим намекунад [280, с. 43]. Мавриди зикр аст, ки иваз намудани корҳои ислоҳӣ ба маҳрум сохтан аз озодӣ ҳуқуқи суд буда, уҳдадорӣ суд нест ва дар асоси амалияи муқарраргардидаи татбиқи ҳуқуқ бо назардошти аз ҷониби суд муайян намудани ҳамаи сабабҳо ва мақсадҳои аз тарафи маҳкумшуда вайрон кардани тартиб ва шароити адои ҷазо амалӣ карда мешавад. Тавре муҳаққиқон қайд мекунанд, чунин норавшанӣ ҳангоми қабули қарори суд

дар бораи бо маҳрум сохтан аз озодӣ иваз кардани ҷазо боиси душвории татбиқи принципҳои қонуни ҷиноятӣ мегардад [156, с. 15], ки аз ин сабаб як қатор маҳкумшудагон беҷазо мондани худро ҳис карда, шарту тартиби адои ҷазоро вайрон мекунанд. Лозим ба ёддоварист, ки дар сурати саркашии шахси маҳкумшуда аз иҷрои корҳои ислоҳӣ, дар аксари давлатҳо ҷазо бо таносуби 3 рӯзи кори ислоҳӣ барои 1 рӯзи ҷазои ҳабс иваз карда мешавад. Ҳабс ва маҳдуд кардани озодӣ низ дар як қатор давлатҳои аъзои ИДМ (ба таври мисол Арманистон, ФР) ҳамчун ҷазои алтернативӣ муқаррар гардидааст. Дар Белорус ва Украина муқаррароти санксия дар бораи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои саркашӣ аз адои корҳои ислоҳӣ, ҳабс ва маҳдуд кардани озодии шахси маҳкумшударо пешбинӣ мекунад. Дар Русия низ ҳоло корҳои ислоҳӣ танҳо ба ҷазои ҳабс иваз карда мешаванд, зеро ҷазо дар намуди меҳнати маҷбурӣ ҳанӯз мавриди иҷро қарор нагирифтааст.

Ҳамин тариқ, дар миёни қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ ихтилофи назарӣ вуҷуд дорад ва аз нигоҳи мо ин ихтилоф танҳо метавонад дар натиҷаи ворид кардани тағйирот ба Кодекси ҷиноятӣ ва ё КИЧҚ рафъ гардад. Ба фикри мо, барои вайрон кардани мамнуиятҳо ва уҳдадорӣҳои ба зиммааш гузоштаи нозироти корҳои ислоҳӣ аз тарафи шахсоне, ки ҳам ба корҳои ислоҳӣ ва ҳам ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, муқаррар намудани ҷавобгариҳои интизомӣ ё маъмурий дуруст мебуд.

Равшан аст, ки номувофиқ будани заминаи мавҷудаи меъёриҳои ҳуқуқӣ ба эҳтиёҷоти фаъолияти муваффақияти нозироти корҳои ислоҳӣ ворид намудани тағйиру иловаҳоро ба қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар робита ба васеъ намудани асосҳои ба ҷавобгариҳои интизомӣ кашидани шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, талаб менамояд [252, с. 65]. Вобаста ба ин, тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ оид ба танзими ҷавобгарӣ барои иҷро накардани уҳдадорӣҳои муқарраршуда ва мамнуиятҳо аз ҷониби шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, эътирозҳоро ба миён меорад. Ҳамин тариқ,

б. 2 м. 47 КИЧЧ ҚТ муқаррар кардааст, ки дар сурати аз ҷониби шахси маҳкумшуда риоят нашудани муқаррарот ва тартиби наҳваи адои ҷазо, шуъбаи нозироти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ метавонад ба ӯ дар шакли хаттӣ дар бораи иваз намудани ҷазои корҳои ислоҳӣ бо ҷазои дигар огоҳӣ диҳад. Аён аст, ки ин меъёр ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ муҳолиф аст, зеро б. 3 м. 52 ҚЧ ҚТ ҷавобгарию барои қасдан саркашӣ кардан аз адои ҷазо, ки, пеш аз ҳама, нигоҳ доштани маблағи муайян аз даромади шахси ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо муқаррар менамояд, на муқаррар намудани манъу уҳдадорихоро. Аммо агар маҳкумшуда уҳдадорӣ ва мамнуияти барояш муқарраршударо иҷро накунад, чӣ бояд кард? Масалан, маҳкумшуда дар ҷойҳое пайдо мешавад, ки рафтани манъ аст, вале дар айни замон аз ҳисоби даромадаш ба давлат маблағи муайяншударо пурра мепардозад, интизоми меҳнатро вайрон намекунад ва хуб кор мекунад [83, с. 344]. К.И. Голубсова вобаста ба андешаи мазкур чунин қайд мекунад, ки дар ин ҳолат шахси маҳкумшуда наметавонад ҳамчун шахси қасдан аз адои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ саркашикарда эътироф шавад [219, с. 21]. Мо низ андешаи мазкурро ҷонибдорӣ намуда, илова менамоем, ки мамнуият ва уҳдадорихо бояд тамоми соҳаҳои ҳаёту фаъолияти маҳкумшударо фаро нагирад. Мамнуияту уҳдадорихо бояд нисбати маҳкумшудае татбиқ карда шавад, ки дар мавриди шароитҳои адои ҷазо хунукназарона муносибат менамоянд.

Шартҳои вазнини адои корҳои ислоҳӣ вазифаҳо ва мамнуиятҳоеро дар бар мегиранд, ки мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои маҳкумшуда муқаррар кардаанд [197, с. 11].

Шарти лозим барои иҷроӣ корҳои ислоҳӣ доштани фаъолияти корӣ аз сӯйи шахси маҳкумшуда мебошад. Бо густариши бекорӣ дар кишвар ҳамчун падидаи манфии иҷтимоӣ, онҳое, ки ба иҷроӣ корҳои ислоҳӣ маҳкум шуда, бо сабабҳои гуногун (аз кор озод шудан, муфлисшавии корхона, ихтисори кормандон ва ғайра) шуғли худро аз даст медиҳанд, бо мушкили ёфтани

фурсатҳои корӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Ин масъала дар таҳқиқотҳои илмӣ то андозае баррасӣ шудааст [246, с. 30]. Ба андешаи Г.А. Маршин, “душвориҳои бо кор таъмин намудани маҳкумшудагон монеаи ҷиддиро ба самаранокии иҷрои ҷазоҳо дар намуди корҳои ислоҳӣ ба вуҷуд меоваранд” [266, с. 50]. Бояд гуфт, ки ҳангоми қабули ин муқаррарот онҳое, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, нисбат ба дигар бекорон дар мавқеи имтиёзнок гузошта мешаванд.

Ҳамин тавр дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи шароити адо намудани корҳои ислоҳӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар шароити сиёсӣ ҳуқуқи кунунӣ, ки давлати мо сиёсати декриминализатсия баъзе кирдорҳои ҷиноятии дорои хавфи ҷиддии ҷамъиятӣ надоштаро амалӣ мегардонад, ҷавобгарӣ барои қасдан саркашӣ кардан аз адои ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нест, яъне ҷиноят донишони онҳо номуносиб мебошад. Дар марҳалаи кунунӣ аз нуқтаи назари амалисозии принципҳои қонунгузориҳои иҷрои ҷазои ҷиноятӣ дар робита ба фардиқунонии иҷрои ҷазо, бақоргирии дурусту муассири чораҳои иҷборӣ ва роҳи василаҳои ислоҳи бозсозии шахсони маҳкумшуда ва муқаррароти диспозитивӣ доир ба иваз кардани корҳои ислоҳӣ ба ҷазои намуди шадидтар ҷавобгӯӣ матлаб аст. Ҳамзамон бояд ёддовар шуд, ки миёни қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ихтилофи назариявӣ вуҷуд дорад ва воридсозии тағйирот ба КҶ ва ё КИҶҶ боиси аз байн рафтани ин ихтилоф мегардад. Барои вайрон кардани мамнуиятҳо ва уҳдадориҳои ба зиммааш гузоштаи нозироти корҳои ислоҳӣ аз тарафи шахсоне, ки ҳам ба корҳои ислоҳӣ ва ҳам ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд, муқаррар намудани ҷавобгарии интизомӣ ё маъмурӣ дуруст маҳсуб мешавад.

2. Корҳои ислоҳӣ як намуди ҷазое мебошанд, ки дар маҳалли кори шахси маҳкумшуда ё дар маконҳои дигаре, ки мақомоти иҷрокунандаи ҳукм муайян менамоянд дар ҳудуди ноҳияи зисти шахси маҳкумшуда ба муддати аз 2 моҳ то 2 сол таъин гардида, аз 10 то 30% музди меҳнати шахси

маҳкумшуда ба нафъи давлат ситонида мешавад. Ҳуқмҳои содиршуда дар мавриди корҳои ислоҳӣ бояд дар муддати на дертар аз даҳ рӯзи ба нозироти корҳои ислоҳӣ расидани фармоиши дахлдори суд бо нусхаи ҳукм (таъинот, қарор) мавриди иҷро қарор дода шаванд.

3. Тибқи м. 44 КИҚ ҚТ маъмурияти ташкилоте, ки шахси маҳкумшуда дар ҳудуди он муваззаф ба иҷрои корҳои ислоҳӣ шудааст, дар сурати гузаронидани шахси маҳкумшуда ба кори дигар ва ё озод сохтани ӯ аз иҷрои кор вазифадор на камтар аз 12 рӯз қабл барои дарёфти иҷозати анҷом додани чунин кор ба мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ муроҷиат намояд.

4. Ба қ. 3 м. 47 КИҚ ҚТ ворид намудани тағйиру иловаҳои зерин зарур аст: «Маҳкумшудае, ки тартиб ва шартҳои адои ҷазоро такроран вайрон карда, аз иҷрои кори пешниҳодшуда саркашӣ намудааст, ҳамчунин шахси маҳкумшудае, ки маҳалли доимии сукунати худро бе иҷозат тарк намудааст ва маҳалли буду боши ӯ маълум нест, чунин амалҳои вай ҳамчун қасдан саркашӣ кардан аз адои корҳои ислоҳӣ эътироф карда мешавад».

5. Мувофиқи мақсад мешуморем, ки ба м. 52 Қ ҚТ дар бораи афзоиш додани шумориши рӯзҳо дар сурати иваз кардани ҷазои адонашуда дар намуди корҳои ислоҳӣ бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ тағйирот ворид карда шавад.

6. Пешниҳод карда мешавад, ки қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таъин намудани корҳои ислоҳӣ» таҳия ва қабул карда шавад.

4.2.3. Масъалаҳои бақоргирии равишҳои ислоҳи шахсони ба иҷрои корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда

Аз номи ҷазо бармеояд, ки асоси иҷрои корҳои ислоҳиро ин раванди ислоҳ намудани маҳкумшуда ташкил медиҳад. Иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ на танҳо бо сазодиҳӣ, балки бо таъсири ислоҳӣ низ алоқаманд мебошад. Ҷиҳати ислоҳи маҳкумшуда қонунгузориҳои иҷрои ҷазо

меъёрҳои дахлдор муқаррар кардааст, ки воситаҳои самарабахши ислоҳиро пешбинӣ мекунад. Аз ҷумла дар м. 14 КИҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ки “ислоҳи маҳкумшудагон ин дар онҳо ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба одам, ҷамъият, меҳнат, меъёрҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардондани рафтори ҳуқуқӣ мебошад” [2]. Дар ин хусус олимони ватанӣ қайд мекунад, ки маҳкумшудагон ба корҳои ислоҳӣ дар доираи коллективи ҷойи кори худ меҳнат менамоянд, ки ин гузаронидани корҳои тарбиявиро бо онҳо осон мегардонад. Гузаронидани умури тарбиявӣ бо афроди маҳкумшуда дар ҳамоҳангӣ бо муассисаи маҳалли кори шахси маҳкумшуда ва коллективи тавассути нозироти иҷроии корҳои ислоҳӣ анҷом мегирад. Шакли гузаронидани чунин корҳо мумкин аст гуногун бошад: дар шакли суҳбатҳои фардӣ, гурӯҳӣ, ҳамкорӣ бо хешовандони маҳкумшуда ва ғайра [193, с. 143]. Ҳадаф ва анғезаи аслии ҷазои корҳои ислоҳӣ татбиқи ва ба коргирии равишу усулҳои бозсозии шахси маҳкумшуда мебошад, ки тавассути мақомоти дахлдори умури корҳои ислоҳӣ таҳаққуқ мепазирад.

Дар хусуси мушкилоти иҷроии корҳои ислоҳӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Ба андешаи К.И. Голубсова, “ҳанӯз дар давраи аввали мавҷудияти корҳои ислоҳӣ бисёр олимони як қатор камбудии ҷиддиеро қайд карда буданд, ки дар ҳуди моҳияти ин ҷазо ҷойгиранд ва дар татбиқи он бешубҳа душвориҳои минбаъдаро ба вуҷуд меоваранд. Проблемаи иҷроии корҳои ислоҳӣ яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб мешавад. Якум, онҳо ба маҳкумшуда дар ҷойи кори асосӣ таъин карда мешаванд. Сониян, унсури асосӣ ва дар айнаи замон қариб ягонаи ҷазои корҳои ислоҳӣ нигоҳ доштани ғоизи муайяни даромади маҳкумшуда мебошад. Дар ҳолатҳои, ки корҳои ислоҳӣ ба ашхоси даромади ҳадди ақалли зиндагӣ таъин карда мешавад (ва инҳо ҳоло аксарияти аҳолиро ташкил медиҳанд), нигоҳдории муз аз он метавонад шахси маҳкумшударо ба марги тадриҷӣ гирифта кунад, ки ин намуди ҷазоро ҳатто нисбат ба

махрум сохтан аз озодӣ сахттар мекунад” [219, с. 23]. П.А. Олга ва Ю.Б. Людмила “проблемаҳои асосиро, ки ба нигоҳ доштани сатҳи ҷиноятҳои тақрорӣ дар байни шахсоне, ки ба ҷазои қорҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, ба таври зайл мешуморанд: мавҷуд набудани ҷойи қорӣ дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда дар ташкилотҳое, ки нозироти қорҳои ислоҳӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқа кардааст; барҳам додани муассисаҳои коммуналӣ ё қорхонаҳое, ки бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои адои ҷазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ мувофиқа шудаанд; набудани ҷой дар қорхонаҳо барои бо қор таъмин намудани шахсоне, ки барои қорҳои ислоҳии маҳкумшудагон ҷудо шудаанд ё имконнопазирии бо қор таъмин намудани онҳо дар ҷойҳои аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷудокарда вобаста ба хусусияти тайёрии онҳо ва хусусияти ҷинояти содирнамудаи онҳо; норасоии кадрҳои баландихтисос, ки назорати ҳамарӯзаи фаъолияти меҳнати шахсони ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшударо амалӣ менамоянд; механизми нокифояи таъсиррасонӣ ба шахсе, ки ба қорҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, дар ҳолати вайрон кардани интизоми меҳнат дар ташкилот” [280, с. 40]. Сатҳи ҷалби маҳкумшудагон ба қорҳои ислоҳӣ бо ташкили дурусти фаъолияти муассисаи ислоҳӣ бояд 100 фоиз бошад, вале механизмҳои ташкилию ҳуқуқии мавҷуда ҷалби маҳкумшудагонро ба адои ин ҷазо пурра ва саривақтӣ таъмин намекунанд. Салоҳ доништа мешавад, ки масоили марбут ба таъминоти ҳуқуқӣ ва роҳандозии фаъолияти муассисаи ислоҳӣ оид ба иҷрои ҷазои қорҳои ислоҳӣ, кашфу ошкорсозии имконоти нав барои ҷалби афроди маҳкумшуда ба иҷрои қорҳои ислоҳӣ, усулҳои самараноктари назорати шахсони маҳкумшуда бояд мукамалтар гардонида шавад.

Н.С. Ирина қайд мекунад, ки “дар ҷараёни иҷрои қорҳои ислоҳӣ то ҳол миқдори зиёди қонунвайронкуниҳо, аз ҷумла дуруст ба ҳисоб нагирифтани вақти қори маҳкумшудагон, сари вақт андешида нашудани чораҳо барои ҷавоб додан ба вайронкунии тартиби адои ҷазо, ҷалби маҳкумшудагон дар

адои корҳои ислоҳӣ ва гузаронидани чораҳои ибтидоии ҷустуҷӯи шахсоне, ки аз назорати маҳкумшудагон гурехтаанд, сифати пасти тайёр кардани маводҳо барои суд, ҳал намудани масъалаи бо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ иваз кардани корҳои ислоҳӣ ва монанди инҳо вучуд дорад” [239, с. 40].

Қонунгузориҳои феълии ҶТ дорои нуқсу камбудии ҳамаҷониба ва вучуди онҳо ба раванди кофтукоб ва боздошти афроде, ки аз назорати муассисаҳои ислоҳӣ хориҷанд, таъсири ҳудуд мерасонад. Ба ин масъалаҳо шомиланд: ҳангоми боздошти маҳкумшудагон, ки аз назорати муассисаи ислоҳӣ саркашӣ мекунанд, ҳангоми нигоҳ доштани онҳо то 48 соат пеш аз баррасии масъалаи иваз кардани ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ мушкилот ба миён меояд; ҳолатҳои истифода шудани силоҳ аснои ҷустуҷӯ ва боздошти шахсони маҳкумшуда, равишҳои истифодаи қувваи ҷисмонӣ, воситаҳои махсус ва яроқи оташфишон мушаххас нест; бо кайфияти боло ва бетаъхир амалисозии чорабиниҳои ибтидоии тафтишотӣ, дуруст ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳоро бо мақсади роҳ надодан ба баргардонидани онҳо ба мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои аз нав дида баромадан таъмин намояд; ба кормандони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои беасос фиристодани маводҳо барои оғоз намудани парвандаҳои ҷустуҷӯӣ нисбати маҳкумшудагон роҳ надихад; васеъ намудани таҷрибаи гузаронидани воҳуриҳои корӣ бо дигар хизматрасониҳои манфиатдор ҷиҳати ташаккули механизми ҳамкорӣ дар ин самт; ба вайронкунии қонунгузориҳои амалкунанда ва санадҳои меъёрии идоравӣ, ки ташкили ин соҳаи корро танзим мекунанд, роҳ надиханд.

Бояд эътироф кард, ки аснои иҷроӣ ҷазои иҷроӣ корҳои ислоҳӣ бинобар набудани ҷойҳои лозимии корӣ мушкилоти фаровоне дар самти фаро гирифтани шахсони маҳкумшуда бо кор вучуд дорад, ки такмили қонунгузорӣ яке аз роҳҳои муассири рафъи мушкилоти мавҷуд аст. Ин нуқсонҳо ва нопурра будани асоси меъёриро муайян намуда, ҳамаҷониба содиркардаи кормандони нозироти корҳои ислоҳиро низ бартараф мекунад

[252, с. 65]. “Таҳлили баррасиҳои маълумоти оморӣ оид ба иҷрои ин намуди ҷазо ва амалияи татбиқи он ба мо имкон медиҳад, ки бисёр проблемаҳои таъини ҷазо, инчунин дар татбиқи он аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ ошкор карда шаванд. Ҳангоми адои ин намуди ҷазо барои маҳкумшудагон низ мушкилоти муайян ба миён меояд” [274, с. 77]. Сарфи назар аз тамоми бартариҳои ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ислоҳӣ, камбудии назаррасе мавҷуд аст, ки онро қонунгузор пешбинӣ накардааст, аз ҷумла бо кор таъмин намудани маҳкумшуда баъди баровардан ва эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд. Агар дар амал нисбат ба он маҳкумшудагоне, ки ҷойи кори асосиро доранд, ягон проблемаи махсус ба миён наояд, пас нисбат ба шахсоне, ки ҷойи корӣ надоранд, саволе ба миён меояд: «Онҳоро дар кучо ба кор қабул кунанд?». Мувофиқи мазмуни қонун, дар ҳукм зикри ҷойи адои корҳои ислоҳии маҳкумшуда талаб карда намешавад, ҷойи адои хизматро нозироти корҳои ислоҳӣ ҳангоми иҷрои ҳукм вобаста ба мавҷуд будан ва ё набудани ҷойи кори асосии он муайян мекунад. Қонун муқаррар кардааст, ки маҳкумшуда дар маҳалли истиқоматии худ ҷазоро адо намояд, ки ин ҳам на ҳамеша имкони воқеии татбиқи ин муқарраротро фароҳам меорад, зеро на дар ҳамаи минтақаҳои кишвар корхона ва муассисаҳои амал мекунанд, ки шахсони маҳкумшударо бо кор таъмин созанд.

Вазъи мушкилу нобасомони иҷтимоӣ ва руҳ додани бухронҳои амиқи иқтисодӣ масъалаи пайдо кардани фурсатҳои шуғлӣ барои тамоми гурӯҳҳои шахрвандон ба хусус афроди дорои қобилиятҳои маҳдуди ҷисмониро бисёр душвор месозад. Вазъият дар минтақаҳо ба ҳадде аст, ки аксар вақт номгӯи ҷойҳои кор ба воқеият мувофиқат намекунад ва ба нозирон дар мавриди беамалии шахсони масъули корхонаю муассисаҳои ба рӯйхат дохилшуда ва аз қабули маҳкумшудагон ба кор даст кашидан ё ба прокуратура муроҷиат кардан боқӣ мондааст ё ба қувваҳои худ ҳам маъюбони маҳкумшуда ва ҳам умуман маҳкумшудагонро ба кор баранд [252, с. 65]. Агар ҷойи кори интихобкардаи маҳкумшуда дар маҳалли истиқоматии ӯ воқеъ бошад, дар ташкили иҷрои ҷазои таъиншуда душворӣ

ба амал намеояд. Ҳангоми қабули шахси маҳкумшуда дар сурати надоштани ҷойи кор то гузаштани сабти нозирот дар ташкилоте, ки аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ муайян карда нашудааст, нозирот бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ин ташкилот ҳамчун ҷойи кор барои адои корҳои ислоҳӣ мувофиқат мекунад. Дар ҳолате ки маҳкумшуда мустақилона дар коре, ки берун аз маҳалли истиқомати ӯ воқеъ аст, кор пайдо кунад, ин хилофи қонунгузорӣ мебошад.

Дар баробари ин, корхонаҳо аксар вақт ба кор қабул накардани шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо бо набудани ҷойи ҳолӣ асоснок мекунанд [239, с. 51].

Яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар самти иҷрои корҳои ислоҳӣ таъмини маҳкумшуда бо ҷойи кор мебошад. Мушкилоти асосии масъалаи мавриди назар дар он ифода меёбад, ки шахси маҳкумшуда бояд корҳои ислоҳиро дар маҳалли сукувати худ иҷро намояд. Ин дар ҳолест, ки маҳалли иҷрои корҳои ислоҳиро суд муайян намесозад ва онро ба уҳдаи мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мегузорад. Ҳамзамон иҷрои кори муқаррарнамудаи нозироти корҳои ислоҳӣ барои маҳкумшуда ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, ҳол он ки мақсади корҳои ислоҳӣ ислоҳ намудани маҳкумшуда буда, аз корҳои ҳатмӣ фарқ мекунад. Дар маҳалҳои истиқоматӣ, махсусан дар деҳот таъмини маҳкумшуда бо ҷойи кор хеле душвор мебошад. Ғайр аз ин, намуди корҳое, ки маҳкумшуда ба он бояд ҷалб карда шавад, дар қонунгузорӣ муқаррар карда нашудааст. Дар ин самт бояд маҳдудиятҳо бошад, ки маҳкумшуда ба кадом навъи корҳо ҷалб карда мешавад ва ё баръакс ҷалб карда намешавад. Масалан, дар деҳот аксаран омӯзгор намерасад. Оё маҳкумшударо ба фаъолияти омӯзгорӣ ҷалб кардан мумкин аст? Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки механизми муайян кардани ҷойи кор нисбати маҳкумшуда, доираи фаъолиятҳое, ки барои маҳкумшуда ҷиҳати адои корҳои ислоҳӣ манъ мебошанд, таҷдиди назар шуда, дар қонунгузорӣ муқаррар гарданд.

Ҳангоми татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбат ба кор таъмин намудани маҳкумшудагони ноболиғ мушкилиҳои зиёд ба миён меоянд. Маъмулан наврасон дар бештари ҳолатҳо он гуна, ки аз таҷрибаи судӣ бармеояд, дорои ихтисосу малакаи баланди касбӣ намебошанд. Дар чунин шароит истифода шудани корҳои ислоҳӣ бо ситонидани қисми муайяни даромад ба нафъи давлат вазъи моддии шахси маҳкумшударо вазнин мегардонад, метавонад вазъиятеро ба вучуд орад, ки таъсири хеле манфӣ будани ҷазоро бозгӯ намояд [301, с. 80]. Дар баробари ин, боз як масъалаи муҳим ба миён меояд: «Оё маҳкумшуда метавонад аз намуди муайяни кор даст кашад, масалан, агар он ба тахассуси ӯ мувофиқат накунад?». Дар қ. 4 м. 39 КИЧҚ ҚТ муқаррар шудааст, ки маҳкумшуда ҳуқуқ надорад аз кори ба ӯ пешниҳодшуда даст кашад, мувофиқан вай ба коре фиристода мешавад, ки ҳокимияти маҳаллӣ барои ӯ дар мувофиқа бо нозироти корҳои ислоҳӣ муайян мекунад. Дар ин хусус П.Н. Красоткин чунин қайд намудааст, ки “новобаста ба он ки шахси маҳкумшуда тибқи қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазо ҳуқуқ надорад аз кори ба ӯ пешниҳодшуда даст кашад, аммо дар қонунгузорӣ барои ин ҷиноят ҷавобгарии интизомӣ пешбинӣ нашудааст. Нозироти корҳои ислоҳӣ метавонад ба маҳкумшуда огоҳӣ диҳад, аммо азбаски барои рад кардани кори пешниҳодшуда ҷазо пешбинӣ нашудааст, ин метавонад боиси таъсири прокурорӣ бо бекор кардани қарори роҳбарият гардад” [252, с. 65]. Аз рӯйи қоида, кори ҷисмонӣ таъин карда мешавад ва ба ихтисоси судшаванда касе эътибор намедиҳад. Дар ин сурат, сарфи назар аз гуманизатсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ давлат, масъалаи одилона будани фардиқунонии ҷазо ба миён меояд. Агар маҳкумшудае, ки дар вақти баровардани ҳукм ҷойи кори асосӣ надорад, бо ташаббуси худ то ба қайд гирифтани дар нозироти корҳои ислоҳӣ бо салоҳиди худ ба кор даромада тавонад, роҳи ҳалосӣ мавҷуд аст. Аммо дар ин маврид дар ҳукм метавонад муҳолифат бошад, ки мувофиқи он корҳои ислоҳӣ бояд дар

ҷойҳои муайяннамудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳия бо мувофиқаи нозироти корҳои ислоҳӣ гузаронида шавад.

Амалияи чандсолаи иҷрои корҳои ислоҳӣ ва нисбат ба афроди маҳкумшуда мавриди истифода қарор додани роҳу равишҳои гуногуни бозсозӣ, хусусиятҳои истифодаи воситаҳои асосии ислоҳи шахсони маҳкумшударо муайян сохтааст, ки ба коргирии ин равишу воситаҳо дар раванди иҷрои корҳои ислоҳӣ самаранокии худро нишон додаанд [356, с. 334]. Тибқи назарияе, ки аз он дар адабиёти соҳавӣ ёд мешавад аснои адои корҳои ислоҳӣ фақат дар бораи истифодаи унсурҳои ҷудогонаи ҷазои корҳои ислоҳӣ метавон суҳан ронд [170, с. 53]. Наметавон истифодаи воситаҳои ҷудогонаи ислоҳиро нодида гирифт. Нисбат ба шахсони маҳкумшуда ба иҷрои корҳои ислоҳӣ метавон на танҳо аз таъсири тарбиявӣ, ҷамъиятӣ ва меҳнати ҷамъиятӣ кор гирифт. Дар баробари ин нисбат ба чунин афрод, ҳамчунин шахсони бекори маҳкумшуда ва ноболиғ метавон равишҳои таълими касбӣ, таҳсилоти умумӣ ва омилҳои дигари таъсиррасонро татбиқ кард.

Бояд фаромӯш насозем, ки дар робита ба афроди маҳкумшуда дар баробари чораҳои ҷавобгарӣ лозим аст то аз иқдоми ташвиқиву ҳавасмандсозӣ низ истифода шавад, зеро “ҳавасмандгардонӣ ҳамчун воситаи таъсирбахш ба шахс барои баланд бардоштани фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, дар ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мукофотонидани маҳкумшудагон воситаи таъсири ислоҳӣ ва ҳавасмандгардонии рафтори қонунии онҳо мебошад” [329, с. 86]. Маъмурияти муассиса вазифадор аст роҷеъ ба истифода шудани иқдомоти ташвиқӣ, яъне чораҳои ҳавасмандсозии афроди маҳкумшуда мақомоти масъули иҷрои корҳои тарбиявиро ба мавқеъ дар ҷараён бигузорад [147, с. 215]. Ба ин далел амалисозии иқдомоти ташвиқӣ дар баробари афроде, ки ҷазои корҳои ислоҳиро адо мекунанд, ба таври хаттӣ ба расмият дароварда мешаванд, инчунин бо маҷмуи кадом чораҳои ҳавасмандгардонӣ лозим аст,

ҳамчунин нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад дар бораи сабук кардани ҷазои маҳкумшуда ба суд муроҷиат намоянд ва монанди ин масъалаҳоро ба таври муфассал танзим намудан зарур аст. Дар қатори чораҳои ҳавасмандгардонӣ дар м. 46 КИЧҚ ҚТ ба таври асоснок чораҳои амалан татбиқнашаванда, ба монанди “Раҳматнома”, пеш аз муҳлат бардоштани ҷазои қаблан гузошташудае, ки дар Кодекси пештара ҷой доштанд, пешбинӣ нашудаанд. Бархилофи ин коҳиш додани мавридҳои манъсозӣ пешбинӣ шудаанд ва бар асоси он имкони ба таври шартӣ пеш аз муҳлат озод сохтани шахс аз иҷрои ҷазои таъиншуда вучуд дорад.

Яке аз воситаҳои самарабахши таъсири ислоҳӣ ба шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда кори тарбиявӣ мебошад. Аз таҷрибаи омӯзиши амалии иҷрои корҳои ислоҳӣ бармеояд, ки мавзӯи кори тарбиявӣ бо шахсони маҳкумшуда дар бештари мавридҳо ба таври бояду шояд мавриди таваҷҷуҳ қарор намегирад ва ба он маъмулан тибқи равишҳои расмиву қолабӣ бархӯрд мешавад. Таҷрибаи иҷрои корҳои ислоҳӣ гувоҳ аст, ки ба таври умум пешбурди корҳои тарбиявӣ ба таври матлуб ба роҳ монда намешавад. Ин матлаб дар навиштаҳои солҳои ахири коршиносони соҳаи омӯзиши ҳуқуқ борҳо таъкид шудааст [356, с. 336]. Гузаронидани таваҷҷуҳи давлат ба ҳалли масъалаҳои геополитикӣ ва нодида гирифтани мушкилоти дохилӣ дар соҳаи иҷрои ҷазо метавонад боиси боз ҳам бадтар шудани вазъи ҷинояткорӣ гардад. Ислоҳи маҳкумшудагон чараёни мураттабсозӣ ва низомнок буда, кадрҳои дахлдорро талаб мекунанд. Имрӯз дар гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣю профилактикӣ мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ душворихоро аз сар мегузаронанд [252, с. 64]. Маъмурияти бисёр корхонаҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон кор мекунанд, сарфи назар аз дастурҳои бевоситаи қонун, аз кори тарбиявӣ ба маҳкумшудагон ва назорат аз болои рафтори онҳо дар ҷойи кор даст мекашанд. Ба андешаи В.П. Марков, “кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон, ки қонун пешбинӣ кардааст, дар айни замон амалан дар ягон ҷо ба роҳ монда нашудааст. Камбудии кори тарбиявӣ бо

маҳкумшудагон дар адабиёти ҳуқуқӣ пештар низ қайд карда шуда буд” [356, с. 336]. Қайд кардан ба маврид аст, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин татбиқи воситаҳои ислоҳнамоии маҳкумшуда мебошад, ки қонунгузорӣ дар м. 14-и КИЧҚ ҚТ муқаррар кардааст [2]. Корҳои тарбиявӣ, меҳнат, дарёфти таҳсилоти умумии асосӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасонии ҷамъиятӣ аз равишҳои асосии ислоҳу бозсозии шахсони маҳкумшуда ба ҳисоб мераванд. Аз нигоҳи муҳаққиқи соҳа А.А. Телегин “ҳар яке аз ин воситаҳои таъсиррасонӣ ба маҳкумшудагон ин ё он унсурҳои ҷазо ва тарбияро дар бар мегирад, ки дар мазмун ё шаклҳои ташкилию ҳуқуқии мавҷудияти онҳо инъикос меёбад” [315, с. 138]. Ба маҳкумшудагон воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ бояд ба таври пурра татбиқ шаванд.

Нозироти корҳои ислоҳӣ бояд барои маҳкумшудагон кори тарбиявӣ ташкил намоянд. Кори тарбиявӣ бо шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, пеш аз ҳама, гузаронидани суҳбатҳои профилактикӣ бо мақсади пешгирӣ кардан аз риоят накардани тартиб, муқаррарот ва шартҳои адои ҷазоро дар бар мегирад. Нозироти корҳои ислоҳӣ бо маҳкумшудагоне, ки ба нӯшидани машрубот майл доранд, дар арафаи идҳо ва рӯзҳои истироҳат бахшида ба ин идҳо суҳбатҳои профилактикӣ мегузаронад. Ба андешаи П.А. Олга ва Ю.Б. Людмила, “корҳои тарбиявию профилактикӣ бо шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, аз ҷониби муассисаи ислоҳӣ мувофиқи хусусияти ҷинояти содиркардаи маҳкумшуда, асосҳои ба амал омадани фаъолияти меҳнатӣ (адои ҷазо дар ҷойи кори асосӣ ё кори муқарраркардаи нозироти корҳои ислоҳӣ), намуди фаъолияти касбӣ ифода меёбад” [280, с. 42]. Дар ин хусус И.Н. Смирнова ва Л.Н. Тарабуев қайд мекунанд, ки “нокифоя будани самаранокии таъсири тарбиявию профилактикӣ ба шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, аз дараҷаи ҷиноятҳои такрории категорияи маҳкумшудагон ва саркашӣ аз адои ҷазо шаҳодат медиҳад. Камбудии ҷиддиро дар ташкили кори тарбиявию профилактикӣ бо шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд,

ҳамзамон аз таҳлили асосҳое, ки аз рӯйи онҳо ин категорияи маҳкумшудагон аз қайди муассисаи ислоҳӣ бароварда шудаанд, шаҳодат медиҳад” [305, с. 32]. Бо назардошти гуфтаҳои боло, дар м. 41-и КИЧҚ ҚТ бояд иловаи зерин ворид карда шавад: “Аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ кори тарбиявӣ ба маҳкумшудагон ташкил ва анҷом дода шавад”.

Бар асоси усулҳои меҳварии равоншиносӣ таълимӣ кори бозсозиву тарбиявии шахсони маҳкумшударо метавон ба сурати инфродӣ ва дастаҷамъӣ ва ё гурӯҳӣ ба роҳ монд. Аммо барои чунин корро татбиқ намудан барои кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ донишҳои педагогӣ, психологӣ зарур мебошад. Ба андешаи Н.А. Тюгаева, “дар байни аксарияти субъектҳои ин раванд набудани дониш, қобилият ва маҳорати психологӣ педагогӣ, инчунин таъминоти дахлдори илмӣ методӣ боиси самаранок татбиқ нашудани чорабиниҳои тарбиявӣ мегардад” [319, с. 73]. Дар ин хусус П.Н. Красоткин низ қайд кардааст, ки “бо мақсади баланд бардоштани самарائي ислоҳи маҳкумшудагон зарурат ба миён омадааст: ба ҷадвали штатии мақомоти иҷроии ҷазои ҷиноятӣ ворид намудани равоншиносон; таъминоти методии нозироти корҳои ислоҳӣ дар рафти кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон ва ғайра” [354, с. 138]. Илми педагогика дар заминаи ислоҳи шахсони маҳкумшуда аз нигоҳи ташкилу гузаронидани кори инфиродии тарбиявӣ унсурҳои зеринро шомил мегардад: омӯзиши шахсияти фарди маҳкумшуда, вижагиҳои фардии рушди шахсият, хислатҳои фарқкунандаи фардӣ; тартиб додани нақшаи чорабиниҳо, ки ҳадафи онҳо ислоҳи шахси маҳкумшуда барои давраи тулонӣ ва оянда; татбиқи чорабиниҳои пешбинишуда; баҳисобгирӣ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомада ва дар асоси онҳо муайян кардани вазифаҳои тарбиявӣ ва ғайра [60, с. 152]. Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ мебошад, ки дар ин раванд нақши донишҳои педагогӣ, психологӣ хеле калон арзёбӣ мегардад, зеро кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пеш аз ба кор бурдани чораҳои

тарбиявӣ бояд шахсияти маҳкумшударо омӯзанд, дараҷаи вайроншавии иҷтимоию ахлоқии ӯро муайян кунанд.

Ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ба шахсияти маҳкумшуда ва хусусиятҳои фардию психологии ӯ вобастагии калон дорад. Бинобар ин, қабл аз роҳандозӣ намудани корҳои тарбиявӣ нозироти корҳои ислоҳиро зарур аст, ки шахсияти маҳкумшударо ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

Ҳамин тавр, зимни таҳлилу омӯзиши зербоби мазкур хулосаҳои зерин бароварда мешавад:

1. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар самти иҷрои корҳои ислоҳӣ чунин мушкилоти асосӣ ҷой дорад:

– мавҷуд набудани ҷойи корӣ дар маҳалли истиқоматии маҳкумшуда дар ташкилотҳое, ки нозироти корҳои ислоҳӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамоҳанг намудааст;

– баста шудани муассисаҳои коммуналӣ ё корхонаҳое, ки бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар заминаи иҷрои ҷазо дар шакли анҷом додани корҳои ислоҳӣ ба тавофуқ расидаанд;

– набудани ҷойҳои корӣ дар корхонаҳо барои бо кор таъмин намудани шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд ё имконнопазирии бо кор таъмин намудани онҳо дар ҷойҳои аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷудокарда вобаста ба хусусияти тайёрии онҳо ва хусусияти ҷинояти содирнамудаи онҳо;

– нарасидани кадрҳои баландихтисос, ки назорати ҳамаҷузаӣ фаъолияти меҳнатии шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо амалӣ менамоянд;

– механизми нокифояи самараноки таъсиррасонӣ ба шахсе, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, дар ҳолати вайрон кардани интизоми меҳнат дар ташкилот;

– дуруст ба ҳисоб нагирифтани вақти кори маҳкумшудагон;

– сари вақт андешида нашудани чораҳо барои ҷавоб додан ба вайронкунии тартиби адои ҷазо;

– ҷалби маҳкумшудагон дар адои корҳои ислоҳӣ ва гузаронидани чораҳои ибтидоии ҷустуҷӯи шахсоне, ки аз назорати маҳкумшудагон гурехтаанд;

– сифати пасти тайёр кардани маводҳо барои суд;

– ҳал намудани масъалаи бо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ иваз кардани корҳои ислоҳӣ ва монанди инҳо;

– ҳангоми боздошти маҳкумшудагоне, ки аз назорати муассисаи ислоҳӣ саркашӣ мекунанд, ҳангоми нигоҳ доштани онҳо то 48 соат пеш аз баррасии масъалаи иваз кардани ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ мушкилот ба миён меояд;

– дуруст ва бе таъхир гузаронидани чорабиниҳои аввалияи тафтишотӣ, дуруст ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳоро бо мақсади роҳ надодан ба баргардонидани онҳо ба мақомоти иҷроии ҷазои ҷиноятӣ барои аз нав дида баромаданро таъмин намояд;

– роҳ надодан ба кормандони мақомоти иҷроии ҷазои ҷиноятӣ барои беасос фиристодани маводҳо барои оғоз намудани парвандаҳои ҷустуҷӯӣ нисбати маҳкумшудагон;

– васеъ намудани таҷрибаи гузаронидани вохӯриҳои корӣ бо дигар хизматрасониҳои манфиатдор ҷиҳати ташаккули механизми ҳамкорӣ дар ин самт;

– роҳ надодан ба вайронкунии қонунгузории амалкунанда ва санадҳои меъёрии идоравие, ки ташкили ин соҳаи корро танзим мекунанд.

2. Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар самти иҷроии корҳои ислоҳӣ таъмини маҳкумшуда бо ҷойи кор мебошад. Мушкили аслий иборат аз он аст, ки тибқи қонуни дахлдор шахси маҳкумшуда бояд корҳои ислоҳиро дар ҳудуди маҳалли зисти худ иҷро намояд. Ин дар ҳолест, ки аз сӯйи дигар маҳалли иҷроии кори ислоҳиро суд муайян накарда, ин корро ба уҳдаи мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ ва мақомоти маҳаллии

ҳокимияти давлатӣ мегузорад; ҳамзамон иҷрои кори муқаррарнамудаи нозироти корҳои ислоҳӣ барои маҳкумшуда ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, ҳол он ки мақсади корҳои ислоҳӣ ислоҳ намудани маҳкумшуда буда, аз корҳои ҳатмӣ фарқ мекунад. Дар маҳаллҳои истиқоматӣ, махсусан дар деҳот таъмини маҳкумшуда бо ҷойи кор хеле душвор мебошад. Ғайр аз ин, намуди корҳое, ки маҳкумшуда ба он бояд ҷалб карда мешавад, дар қонунгузорӣ муқаррар карда нашудааст. Дар ин самт бояд маҳдудиятҳо бошад, ки маҳкумшуда ба кадом навъи корҳо ҷалб карда мешавад ва ё баръакс ҷалб карда намешавад. Масалан, дар деҳот аксаран омӯзгор намерасад. Оё маҳкумшударо ба фаъолияти омӯзгорӣ ҷалб кардан мумкин аст? Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки механизми муайян кардани ҷойи кор нисбати маҳкумшуда, доираи фаъолиятҳое, ки барои маҳкумшуда ҷиҳати адои корҳои ислоҳӣ манъ мебошанд, таҷдиди назар карда шуда, дар қонунгузорӣ муқаррар гарданд.

3. Тартиби татбиқи чораҳои ҳавасмандгардониро нисбат ба маҳкумшудагони корҳои ислоҳӣ, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун кадом намуди ҳавасмандкуниро татбиқ кардан мумкин аст, онҳо чӣ тавр ба таври ҳатмӣ ба расмӣ дароварда мешаванд, инчунин бо маҷмуи кадом чораҳои ҳавасмандгардонӣ лозим аст, инчунин нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад дар бораи сабук кардани ҷазои маҳкумшуда ба суд муроҷиат намояд ва монанди ин масъалаҳоро ба таври муфассал танзим намудан зарур мебошад. Дар қатори чораҳои ҳавасмандгардонӣ дар м. 46 КИҶ ҚТ бо таври асоснок чораҳои амалан татбиқнашаванда, ба монанди «Раҳматнома», пеш аз муҳлат бардоштани ҷазои қаблан гузошта шуда, ки дар Кодекси пештара ҷой доштанд, пешбинӣ нашудаанд. Дар иваз фақат маҳдуд сохтан ва ё бекор кардани вазифа ва маҳдудиятҳои муайян муқаррар шуда, ҳамзамон имкони ба таври шартан пеш аз муҳлат озод кардани шахси маҳкумшуда аз адои ҷазо ҳифз шудааст.

4. Аз таҳқиқот бармеояд, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ мебошад. Дар ин раванд нақши донишҳои педагогию психологӣ хеле калон арзёбӣ мегардад, зеро кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пеш аз ба кор бурдани чораҳои тарбиявӣ бояд шахсияти маҳкумшударо омӯзанд ва дараҷаи вайроншавии иҷтимоию ахлоқии ўро муайян кунанд, ки онро аз рӯйи давомнокӣ ва шиддатнокии кирдори ҷиноятии гузашта ва такрори ҷиноят муайян кардан мумкин аст, ки барои он малакаи баланди педагогию психологӣ лозим мебошад. Ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ба шахсияти маҳкумшуда, хусусиятҳои фардию психологии ў вобастагии калон дорад. Бинобар ин, қабл аз роҳандозӣ намудани корҳои тарбиявӣ нозироти корҳои ислоҳиро зарур аст, ки шахсияти маҳкумшударо ҳаматарфа мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

5. Бо назардошти гуфтаҳои боло дар м. 41-и КИЧҚ ҚТ бояд иловаи зерин ворид карда шавад: “Аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон ташкил ва анҷом дода шавад”.

БОБИ V. ИҶРОИ ҶАЗОҶОИ БО МАҲДУД КАРДАНИ ОЗОДӢ АЛОҶАМАНДБУДА

5.1.

Иҷрои

ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ

Яке аз ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ маҳсуб мешавад. Ҷазои мазкур нисбати хизматчиёни ҷарбӣ таъин карда мешавад. Ҷараёни иҷрои ҷазои мазкур дорои хусусиятҳои худ мебошад. Мавриди зикр аст, ки оид ба хусусиятҳои иҷрои ҷазои мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Аз нигоҳи Т.Ш. Шарипов, “маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ яке аз ҷазоҳои ҷиноятии асосӣ буда, мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба хизматчиёни ҷарбии маҳкумшудаи ҳайати афсарон, инчунин ба хизматчиёни ҷарбии бо тартиби ихтиёрӣ хизматкунанда (ҳайати қаторӣ, сержантҳо ва дигар ҳайати афсарони Қувваҳои мусалаҳ) ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол таъин карда мешавад” [193, с. 122]. Тавре аз андешаи мазкур бармеояд, ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ нисбати шахсони ғайриҷарбӣ таъин намегардад, зеро иҷрои ҷазои мазкур пурра ба хизмати ҷарбӣ алоқаманд мебошад.

Мавриди зикр аст, ки иҷрои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ раванDEST, ки дар он якчанд механизмҳои ҳамоҳангшуда ва муассир истифода мешаванд то мақсадҳои ҷазо - таъмини интизом, тарбия ва ислоҳи хизматчиёни ҷарбӣ ба таври дуруст амалӣ шаванд.

Якун, механизми муҳимми иҷро - назорати қатъӣ ва мунтазами раванди иҷрои ҷазо аз ҷониби мақомоти дахлдор мебошад. Пас аз таъини ҳукми судӣ, маъмуриятҳои ҷарбӣ вазифадоранд, ки ҷазоро сари вақт ва бо усули дуруст амалӣ кунанд. Ин назорат кафолат медиҳад, ки ҳуқуқҳои хизматчиёни ҷарбӣ ҳангоми татбиқи ҷазо ҳифз шаванд.

Дуюм, муҳити хизмати ҳарбӣ бояд барои татбиқи маҳдудиятҳо омода бошад. Хизматчиён бояд бо маҳдудиятҳои таъиншуда, масалан, маҳдудияти ҳаракат, ширкат дар баъзе фаъолиятҳо ё дигар маҳдудиятҳои муайяншуда рӯбарӯ шаванд ва ин маҳдудиятҳо мунтазам назорат карда шаванд. Барои ин мақсад, зарур аст низоми дохилии идоракунии кадрҳои ҳарбӣ ва мониторинг истифода бурда шавад.

Сеюм, муошират ва дастгирии тарбиявӣ дар раванди иҷрои ҷазо нақши муҳим доранд. Иҷрои ҷазо на танҳо бо маҳдуд кардани хизматчи балки бояд бо чораҳои тарбиявӣ ва равонӣ ҳамроҳ бошад то хизматчи барои ислоҳ омода гардад ва рафтори худро беҳтар созад.

Чорум, дар замони муосир истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои назорати иҷрои ҷазо муҳим аст. Барномаҳои махсус барои мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ ёрӣ мерасонанд, ки ҳолати хизматчиён ва риояи маҳдудиятҳо пайгирӣ шавад ва иттилои зарурӣ ба масъулон саривақт расонида шавад.

Панҷум, омӯзиши мунтазами кормандони масъул барои назорат ва идоракунии маҳкумшудагон муҳим аст. Таҷриба ва малакаи афсарони масъул кафолат медиҳад, ки ҷазоҳо бо шаффофият ва самаранокӣ иҷро шаванд ва ҳуқуқи хизматчиён ҳифз гардад.

Дар маҷмуъ, механизми муосири иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ низоми ҳамоҳанг ва мукамал аст, ки назорат, муҳити хизмати ҳарбӣ, дастгирии тарбиявӣ, истифодаи технология ва омӯзиши кадрҳоро дар бар мегирад. Ин механизми муттаҳид кафолат медиҳад, ки ҷазо самаранок ва бо мақсади тарбия ва таъмини интизом иҷро шавад.

Ба андешаи Ю.Н. Незнамова, “маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ хусусиятҳои муайяне дорад, ки онро аз ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштан аз ҷомеа вобаста намебошанд, фарқ мекунонад. Қонунгузор ба интиҳоби касбии шахс эҳтиром гузошта, чунин шароитро барои иҷрои ҷазо пешбинӣ кардааст, ки таҳти таъсири фишороварандаи маҳкумшуда ҳадди ақал бошад. Аммо воқеияти имрӯза тақозо мекунад, ки ҳуқуқи уҳдадорӣҳои

маҳкумшуда ба таври муфассалтар танзим шавад” [277, с. 325]. Т.В. Уткина андешаи мазкурро ҷонибдорӣ намуда, илова менамояд, ки “бевосита ҷалб намудани хизматчиӣ ҷарбӣ дар раванди иҷрои ҷазои таъиншуда ҳамчун чорае хоҳад буд, ки самаранокии чораҳои ислоҳии ҷиноятиро баланд мебардорад” [324, с. 154].

Дар миёни қолабҳои асосие, ки аз онҳо дар ташкили иҷрои ҷазои ҷиноятӣ кор гирифта мешаванд, усули фардисозии гурӯҳҳои мухталифи шахсони маҳкумшуда ҷойгоҳи махсусро касб менамояд. Истифодаи он имкон медиҳад, ки тартиб, муқаррарот ва равишҳои саҳеҳи қоидаҳои иҷрои ҷазоҳое, ки нисбат ба гурӯҳҳои мушаххаси афроди маҳкумшуда ба кор бурда мешаванд, муайян ва шиносӣ шаванд [179, с. 334]. Яке аз ин субъектҳоро хизматчиёни ҷарбӣ ташкил медиҳанд. Қонун номгӯи ҷазоҳоро барои ин гурӯҳи маҳкумшудагон мушаххас намудааст, ки яке аз онҳо ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ маҳсуб мешавад. Ҷиҳати дарки беҳтари хусусиятҳои вазъи ҳуқуқии хизматчиёни ҷарбӣ, ки метавонанд ин намуди ҷазоро иҷро кунанд, зарур аст то дар қадами аввал ҷойгоҳи хизматчиёни низомии мавриди назар арзёбӣ гардад [309, с. 583]. Мавридҳои ёдшуда аввалан, чигунагии вазъи ҳуқуқии хизматчиёни низомӣ ҷарбӣ ва баъдан равишҳои татбиқи институтҳои ҳуқуқии дахлдорро мушаххас месозанд. Аз зумраи фарқиятҳои асосиву меҳварӣ дар ин самт муқаррар шудани ҷавобгарӣ дар сурати содир шудани ҷинояти ҷарбӣ, ки маъмулан мушкили ҷиддӣ дар роҳи анҷоми хизмати ҷарбист, ба ҳисоб меравад [251, с. 11]. Қонунгузорӣ муқаррароти ҷудогонаи иҷрои ҷазоҳои муайни ҷиноятиро тавассути хизматчиёни ҷарбӣ ва имкони ба таври густарда ба кор бурдани бурдани унсурҳои таълими ҷарбиро нисбат ба афроди маҳкумшуда рухсат додааст.

Маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ аз ҷумлаи намудҳои ҷазои ҷиноятие мебошад, ки дар кишварҳои хориҷӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Бояд гуфт, ки қаблан дар адабиёти ҳуқуқӣ таҷрибаи хориҷӣ оид ба иҷрои ин намуди ҷазо омӯхта шудааст. Дар баробари ин бояд хотирнишон кард, ки то

кунун таҳлилу баррасии мукаммали татбиқии, яъне муқоисавии меъёрҳои Кодекси намунавии иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва қонунгузории иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ давлатҳои ИДМ, ки тартиб ва шартҳои иҷроӣ ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ анҷом дода нашудааст [349, с. 130]. Бояд ёддовар шуд, ки чигунагӣ, тартиб, шарту равишҳои иҷроӣ ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳоло дар Кодекси намунавии иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва кодексҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ давлатҳои ИДМ муқаррар шудааст, вале муқаррароти онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзан андешаҳои ба назар мерасад, ки онҳо ҷазои мавриди назар бо ҷазои қорҳои ислоҳӣ монанд мекунанд. Маҳаки асосии чунин шабеҳнамоӣ нигоҳ доштани фоизи муайяни музди меҳнати хизматчиҳои ҳарбӣ мебошад. Аз нигоҳи А.А. Абдурашидзода, “қонунгузор бо пешниҳоди шартҳои ҳатмии адои маҳдудияти хизмати ҳарбӣ аз музди меҳнати хизматчиҳои ҳарбии маҳкумшуда тарҳи муайяни маблағгузорию пешниҳод намуда, ин намуди ҷазоро ба қорҳои ислоҳӣ монанд мекунад. Аз ин рӯ, қонунгузор имкони дар баъзе маврид ба қойи қорҳои ислоҳӣ қорӣ намудани маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиро нисбати хизматчиёни ҳарбӣ пешбинӣ кардааст” [336, с. 144]. Андешаи мазкур айнан дар таҳқиқоти И.Р. Тулиев низ ба назар мерасад [370, с. 95]. Т.В. Уткина “дар хусуси монандии ин ҷазоҳо қайд мекунад, ки мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ он метавонад ба гунаҳкор ҳамчун алтернатив дар ҳолати содир намудани ҷинояте, ки ҷавобгариро дар намуди қорҳои ислоҳӣ пешбинӣ менамояд, таъин карда шавад. Бо вучуди ин, таваҷҷуҳ ба фарқияти ташкили иҷроӣ ҷазо, аз ҷумла тавассути гузоштани масъулият ба шахси маҳкумшуда, қорфармои ӯ ва тартибу субъекти иҷроӣ ҷазоҳои мазкур ҷалб карда мешавад” [324, с. 153]. Тавре аз андешаҳои мазкур бармеояд, касе аз олимони номбурда шабеҳияти ҷазоҳои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ва қорҳои ислоҳиро ҷонибдорӣ накардааст. Онҳо танҳо мавҷудияти андешаҳоро дар ин хусус ишора намудаанд. Ин андешаро танҳо Е.Е. Мелюханова дастгирӣ кардааст, ки

“корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар низоми ҷазо дар як сатҳ ҷой дода шаванд” [359, с. 26]. Ю.Н. Незнамова ба ин назар мувофиқ нест. Ӯ мегӯяд, ки “ин намудҳои ҷазоро баробар кардан мумкин нест, зеро корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз ҷиҳати моҳият ва мазмун комилан яхела нестанд” [277, с. 324]. Мо низ андешаи мазкурро ҷонибдорӣ менамоем. Ба андешаи мо, танҳо нигоҳ доштани ғоизи муайяни музди меҳнат шабеҳ будани чунин ҷазоҳоро ифода намекунад. Ин ҷазоҳо вобаста ба меъёрҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз ҷумла вобаста ба субъекти содири ҷиноят, макони адои ҷазо, субъекти назоратбаранда ва татбиқкунандаи ҷазо, андозаи ғоизи нигоҳдошти музди меҳнат, тартибу шароити адои ҷазо, ҳавасмандгардонӣ ва муҷозот барои маҳкумшуда ва монанди инҳо.

Масъалаи тартиби иҷрои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар қонунгузорию иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муқаррар шудааст. Новобаста аз ин, дар назарияи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ оид ба тартиби иҷро намудани ҷазои мазкур олимони андешаронӣ кардаанд. А.Л. Карабанов таъкид мекунад, ки “вазифаи фармондеҳии қисмҳои ҳарбие, ки дар онҳо хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда хизмат мекунанд, васеъ истифода бурдани тамоми имкониятҳои мавҷудаи расонидани таъсири ислоҳӣ, аз ҷумла тавассути татбиқи механизмҳои кор бо кадрҳо мебошад” [349, с. 168]. Бар асоси ҳукми суд фармондеҳи қисми ҳарбӣ дар муддати на дертар аз се рӯз пас аз дарёфти нусхаи ҳукм ва фармон дар бораи иҷрои он фармон содир мекунад. Дар ин фармон нишон дода мешавад, ки дар кадом асос ва дар кадом замон хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда наметавонад барои дарёфти рутбаи навбатии ҳарбӣ пешниҳод гардад. Ғайр аз ин, маблағи тарҳи пулӣ нишон дода мешавад. Ин тарҳҳо аз музди мансаб, музди кор мувофиқи рутбаи ҳарбӣ, кумакпулиҳои ҳармоҳа ва дигар пардохтҳо ва ҳамчунин дигар пардохтҳои пулии иловагӣ дигар дарёфт мешаванд [370, с. 96]. Дигар муҳаққиқон ва муаллифони низ дар бораи миқдори маблағе, ки тибқи ҳукми суд мутобиқи м. 53 КҶ ҚТ ба нафъи давлат ситонида мешавад, изҳори назар

кардаанд. Фармон дар қисми ҷарбӣ эълон гардида, ба иттилои хизматчиҳои ҷарбии маҳкумшуда расонида мешавад [193, с. 122]. Азбаски ҳуҷҷат дорои маълумоти хеле муҳим аст, он бояд ҷарчи зудтар дар айнаи замон, тибқи талабот нашр карда шавад [309, с. 585].

Меъёре, ки баровардани фармонро пешбинӣ мекунад, барои ташкили раванди иҷрои ҷазо муқаррарӣ нест, зеро дигар намудҳои ҷазо, аз ҷумла нисбат ба хизматчиёни ҷарбӣ баровардани санади маъмурии дорои мазмуни якхеларо вазифадор намекунад. Аммо фармони фармондеҳи қисмҳои ҷарбӣ, пеш аз ҳама, дар бобати муайян кардани шахсоне, ки барои иҷрои ҷиҳатиҳои алоҳидаи ҷазо - тарҳҳои пулӣ ва вақти ба муҳлати хизмат ҳисобнашаванда, зарур аст. Дар фармони баровардашуда муҳлате эълон карда мешавад, ки дар давоми он гунаҳкор барои пешбарӣ ё додани рутбаи ҷарбӣ пешбарӣ карда намешавад ва собиқаи кор барои додани рутбаи наватӣ ба ҳисоб гирифта намешавад. В.П. Марков қайд мекунад, ки “хусусиятҳои ҳолати ҳуқуқии маҳкумшуда, ки суд муқаррар кардааст, ҳамчун ҷазо ва воситаи ислоҳӣ баромад мекунад” [357, с. 12]. Ба андешаи Т.В. Уткина, “фармон ҳамчун воситаи фардикунонии вазъи ҳуқуқии шахси ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидашуда низ амал мекунад. Аммо на дар қарори суд ва на дар ин фармон нисбат ба рафтори маҳкумшуда дар давраи адои ҷазои таъиншуда ягон талабот муқаррар карда нашудааст” [324, с. 150]. А.Г. Воробёв диққатро ба он ҷалб мекунад, ки “мазмуни фармон аз ҷиҳати иҷрои иродаи фармондеҳ ба ҳуди хизматчиҳои маҳкумшуда нигаронида нашудааст, зеро ӯ ҷазоро бар зидди худ иҷро карда наметавонад” [214, с. 40]. Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки иҷрои ҳукми суд ҳангоми баровардани фармони қисми ҷарбӣ оғоз гардида, тибқи он, баъзе имтиёзу маҳдудиятҳои маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ муайян карда мешавад. Инчунин дар фармон бевосита ба сардори қисми ҷарбӣ додани ягон ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ҳангоми ташкили чораҳои ислоҳӣ нисбати сарбозе, ки ҷиноят содир кардааст, пешбинӣ нашудааст. Қонунгузори

ҳамчун воситаи ислоҳӣ тартиби муқарраршудаи иҷро ва адои ҷазо, корҳои тарбиявӣ, меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ва таъсири ҷамъиятиро муайян мекунад.

Яке аз масъалаҳои баҳсноки иҷроӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин субъекти иҷрокунандаи ҳукми суд оид ба ҷазои мазкур мебошад. Мувофиқи қ. 8 м. 15 Кодекси намунавии иҷроӣ ҷазои ҷиноятии ИДМ, ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ тавассути фармондеҳии қисмҳои ҳарбии маҳалли адои хизмати ҳарбӣ иҷро карда мешавад. Чунин муқаррарот дар қонунгузориҳои ҷиноятии се кишвари хориҷӣ (Озарбойҷон, Ёзбекистон, Украина) низ пешбинӣ шудааст [349, с. 141]. Дар ФР низ ҷазои мазкур аз ҷониби фармондеҳи қисми ҳарбӣ иҷро карда мешавад, ки олимони онро мавриди интиқоди ҷиддӣ қарор додаанд. В.Н. Орлов иброз медорад, ки “мутобиқи қонунгузорӣ, нисбати хизматчиёни ҳарбӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз ҷониби фармондеҳии қисмҳои ҳарбӣ, ки онҳо дар он хизмат мекунанд, амалӣ карда мешавад. Қонунгузор ягон мақомоти дигареро, ки дар татбиқи маҳдудиятҳои хизмати ҳарбӣ иштирок мекунанд, нишон намеред” [283, с. 104]. Чунин андешаро пештар А.Л. Карабанов низ баён намуда буд [244, с. 97]. Аз дидгоҳи В.В. Сурин “хусусияти намуди ҷазои баррасишаванда дар он аст, ки он на аз ҷониби кормандони муассисаи ислоҳӣ, балки аз ҷониби қисмҳои дахлдори ҳарбӣ иҷро карда шуда, ки дар назди фармондеҳии ин қисмҳо вазифаи дутарафа мегузорад. Дар ин замина масъалаи гирифтани маълумоти иловагӣ касбии ҳайати фармондеҳии қисмҳои ҳарбӣ бо мақсади омода намудани онҳо ба иҷроӣ вазифаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ таъхирнопазир мегардад” [309, с. 588]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзе муаллифон мавқеи дигарро ишғол мекунанд.

А.Г. Воробёв қайд мекунад, ки “бо назардошти зиёд будани масъулиятҳои фармондеҳ, аз ӯ талаб карда намешавад, ки шахсан ҷазоро иҷро кунад. Бо истифода аз вазифаҳои ташкилию маъмурӣ шахсони масъулро барои татбиқи маҳдудиятҳои хизмати ҳарбӣ муайян намуда,

ичрои супоришҳои ба онҳо додашударо назорат мекунад” [214, с. 40]. Ҳамин тавр, объективона дар иҷрои ҷазо на танҳо фармондеҳ, балки дигар аъзои роҳбарияти қисми ҷарбӣ низ ҷалб карда мешаванд [277, с. 319]. Т.В. Уткина дар ин хусус қайд мекунад, ки “мо бояд ба ин фикр розӣ шавем, зеро луғати С.И. Ожегова ба фармондеҳии қисми ҷарбӣ чунин таъриф медиҳад: “Шахсони ҳайати роҳбарикунанда, ки дар сарвари ҷузъу томҳо ва муассисаҳои ҷарбӣ қарор доранд”. Яъне дар иҷрои ҷазо на танҳо фармондеҳ, балки дигар аъзоёни роҳбарияти қисми ҷарбӣ низ ҷалб карда мешаванд” [324, с. 149]. А.Л. Карабанов зимни андешаҳои мазкур хулосабарорӣ намуда, муқаррароти қонунгузори ҚТ-ро афзалтар ҳисобидааст. Муаллиф қайд мекунад, ки “бар ҳилофи Кодекси намунавии иҷрои ҷазои ҷинояти ИДМ ва кодексҳои дигар давлатҳои аъзои ИДМ, дар қ. 1 м. 152-и КИЧҚ ҚТ салоҳиятҳои Нозироти ВМ ҚТ муайян ба хизмати ҷарбӣ равона шудааст. Ҳолати мазкур бебаҳс буда, мувофиқи мақсад мебошад” [349, с. 149], [349, с. 136]; [282, с. 106-122].

Воқеан, муқаррароти пешбиниамудай КИЧҚ ҚТ, таваҷҷуҳи олимони зиёдеро ба худ ҷалб намудааст, ки чунин ҳолат аз фаъолияти самараноки низоми қонунгузори кишвар дарак медиҳад. Илова бар ин, дар қ. 1 м. 151, қ. 2 м. 151, м. 155, м. 158 КИЧҚ ҚТ Нозироти ВМ ҚТ-ро нишон медиҳад, ки барои иҷрои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ масъул аст. Имкони ширкат дар амалисозии маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ ба ғайр аз фармондеҳии қисми ҷарбии маҳалли адои хидмати шахси маҳкумшуда, бешубҳа, то андозае ҷолиб ба назар мерасад [282, с. 106].

Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки қонунгузори ҚТ оид ба иҷро намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ субъектони дахлдорро ба таври васеъ муқаррар кардааст, ки олимони хориҷӣ онро ҳамчун таҷриба ҷиҳати истифода дар қонунгузори худ қобили қабул донистаанд. Бинобар ин, бо боварӣ метавон гуфт, ки дар аксари масъалаҳо мо тақия ба омӯзиши таҷрибаи қонунгузори хориҷӣ менамоем,

вале дар масъалаи баррасишаванда олимони хориҷӣ такя ба қонунгузории мо намудаанд, ки ин рушди қонунгузории кишварро дар ин самт ифода менамояд.

Бояд тазаккур дод, ки яке аз хусусиятҳои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар он ифода меёбад, ки ҷазои мазкур хусусияти молумулкӣ дошта, дар ҷараёни иҷрои он ғоизии муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва ҳукми суд бояд аз музди меҳнати маҳкумшуда нигоҳ дошта шавад. Аз назари ҳуқуқи ҷиноятӣ метавон ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиро ба гурӯҳи ҷазоҳои молумулкӣ дохил кард. Бахши умдаи ин намуди ҷазоро таъминоти молии ашхосе ташкил медиҳад, ки ба муддати тибқи ҳукми суд муайяншуда ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум мешаванд. Мувофиқи м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъии ҳуқуқии хизматчиёни ҳарбӣ» аз 1 мартӣ соли 2005, таъминоти моливу пулии хизматчиёни ҳарбиро ҳуқуқи мувофиқи вазифаи ишғолкарда ё маош аз рӯи вазифаи ҳарбӣ ва мувофиқи рутбаи ҳарбии дошта ё маош аз рӯи рутбаи ҳарбӣ, иловапулиҳо барои собиқаи хизматӣ ташкил медиҳанд [147, с. 500]. Аз назари В.В. Суринов, “тарҳҳо аз ҳисоби музди меҳнати хизматчиёни ҳарбӣ мувофиқи рутбаи ҳарбӣ, инчунин ёрдампулиҳои ҳармоҳа ва дигар пардохтҳои иловагӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Афзун бар ин пардохтҳои алоҳидае вуҷуд доранд, ки онҳоро метавон бо дарназардошти адои ин намуди ҷазо маҳдуд сохт. Пардохтҳои мазкур ба хизматчиёни ҳарбӣ тааллуқ мегиранд ва онҳо аз хароҷоти роҳкиро, кумакпулии яквақта ва якдафъина иборат мебошанд. Аз рӯйи қонунгузорӣ хизматчиёни ҳарбӣ ҳамчунин метавонанд ба навъҳои мушаххаси ғаёлият машғул гарданд ва маблағҳои аз ин роҳ ба дастовардашуда шомили ҳуқуқ ва музди кори онҳо намешавад. Ғаёлиятҳои омӯзгорӣ, илмӣ ва дигар навъи ғаёлиятҳои дорои ҷанбаи эҷодӣ ба ин навъ ғаёлиятҳо дохил мешаванд. Аз ин рӯ бо маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбии афроди маҳкумшуда набояд ҳаҷми ин маблағҳо маҳдуд карда шаванд” [309, с. 586]. Дар баробари ин, Т.В. Уткина

диққатро ба он ҷалб мекунад, ки “харочоти мавҷуда дар шакли нигоҳ доштан аз маош ва имконнопазирии гирифтани рутбаи як зина баландтари ҳарбӣ ё ишғол намудани мансаби баландтар барои ҷинойткор на ҳамеша аҳаммияти калон дорад” [324, с. 152].

Мавриди зикр аст, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ дар муқоиса бо қонунгузории давлатҳои хориҷӣ пешсаф буда, дорои хусусиятҳои муҳиммест, ки онро аз дигар қонунгузории хориҷӣ мутамойиз месозад. Аввалан, қонунгузории Тоҷикистон дар ин соҳа, асосан, ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон ва кафолати иҷрои адолат дар доираи хизмати ҳарбӣ нигаронида шудаанд. Ин қонунгузорӣ ҳамзамон бо меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон мувофиқат дошта, барои таъмини шаффофият ва эътимоднокии равандҳои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Дар муқоиса бо қонунгузории баъзе давлатҳои хориҷӣ, ки метавонанд талаботи саҳттар ва маҳдудкунандаи бештар дошта бошанд, қонунгузории Тоҷикистон ба шахрвандон имконоти бештар барои ҳифзи ҳуқуқи худ ва интихоби озодона медиҳад. Ин пешсафӣ ва ҳамоҳангии қонунгузорӣ бо стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мавқеи устувор дошта, таҷрибаи хуби ҳуқуқиро пешниҳод намояд. Аз ин рӯ, қонунгузории Тоҷикистон дар танзими ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ намунаи муътадил ва пешрафта мебошад, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва таҳкими давлатдорӣ дар кишвар саҳми назаррас мегузорад.

Яке аз қисматҳои асосии ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин аз таъминоти пулии шахси маҳкумшуда ба ғоиди давлат нигоҳ доштани маблағҳои муайян мебошад. Вобаста ба ин, қонунгузор муқаррар менамояд, ки дар давоми муҳлати адои ҷазо аз ҳисоби таъминоти молии ашхосе, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, миқдори маблағе, ки дар ҳукми суд муайян мегардад, ба нафъи давлат ситонида мешавад. Ҳаҷми

маблағи қобили ситониш, ки мувофиқи ҳукми суд муайян карда мешавад, бо дар назар гирифтани маоши мансабӣ, маоши вобаста ба рутбаи ҳарбӣ, иловапулиҳои ҳармоҳа, иловапулиҳои умумӣ ва дигар пардохтҳои пулии иловагӣ, бидуни хориҷ кардани пардохтҳои мухталиф аз ин маблағ, ба инобат гирифта мешавад. Инчунин шахсоне, ки ба иҷрои ин намуди ҷазо маҳкум шудаанд, метавонанд кумақпулӣ оид ба корношоямӣ муваққатӣ, ҳомила ва таваллуд аз ҳисоби маблағҳои пулӣ баъд аз пардохтани маблағи тибқи ҳукми суд таъингардида дарёфт кунанд. Маблағҳои ситонидашаванда ҳар моҳ дар рӯзи додани таъминоти пулии кафолатдодашуда ба ғайри давлат гузаронида мешаванд [193, с. 125]. Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки қонунгузорӣ меъёри муайянро оид ба нигоҳ доштани музди меҳнати маҳкумшуда муқаррар намудааст. Маблағи нигоҳдошт ба ғайри давлат ситонида мешавад.

Қонунгузориҳои иҷрои ҷазои ҷиноятии кишвар меъёри мустақил оид ба тартиби ҳисоб кардани муҳлати ҷазо ба хизмати ҳарбию муқаррар мекунад, яъне муайян мекунад, ки чи гуна ва аз кадом лаҳза ин намуди ҷазо ҳисоб карда мешавад ва ғайра. Аммо масъалаи мазкур дар қонунгузориҳои баъзе кишварҳо, аз ҷумла дар ФР дар шакли зарурӣ муқаррар нашудааст. Бинобар ин, дар назария баҳси зиёде дар ин соҳа ба вуҷуд омадааст. Ба назари В.Н. Орлов “КИҶҶ ФР тартиби ҳисоб кардани муҳлати маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбию танзим намекунад, яъне нишон намедиҳад, ки чи гуна ва аз кадом лаҳза муҳлати ҷазои мавриди назар ҳисоб карда мешавад, кадом вақт ба муҳлати ҷазо ҳисоб карда намешавад” [283, с. 107]. Оғози адои ҷазо рӯзи баровардани фармони хаттии фармондеҳ (сардор) мебошад, ки дар он ба хизматчиёни ҳарбии қисм ва шахси маҳкумшуда дар бораи маҳдуд кардани хизматаш хабар дода мешавад [67, с. 503]. Шумораи баргардонидани муҳлати адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз рӯзи баровардани фармон ҳисоб карда мешавад, ки он бояд ба таври хаттӣ ба хизматчиҳои ҳарбии маҳкумшуда хабар дода шавад [98, с. 308].

Аз дидгоҳи А.И. Зубков бошад “ичрои воқеии ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ барои хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда воқеан дар рӯзи гирифтани музди меҳнат оғоз мегардад, дар ҳоле ки аз он маблағи бо ҳукми суд муайяншуда тарҳ карда мешавад” [164, с. 146].

Барои боз ҳам беҳтар кардани қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти танзими ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, чанд тавсияҳои муҳимро метавон пешкаш кард:

Аввал, зарур аст ки таҷрибаи давлатҳои пешрафта ва меъёрҳои байналмилалӣ бо диққати бештар омӯхта ва аз онҳо ҷанбаҳои мусбат гирифта шаванд. Ин метавонад барои такмили меъёрҳо ва ворид кардани қоидаҳои нав дар қонунгузорӣ мусоидат кунад, ки ба беҳтар ҳифз шудани ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва самаранокии идораи низоми ҳарбӣ оварда мерасонад.

Дуюм, бояд равандҳои назорат ва мониторинг дар самти иҷрои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ таҳким дода шаванд, то шаффофият ва адолат дар татбиқи он таъмин гардад ва аз ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ пешгирӣ шавад.

Сеюм, ба омӯзиши мунтазами афсарону масъулон аҳаммияти бештар дода шавад, то ки онҳо бо меъёрҳои нав ва ҳуқуқҳои инсон хуб ошно шаванд ва тавонанд бо сатҳи баланди масъулият ва эҳтиром ба ҳуқуқҳои хизматчиёни ҳарбӣ муносибат намоянд.

Ҳамзамон тавсия дода мешавад, ки қонунгузорӣ бештар ба назария ва таҷрибаи тиббӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ таъяс кунад, то ки ҷазоҳо на танҳо аз ҷиҳати қонунӣ, балки аз ҷиҳати таъсири иҷтимоӣ ва равонӣ ҳам оқилона ва таъсирбахш бошанд.

Дар маҷмӯъ, таваҷҷуҳ ба ин ҷанбаҳо метавонад қонунгузорию Тоҷикистонро дар самти танзими ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ тақвият дода, ҳам ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва ҳам ба самаранокии идораи низоми ҳарбӣ ёрӣ расонад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигар оид ба иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин тартиб, танзими ҳуқуқӣ ва шароити иҷрои ҷазо аз ҷониби маҳкумшуда ба ҳисоб меравад. Масъалаи мазкур ҳарчанд дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар шуда бошад ҳам, вале дар назария атрофи он баъзе масъалагузорӣ ироа шудааст. Моддаи 153 КИЧҶ ҚТ [2] шароит ва тарзи адои хизмати ҳарбиро барои хизматчиёни ҳарбие, ки аз рӯйи ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, муайян мекунад.

Бар асоси моддаи мазкур, шахсоне, ки дар ҷаҳорҷӯби иҷрои ҷазо ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, аз рӯйи қонун бояд тартибу шартҳои адои ҷазоро риоя кунанд ва ҳамзамон нисбат ба иҷрои хизмати ҳарбӣ бархӯрди ҷиддӣ ва софдилона дошта бошанд. Бояд қайд кард, ки муқаррароти мазкур на дар Кодекси намунавии иҷрои ҷазои ҷиноятии ИДМ ва на дар ягон давлатҳои аъзои ИДМ пешбинӣ нашудааст [349, с. 137]. Афроде, ки тавассути суд барои содир кардани ҷинояти муайян маҳкум мешаванд, сарфи назар аз намуди ҷазо ва муҳлати адои он вазифадоранд, ки тартиб ва шартҳои иҷрои ҷазоро риоя намуда, бо рафтори намунавӣ ва меҳнати софдилона ислоҳ шудани худро собит кунанд. Зеро ҳадаф аз ба кор бурда шудани ҷазо ислоҳи шахси маҳкумшуда ва пешгирӣ аз содиршавии ҷинояти нав, расонидани зиёни ҷисмонӣ ва роҳ надодан ба таҳқиру тавҳини шахсият мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин қонунгузор хизматчиёни ҳарбии ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкумшударо муваззаф месозад, ки бо риояти равиш, тартиб ва шартҳои иҷрои ҷазо хизмати ҳарбиро ба таври софдилона иҷро намоянд. [147, с. 500]. Т.В. Уткин қайд мекунад, ки “қонунгузори амалкунанда дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, инчунин танзими ҳуқуқии хизмати ҳарбӣ инҳоро пешбинӣ намекунад: талабот ба рафтори хизматчии ҳарбии маҳкумшуда дар давраи иҷрои ҷазо; муҷозот барои дидаву дониста саркашӣ кардани шахси гунаҳкор аз адои ҷазо; имкони иваз кардани қисми

адонашудаи маҳдудият бо ҷазои вазнинтар ё сабуктар вобаста ба рафтори маҳкумшуда. Шартҳои вазнинкунанда ё сабуккунандаи ҷазо, ба истиснои ҳолатҳои пеш аз ба охир расидани муҳлат аз сафи Қувваҳои Мусаллаҳ озод кардани ҷазо, муайян карда нашудаанд. Дар вазъияте, ки маҳкумшуда аз хизмати ҳарбӣ озод карда мешавад, ба фармондеҳ ҳуқуқ дода мешавад, ки на танҳо дар бораи бо ҷазои сабуктар иваз кардани ҷазо дархост намояд, балки ба суд пешниҳод намояд, ки ӯ пурра аз адо кардани ҷазои ҷиноятӣ озод карда шавад. Дар баробари ин, қонунгузориҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ чунин асосҳоро барои озод кардани маҳкумшудагони ин категория аз ҷазо пешбинӣ накардаанд” [324, с. 152].

Ҳамин тариқ, тартиб, шартҳои иҷро ва адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ танзими иловагии қонунгузориро талаб мекунад. Аз ҷумла бо мақсади самаранок татбиқ намудани ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бояд баъзе масъалаҳо дар алоҳидагӣ муқаррар карда шаванд. Бояд гуфт, ки ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва манфиатҳои қонунии хизматчиҳои ҳарбии афроди маҳкумшуда асноӣ иҷроии ҷазои мазкур; корҳои тарбиявӣ бо хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда; воситаҳои ҳавасмандгардонии маҳкумшуда; саркашии маҳкумшуда аз адои ҷазо ва ё аз иҷроии шартҳои адои ҷазо. Масъалаҳои мазкур дар қонунгузориҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ танзим нагардидаанд. Аз ин рӯ беҳтар аст, ки онҳо дар моддаҳои ҷудогонаи КИҶ ҚТ муқаррар карда шаванд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, дар зери мафҳуми тартиби иҷроии (адои) ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бояд фаҳмида шавад, ки қонунгузориҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ бо пайдарпайии муайян, чараёни иҷроии (адои) ҷазо, шартҳои иҷроии (адои) ҷазои дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррарнамуда, маҳдуд кардани хизмати ҳарбӣ бояд ҳамчун қоидаҳои рафтори фармондеҳи қисми ҳарбӣ (маҳкумшуда) ҳангоми иҷроии (адои) ҷазое, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ танзим менамояд, маънидод карда шавад.

Масъалаи муҳимми дигар оид ба иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ин татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ дар раванди иҷрои ҷазо нисбати маҳкумшуда ба ҳисоб меравад. Қонунгузорӣ оид ба масъалаи мазкур ишора менамояд, вале онро ба пуррагӣ танзим намекунад. Бинобар ин, дар м. 158 КИҶ ҚТ чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ нисбат ба маҳкумшудагони ҷазои мавриди назар пешбинӣ гардидааст, ки зарурати муайянкунии дар кадом ҳолат чораҳои ҳавасмандиро бояд татбиқ намуд ва дар кадом ҳолат аз равишҳои муҷозотӣ истифода бояд бурдро ба миён овардааст. Моддаи мазкур аз ду қисм иборат буда, дар қисми якум, оид ба истифодаи чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ нисбати маҳкумшуда ишора намуда, ҳуди чораҳоро муқаррар накардааст. Қисми дуюми моддаи мазкур танҳо як чораи ҳавасмандгардонӣ шартан пеш аз муҳлат озод шудани маҳкумшударо муқаррар менамояд, ҳол он ки моддаи мазкур якбора ду масъалаи муҳим: ҳавасмандгардонӣ ва ҳам муҷозотро фаро мегирад. Т.В. Уткина дар ин хусус қайд намудааст, ки “ҷорӣ намудани меъёрҳои мукофотонидани шахси маҳкумшуда, ки ба хизмати ҳарбӣ масъул аст ва вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо иҷро менамояд, табиист. Ҳамчун як шакли ҳавасмандгардонӣ метавонад коҳиши ҳаҷми нигоҳдории пулӣ, кам кардани муҳлати адои ҷазо ё бо ҷазои сабуктар иваз карда шавад” [324, с. 154]. Мавриди зикр аст, ки оид ба истифодаи чораҳои мазкури ҳавасмандгардонӣ нисбати маҳкумшудагон ягон меъёри мушаххас пешбинӣ нашудааст. Ақаллан, дар м. 158 КИҶ ҚТ меъёри ҳаволақунанда дар шакли “чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ нисбати маҳкумшуда тибқи Оинномаи интизомии Қувваҳои Мусаллаҳи ҚТ татбиқ карда мешаванд”, муқаррар нашудааст. Аммо нисбати ҷазои корҳои ислوҳӣ дар КИҶ ҚТ чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ дар ду моддаи алоҳида муқаррар шудаанд. Бинобар ин, беҳтар аст, ки чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ дар моддаҳои алоҳида муқаррар карда шаванд. Аз ҷумла м. 158 КИҶ ҚТ пурра ба масъалаи чораҳои

ҳавасмандгардонии маҳкумшудае, ки ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбию адо мекунад, бахшида шуда, м. 158¹ КИҶ ҚТ ба масъалаи ҷавобгари маҳкумшуда барои вайрон кардани шартҳои иҷроӣ ҷазо ва ё саркашӣ кардан аз адои ҷазо бахшида шавад.

Новобаста ба он ки хизматчиӣ ҳарбии маҳкумшуда дар қисми ҳарбӣ маҳдуд карда мешавад, мақсади асосии ин ҷазо ислоҳи маҳкумшуда ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, истифодаи воситаҳои ислоҳӣ, аз ҷумла ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ бисёр муҳим арзёбӣ мегардад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар ин хусус андешаҳои боарзиши илмӣ ироа гардидааст. Аз ҷумла А.И. Зубков “дар бораи таъсири мусоиди тарбиявӣ ба маҳкумшудаи гунаҳкор ишора мекунад, ки тавассути маҳдуд кардани ӯ барои хизмати минбаъда дар ҳамон қисми ҳарбӣ, ки то маҳкум шуданаш дар он хизмат кардааст, ба даст меояд” [165, с. 147]. Фармон дар ҳама қисмҳо ё дар ҳайати умумӣ бо мақсади расонидани таъсири тарбиявӣ ба хизматчиёни ҳарбӣ хонда мешавад [67, с. 503]. В.Н. Орлов низ андешаи мазкурро дастгирӣ намуда, илова менамояд, ки “дар бораи таъсири сазодиҳии эълони фармон ба қисми ҳарбӣ низ набояд фаромӯш кард” [283, с. 105]. Т.В. Уткина таъкид мекунад, ки “иқтисоди таълимии як гурӯҳи хизматчиёни ҳарбӣ, ки қаблан ба ҳамхидматашон ба ҷиноят роҳ додаанд, ба таври объективӣ зиёд арзёбӣ шуда, истифодаи воситаҳои қонуниро барои таъмини рафтори қонуншикании маҳкумшудагон, ҳам ҳангоми иҷроӣ ҳукм ва ҳам баъд аз он, талаб мекунад” [324, с. 150]. Ба андешаи В.В. Сурин, “самтҳои асосии корҳои тарбиявӣ аз инҳо иборат мебошанд: ҳарбию иҷтимоӣ; равонӣ; риояи тартиботи қонунӣ ва интизоми ҳарбӣ; ахборот” [309, с. 587].

Корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшуда бо назардошти воситаҳои ислоҳии муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба амал бароварда мешаванд. Онҳо дар ислоҳи маҳкумшуда нақши муассир дошта, аз чораҳои гуногуни тарбиявӣ иборат мебошанд. Дар баробари ин лозим ба зикр аст, ки рӯзи адои ҷазо дорои унсурҳои зерин мебошад: ислоҳи хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда;

ҳифзу риояти интизоми ҷарбӣ; бархӯрди огоҳона нисбат ба иҷрои хизмати ҷарбӣ; иҷрои уҳдадориҳои ҷарбӣ; татбиқи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ; таъмини иҷрои ҳукм ва назорат бар онҳо; таъмини амнияти шахсии афроди маҳкумшуда ва кормандони қисми ҷарбӣ [112, с. 17]. Ба андешаи мо, ҷазои ҷинояти номбурда бо амали ислоҳӣ алоқаманд аст, зеро иҷрои он бо истифодаи чунин воситаҳои ислоҳӣ, ба мисли меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, корҳои тарбиявӣ ва таълими ҷарбӣ аз рӯйи барномаҳои махсус сурат мегирад. Аммо дар қонунгузорӣ таълими ҷарбӣ ва омодагии ҷарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ муқаррар карда нашудааст. Ҳамзамон дар қонунгузорӣ истифодаи воситаҳои тарбиявӣ нисбати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ муқаррар карда нашудааст. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар м. 14 КИЧҚ ҚТ таълими ҷарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ маҳкумшудагон муқаррар карда шавад. Инчунин дар боби 16 як моддаи дигар ба масъалаи татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати шахсони маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ пешбинӣ шавад. Ҳамчунин дар моддаи мазкур бояд истифодаи чораҳои тарбиявӣ, номгӯйи иқдомоти дахлдор ва субъектҳои босалоҳияти татбиқкунанда бояд мушаххас ва муқаррар карда шавад.

Тарбияи ҷарбӣ яке аз воситаҳои муассири таъсири ислоҳӣ ба маҳкумшудагон мебошад. Нақшаҳо ва барномаҳои таҳсилоти ҷарбие, ки аз ҷониби шуъбаҳои дахлдори ВМ ҚТ омода карда мешаванд, иборатанд аз: омӯзиши низомномаҳои корбурду истифодаи аслиҳа, қонунгузорию умумӣ ва ҷарбӣ, фармонҳо, дастурҳо, санадҳои зерқонунии мақомоти фармондеҳии ҷарбӣ, инчунин санадҳои дорои хусусияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ; омодагии ҷангӣ, тактикӣ; омӯзиши техника ва аслиҳаи ҷарбӣ; ширкат дар чорабиниҳои дорои характери фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва варзишӣ [171, с. 246], [68, с. 399].

Дар айни замон бояд эътироф кард, ки тартиби татбиқи чунин воситаи ислоҳӣ, ба мисли тайёрии ҷарбӣ нисбат ба хизматчиёни ҷарбии маҳкумшуда

дар қонунгузории ҷиноятӣ ба таври кофӣ танзим нашудааст ва танзими иловагиро тақозо мекунад. Ғайр аз ин, тайёрии ҳарбии хизматчиёни ҳарбии маҳкумшудае, ки маҳдудиятҳои хизмати ҳарбиро адо мекунанд, бархилофи дигар хизматчиёни ҳарбӣ бояд хусусиятҳои муайяни ислоҳӣ дошта бошанд [244, с. 99]. Бо дарназар гирифтани маҳоратҳои омодагии ҳарбии шахсони маҳкумшуда дар ҳудуди қисми ҳарбӣ, тавсия мешавад, ки дар КИЧҚ ҚТ меъёри ҷудогонае ворид карда шавад, ки он таълими ҳарбии шахсони ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкумшударо ба сурати зер пешбинӣ кунад:

«Моддаи 158². Омодагии ҳарбии шахсони маҳкумшудае, ки маҳкумияти ҷазо аз рӯйи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ доранд.

Омодагии ҳарбии шахсоне, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, бояд аз рӯйи барномаҳои махсуси ислоҳии Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шавад. Барои гузаронидани таълими ҳарбӣ барои шахсони ба маҳдуд кардани хизмати ҳарбӣ маҳкумшуда бояд заминаи зарурии таълимию моддӣ фароҳам оварда шавад».

Ҳамин тариқ, зимни таҳлилу омӯзиши проблемаҳои иҷроии ҷазои ҷиноятӣ маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ хулосаҳои зерин баровардан имконпазир аст:

1. Мушаххас сохтани тартиб, шартҳои иҷроии ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ барои шахсоне, ки маҳкум ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ шудаанд, ҳамчунин ислоҳи дигар афроди ба ин навъи ҷазо маҳкумшуда дар баъзе давлатҳо-узви ИДМ ба тавсияҳои Кодекси намунавии иҷроии ҷазои ҷиноятӣ созмони мазкур мутобиқат доранд. Нукоти умумӣ ва муштарак муқаррароти зеринро шомил мегардад: чораи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ барои касоне, ки машғули анҷоми хидмати низомӣ мебошанд, тавассути фармондеҳи қисмҳои ҳарбии маҳалли адои хизмати низомӣ татбиқ мегардад; он чӣ дар фармони хаттии фармондеҳи қисми ҳарбӣ дарҷ мегардад; дар ҷараён гузоштани

хизматчиёни ҳарбӣ бо фармони содиршуда аз сӯйи фармондеҳи воҳиди низомӣ; баъди дарёфти нусхаи ҳукм фармондеҳи низомӣ вазифадор аст ба сурати фаврӣ судеро, ки ҳукмро содир мекунад, дар ҷараён гузорад; маблағе, ки қарор аст аз музди муҳнати хизматчии ҳарбӣ ситонида шавад, бар асоси вазифаи хидматӣ ва рутбаи ҳарбие, ки хизматчии ҳарбӣ дорад, ситонида мешавад; дар қонун бояд дарҷ гардад, ки хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда аз ҳаққи дарёфти мансабу вазифаи баландтари ҳарбӣ маҳруманд; ба вазифаи дигар интиқол додани хизматчии ҳарбии маҳкумшуда дар дохили қисми ҳарбии ӯ ва қисм ё маҳалли дигар; ташкил ва гузаронидани кори тарбиявӣ бо хизматчиёни ҳарбие, ки ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд; дар қонун нишон додани фармон дар бораи қатъи иҷрои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бо зикри таърихи анҷоми муҳлат на дертар аз се рӯз пеш бароварда мешавад, танзим менамояд. Дар миёни вижагиҳои хосси фармон, шартҳои иҷро ва адои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, ки ба тавсияҳои Кодекси намунавии иҷрои ҷазои ҷиноятии ИДМ хос нестанд, масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳ мебошанд, ки аксари онҳо ба меъёрҳои қонунгузориҳои иҷрои ҷазои ҷиноятии ҚТ мувофиқат менамоянд.

2. Ба андешаи мо, танҳо нигоҳ доштани фоизи муайяни музди меҳнат шабеҳ будани чунин ҷазоҳоро ифода намекунад. Ин ҷазоҳо вобаста ба меъёрҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд, аз ҷумла бо дар назар гирифтани субъекти содиркунандаи ҷиноят, маҳалли иҷрои ҷазо, субъекти масъули мониторинг ва татбиқкунандаи ҷазо, ҳаҷм ё дарсади маблағи қобили ситониши музди меҳнат, муқаррарот ва имконоти иҷрои ҷазо, ташвиқ ва муҷозоти шахси маҳкумшуда ва афроди дигар.

3. Аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки қонунгузориҳои ҚТ оид ба иҷро намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ субъектони дахлдорро ба таври васеъ муқаррар кардааст, ки олимони хориҷӣ онро ҳамчун таҷриба ҷиҳати истифода дар қонунгузориҳои худ қобили

қабул донистаанд. Бинобар ин, бо боварӣ метавон гуфт, ки дар аксари масъалаҳо мо такя ба омӯзиши таҷрибаи қонунгузории хориҷӣ менамоем, вале дар масъалаи баррасишаванда олимони хориҷӣ такя ба қонунгузории мо намудаанд, ки ин рушди қонунгузории кишварро ифода менамояд.

4. Тартиб, шартҳои иҷро ва адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани хизмати ҳарбӣ танзими иловагии қонунгузориро тақозо мекунад. Аз ҷумла бо мақсади самаранок татбиқ намудани ҷазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бояд баъзе масъалаҳо дар алоҳидагӣ муқаррар карда шаванд. Махсусан ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва манфиатҳои қонунии хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда аснои иҷрои ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ; гузаронидани корҳои ислоҳиву тарбиявӣ бо хизматчиёни ҳарбии маҳкумшуда; равишу василаҳои ташвиқи шахсони маҳкумшуда; саркашии шахсони маҳкумшуда аз иҷрои ҷазо ва ё аз риояти талаботи иҷрои ҷазо. Масъалаҳои мазкур дар қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муқаррар нашудаанд. Бинобар ин, беҳтар мебуд, дар КИЧҚ ҚТ дар моддаҳои алоҳида муқаррар карда шаванд.

5. Мафҳуми тартиби иҷрои ҷазои ҷиноятии маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ аз нигоҳи қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ пайдарпаии низомманд, раванди иҷрои ҷазо, талаботи вобаста ба иҷрои ҷазои дар қонунгузории ҷиноятӣ пешбинишуда ва қоидаҳои амалкарди фармондеҳи қисми ҳарбиро мадди назар дорад.

6. Оид ба истифодаи чораҳои мазкури ҳавасмандгардонӣ нисбати маҳкумшудагон ягон меъёри мушаххас пешбинӣ нашудааст, ҳатто дар м. 158 КИЧҚ ҚТ меъёри ҳаволакунанда дар шакли “чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ нисбати маҳкумшуда тибқи Оинномаи интизомии Қувваҳои мусаллаҳи ҚТ татбиқ карда мешаванд”, муқаррар нашудааст. Аммо нисбати ҷазои корҳои ислоҳӣ дар КИЧҚ ҚТ чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ дар ду моддаи алоҳида муқаррар шудаанд. Бинобар ин, беҳтар аст, ки чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва муҷозотӣ дар моддаҳои алоҳида муқаррар

карда шаванд. Аз ҷумла м. 158 КИЧҚ ҚТ пурра ба масъалаи чораҳои ҳавасмандгардонии маҳкумшудае, ки ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбиرو адо мекунад, бахшида шуда, м. 158¹ КИЧҚ ҚТ ба масъалаи ҷавобгариӣ маҳкумшуда барои вайрон кардани шартҳои иҷроӣ ҷазо ва ё саркашӣ кардан аз адои ҷазо бахшида шавад.

7. Ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ бо амали ислоҳӣ алоқаманд аст, зеро иҷроӣ он бо истифодаи чунин воситаҳои ислоҳӣ, ба мисли меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, корҳои тарбиявӣ ва таълими ҳарбӣ аз рӯйи барномаҳои махсус сурат мегирад. Аммо дар қонунгузорӣ таълими ҳарбӣ ва омодагии ҳарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ муқаррар карда нашудааст. Ҳамзамон дар қонунгузорӣ истифодаи воситаҳои тарбиявӣ нисбати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ муқаррар карда нашудааст. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар м. 14 КИЧҚ ҚТ таълими ҳарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ маҳкумшудагон муқаррар карда шавад. Инчунин дар боби 16 як моддаи дигар ба масъалаи татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ пешбинӣ карда шавад. Ҳамчунин дар моддаи мазкур бояд истифодаи чораҳои тарбиявӣ, рӯйхати иқдомоти дахлдор ва субъектҳои босалоҳияти татбиқкунанда бояд мушаххас ва муқаррар карда шавад.

8. Салоҳ доништа мешавад, ки амалияи мавҷуд дар самти сару сомон додани омодагии ҳарбии шахсони маҳкумшуда дар ҳудуди қисми низомӣ ба инобат гирифта шавад. Мушаххасан бояд дар КИЧҚ ҚТ меъёри ҷудогона дар бораи таълими низомии шахсони маҳкумшуда дар шакли зерин пешниҳод гардад:

«Моддаи 158². Омодагии ҳарбии шахсони маҳкумшудае, ки маҳкумияти ҷазо аз рӯйи маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ доранд.

Омодагии низомии шахсоне, ки ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, бояд давраҳои барои шахсоне, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкум шудаанд, бояд аз аз рӯйи барномаҳои махсусе, ки

Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия кардааст, сурат мегирад. Барои гузаронидани таълими ҳарбӣ барои шахсони ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ маҳкумшудагон бояд заминаи зарурии таълимию моддӣ фароҳам оварда шавад».

5.2. Ташкили иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ

5.2.1. Мақоми ҳуқуқии шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд

Маҳдуд кардани озодӣ аз зумраи ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад, ки вобаста ба он дар амалия ва назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ баҳсу мунозираҳои мухталиф ҷой дорад. Мавриди зикр аст, ки пеш аз таҳлили иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, аввалан мақоми ҳуқуқии шахси ба ин ҷазо маҳкумшуда бояд омӯхта ва муайян карда шавад. Мақоми шахси маҳкумшуда дар раванди иҷрои ҷазо бисёр аҳамияти калон дорад, махсусан дар раванди иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, зеро мақоми ҳуқуқӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсро фаро мегирад ва ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ҳадафи маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои маҳкумшударо пайгирӣ менамояд. Маҳдуд кардани озодӣ яке аз ҷазоҳои ҷиноятӣ мебошад, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста набуда, дар ислоҳ ва азнавтарбиякунии маҳкумшудагон таъсири хуб мерасонад. Бинобар ин, омӯзишу таҳқиқи ин масъала барои илми ҳуқуқшиносии давлат аҳамияти баланди илмию амалиро соҳиб аст.

Бояд таъakkур дод, ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар миёни ҷазоҳои ҷиноятӣ мавқеи хоси худро дорад. Оид ба аҳамияти ин ҷазо дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаи мухталиф ҷой доранд. Аз ҷумла ба андешаи И.Р. Тулиев, “дар низоми ҷазоҳо ҷойи муҳимро ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ишғол менамояд. Чунин ҷазо аз як қатор хислатҳои манфие, ки ба пурра дар колонияҳои ислоҳӣ ё дар муассисаҳои иҷрои ҷазои ҷиноятӣ нигоҳ доштани маҳкумшуда хос аст, фарқ мекунад. Дар баробари ин, он дорои иқтидори

назарраси сазодиҳӣ буда, имкон медиҳад, ки дар муддати хеле тулонӣ таъсири мақсадноки таълимӣ расонад. Маҳрум кардани маҳкумшудагон аз имкони ҳаракати озодона дар тамоми қаламрави ин ё он минтақа, инчунин назорати доимӣ аз болои онҳо пешгирии ҷиноятҳои навро таъмин мекунад” [370, с. 96]. Лозим ба ёдоварист, ки ҷазои мазкур дар назария ва амалияи кишвар нав набуда, сарчашмаи худро аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ мегирад. Дар ин хусус У.А. Азиззода дуруст қайд намудааст, ки “дар тамоми давраи амали ҳуқуқи зардуштӣ дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ татбиқ шуда, он пай дар пай ба низомҳои ҳуқуқии минбаъда гузариш намудааст” [338, с. 107].

Тамоюлҳои давлат ва ҷомеа ба гуманитарсияи низоми ҷазои ҷиноятӣ, хусусияти иҷрои онҳо, зиёд намудани истифодаи намудҳои алтернативаи ҷазо ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, инчунин бо мақсади васеъ намудани имконияти суд дар иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ҷиҳати таъин намудани ҷазоҳое, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд нестанд, нигаронида шудааст [271, с. 192]. Ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, ду мақсадро дар назар дорад: якум, озод кардани колонияҳо ва марказҳои ислоҳии аз ҳад зиёд пур ва дуҷум, ба шахс додани имконият, ки ислоҳ шуда, аз ҷинояткори ашаддӣ шудан худро ҳифз намояд, зеро ҳатто дар муддати кӯтоҳе дар муассисаи ислоҳӣ хислат ба таври назаррас тағйир меёбад [283, с. 30]. Ба андешаи мазкур розӣ шудан мумкин аст, зеро, маҳдуд кардани озодӣ ҷазои хеле муассир аст, пеш аз ҳама, нисбат ба ноболиғон, яъне одамоне, ки ҳоло ҳам метавонанд аз нав тарбия карда шаванд.

Ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар оянда бояд васеътар дар амалияи адолати судӣ истифода шавад, зеро он ба шахсе, ки ба ин намуди ҷазо маҳкум шудааст, имкон медиҳад, ки узви комилҳуқуқи ҷомеа боқӣ монад ва робитаҳои иҷтимоӣ ва оилавии худро ҳифз намояд [206, с. 525]. Алтернативаи воқеии маҳрум сохтан аз озодӣ ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мебошад, ки он, бешубҳа, қариб пурра аз таваҷҷуҳи суд

берун карда шудааст. Аз амалия бармеояд, ки истифода шудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ нисбат ба афроди гуногун боиси эҷоди тарсу ҳарос дар миёни аъзои хонавода ва наздикони шахсони маҳкумшуда мегардад [270, с. 117]. Дар сурати маҳдуд будани озодӣ, бозпарвариву бозсозии (ислоҳи) шахси гунаҳкор ба далели маҳдуд шудани ҳуқуқ ва озодиҳои шахси маҳкумшуда мушкилоти муайнро ба бор меоварад. Афзун бар ин, дар ҷараёни иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодии шахсони маҳкумшуда дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти салоҳиятдори ҳокимияти иҷроия онҳо дар пайдо кардани ҷойи кор ва татбиқи амалҳои дигари инсондӯстона ҳамкориҳои муштаракро пиёда менамояд [272, с. 172].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба мазмуни мақоми ҳуқуқӣ баъзе муҳокимаҳо ҷой доранд. Н.В. Витрук чунин таърифи мақоми ҳуқуқии шахси воқеиро ироа медиҳад: “Ин низоми ҳуқуқ, озодиҳо ва уҳдадорӣҳо мебошад, ки аз ҷониби давлат эътироф ва тасдиқ карда шудаанд, инчунин манфиатҳои қонунии шахсро ҳамчун субъекти ҳуқуқ муайян мекунанд” [39, с. 23]. Ба ақидаи С.С. Алексеев “мақоми ҳуқуқӣ чунин унсурҳо, ба монанди субъекти ҳуқуқӣ, доираи муайяни ҳуқуқҳои асосиро дар бар мегирад, ки мақоми ҳуқуқии шахсро дар ҷомеа муайян мекунанд” [19, с. 635]. Вазъи (мақоми) ҳуқуқии шахс ва шахрванд бо маҷмуи ҳуқуқу уҳдадорӣҳо, ки ба ӯ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар ҷараёни татбиқи ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ ба миён меоянд, алоқаманданд. Ҳамин тариқ, мо ба хулосае меоем, ки асоси мақоми ҳуқуқии шахсро ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣҳои ӯ ташкил медиҳанд, ки дар қонунгузориҳои кишвар пешбинӣ шудаанд.

В.И. Селиверстов ба ин нукта ишора мекунад, ки “иҷрои уҳдадорӣҳои ба зиммашон гузошташуда аз ҷониби маҳкумшудагон ва амалӣ гардонидани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо низоми ҳуқуқии адои ҷазоро ташкил медиҳад, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои дар назди ҷазо гузошташуда, пеш аз ҳама, барои ислоҳи маҳкумшудагон замина ташкил медиҳад. Танзими дақиқи мақоми ҳуқуқии маҳкумшудагон воситаи

муҳимми тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқии онҳо, бедор кардани эҳтиром ба қонун, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони дигар мебошад” [127, с. 88]. Қонунгузор вазъи ҳуқуқии шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшударо муайян намуда, пеш аз ҳама, уҳдадориҳои онҳоро танзим мекунад. Ба таъкиди А.И. Зубков “ин аз уҳдадории иҷроии ҳукми суд бармеояд. Маҳкумшуда уҳдадор аст, ки ҷазоро бо тамоми саҳтию маҳрумиятҳо, нангу ор аз даст додани имтиёзу имкониятҳои муайян ва бисёр дигар оқибатҳои манфӣ адо намояд” [55, с. 89].

Ҳамин тавр, таҳлили андешҳои боло моро ба чунин натиҷагирӣ водор месозад, ки мафҳуми мақоми ҳуқуқии шахсони маҳкумшуда дар адабиёти ҳуқуқии ҷинойтӣ ба сурати лозим ва дақиқу мушаххас ироа нашудааст. Дар қонунгузории ҷинойтӣ ва иҷроии ҷазои ҷинойтӣ ҳам ба ин нукта ишора намешавад. Танҳо тавассути муҳтавои меъёрҳои қонунгузории ҷинойтӣ, қонунгузории иҷроии ҷазои ҷинойтӣ ва ҳукми суд метавон дар бораи истифода шудани ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маълумот ба даст овард. Ҳамин тавр, мақоми ҳуқуқии маҳкумшуда гуфта, вазъи ҳуқуқии ўро ҳангоми иҷроии ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ фаҳмидан лозим аст, ки дар ҳуқуқу озодиҳо, уҳдадориҳо ва маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ нисбати маҳкумшуда ифода меёбад.

Оид ба масъалаи мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсу мунозираҳои муҳталиф ҷой дорад. Аз ҷумла ба андешаи муҳаққиқ И.Р. Тулиев, “назорат аз болои шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда аз ҷониби маъмурияти муассисаи ислоҳӣ амалӣ карда шуда, аз назорат ва контроли маҳкумшуда дар маҳалли истиқомат ва ҷойи кори ў, инчунин дар вақти ғайрикорӣ иборат мебошад” [370, с. 100]. Мавриди зикр аст, ки ҳадаф аз ба кор гирифта шудани чораҳои назоратӣ нисбат ба рафтори шахси маҳкумшудаи дорои маҳдуд кардани озодӣ ошкорсозии мавриди таҳаллуфи тартиби адои ҷазо маҳсуб мешавад.

Дар баробари ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ масъалаи хусусиятҳои назорат дар хобгоҳҳо муҳокима карда нашудааст. Чунин ба назар мерасад, ки ташкили ин фаъолият бояд ба ташкили кори комендатураҳои махсуси қаблӣ монанд карда шавад. Ёдовар мешавем, ки комендатураҳо дорои речаи махсуси дастрасӣ мебошанд ва маъмурият иҷрои речаи ҳаррӯза, аз ҷумла соатҳои хоб ва истироҳатро таъмин намуда, дар зимн тавассути гузаронидани чорабиниҳои махсус (ташкил, тафтиши рӯйхат, кофтуков) риояи тартиботи қонуниро назорат мекунад. Мо чунин мешуморем, ки ҳуди ҳамин усулҳои қонунӣ бояд асоси назорати маъмурияти маркази ислоҳӣ дар хобгоҳҳои махсусро ташкил диҳанд.

Бояд гуфт, ки фаъолияти назоратӣ васеъ буда, баъзан онро аз ҷониби як сохтор ва шахси муайян анҷом додан имконнопазир аст, зеро вобаста ба маҳалҳо ва минтақаҳои дурдаст назорати маҳкумшуда дар маҳалли истиқомат душворихоро пеш меоварад. Бо ин назардошт, барои осонии кор мо пешниҳод менамоем, ки фаъолияти назоратӣю контролӣ ба ду гурӯҳ тақсим карда шавад: маҳаллӣ ва умумӣ. Фаъолияти маҳаллии назорат ва контрол татбиқи онҳоро дар минтақаи маҳдуд, чун қоида, дар маҳалли гузаронидани нозироти корҳои ислоҳӣ дар бар мегирад. Ҳадафи чунин фаъолиятҳо аз ташрифи давра ба давра ба нозироти дахлдор барои бақайдгирӣ ё irtiботи телефонӣ гирифтани бо нозир бо истифода аз телефони статсионари мустақар дар маҳалли сукувати шахси маҳкумшуда мебошад. Лозим ба қайд аст, ки фаъолияти умумии назорат ва контрол бо истифода аз воситаҳои электронии назорат ва контроли маҳкумшудагон амалӣ карда мешавад. Мо ба мавқеи И.В. Борисенко мувофиқ мебошем, ки “истифодаи воситаҳои техникий назорат ва контрол се мақсадро пеш мегирад: пешгирӣ кардани ҷиноятҳое, ки аз тарафи шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда содир карда шудаанд; пешгирӣ аз риояи нашудани тартибу шароити иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ; гирифтани

маълумоти зарурӣ дар бораи рафтори шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда” [343, с. 24].

Ҳамин тариқ, фаъолияти умумии назорат ва контроли нозироти корҳои ислоҳиро нисбат ба шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшудагон баррасӣ шуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар марҳилаи кунунӣ воситаҳои электронии назорат ва контрол дар амалияи татбиқи ҳуқуқ фаъолона ҷорӣ карда мешаванд. Аммо истифодаи воситаҳои электронии нисбатан маҳдудкунандаи озодии шахс дар қонунгузори кишвар муқаррар карда нашудааст. Дар ин хусус, ба назари мо, мавқеи ишғолнамудаи Тоҷикистон дуруст мебошад, зеро баъзе аз воситаҳои электроние дар кишварҳои хориҷӣ истифода мешаванд (аз ҷумла дастмонаҳои электронӣ), ки онҳо доираи озодиҳои шахсро аз меъёр зиёд маҳдуд менамоянд. Ҳарчанд онҳо сифати назоратро беҳтар намоянд ҳам, вале, аз як тараф, хароҷоти зиёдатӣ ва, аз тарафи дигар, ба принципҳои ҳуқуқи инсон мухолифат менамоянд.

Ба андешаи мо, сарфи назар аз камбудии ошкоршудаи воситаҳои электронии назорат ва контрол баъзе аз онҳо (аз ҷумла камераҳои назоратӣ) дар ҷойҳои нигоҳдории маҳкумшудагон зарур мебошанд. Дар кишварҳои аврупоӣ, масалан, дар Шветсия, дастбандҳои ба ном электронӣ кайҳо боз васеъ истифода мешаванд. Ҳамин ки маҳкумшуда аз ҳудуди муқарраршуда гузарад, сигнали махсус дода мешавад ва шахси масъул меояд. Дар баробари ин, арзиши дастбанд ва пули нигоҳдории он аз маҳкумшуда ситонида мешавад, ки дар як сол ҳудуди 2 ҳазор долларро ташкил медиҳад, бинобар ин, маҳкумшуда ба воситаҳои техникийи назорат эҳтиёткорона муносибат мекунад. Дар ҳудуди Русия бошад, дастбандҳои электронӣ то ҳол танҳо ба сифати як қисми таҷриба истифода мешаванд ва ҳанӯз пурра ҷорӣ карда нашудааст [235, с. 32]. Аз таҳлили андешаҳо бармеояд, ки чунин воситаҳои электронии маҳдудкунандаи озодии шахс барои кишвари мо номувофиқ мебошанд.

Дар ин хусус С.А. Хоҷалиев қайд мекунад, ки “яке аз самтҳои муқовимат ба ҷиноятҳои имрӯза, ки аксари давлатҳои мутамаддини сайёра анҷом медиҳанд, истифодаи самараноки ҷазоҳеост, ки ба маҳрум сохтан аз озодии ҷинояткор рабте надоранд” [328, с. 92]. Бинобар ин, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ оид ба масъалаи баррасишаванда аҳаммияти назариявиро амалӣ дорад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии кишварҳои хориҷӣ оид ба масъалаи иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ гузаронида шудааст ва дар ин самт баъзе муҳокимаҳо ҷой доранд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷиҳати осон намудани таҳлили таҷрибаи амалии кишварҳои хориҷиро мутахассисони соҳа шартан дар се радда гурӯҳбандӣ кардаанд [350, с. 70], [326, с. 9]. Раддаи аввал кишварҳоро шомил мешавад, ки мувофиқи қонунгузориҳои миллии онҳо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ бояд дар муассисаҳои махсус адо карда шавад. Ба ин гурӯҳ кишварҳое аз қабili Беларус, Гурҷистон, Тоҷикистон дохил мегарданд. Раддаи дуввум иборат аз кишварҳеост, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ онҳо иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодиро дар маҳалли зиндагии шахси маҳкумшуда пешбинӣ мекунад. Кишварҳои узви раддаи сеvvум дорои қонунгузориҳои ҷиноятӣ мебошанд, ки дар онҳо онҳо модели омехта ба сурати озмоишӣ мавриди истифода қарор дорад (Британияи Кабир, Ирландияи Шимолӣ, Олмон, Испания, Латвия, Молдова, ИМА, Фаронса, Шветсия).

Ҳамин тариқ, ин ҷазо дар давлатҳои гурӯҳи якум наметавонад ҳамчун воситаи маҷбуркунии алтернатива ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шавад. Коршиносон бо таҳлилу омӯзиши таҷрибаи кишварҳои раддаи якум ба вижагиҳои умумии қонунгузориҳои давлатҳои раддаи якум дар робита ба ин навъи ҷазо ишорат кардаанд: категорияи махсуси муассисаи адои ҷазо; назорати шахсони маҳкумшуда; синни ҳадди ақалли шахсони маҳкумшуда аснои таъини ҷазо; таҳияи рӯйхати шахсоне, ки нисбат ба онҳо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ татбиқ намегардад. Дорои муддати маҳдуд

кардани озодӣ аз шаш моҳ то панҷ сол мебошанд. Инчунин бояд қайд кард, ки “барои ҳамаи давлатҳои ин гурӯҳ имкони ҳам иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҳам шартан пеш аз муҳлат озод кардан аз ҷазо вучуд дорад” [236, с. 10-11].

Аз баррасии қонунгузориҳои иҷроии ҷазои ҷиноятии кишварҳои раддаи якум, метавон ба ин натиҷа расид, ки дар ҳеҷ яке аз кишварҳо истифодаи воситаҳои электронии назорат ва контрол нисбат ба шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда пешбинӣ нашудааст ва ин метавонад самаранокии иҷроии ҷазоро зери суол қарор диҳад. Умуман, дар натиҷаи таҳлили андешаҳои муҳаққиқон ва муқаррароти қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятии давлатҳои гурӯҳи якум чунин хусусиятҳоро қайд намудан ба маврид аст:

- маҳдуд кардани озодии шахсони маҳкумшуда дар кишварҳои узви раддаи якум дар муассисаҳои махсусгардонидашуда, одатан, дар маркази ислоҳӣ амалӣ карда мешавад;

- шахсони маҳкумшуда таҳти назорат қарор доран;

- дар бархе аз кишварҳо мизони пойини синну сол барои таъини ҷазои мавриди назар муқаррар шудааст;

- таҳияи рӯйхати афроде, ки ҷазои маҳдуд кардани озодӣ нисбат ба онҳо истифода намешавад;

- татбиқи ҷазои маҳдудсозии озодӣ, ҳуқуқу уҳдадориҳои умумии шахсони маҳкумшуда, иҷроии ҳуқуқу уҳдадориҳои дахлдори маъмуриятро таъмин менамояд;

- муддати маҳдуд кардани озодӣ аз шаш моҳ то панҷ солро дар бар мегирад;

- муддати маҳдуд кардани озодӣ дар сурати бештар аз як шабонарӯз ҳузур надоштани маҳкумшуда дар маҳалли кор ё ҷойи истиқомат тарки худсаронаи маҳалли иҷроии ҷазо ҳисобида намешавад.;

- имкони иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҳам имкони шартан татбиқи накардани ҷазо мавҷуд аст.

Раддаи дуҷуми давлатҳо низ дар қонунгузориҳои худ як қатор меъёрҳои фарқкунандаро доранд. Аввалан, маҳдуд кардани озодӣ дар ҷойи истиқомат сурат мегирад; дуюм, аз рӯйи қонун нисбат ба шахсоне, ки ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, ҷораи мамнуиятҳо ва (ё) уҳдадориҳо татбиқ карда мешаванд; сеюм, дар ҳаҷми муайяни андозаи муқарраршудаи ҷаримаи пулӣ маҳдудиятҳоро пешбинӣ мекунад; чаҳорум, имкони шартан татбиқ намудани ҳукми маҳдуд кардани озодӣ вуҷуд надорад; панҷум, қисми адонашудаи маҳдуд кардани озодӣ метавонад бо ҳабс ё ҷарима иваз карда шавад (Ҷумҳурии Литва). Муҳим он аст, ки татбиқи ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар давлатҳои ин гурӯҳ истифодаи воситаҳои электронии назоратро дар назар дорад [236, с. 12].

Дар натиҷаи таҳлили меъёрҳои қонунгузориҳои давлатҳои дуҷум ва андешаҳои олимони дар хусуси татбиқи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ишора намудани чунин хусусиятҳоро зарур меҳисобем:

- маҳдуд кардани озодии шахс дар маҳалли суқунати шахс татбиқ карда мешавад;
- ба шахсоне, ки ба ҳукми маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, тибқи қонун ва ҳам тибқи манъкуниҳо ва (ё) уҳдадориҳо гузошта мешавад;
- барои ба андозаи муқарраргардида иваз намудани маҳдудиятҳо бо ҷаримаи пулӣ пешбинӣ карда мешавад;
- маҳдуд кардани озодӣ шартан татбиқ намегардад;
- қисми адонашудаи маҳдуд кардани озодиро метавон бо ҳабс ё ҷарима (масалан, Литва), бо маҳкум сохтан аз озодӣ ё ҷарима (масалан, Полша) иваз кард;
- маҳдуд кардани озодии шахс ба муҳлати аз се моҳ то ду сол муқаррар карда мешавад;
- ҳангоми маҳдуд кардани озодӣ истифодаи воситаҳои электронии назорат таъмин карда мешавад.

Қонунгузориҳои давлатҳои раддаи сеюмро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки раддаи сеюм аз давлатҳои иборат аст, ки

қонунгузории ҷиноятӣ онҳоро ҷазоҳое дар бар мегирад, ки модели омехта дар шакли санҷиш амалӣ карда мешавад (Британияи Кабир, Ирландияи Шимолӣ, Олмон, Испания, Латвия, Молдова, ИМА, Фаронса, Шветсия). Намунаи барҷастаи чунин тадбирҳо хадамоти пробатсия мебошад, ки дар ИМА, Шветсия, Англия ва Латвия таъсис ёфта, ба таври васеъ истифода мешавад.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқу омӯзиши масъалаи мавриди назар дар робита ба мақоми ҳуқуқии шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда метавон ба сурати зер натиҷагирӣ кард:

1. Мафҳуми мақоми ҳуқуқии маҳкумшудагон дар адабиёти ҳуқуқии ҷиноятӣ дар шакли зарурӣ муқаррар карда нашудааст. Қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷроии ҷазои ҷиноятӣ низ ба ин масъала ишора наменамояд. Танҳо аз мазмуни меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ, қонунгузории иҷроии ҷазои ҷиноятӣ ва ҳукмҳои суд метавон оид ба таъин намудани ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ (ҳуқуқ, маҳдудиятҳо ва уҳдадориҳои маҳкумшуда) шинос шуд, ки мақоми ҳуқуқии маҳкумшударо ифода менамоянд. Ҳамин тавр, мақоми ҳуқуқии маҳкумшуда гуфта, вазъи ҳуқуқии ўро ҳангоми иҷроии ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ фаҳмидан лозим аст, ки дар ҳуқуқу озодиҳо, уҳдадориҳо ва маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ нисбати маҳкумшуда ифода меёбад.

2. Аз амалкарди муштаракӣ назорат ва контроли мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ дар баробари шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум мешаванд, чунин хулоса ба даст меояд, ки истифодаи воситаҳои электронии нисбатан маҳдудкунандаи озодии шахс дар қонунгузории кишвар муқаррар нашудааст. Дар ин хусус ба назари мо мавқеи ишғолнамудаи Тоҷикистон дуруст мебошад, зеро баъзе аз воситаҳои электроние дар кишварҳои хориҷӣ истифода мешаванд (аз ҷумла дастмонаҳои электронӣ), ки онҳо доираи озодиҳои шахсро аз меъёр зиёд маҳдуд менамоянд. Ҳарчанд онҳо сифати назоратро беҳтар менамоянд, вале аз як тараф хароҷоти зиёдатӣ ва аз тарафи дигар, ба принципҳои ҳуқуқи инсон мухолифат менамоянд.

5.2.2. Проблемаҳои иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ

Дар назария ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, аз ҷумла дар раванди татбиқи ҳуқуқҳо масъалаҳое, ки дар заминаи иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодии шахсони маҳкумшуда пеш меоянд, мушкилоти актуалӣ дониста мешаванд. Имрӯз гуманитарсияи қонунгузории ҷиноятӣ дар саросари кишварҳо ба як тамоюли байналмилалӣ мубаддал гардидааст. Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани шахси маҳкумшуда дар ҷомеа алоқаманд нестанд, дар тамоми кишварҳо мавриди истифода қарор доранд ва Тоҷикистон низ дар ин самт истисно нест.

Ҷанбаи муҳими омӯзиши ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ таҳлили таҷрибаи муосири иҷрои ин намуди ҷазо дар кишвар мебошад. Мақсадҳои сиёсати иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мақомоти дахлдори давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро ба он водор месозад, ки ҷазо нисбат ба шахси маҳкумшуда ба таври бояду шояд дуруст иҷро шавад. Ба таври дигар, дар натиҷаи татбиқи ҷазо ҷинояткор муҷозот мешавад. Ба ибораи дигар, дар айни замон зер татбиқи қонунгузорӣ ва таҳти таъсири кори ислоҳӣ, ба мизони матлуби самаранокӣ ва аз нав тарбия намудани шахси маҳкумшуда ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав тавассути шахси маҳкумшуда ва ҳамчунин шахсони дигар ноил мегардад [138, с. 126]. Дар ин хусус С.А. Хоҷалиев чунин қайд мекунад, ки “моҳияти ҷавобгарии ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки ҳама гуна кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ва, албатта, шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд, аз тарафи давлат маҳкум карда мешаванд. Инчунин шахсон бояд аз маҳрумиятҳои муайян гузашта, ҳуқуқу озодиҳои онҳо дар доираи муқаррарнамудаи қонун маҳдуд карда шаванд. Аммо дар айни замон, азоб кашидани ҷинояткор аз тадбирҳои пешгирикунанда нест” [328, с. 92]. Ҳарчанд сазо додани маҳкумшуда расман тадбири пешгирикунанда набошад ҳам, вале мақсади пешгирии ҷазо маҳз дар сазои он ифода меёбад. Ҷазое, ки дар худ сазои муайян надорад, вай

махкумшударо ислоҳ ва садди роҳи содир гардидани ҷиноятҳои нав низ шуда наметавонад.

Масъалаи иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври назаррас мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Таҳлили маводҳои илмӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад хулоса карда шавад, ки мавзуи марҳилаи иҷрои ҳукм, аз ҷумла таъин ва иҷрои ҷазо барои таҳқиқоти илмӣ чандон боаҳаммият нест. Аммо таҳлили амалия нишон медиҳад, ки маҳз дар марҳалаи таъин ва иҷрои ҷазо шумораи бисёр зиёди камбудиҳои қонунгузорӣ ошкор мегарданд, ки судҳо бояд дар фаъолияти амалӣ бартараф намоянд. Ба андешаи Е.А. Бирюкова, “ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мисли дигар намудҳои ҷазо дар қонуни ҷиноятӣ як падидаи бисёрҷабҳа мебошад. Ба даст овардани таҳлили мукамал имкон медиҳад, ки механизми иҷро муфассал тафтиш карда, марҳилаҳои алоҳидаи амалияи иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ муайян карда шаванд” [206, с. 526]. Мавриди тазаккур аст, ки ҷанбаҳои муайяни иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, аз ҷумла назорати риояи маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд дар мақолаҳои илмии А.В. Брилянтов [210, с. 13], Е.А. Капитонова [243, с. 31], Р.В. Комбарова [63, с. 125], Н.М. Коснирева [249, с. 12], И.В. Соколов [135, с. 224] баррасӣ шудаанд. Аммо дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ масъалаи мазкур ҳанӯз аз ҷумлаи масъалаҳои нав ва таҳқиқнашуда ба ҳисоб меравад.

Дар раванди иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодии шахс нозироти корҳои ислоҳӣ дучори монеаҳои мегардад, ки онҳо аз нигоҳи ҷанбаи ташкилӣ ва аз ҷиҳати қонунгузорӣ ба мавзуи таъини масъулияти шахсони ба маҳдудсозии озодӣ маҳкумшуда алоқамандӣ доранд. Оид ба ин масъала дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, ки айни замон на дар ҳама нозироти корҳои ислоҳӣ барои нозироти ислоҳӣ стансияҳои кории автоматиконидашуда насб карда шудаанд. Биноҳое, ки дар онҳо филиалҳои нозироти корҳои ислоҳӣ ҳамчун мақомоти ҳудудӣ ҷойгиранд, ва дар иҷораи кӯтоҳмуддат воқеъ гардидаанд, ба интернет дастрасӣ кардаанд, дар ҳоле ки

бе он кор кардани воситаҳои техникии автоматиконидашуда имконнопазир аст [250, с. 18]. Ба андешаи Е.В. Колбасов, “ичрои ҳама гуна ҷазои ҷиноятӣ дар амал як падидаи мураккаб ва гуногунҷанба аст, аз ин рӯ, дар назария бодикҷат ва марҳала ба марҳала баррасӣ карданро тақозо мекунад” [350, с. 96].

Аз нигоҳи Е.В. Колбасов “ҷараёни ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодиро метавон ба се марҳала тақсим кард: ба қайд гирифтани дар нозироти корҳои ислоҳӣ; адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшуда бо назардошти маҳдудиятҳои муқарраршуда; аз феҳрист хориҷ кардани шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда” [350, с. 96]. Қайд кардан муҳим аст, ки дар иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ нозироти корҳои ислоҳӣ нақши муҳим ба уҳда дорад.

1. Бақайдгирии шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда дар нозироти корҳои ислоҳӣ. Марҳалаи мазкур аз лаҳзаи гирифтани нусхаи ҳукми суд (таъинот, қарор) ба нозирот оғоз меёбад. Баъд аз сабти номи ҳукм дар дафтари санадҳои вурудӣ ва рӯйхати шахсони маҳкумшуда нозироти корҳои ислоҳӣ вазифадор аст дар бораи мавриди иҷро қарор гирифтани ҳукм ба суд иттилоъ диҳад. Дар ҳуди ҳамон рӯз барои шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, парвандаи шахсӣ кушода шуда, варақаи бақайдгирӣ пур карда мешавад.

Ҳангоми ба нозироти корҳои ислоҳӣ даъват намудани маҳкумшуда бо ӯ оид ба масъалаҳои адои ҷазо суҳбат гузаронида мешавад. Натиҷаи суҳбат дар маълумотномаи суҳбат инъикос ёфта, бо имзои мусоҳиб тасдиқ карда мешавад. Нозироти корҳои ислоҳӣ на камтар аз як маротиба дар як моҳ маҳкумшударо дар маҳалли истиқомат ё будубоши маҳкумшуда ҷиҳати риояи маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд, инчунин бо мақсади муайян намудани маълумот дар бораи рафтор ва кори ӯ, инчунин дигар маълумотро месанҷад, ки барои иҷрои назорат дахл дорад ва дар бораи он санад тартиб дода мешавад.

Пас аз дарёфти ҳукм нозироти корҳои ислоҳӣ дар бораи зарурати ҳозир шудан ба нозироти корҳои ислоҳӣ ба шахси маҳкумшуда огоҳии расмӣ содир мекунад. Ҳадафи ин даъват гузаштани сабти номи расмист. Муҳлати пешниҳоди огоҳинома аз рӯзи гирифтани нусхаи ҳукм аз ҷониби мақомоти иҷроии ҷазои ҷиноятӣ 15 рӯз мебошад [206, с. 527]. Дар марҳилаи бақайдгирӣ нозироти корҳои ислоҳӣ нусхаи ҳукми судро (қарор, таъинот) мегирад. Нозироти корҳои ислоҳӣ санади судиро дар журнали ҳуҷҷатҳои воридотӣ ба қайд мегирад ва ба суд дар бораи ба иҷро қабул шудани он хабар медиҳад.

Шахсе, ки ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, бояд дар давоми на дертар аз се рӯзи пас аз гирифтани огоҳиномаи расмӣ барои гузаштани сабти ном ба нозироти корҳои ислоҳӣ дар маҳалли суқунати худ ҳозир шавад. Дар сурати ҳозир нашудани маҳкумшуда нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад, ки маҳкумшударо маҷбуран оварад. Ҳангоми ба муоина ҳозир шудани маҳкумшуда аз ӯ аксбардорӣ ва изи ангушт гузошта мешавад. Одатан, дар ин марҳала ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқи шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, хеле кам ба амал меояд.

2. Маҳкумшуда ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ бо назардошти маҳдудиятҳои муқарраршуда адо мекунад. Дар марҳилаи дуюми ҷараёни иҷроии ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ баҳисобгирии маҳдудиятҳое, ки нисбати маҳкумшудагон таъин шудаанд, зарур аст, ки вобаста ба хусусияти ҳатмии онҳо ба ду гурӯҳ тақсим карда мешавад: аввалӣ дорои маҳдудиятҳои зерин мебошад: тарк накардани ҳудуди шаҳр (ноҳияи) дахлдор; набояд бе иҷозати мақомоти нозироти корҳои ислоҳӣ маҳалли суқунати худро тағйир диҳад. Гурӯҳи дуюмро маҳдудиятҳои зерин ташкил медиҳанд: тарк накардани манзил дар соатҳои муайяни рӯз дар вақтҳои муайяни рӯз; ба ҷойҳои ҷудогонаи воқеъ дар ҳудуди маҳалли дахлдор нарафтан; ба маҳаллҳои баргузори чорабиниҳои оммавӣ ва дар ин

чорабиниҳо ширкат варзидан; бе розигии нозироти корҳои ислоҳӣ ҷойи кор ва (ё) таҳсилро дигар накардан.

Шахсони маҳкумшуда ба иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда таҳти назорат ва бидуни посбон дар марказҳои ислоҳӣ (табъидгоҳ) нигоҳдорӣ мешаванд. Онҳо иҷрои вазифаҳои зерин ба уҳда доранд:

1. Иҷрои ҳатмии шароит ва талаботи Қоидаҳои тартиботи дохилии маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ);

2. Ҳуҷҷати шаҳодатдиҳандаи шахсии намунаи муқарраршуда доштан [193, с. 116].

Дар сурати аз тарафи маҳкумшуда мавҷуд набудани қонуншиканӣ протокол тартиб дода намешавад, дар протоколи назорат танҳо сабти дахлдор карда мешавад. Дар акси ҳол, маҳкумшуда дар асоси тафсири аслии меъёр аз иштирок дар ҳама чорабиниҳои оммавӣ, ки дар ҳудуди шаҳр (ноҳияи) баргузор мешаванд, маҳдуд карда мешавад. Ба ғайр аз ин, судҳо ҳангоми қарор дар бораи муқаррар намудани ин маҳдудиятҳо нисбат ба маҳкумшуда, хусусияти ҷинояти содиркардаи маҳкумшуда, ҳолатҳои ҷиноят, ҳолатҳоеро, ки ба содир намудани ҷиноят мусоидат кардаанд, инчунин маълумот дар бораи шахсияти маҳкумшударо бояд ба назар гирад [206, с. 530]. Нозироти корҳои ислоҳӣ аз рӯйи натиҷаҳои баррасии ариза қарор қабул карда, ба маҳкумшуда оид ба моҳияти саволҳои дар ариза гузошташуда ҷавоби асосноки ҳаттӣ медиҳад.

3. Аз феҳрист хориҷ кардани шахсони маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ. Иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодии шахс бояд дар рӯзи охири иҷрои ҷазо бо назардошти он тағйироте, ки мумкин аст ба ҳукм ворид карда шавад, қатъ карда мешавад. Ба андешаи Е.А. Бирюкова, “марҳалаи сеюми ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, хориҷ кардани шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, аз феҳрист хориҷ кардани ҷазоро дар рӯзи охири ҳукм, бо назардошти тағйироте, ки

метавонад дар давоми адои ҷазо рух диҳад, дар назар дорад” [206, с. 530], [193, с. 118].

Воситаҳои муҳимми таъмини иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ воситаҳои психологию тарбиявӣ мебошанд. Ислоҳи маҳкумшуда бе андешидани чораҳои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятидошта номумкин аст, чунки дар баробари бурдани корҳои тарбиявӣ маҳкумшудае ёфт мешавад, ки қоидаҳои тартиботи дохилии марказҳои ислоҳиро вайрон намуда, камсамарии чораҳои таъсиррасониро нишон медиҳад.

Ҷазои маҳдуд кардани озодӣ мисли дигар намуди ҷазоҳои асосӣ дорои чораҳои муайяни таъсиррасонии ислоҳӣ ба маҳкумшудагон мебошад. Қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ба сифати яке аз аввалин воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ корҳои тарбиявиро барои шахсоне, ки ҷазои маҳдуд кардани озодиро иҷро мекунанд, муқаррар намудааст. Мутобиқи м. 56 КИҶ ҚТ, бо афроде, ки ҷазои маҳдуд кардани озодиро иҷро мекунанд, тавассути маъмурияти маркази ислоҳӣ, маъмурияти ташкилоти маҳалли ҷойи кори маҳкумшудагон ва сохторҳои ҷамъиятӣ корҳои тарбиявӣ гузаронида мешаванд, ки дорои шаклҳои зерин мебошанд: корҳои инфиродӣ, ки дар асоси омӯзиши шахсияти ҳар як маҳкумшуда бо назардошти ҷинояти содирнамудаи ӯ, синну сол, таҳсилот, касб ва дигар хислатҳои маҳкумшуда гузаронида мешавад; фаҳмонида додани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; корҳои маданияи оммавӣ ва варзишию ҷисмонӣ [193, с. 118]. Мо чунин меҳисобем, ки натиҷаи ба роҳ мондани иҷрои матлуби иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ба иҷрои мақсадҳои ҷазо мусоидат мекунад.. Дар ҷараёни иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба ҳамаи мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ ноил шудан мумкин аст. Аммо ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо пас аз ворид намудани тағйироти дахлдор ба қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ имконпазир мегардад.

Шахс дар натиҷаи таъсири манфии омилҳои гуногуни криминогенӣ ва ташаккули фонди психоэмотсионалиаш ҷинойткор мегардад. Дар натиҷа, дар ҷинойткори эҳтимоли дарки муқаррарии тамоми ҳодисаҳои ҷорӣ, таҷовуз ва бегонагӣ аз ҷомеа пайдо мешавад. Аммо агар дар бораи маҳдуд кардани озодӣ сухан ронем, ба таъсири воқеии ислоҳӣ ба маҳкумшуда шубҳа кардан мумкин аст [350, с. 130]. Раванди ислоҳи шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, якранг набуда, он аз марҳалаҳои муайян иборат аст.

1. Проблемаи назорат ва контроли нозироти корҳои ислоҳӣ аз болои шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд. Таҳлили натиҷаҳои фаъолияти нозироти корҳои ислоҳӣ нишон медиҳад, ки таъсири бештари амалӣ ба шарте ба даст меояд, ки ҳангоми банақшагирии пешгирии ин гуна ҳуқуқвайронкуниҳо муносибати эҷодкорона дар ташкил ва амалӣ намудани назорати доимии рафтори шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда таъмин карда шавад. Инчунин таълими доимии кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ, усулҳои дастраси ошкор, пешгирӣ ва рафъи ин ҳуқуқвайронкуниҳо дар байни маҳкумшудагони категорияи таҳқиқшаванда ташкил карда мешавад.

Яке аз самтҳои муҳим дар такмили механизми маҳдуд кардани озодӣ ин ҷорӣ кардани гузориши рақамӣ мебошад. Он метавонад ба воситаи барномаи мобилӣ ҳафтае як ё якчанд маротиба пешниҳод шавад ва дар он шахс маълумоти заруриро дар бораи фаъолияти рузмарра, ҷойи кор ва дигар ҳолатҳо пешниҳод намояд. Бо ин роҳ мақомоти назоратӣ на танҳо риояти маҳдудиятҳоро мушоҳида мекунанд, балки вазъи иҷтимоии маҳкумшударо низ зери назорат қарор медиҳанд. Лозим ба зикр аст, ки дар баробари ин ҷалби ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва мақомоти маҳаллӣ низ метавонад ба беҳтар ва пурсамар шудани раванди назорат мусоидат намояд. Агар ҷомеа ва ниҳодҳои иҷтимоӣ дар ин раванд ширкат кунанд, маҳкумшуда на танҳо таҳти назорат, балки дастгирӣ низ мешавад ва ин дар

навбати худ ба мутобиқшавии ҷомеа ва ҳамзамон коҳиш додани такрори дубораи ҷиноят таъсири мусбат мерасонад.

Модели омехтани назорат ҳам метавонад яке аз роҳҳои муфид дар ин самт бошад. Бар асоси ин модел раванди назорати электронӣ бо барномаҳои таълимӣ, машваратҳои равоншиносӣ ва барномаҳои дигари иҷтимоӣ тавбаам карда мешавад. Яъне шахс на танҳо маҳдуд карда мешавад, балки ҳамзамон имкон меёбад малакаҳои навро фаро гирад, машварат гирад ва дар ҷомеа фарди ғаъол бошад. Бо ин роҳ ҷазо хусусияти ислоҳӣ касб мекунад ва шахс ба ҷомеа бармегардад ва зиндагии ғаъоли иҷтимоиро дунбол мекунад. Механизми дигаре, ки метавонад ба иҷрои ҷазо таъсири мусбат расонад, огоҳсозии ғаърӣ мебошад. Дар сурати риоят нашудани шартҳои таъиншуда аз сӯйи шахси маҳкумшуда, на танҳо мақомот, балки хонавода ё шахсони қафили ӯ низ огоҳ карда мешаванд. Ин усул масъулияти иҷтимоии маҳкумшударо зиёд мекунад, зеро вай медонад, ки вайрон кардани қоидаҳо на танҳо барои худ, балки барои наздиконаш низ пайомадҳои ногувор дорад.

2. Проблемаи берун аз ҳудуди дахлдор рафтани шахсоне, ки ба муҳлати кӯтоҳи озодӣ маҳкум шудаанд. Чунин ба назар мерасад, ки танзими ҳуқуқӣ барои ғаъолияти нозироти корҳои ислоҳӣ дар робита ба назорати иҷрои онҳо аз ҷониби шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, риояти муқаррароти тарк накардани маконҳои мушаххаси воқеъ дар ҳудуди шаҳр (ноҳия)-и дахлдор зарур аст. Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо дар ҷойи истиқоматии маҳкумшуда имконпазир аст. Аммо суд ҳангоми баровардани ҳукм на ҳама вақт ҷузъҳои расмӣ мафҳуми ҷойи истиқоматро ба назар мегирад [327, с. 54]. Қонунгузор чунин мафҳумро ҳамчун «ҷойҳои муайян» ифшо намекунад, инчунин шарҳи дақиқи сабабҳои манъи ташриф ба онҳоро намедиҳад. Бо ақидаи он олимоне, ки агар дар мавриди аввал қаҳвахона, бар, тарабхона ва дигар муассисаҳои нӯшокиро ба чунин ҷойҳо дохил кардан мумкин бошад, бояд розӣ шуд, пас, дар мадди

дуом чӣ тааллуқ доштан, чӣ тавр муайян кардани онҳо таҳқиқоти иловагӣ ва ҷидди ро талаб мекунад. Ташкили назорат аз болои рафтори шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, дар ин маврид омӯзиши ҳамаҷонибаи чунин масъалаҳо, аз ҷумла муайян кардани номгӯи объектҳои назорат дар асоси хусусияти маҳалҳои вобаста ба истифода ва паҳнкунии маводи нашъаоварро дар назар дорад.

Истифодаи технологияҳои нав, аз ҷумла ҳуши маснуӣ метавонад дар амри таҳлили рафтор ва пешгӯии ҳавфи содиршавии дубораи ҷиноят кумак кунад. Бо истифодаи чунин системаҳо мақомоти назоратӣ метавонанд чораҳои иловагӣ андешанд ва сатҳи ҳавфро пешакӣ муайян кунанд. Ҳамчунин таъсиси марказҳои махсуси назорат ва пуштибонӣ, ки дар онҳо ба таври муштарак ва тавъам аз назорат, машварат ва кумакҳои иҷтимоӣ кор гирифта мешавад, метавонад ба таври назаррас самаранокии маҳдудсозии озодиро афзоиш диҳад. Ба сурати умум ин ҳама роҳу равишҳои ишорашуда нишон медиҳанд, ки маҳдуд кардани озодӣ танҳо бояд танҳо воситаи назорат набошад, балки он бояд ба як низоми мураккаби ҳамгиро табдил ёбад ва назоратро бо ислоҳ ва пуштибонӣ пайванд диҳад. Танҳо дар ин сурат он метавонад ҳамчун алтернативаи воқеии ҷазои маҳрумсозӣ аз озодӣ мавриди истифода қарор бигирад ва ҳамзамон ба ҳадафҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ – ҷилавгирӣ аз такрори ҷиноят, ислоҳи шахс ва ҳифзи манфиатҳои ҷомеа мутобиқ гардад.

3. Проблемаи назорат ва контрол аз болои шахсоне, ки бо маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шуда, ҷазоро дар маҳалли будубоши онҳо адо мекунанд. Маҳдуд кардани озодӣ ҳамчун ҷазои асосӣ, ки он бо мунзавӣ сохтани шахси маҳкумшуда дар ҷомеа алоқмандӣ надорад, ба монанди ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан тавассути масъулони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ мавриди иҷро қарор мегирад. Мутобиқи м. 48 КИҶ ҚТ, адои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар ҳудуди муассисаҳои махсус-марказҳои ислоҳӣ сурат мегирад ва шахсони

маҳкумшуда натиҷатан иҷро ҷазо дар ҳудуди ин муассисаҳо адо мекунанд. Дар баробари ин афроде, ки нисбат ба онҳо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ мутобиқи тартиби иваз кардани навъи дигари ҷазо таъин шудааст, метавонанд барои адои ҷазо ба марказҳои ислоҳӣ фиристода шаванд [193, с. 115]. Агар маҳкумшуда барои истиқоматии худ ягон гӯшаи деҳаро интихоб кунад, пас, проблемаҳои зерин ба миён меоянд. Якум, қитъаи замини он ҷойгоҳ таъиноти қатъӣ дорад ва ба қайд гирифтани дар биноҳои дар он воқеъгардидаро дар назар надорад. Аз ин рӯ, ҷойи ҷойгиршавии ин гуна маҳкумшудагон ба нозироти корҳои ислоҳӣ маълум нест ва назорат аз болои ӯ душвор мегардад. Маҳкумшуда метавонад то 90 рӯз дар ҷойи будубоши худ сабти ном нашавад. Ҳамин тариқ, назорат ва контрол аз болои маҳкумшудагоне, ки барои иваз кардани ҷойи истиқомат ё будубоши онҳо маҳдудият таъин шудааст, барои нозирон душвор аст. Ба фикри мо, истифодаи истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” дар номи м.м. 48, 49 ва дигар моддаҳои КИЧҚ ҚТ нодуруст мебошад, зеро истилоҳи “маҳал” нисбатан васеъ буда, воҳиди марзӣ маъмури ба ҳисоб меравад. Аммо тибқи моддаи мазкур, асосан маҳкумшуда ҷазоро дар муассисаи махсус адо мекунад. Ё ин ки дар қ. 1 м. 49 КИЧҚ ҚТ ҳам истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” ва ҳам истилоҳи “маҳалли истиқоматии маҳкумшуда”, ҳамзамон истилоҳи “ҷойи адои ҷазо” истифода гардидааст, ки дар амал фаҳмишҳои нодурустро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, дар ивази истилоҳи мазкур бояд дигар истилоҳоти мувофиқ истифода карда шавад. Ҳамин тариқ, ин пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИЧҚ ҚТ истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” ба истилоҳи “муассисаи адои ҷазо” иваз карда шавад.

Ба маҳкумшудагоне, ки речаи адои ҷазоро вайрон намекунанд, иҷозат дода мешавад, ки бо оилашон дар хонаи иҷора ё хусусӣ зиндагӣ кунанд. Маъмурияти муассисаи ислоҳӣ бо мақсади ташвиқи рафтори нек ва бархӯрди масъулоне нисбат ба иҷрои кор метавонад аз иқдоми

ҳавасмандгардони гуногун, аз ҷумла додани иҷозати гузаронидани рӯзҳои истироҳат (таътил) берун аз марказ истифода кунад [370, с. 100].

Ҳамин тавр, кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ бояд рафтори маҳкумшудагонро на фақат ҳангоми рафтан ба ҷойҳои баргузори чорабиниҳои оммавӣ, балки ҳангоми ҳузур ёфтани онҳо дар марказҳои кӯдакон, мактабҳо, беморхонаҳо, нақлиёти ҷамъиятӣ назорат кунанд, ки ин аз нигоҳи мо ҷавобгӯ бо хусусияти ҳуқуқии навъи ҷазо ва эҳтиёҷоти иҷроӣ он намебошад. Гузашта аз ин, дар аксари маврид он аз сабаби ҳаҷми калон ва ғайриимкон будани объективии андешидани чораҳои беасос иҷронашуда боқӣ мемонад, зеро амалан имкони ба ҳар як маҳкумшуда таъин намудани корманди нозироти корҳои ислоҳӣ оид ба назорати риояи рафтори ӯ ба меъёрҳои муқарраршуда мавҷуд нест. Бояд илова намуд, ки маҳкумшудае, ки дар ҷойи ҷамъиятӣ қарор дорад, метавонад ба осонӣ онро тарк карда, аз кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пинҳон шавад, дар ин ҳолат, ошкор кардани далели вайрон кардани ин манъкунӣ танҳо ҳангоми мулоқоти бевоситаи корманди нозироти корҳои ислоҳӣ бо маҳкумшуда имкон дорад.

Яке аз муассиртанин воситаҳои назорати муосир имрӯз дастгоҳҳои электронӣ ба ҳисоб мераванд, ки аз онҳо дар шакли дастпона ё дастмона истифода сурат мегирад. Дастгоҳҳои ёдшуда бо системаи GPS пайваست мебошанд ва мавқеъият ва маҳалли ҷойгиршавии шахси маҳкумшударо аз рӯйи низоми вақти реалӣ муайян месозанд ва ҳангоми риоят нашудани маҳдудиятҳои эъмолшуда нисбат ба шахси маҳкумшуда ба сурати фаврӣ ба мақомоти масъули иҷроӣ назорат ва контрол паём мефиристанд. Бартариин васоили муосир дар он аст, ки дар натиҷаи мавриди истифода қарор додани онҳо хароҷотҳои марбути давлатӣ дар робита ба ниғаҳдории афрод дар муассисаҳои ислоҳӣ ба таври назаррас коҳиш меёбад ва гузашта аз он шахси маҳкумшуда дар муҳити иҷтимоии худ боқӣ мемонад ва зимни ин доиман эҳсоси назоратро бо худ дорад. Истифодаи дастгоҳҳои мавриди

назар ҳамчунин ба пешгирии содиршавии дубораи ҷиноят амалан мусоидат мекунанд.

Дар баробари ин, метавон ҳамчунин аз дигар роҳҳои мушобеҳи муосир низ истифода кард. Масалан ҷорӣ кардани низоми имзои электронӣ ё ҳузури ёфтани ба таври онлайн имкон медиҳад, ки шахси маҳкумшуда дар замони муайян тавассути барномаи мобилӣ ва ё дастгоҳи махсус ҳузури худро сабт намояд. Корбурди ин равиш ба мақомоти назорат имкон медиҳад, ки бидуни хароҷоти зиёд ва зарурати назорати шахс аз тарафи нозирон риоят ва иҷрои маҳдудиятҳоро таъмин намояд. Бо истифодаи назорати биометриӣ, ки аз ангуштшиносӣ, шинохти чеҳра ё овоз иборат аст, имкони тақаллуб ва фиреб хеле кам мешавад. Зеро шахс наметавонад бо дигар роҳ ҳузури худро тасдиқ кунад. Системаи геозона низ яке аз роҳҳои ҷолиби дигарест, ки тавассути он маҳдудияти ҳаракати шахси маҳкумшуда тавассути ҳудуди иҷозатшуда ва мамнуъ муқаррар карда мешавад. Агар шахс аз ҳудуди муайяншуда берун гардад, система ба таври худкор мақомоти дахлдорро огоҳ месозад ва ин усул метавонад махсусан дар мавридҳои самаранокӣ худро нишон диҳад, ки шахси маҳкумшуда набояд ба ҷойҳои муайяншуда наздик шавад.

4. Проблемаи расмиёти гирифтани розигии нозироти корҳои ислоҳӣ барои иваз кардани ҷойи кор (таҳсил). Дар баробари ин, нозироти корҳои ислоҳӣ бояд дар бораи рафтори маҳкумшуда, аз ҷумла дар ҷойи кор ё таҳсили шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда маълумот гирад. Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки маҳдудияти тағйир додани ҷойи кор ва (ё) таҳсил бе розигии нозироти корҳои ислоҳӣ бояд дар таҳрири нав баён карда шавад. Ба қ. 9 м. 52 КИҶ ҚТ ворид кардани тағйироту иловаҳо зарурӣ ба назар мерасад: «Дар сурати иваз кардани ҷойи кор ва (ё) таҳсил афроди маҳкумшуда бояд ба таври фаврӣ мақоми дахлдори давлатиро, ки масъули назорат ба наҳваи иҷрои ҷазои маҳдудсозии мебошад, иттилоъ диҳад».

5. Эҷоди маҳдудиятҳои сафар ба маконҳои воқеъ дар ҳудуди шаҳр ва ё (ноҳияи)-и дахлдор ва иштирок накардан дар чорабиниҳо.

Чунин ақида вуҷуд дорад, ки татбиқи ин маҳдудият бо хоҳиши пешгирӣ кардани будубоши маҳкумшуда дар баъзе ҷойҳои ҷамъиятӣ, ки ҳузури ӯ аз нуқтаи назари эҳтимоли содир кардани ҷиноятҳои нав номатлуб аст, алоқаманд мебошад. Ба фикри мо, агар маҳкумшуда дар ҳаёти гурӯҳи муташаккил ҷиноят содир карда бошад, ба мақсад мувофиқ аст, ки суд дар қисми таъиноти ҳукм маҳдудияти рафтани он ҷойҳоеро, ки маҳкумшудагон барои содир намудани ҷиноят волеҳуранд, ҷиҳати пешгирии такрори ҷиноят нишон диҳад.

Дар қонунгузориҳои хориҷӣ, аз ҷумла Русия оид ба мавридҳои, ки шахси маҳкумшуда иҷозати хориҷ шудан аз маҳалли иҷроӣ ҷазоро дорад, меъёри дахлдор пешбинӣ шудааст. Аммо қонунгузориҳои ҚТ ягон ҳолатро оид ба ин масъала муқаррар накардааст. Бо ин назардошт, афзалтар меҳисобем, ки дар м. 52 КИЧҚ ҚТ ҳолатҳои, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ иҷозат мебошанд, муқаррар карда шавад.

6. Масъалаи имконнопазирии иҷроӣ уҳдадорӣ ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда оид ба ҳозир шудан барои бақайдгирӣ ба назироти корҳои ислоҳӣ бо назардошти нишондиҳандаҳои ҷисмонӣ. Суд маҳкумшударо вазифадор мекунад, ки моҳе аз як то чор маротиба барои ба қайд гирифтани ба назироти корҳои ислоҳӣ ҳозир шавад. Аммо шахсе, ки мубталои беморист, чӣ бояд кард, агар ин кор барояш аз ҷиҳати ҷисмонӣ душвор бошад? Ҳатто суд ин талаботро бекор карда наметавонад, он барои ҳамаи онҳо, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, ҳатмист. Ба фикри мо, имконияти бақайдгириро дар шуъбаҳо, назироти маҳаллии корҳои дохилӣ пешбинӣ кардан лозим мебуд [235, с. 32]. Ба ин нукта, фикр мекунем бояд аҳаммияти ҷиддӣ дод, чун дар асл гурӯҳе аз шаҳрвандон вуҷуд доранд, ки дар иҷроӣ ин уҳдадорӣ то андозае бо мушкил рӯ ба рӯ мегарданд, Далелаш

ҳам ба ин бармегардад, ки назорату санҷишҳо дар масофаи хеле дур аз маҳалли сукувати шахси маҳкумшуда сурат мегиранд. Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки тартиби бақайдгирии категорияи алоҳидаи ашхосе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, метавонад сода карда шавад. Бо сабабҳои узрнок (масалан, бемории вазнин ва ғайра) ва мувофиқи санҷиш ба қайд гирифтани ин гуна маҳкумшудагон метавонад дар хонаи ӯ гузаронида шавад. Яъне ҳангоми ба қайд гирифтани чунин маҳкумшуда ё дар сурати ба миён омадани сабабҳои узрнок, нозир бояд дар парвандаи шахсии маҳкумшуда қайд гузорад, ки ҳозир шудан ба нозироти корҳои ислоҳӣ барои бақайдгирӣ имконнопазир аст. Минбаъд бо мақсади гузаронидани назорат ва бақайдгирии шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, ки ба категорияи дар боло зикршуда тааллуқ дорад, ҳозир шудани нозирро дар ҷойи истиқоматии маҳкумшуда якҷоя кардан мумкин аст.

7. Масъалаи танзими ҳуқуқии номгӯӣи маҳдудиятҳое, ки нисбати маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ татбиқ карда мешаванд. Бояд гуфт, ки қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла ФР дар қ. 1 м. 53 номгӯӣи маҳдудиятҳоро муқаррар кардааст. Аммо дар қонунгузори ҚТ на дар КЧ ва на дар КИЧЧ номгӯӣи маҳдудиятҳо муқаррар нашудааст, ҳол он ки номи ҷазо маҳдуд кардани озодӣ мебошад. Пас, саволе ба миён меояд, ки нисбати маҳкумшуда кадом маҳдудиятҳо ва дар асоси кадом санад татбиқ карда мешаванд? Бо ин назардошт, ба назари мо бояд номгӯӣи маҳдудиятҳо дар қонунгузорӣ дақиқан муқаррар карда шаванд, то барои дигарон дастрас ва фаҳмо бошанд. Ҳамин тавр, пешниҳод менамоем, ки дар қ. 2 м. 54 КЧ ҚТ ва ё 52¹ КИЧЧ ҚТ номгӯӣи маҳдудиятҳои маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои иҷроии ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ як қатор хулоса баровардан мумкин аст:

1. Қисми 2 м. 54 КЧ ҚТ ва ё 52¹ КИЧҚ ҚТ номгӯи маҳдудиятҳои маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад.

2. Қисми 10 м. 52 КИЧҚ ҚТ ба ҳолатҳое, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ иҷозат мебошанд, бахшида шавад.

3. Дар қ. 4 м. 54 КЧ ҚТ илова карда шавад, ки «Маҳдуд кардани озодии шахрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва шахсоне, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳалли сукунати доимӣ надоранд, кор ё равиши таҳсилияшон ҷанбаи сайёр доранд, татбиқ карда намешавад».

4. Дар номгӯи уҳдадориҳое, ки нисбати маҳкумшуда татбиқ мегарданд, уҳдадориҳои зерин илова карда шаванд: «Бояд дар давоми моҳ як бор дар комиссияи назорати ҷамъиятӣ барои анҷом гирифтани суҳбатҳои тарбиявӣ ҳозир шавад; моҳе ду бор барои дарёфти машварат ба ҳузури равоншинос бирасад».

5. Барои фарди ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда меъёри манзил бояд бар пояи хулосаи мустақили коршинос ба назар гирифта шавад. Дар гузаронидани озмоиш ва санҷиши универсалӣ бояд равоншиносон, омӯзгорон, мутахассисони соҳаи санитария ва кормандони ҳифзи ҳуқуқ ширкат кунанд.

6. Пешниҳод мешавад, ки аз ҳисоби шахсони ноболиғи аз 14 то 18-сола таҳти сарпарастии нозироти корҳои ислоҳӣ созмони ҷамъиятӣ таъсис дода шавад то бо ноболиғоне, ки ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, корҳои тарбиявӣ гузаронида шавад.

7. Пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИЧҚ ҚТ истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” ба истилоҳи “муассисаи адои ҷазо” иваз карда шавад.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионии масъалаҳои ҷазоҳои асосие, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, хулосаҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, таҷассуми принципҳои инсонгарой мебошанд, ки шахсро аз муҳити иҷтимоӣ ҷудо намеkunанд ва имкони ислоҳсозии шахси маҳкумшударо фароҳам меоранд. Шахси маҳкумшуда метавонад дар муҳити оила ва ҷомеа боқӣ монда, ҳамзамон робитаҳои оилавӣ ва меҳнатии худро нигоҳ дорад, ки ин заминаи барқарорсозии муносибатҳои солими иҷтимоиро фароҳам меорад. Иҷрои ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, хароҷоти давлатӣ ва фишор ба муассисаҳои ислоҳиро коҳиш медиҳад ва ҳамзамон имкони идомаи фаъолияти меҳнатии шахс ва таъмини манфиатҳои оилавиرو фароҳам месозад. Ҷазоҳое, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, ба таҳкими робитаи байни давлат ва шаҳрванд, баланд бардоштани эътимод ба адолати судӣ ва маърифати ҳуқуқӣ мусоидат мекунанд. Мақсади асосии ин намудҳои ҷазо, на танҳо танбеҳи ҷазо, балки барқарорсозии адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси маҳкумшуда ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мебошад. Ҳамин тавр, ҷазоҳое, ки бо ҷудоии маҳкумшуда аз ҷомеа алоқаманд нестанд, маҷмуи чораҳои таъсиррасонии давлатие мебошанд, ки давлат дар қонунгузорию ҷиноятӣ ҳамчун чораи ҷавобии маҷбуркунанда ба шахсе, ки содиркунандаи ҷинояти начандон вазнин ё миёна мебошад, муқаррар намудааст [6-М].

2. Мақсади ҷазои ҷиноятӣ ифодакунандаи натиҷаи ниҳоии ҳуқуқию иҷтимоие мебошад, ки тавассути он давлат чораи маҷбуриро ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ амалӣ мекунад. Мақсади ҷазои ҷиноятӣ татбиқкунандаи сиёсати ҳуқуқии давлат дар самти ислоҳ ва азнавтарбиякунии маҳкумшудагон ва пешгирии ҷинояткорӣ арзёбӣ мегардад. Мақсади ҷазои ҷиноятӣ аломат,

чиҳат ва нишонаҳои ба худ хосси сиёсати давлат дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд ва онҳо дар амал самт, мазмун, муҳтаво ва мутобиқати ин мақсадҳоро бо меъёрҳои ҳуқуқии пазируфташудаи байналмилалӣ ва ватанӣ муайян месозанд. Мақсадҳои ҷазо дар қонунгузори Тоҷикистон муқаррар шудаанд, вале раванди амалишавии онҳо камтар ба талаботи воқеӣ мутобиқат дорад. Ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар амалияи судӣ бештар таъин мешаванд, ки ин ба мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар кишвар оварда мерасонад. Муассисаҳои ислоҳӣ шароити кофӣ барои ислоҳ ва тарбияи маҳкумшудагонро надоранд, ки ин хавфи такрори ҷиноятро афзоиш медиҳад. Барномаҳои давлатӣ дар татбиқи мақсадҳои ҷазо нақши калидӣ доранд, вале дар амал кам татбиқ мешаванд. Ҷомеа барои қабули шахсони адои ҷазо карда омода нест, ки ин ба маҳкумшудагон таъсири манфӣ мерасонад ва эҳтимоли бозгашт ба ҷиноятро зиёд мекунад. Тағйирот ва ислоҳоти низоми ҷазо бо равишҳои инсонсозӣ ва ислоҳгароёна барои беҳбуди низоми ҷазо дар Тоҷикистон зарур аст.

3. Тасаввуроти имрӯза дар бораи низоми ҷазои ҷиноятӣ ба таври қатъӣ аз низоми ҷазои ҷиноятӣ давлатҳои тараққикарда фарқ мекунад. Низоми ҷазо бояд номгӯи мукаммали намудҳои ҷазоро дар бар гирад. Аз ин хотир, дар қатори ҷазоҳои ҷиноятӣ метавон танҳо он чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятиеро ҳамроҳ намуд, ки шомили низоми ҷазо ба ҳисоб мераванд. Аммо дар қисмати санксияҳои меъёрҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ фақат чораҳое бояд зикр шаванд, ки дар низоми ҷазо қайд шудаанд. Суд метавонад ҳамчун ҷазо танҳо аз миёни он чораҳое ҷазо таъин намояд, ки он дар номгӯи чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинӣ шуда бошад. Бо ин роҳ, қонунгузор риояи ҳуқуқи маҳкумшудагонро дар баробари худсариҳои эҳтимолии номаҳдуди судӣ кафолат медиҳад [6-М]; [13-М].

4. Дар натиҷаи омӯзиши масъала маълум гардид, ки кор, меҳнат ҳамчун воситаи ислоҳи шахси маҳкумшуда баромад мекунад. Ба туфайли

меҳнат, раванди ислоҳи шахси маҳкумшуда дар руҳияи эҳтиром гузоштан ба манфиатҳои ҷомеа, рушди малакаҳои корӣ ва хусусиятҳои бо низом будан, софдилона амал кардан ва риояи қонун амалӣ мегардад. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки меҳнат, кор як мафҳуми илмӣ абстрактӣ буда, ба шакли мафҳуми холис вучуд надорад. Дар амал навъҳои ҷудогонаи кор вучуд доранд, ки онҳо тавассути шахсони мушаххас анҷом дода мешаванд. Дар раванди кор одамон неъматҳои мушаххаси маънавию моддиро ба вучуд меоваранд. Дар зимн, бояд ёдовар шуд, ки ҳар як навъи кор, дар навбати худ, дорои хусусияту аломатҳои хоссе мебошанд, ки онҳо дар маҷмӯъ, мазмуну муҳтавои категорияи “меҳнат”-ро ташкил медиҳанд [29-М].

5. Мазмуну моҳияти корҳои ҳатмиро тавассути хусусиятҳои он ифода кардан мумкин аст. Зимни таҳқиқоти мазкур чунин хусусиятҳои муҳимми корҳои ҳатмиро бояд ҷудо намуд: 1) Маҳдудиятҳои конституционии марбут ба иҷрои корҳои ҳатмӣ. Татбиқи корҳои ҳатмӣ як қатор ҳуқуқҳои конституционии маҳкумшударо маҳдуд менамояд. Аз ҷумла: маҳдудиятҳои озодии интихоби ҷойи кор ва намуди кор, маҳдудияти ҳуқуқ ба истироҳат, маҳдудияти гирифтани музд барои кор; 2) Маҳдудсозӣ, ки ба иҷрои корҳои ҳатмӣ алоқаманд буда, хусусияти ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ доранд. Татбиқи корҳои ҳатмӣ як қатор маҳдудиятро ба миён меорад, ки мазмуну муҳтавои мухталифро доро мебошанд. Аз ҷумла иҷрои корҳои ҳатмӣ дар баробари таҳсил, вале берун аз вақти таҳсил. Мавриди тазаккур аст, ки ҷанбаи муҳимми чунин ҷазо, яъне иҷрои корҳои ҳатмиро на унсурҳои сазой, балки ҷиҳати тарбиявии онҳо ташкил медиҳад. Ягона роҳе, ки иҷрои ин мақсадҳоро таъмин менамояд, ин тарбияи шахрвандон дар рӯҳияи эҳтиром ба қонунҳо мебошад.

6. Дар саросари ҷаҳон инсондӯстона гардонидани ҷазоҳои ҷиноятӣ бо маром идома дорад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш намуда истодааст, ки барои ҳар як ҷиноят ҷазои мувофиқ таъин карда шавад. Аз ин ҷост, ки барои ҷиноятҳои хусусияти молумулкидошта ҷазоҳои молумулкӣ муқаррар карда

мешаванд. Яке аз чунин ҷазоҳои ҷиноятӣ, ки шахс бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, ин қорҳои ислоҳӣ мебошад. Қорҳои ислоҳӣ як намуди ҷазои молумулкӣ мебошад, ки иқтисодии қорҳои сазоро нисбати маҳкумшуда ва таъсири хеле мусбати иқтисодиёро ифода мекунад. Қорҳои ислоҳӣ барои ҷиноятҳои хусусияти молумулкидошта, таъсири хуби тарбиявӣ дорад [28-М].

7. Маҳдуд қардан дар хизмати қарбӣ қамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ ба тартибот ва устувории сохторҳои низомӣ замина мегузорад. Ин ҷазо бо мақсади таъмини интизом ва риояи қонунҳо дар байни хизматчиёни қарбӣ амалӣ мешавад. Ин гуна ҷазоҳо танҳо ба сазо додан равона шудааст, балки бештар ба тарбияи хизматчиён ва ислоҳи рафторашон мусоидат мекунад. Бо татбиқи маҳдудиятҳои махсус дар муҳити хизматӣ, хизматчиён вазифадоранд қонунҳоро риоя намуда, муносибатҳои дурусти қасбиро нигоҳ доранд, ки ин дар таъмини суботу устувории умумии низоми қарбӣ ва амнияти миллӣ муҳим аст. Маҳдуд қардан дар хизмати қарбӣ дорои хусусиятҳои хосси ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад, ки он аз дигар намудҳои ҷазо фарқ менамояд. Ҷазои мазкур танҳо нисбат ба субъектҳои махсус - хизматчиёни қарбӣ татбиқ шуда, бо ҳукми суд ва дар муҳлати муайян таъин мегадарад. Ин ҷазо шахсро аз муҳити қарбӣ ҷудо намекунад, балки ўро дар доираи қонун ва интизом маҳдуд мекунад. Қамин хусусиятҳо ба давлат ва мақомоти низомӣ имкон медиҳанд, ки бо ин воситаҳо қам тартиботро нигоҳ доранд ва қам хизматчиин ботаҷрибаро нигоҳ доранд ва ба роҳи дуруст равона созанд.

8. Дар ҚҚ ҚТ мафҳуми маҳдуд қардани озодӣ вуҷуд надорад. Аз мазмуни меъёри Кодекси ҷиноятӣ бармеояд, ки он ифодакунандаи мафҳуми ҷазои маҳдуд қардани озодӣ намебошад ва мазмуни онро низ қурратар ошқор намесозад. Қамзамон бояд гуфт, ки нигоҳ доштан дар муассисаҳои махсус, ки дар меъёр муқаррар шудааст, аллақай худ ифодакунандаи ҷудо қардани маҳкумшуда аз ҷомеа ба ҳисоб меравад ва моҳияти онро қамчун

ҷазои бидуни ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа аз байн мебарад. Бо ин назардошт, мо зарур мешуморем, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад.

9. Судҳо ҳангоми таъин намудани ҷазо дар намуди қорҳои ҳатмӣ мавқеи собиту муайян ишғол менамоянд. Бо таҳлили натиҷаҳои бадастомадаи вобаста ба истифода гардидани ҷазои қорҳои ҳатмӣ, метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки намуди ҷазои мазкур аз тарафи судҳои ноҳияҳои Тоҷикистон нисбатан кам таъин карда мешаванд [33-М].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар давраи 6 соли охир, яъне аз соли 2019 то соли 2024 теъдоди аҳолии ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда дар Тоҷикистон ба нуқтаи ҳассоси худ расидааст: танҳо тайи ин давра, лозим ба зикр аст, ки дар кишвар дар асоси 62502 ҳукми судӣ ба 63842 нафар ҷазои ҷиноятӣ таъин гардидааст, ки аз ин шумора 23984 ҳукми онро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Агар ба таври дигар бигӯем, яъне ба 38,37%-и шахсон ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда мешавад, ки ба мақсад мувофиқ нест. Тақрибан, аз се як ҳиссаи ҳукмҳои судиро ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ташкил медиҳад. Аз ҳукмҳои баровардашудаи 6 соли охир (2019-2024) қорҳои ҳатмӣ 3986 парвандаро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳукмҳои дар умум баровардашуда 6,37%-ро ташкил менамояд. Бинобар ин, масъалаи баланд бардоштани самаранокии қорҳои ҳатмӣ ва васеъ намудани асосҳои татбиқ намудани он ҳалли ҳудро талаб менамояд.

10. Нисбати маҳкумшудагон ҷиҳати иваз намудани ҷазои қорҳои ҳатмӣ бо дигар намуди ҷазо тибқи талаботи қ. 5 м. 48 (1) КҶ ҚТ ба суд пешниҳод фиристода мешавад. Ба назари муаллиф, чунин қоидаи иваз намудани қорҳои ҳатмӣ, ки дар қ. 5 м. 48(1) КҶ ҚТ муқаррар шудааст, на он қадар ҳам мантиқӣ ва асоснок ҳисобида мешавад, зеро аз як тараф, маҳдуд кардани озодӣ то бунёди ҷойҳои махсуси иҷрои он дар амалия иҷро намешавад. Танҳо ҳангоми ашаддӣ саркашӣ кардан аз қорҳои ҳатмӣ барои ивазнамояи қорҳои ислотӣ боқӣ мемонад. Аммо иваз намудани қорҳои

ҳатмӣ бо корҳои ислоҳӣ чандон асоснок нест, чунки шахс аз кор саркашӣ мекунад ва суд корро боз ба кор иваз мекунад. Бинобар ин, диссертант чунин пешниҳод менамояд, ки дар ҳолатҳое, ки шахс ашаддӣ аз адои корҳои ҳатмӣ саркашӣ менамояд, бояд бо ҷарима ё маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шавад [33-М]; [56-М].

11. Ҷазои корҳои ислоҳӣ дар илми ҳуқуқшиносии муосир ба яке аз мавзӯҳои баҳс табдил ёфтааст. Таҳлили омили таъини ҷазои мазкур, ҳукмҳои судӣ ва андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ нишон медиҳанд, ки дар амалияи таъини корҳои ислоҳӣ баъзе масъалаҳои ҷалталаб мушоҳида мегардад. Омӯзиш ва таҳқиқи амалияи татбиқи ҷазои корҳои ислоҳӣ ба ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар самти мазкур, тақмили қонунгузорӣ, бартараф намудани баъзе камбудӣҳое, ки дар ҳукмҳо ба назар мерасанд ва тақмили масъалаҳои муҳимми назарию амалӣ мусоидат менамояд.

Таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбати занони ҳомила ба принципи фардиқунонии ҷазо муҳолифат менамояд. Ҷазо танҳо ба шахси ҷиноятсодиркарда таъин карда мешавад ва кӯдаки ҳанӯз таваллуднашуда ҳуқуқ ба ҳаёт дошта, дар кирдори содирнамудаи модараш шарикӣ ҷиноят маҳсуб намеёбад. Бинобар ин, таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ ба зани ҳомиладор боиси ҷавобгар намудан ва зери хатар мондани ҳаёти кӯдак мегардад [54-М].

12. Таҳлили муқоисавии санксияҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ дар солҳои 2010 ва 2024 нишон медиҳад, ки ҷазои корҳои ислоҳӣ аз бисёр санксияҳо хориҷ карда шудааст, зеро корҳои ислоҳӣ дар 95 санксия моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ (то соли 2010) пешбинӣ шуда буд. Таҳлили КҶ ҚТ (давраи соли 2024) нишон медиҳад, ки дар он истилоҳи “корҳои ислоҳӣ” ҳамагӣ 89 маротиба истифода гардидааст, ки аз ин шумора 21 адад ба Қисми умумӣ ва 68 адад ба Қисми махсус рост меояд. Айни замон, дар 61 моддаи Қисми махсуси КҶ ҚТ ҷазои корҳои ислоҳӣ муқаррар карда шудааст. Аз ин шумора, дар 5 ҳолат то як сол, дар 3 ҳолат аз як то ду сол, дар 1 ҳолат аз ду

моҳ то як сол, 2 ҳолат аз шаш моҳ то як сол ва дар 57 ҳолати дигар ба муҳлати то ду сол муқаррар карда шудааст. Аз 61 моддае, ки корҳои ислоҳиро муқаррар кардааст, дар 7 модда ду маротиба ва дар 54 моддаи дигар танҳо як маротиба муқаррар гардидааст.

13. Нишондиҳандаҳои омори дар хусуси таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ вобаста ба солҳо фарқ менамояд. Дар таъини ҷазо корҳои ислоҳӣ аз соли 2000 то 2005 афзоиш ёфта, баъдан боз кам гардидааст. Омори солҳои 2019-2024 низ ҳамин ҳолати коҳишёбро нишон медиҳад. Табиист, ки омилу сабабҳои ба ҳолати мазкур таъсири худро расонида истодааст: якум, кам шудани шумораи ҷойҳои корӣ барои маҳкумшудагон, ки ҷойи кор надоранд. Дуюм, номутобиқатии қонунгузор, ки муносибати худро ба категорияҳои маҳкумшудагон, ки метавонанд корҳои ислоҳӣ таъин карда шаванд, се маротиба тағйир додааст. Сеюм, аксари маҳкумшудагон ҷойи кори доимӣ надоранд ва ё дар ноҳияи истиқоматии ӯ ҷойи корӣ мавҷуд нест, ки мақомоти иҷрокунандаи ҷазо барои ӯ ҷойи корӣ муқаррар намоянд.

14. Ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, ки нисбат ба хизматчиёни ҳарбие, ки аз рӯйи шартнома хизмати ҳарбиро адо менамоянд, фақат метавонад ба сифати намуди ҷазои асосӣ татбиқ гардад (қ. 1 м. 48 КҶ ҚТ). Танҳо ҷазои иловагӣ, ки метавон онро ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҳамроҳ намуд, ин маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати бартараф намудани проблемаҳои муҳокимашаванда мушкилоте, ки ҳангоми истифодаи ҷазои мавриди назар ба миён меояд, илова кардани ҷазои ҷиноятӣ нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро такмили қонунгузори дахлдор нисбат ба ҷавобгарии ҷиноятии хизматчиёни ҳарбӣ зарур аст. Ироаи тақлифҳои самарабахш имконият медиҳанд нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ бештар аз ду ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ карда шавад, то барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазои дар м. 46 КҶ ҚТ зикршуда сахм гузоранд.

15. Механизми таъини ҷазои маҳдуд кардани озодӣ дар Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва камбудии сохторӣ ва амалӣ мувоҷеҳ аст. Сабабҳои асосии татбиқи нокифояи механизмҳои ин ҷазо дар баробари норасоии дастмонаҳои электронӣ, мутахассисони баландихтисос ва муассисаҳои назоратӣ дар якҷоягӣ мушоҳида шавад. Дастмонаҳои электронӣ, ки барои назорат ва контроли маҳдуд кардани озодӣ истифода мешаванд, ба монанди пайгирии ҳаракати инсон, назорати дақиқи маҳкумшудагон ё истифодаи технологияҳои муосири мониторинг, дар Тоҷикистон дар сатҳи паст қарор доранд. Аз ҷумла заминаи техникӣ барои гузаронидани таҳлилҳо ва назоратҳои муассисаҳои ислوҳӣ бо истифода аз технологияи муосир вуҷуд надорад, ки ин боиси дуруст татбиқ нашудани ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ва нақзи ҳуқуқи инсон гардад. Дар муассисаҳои ислوҳӣ ва ниҳодҳои назоратӣ, ки вазифаи иҷрои ҷазо ва назорати ҳолатҳо дар заминаи маҳдуд кардани озодӣ доранд, мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, информатик-барномасозон, психологҳои ҳирфавӣ, инчунин кормандони техникӣ, ки бо технологияҳои нав кор меkunанд, каманд. Мавҷуд набудани кадрҳо метавонад ба камбудии мониторинг ва иҷрои қонунҳо дар бораи маҳдуд кардани озодӣ оварда расонад.

16. Дар ҚТ асосҳои меъёрии ҳуқуқии корҳои ҳатмиро санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерин ташкил медиҳад: Кодекси ҷиноятии ҚТ, Кодекси муҳофизаии ҷиноятии ҚТ, Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятии ҚТ, Қонуни ҚТ “Дар бораи системаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мазкур масъалаҳои зерини корҳои ҳатмӣ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирифтаанд: ҳисоб кардани муҳлати кори ҳатмӣ; тартиби иҷро ва адои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ; шароити иҷро ва адои ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ; уҳдадорӣҳои маъмурияти ташкилотҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон корҳои ҳатмиро адо меkunанд; масъулияти шахсоне, ки ба корҳои ҳатмӣ маҳкум шудаанд; қасдан саркашӣ кардан аз адои корҳои ҳатмӣ; асосҳои озод кардан аз адои ҷазо; ба таъхир

андохтани адои ҷазо ва пеш аз муҳлат озод кардан; тартиби пешниҳоди ариза дар бораи озод кардан аз адои ҷазо; қатъ гардидани адои ҷазо ва тартиби озод кардан; дигар паҳлуҳои иҷрои ҷазои қорҳои ҳатмӣ [30-М]; [32-М].

17. Айни замон, дар кишвар ислоҳоти низоми ҷазо ҷараён дорад, ки самтҳои афзалиятноки он пурзӯр намудани мубориза ба муқобили ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин ҳангоми сабук кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои начандон вазнин ва миёна мебошад. Сиёсати давомдор оид ба гуманизатсия, ташаккули муносибати сифатӣ ба дарки моҳияти ҷазои ҷиноятӣ, сабук кардани сиёсати ҷазо, пеш аз ҳама, дар афзоиши намудҳои ҷазое, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст, бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста нестанд, васеъ намудани доираи асосҳои татбиқи онҳо, такмил додани танзими иҷрои онҳо, зоҳир мегардад. Ислоҳоте, ки дар ду даҳсолаи охир дар низоми ҷазои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ анҷом дода шудааст, рушди ҷазоҳои алтернативаи маҳрум сохтан аз озодиро, махсусан таъхирнопазир кардааст. Ин раванд, на танҳо бо тавсеаи амалии татбиқи ин намудҳои ҷазои ҷиноятӣ, такмили механизми танзими ҳуқуқии онҳо, балки, инчунин бо ҷустуҷӯи васеи таносуби оптималии фишороварии мазмуни ҳамаи ҷазоҳои ҷиноятии муқарраркардаи қонунгузориҳои амалкунанда пешбинӣ шудааст, ки дар байни онҳо қорҳои ислоҳӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад [27-М]; [48-М].

18. Қонунгузорӣ намуди қор ва шакли иншоотро барои адои қорҳои ҳатмӣ дақиқан муқаррар накардааст ва судҳо низ инро муайян накарда, ба зиммаи мақомоти маҳаллӣ вогузор менамоянд. Дар ин ҷо бояд яқин, намудҳои қорҳое, ки барои адои қорҳои ҳатмӣ мувофиқ мебошанд ва дуҷум, намудҳои иншоот (давлатӣ ва ё ғайридавлатӣ) муқаррар карда шаванд. Ҳамзамон мо ҷонибдори ташкили сохтори нав оид ба иҷрои ҷазои қорҳои ҳатмӣ мебошем, зеро иҷрои қорҳои ҳатмӣ дар маҳалли истиқоматӣ сохтор ва ё шахси масъулро тақозо менамояд. Инро ба инобат гирифта, дар

ноҳияҳо (шаҳрҳо) ба нафъи кор хоҳад буд агар шуъбаи махсуси нозир бар раванди иҷрои ҷазои корҳои ҷатмӣ бо ҳузури намояндаи он дар ҳайати сохтори ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот созмон дода шавад.

19. Дар шароити кӯҳистони кишвар мушкилоти таъмини маҳкумшуда ба ҷойи кор дар маҳалли истиқомат ва назорати ӯ хароҷот ва шумораи муайяни кормандонро талаб менамояд. Дар минтақаҳои кӯҳӣ ҳатто маҳалҳое мавҷуданд, ки ба он ҷойҳо рафту омад кардан душвор мебошад. Бинобар ин, чунин ҳолатҳо кори нозироти корҳои ислоҳиро басо душвор гардонид, аз онҳо хароҷоти зиёдатӣ тақозо менамоянд. Бо ин назардошт, масъалаи кадрӣ нозироти корҳои ислоҳӣ ва сарчашмаи хароҷоти нозирот дар раванди назорати маҳкумшуда дар маҳалли истиқоматӣ ва тартиб додани ҳуҷҷатҳои ӯ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ муайян ва муқаррар карда шавад.

20. Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ бо истифодаи чунин воситаҳои ислоҳӣ, ба мисли меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, корҳои тарбиявӣ ва таълими ҷарбӣ аз рӯйи барномаҳои махсус сурат мегирад. Аммо дар қонунгузорӣ таълими ҷарбӣ ва омодагии ҷарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ муқаррар карда нашудааст. Ҳамзамон дар қонунгузорӣ истифодаи воситаҳои тарбиявӣ нисбати маҳкумшудагонӣ ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ муқаррар карда нашудааст, бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки дар м. 14 КИҚ ҚТ таълими ҷарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳӣ маҳкумшудагон муқаррар карда шавад. Инчунин дар боби 16 як моддаи дигар ба масъалаи татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати шахсони маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ пешбинӣ шавад. Дар моддаи мазкур бояд истифодаи чораҳои тарбиявӣ, номгӯйи иқдомоти дахлдор ва субъектҳои босалоҳияти татбиқкунанда бояд мушаххас ва муқаррар карда шавад [50-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Пешниҳод карда мешавад, ки дар қонуни ҷинойтӣ мафҳуми маҳдуд кардани озодӣ дар қ. 1 м. 54 КҶ ҚТ дар чунин шакл таҳрир карда шавад: «Маҳдуд кардани озодӣ намуди ҷазои ҷинойтие мебошад, ки бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошад, бо маҳдуд шудани ҳуқуқҳои маҳкумшуда ва иҷрои уҳдадориҳои иловагӣ бо адои ҷазо дар ҷойи истиқомати худ ифода карда мешавад».

2. Муҳлати корҳои ҳатмӣ (м. 48¹ КҶ ҚТ) барои шахсони бекор то 8 соат дар як рӯз муқаррар карда шавад. Ин ба маҳкумшуда имконият медиҳад, ки муҳлати ҷазоро ҳар чӣ зудтар адо намояд ва ҳам бо кор таъмин намудани маҳкумшударо осонтар менамояд. Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки ҳаҷми соат ба 480 соат расонида шавад [33-М].

3. Дар қ. 3 м. 52 КҶ ҚТ чунин бандҳо илова карда шавад: “ё) заноне, ки дар тарбияшон кӯдакони то 5 сола доранд; ж) шахсоне, ки такроран ҷинойт содир кардаанд” “з) шахсоне, ки алимент месупоранд”.

4. Муҳлати татбиқи ҷазои корҳои ислоҳӣ то се сол дароз карда шуда, нигоҳдошти музди меҳнат дар ҳаҷми аз панҷ то бист фоиз муқаррар гардад.

5. Дар қисми 3 м. 54 КҶ ҚТ чунин муқаррарот ҳамроҳ карда шавад: «шахсоне, ки дар ҳудуди қаламрави ҚТ ҷойи зисти доимӣ надоранд, ба кор ҷалб карда нашаванд».

6. Дар қонунгузории ҷинойтӣ (м. 48¹ КҶ ҚТ) бояд бо истилоҳи зерин: «Корҳои ҳатмӣ дар ҳудуди минтақаи шаҳрӣ ё маҳалҳои ноҳия, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад, адо карда мешавад» ва «вале дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда» ба истилоҳи «вале дар ҳудуди минтақаҳои шаҳрӣ ё ноҳияе, ки маҳкумшуда воқеан зиндагӣ мекунад» иваз карда шавад [30-М]; [32-М].

7. Дар м. 41-и КИЧҚ ҚТ бояд иловаи зерин ворид карда шавад: “Аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ кори тарбиявӣ ба маҳкумшудагон ташкил ва анҷом дода шавад” **[52-М]**.

8. Пешниҳод менамоям, ки дар м. 14 КИЧҚ ҚТ таълими ҷарбӣ ҳамчун воситаи ислоҳи маҳкумшудагон муқаррар карда шавад. Инчунин дар боби 16 КИЧҚ ҚТ як моддаи дигар ба масъалаи татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшудагони ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ пешбинӣ карда шавад **[50-М]**.

9. Қисми 10 м. 52 КИЧҚ ҚТ ба ҳолатҳое, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазо иҷозат дода мешавад, бахшида шавад **[53-М]**.

10. Пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИЧҚ ҚТ истилоҳи “маҳалли адои ҷазо” ба истилоҳи “муассисаи адои ҷазо” иваз карда шавад **[53-М]**.

11. Дар назди идораи корҳои ислоҳӣ ё дар мақомотҳои маҳаллии ҳокимият хадамоти махсуси иҷрокунандаи ҷазои корҳои ҷатмӣ ташкил карда шавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

[1]. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, №574 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[2]. Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001, №32 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[3]. Кодекси муҳофизаии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999, №564 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[4]. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2013, №492 [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[5]. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 // Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2021).

[6]. Қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2021, таҳти №7 // Бюллетени Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – №1-2 (21-22). – С. 82, 144.

[7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// mmk.tj](http://mmk.tj) (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[8]. Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: “Ирфон”, 1989. – 215 с.

[9]. Қонуни ҚТ “Дар бораи системаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ” аз 15 июли соли 2004, №51 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[10]. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003. – № 8. – м. 468.

[11]. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2004. – № 5. – м. 346.

[12]. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года №787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.05.2023 г.) [Электронный ресурс]. UR: [https:// online.zakon.kz/Documentкодект/?oc_id=30420353](https://online.zakon.kz/Documentкодект/?oc_id=30420353); (дата обращения: 26.12.2024).

[13]. Уголовный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. UR: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=229> (дата обращения: 26.12.2024).

[14]. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. UR: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252 (санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[15]. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. UR: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30421110 (дата обращения: 26.12.2024).

[16]. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. UR: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 (дата обращения: 26.12.2024).

[17]. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года №127 (по состоянию на 10.10.2023 г.) [Электронный ресурс]. UR: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=34350840 (дата обращения: 26.12.2024).

[18]. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 года №222-I (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.09.2023 г.) [Электронный ресурс]. UR: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30421110 (дата обращения: 26.12.2024).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[19]. Алексеев, С.С. Право. Опыт комплексного исследования [Текст] / С.С. Алексеев. – М., 1999. – 712 с.

[20]. Антонов, О.А., Коновалова, С.И., Осадчая, Н.Г. Система наказаний в Российском уголовном праве и проблемы применения отдельных видов наказания [Текст] / О.А. Антонов, С.И. Коновалова, Н.Г. Осадчая: учеб. пособие. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2002. – 326 с.

[21]. Антонян, Е.А. Наказания, не связанные с лишением свободы: правовая природа, назначение и исполнение: учебное пособие [Текст] / Е.А. Антонян. – Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2005. – 96 с.

[22]. Ашин, А.А. Наказание несовершеннолетних за хищение чужого имущества (Закон, теория, практика) [Текст] / отв. ред. А.И. Чучаев. – Владимир, 2004. – 156 с.

[23]. Афанасьев, В. Г. Общество: системность, познание управление [Текст] / В.Г. Афанасьев. – М., 1981. – 74 с.

[24]. Бабаев, М.М. Социальные последствия преступности [Текст] / М.М. Бабаев. – М., 1982. – 82 с.

[25]. Бавсун, М.В., Николаев, К.Д., Самойлова, С.Ю. Конфискация имущества в российском уголовном законодательстве [Текст] / М.В. Бавсун, К.Д. Николаев, С.Ю. Самойлова: монография. – М.: Юрлитин-форм, 2016. – 240 с.

- [26]. Багрий-Шахматов, Л.В. Уголовная ответственность и наказание [Текст] / Л.В. Багрий-Шахматов. – Минск, 1976. – 384 с.
- [27]. Багрий-Шахматов, Л.В., Гуськов, В.И. Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний [Текст] / Л.В. Багрий-Шахматов, В.И. Гуськов. – Воронеж, 1971. – 108 с.
- [28]. Беляев, Н.А. Общественный контроль за деятельностью исправительно-трудовых учреждений и воспитательных колоний [Текст] / Н.А. Беляев. – М.: Госюриздат, 1962. – 73 с.
- [29]. Беляев, Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации [Текст] / Н.А. Беляев. – Л., 1986. – 176 с.
- [30]. Беляев, Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях [Текст] / Н.А. Беляев. – Л., 1963. – 186 с.
- [31]. Богданов, В.Я. Исправительные работы без лишения свободы. Проблемы сущности и эффективности [Текст] / В.Я. Богданов. – М., 1978. – 181 с.
- [32]. Богданов, В.Я. К вопросу о воспитательном значении исправительных работ [Текст] / В.Я. Богданов. – Ульяновск, 1972. – 25 с.
- [33]. Бушуев, И.А. Исправительные работы [Текст] / И.А. Бушуев. – М.: Юр. лит., 1968. – 200 с.
- [34]. Бушуев, И.А. Исправительные работы без лишения свободы [Текст] / И.А. Бушуев. – М., 1968. – 529 с.
- [35]. Бушуев, И.А. Новое в исправительно-трудовом законодательстве [Текст] / И.А. Бушуев. – М.: Юридическая литература, 1970. – 128 с.
- [36]. Бышевский, Ю.В., Марцев, А.И. Наказание и его назначение [Текст] / Ю.В. Бышевский, А.И. Марцев. – Омск, 1975. – 82 с.
- [37]. Бышевский, Ю.В., Марцев, А.И. Наказание и его назначение [Текст] / Ю.В. Бышевский, А.И. Марцев. – Омск, 1985. – 120 с.
- [38]. Васильев, А.И., Маслихин, А.В. Исполнение наказаний, связанных с мерами исправительно-трудового воздействия [Текст] / А.И. Васильев, А.В. Маслихин: Учеб. пособие. – Рязань, 1989. – 81 с.
- [39]. Витрук, Н.В. Правовой статус личности в СССР [Текст] / Н.В. Витрук. – М., 1985. – 176 с.

[40]. Военно-уголовное право: история, теория, современные проблемы и методология исследования [Текст] / Я.Н. Ермолович [и др.]; под ред. О. А. Тюрина. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант». Вып. 108. – М., 2010. – 448 с.

[41]. Гаверов, Г.С. Проблемы наказания несовершеннолетних преступников [Текст] / Г.С. Гаверов. – Иркутск, 1986. – 231 с.

[42]. Галиакбаров, Р.Р. Уголовное право [Текст] / Р.Р. Галиакбаров: Общая часть. – Краснодар, 1999. – 280 с.

[43]. Галиакбаров, Р.Р. Система и виды наказаний [Текст] / Р.Р. Галиакбаров. – Горький, 1986. – 40 с.

[44]. Гальперин, И.М., Мельникова, Ю.Б. Дополнительные наказания [Текст] / И.М. Гальперин, Ю.Б. Мельникова. – М.: Юридическая литература, 1981. – 120 с.

[45]. Грушин, Ф.В., Коржикова, Т.А. Правовое положение осужденных к альтернативным видам наказаний, связанным с обязательным привлечением к труду [Текст] / Ф.В. Грушин, Т.А. Коржикова: монография. – Рязань: Изд-во Рязанского ин-та развития образования, 2012. – 126 с.

[46]. Гуськов, В.И., Шагалов, А.Я. Организация исполнения исправительных работ без лишения свободы [Текст] / В.И. Гуськов, А.Я. Шагалов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1972. – 52 с.

[47]. Ғойбов, Р.Д. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ [Матн] / Р.Д. Ғойбов. – Хуҷанд, 2001. – 180 с.

[48]. Дементьев, С.И. Лишение свободы Уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты [Текст] / С.И. Дементьев. – Ростов-на-Дону, 1981. – 208 с.

[49]. Дроздов, А.И., Усеев, Р.З., Марченко, Д.Э. Уголовно-исполнительное право: правовое регулирование исполнения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества [Текст] / А.И. Дроздов, Р.З. Усеев, Д.Э. Марченко: учебное пособие. – Самара: Самарский юридический институт ФСИН России, 2012. – 92 с.

[50]. Дуюнов, В. К. Система дополнительных наказаний [Текст] / В.К. Дуюнов. – Фрунзе, 1982. – 208 с.

[51]. Дуюнов, В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике [Текст] / В.К. Дуюнов. – Курск, 2000. – 504 с.

[52]. Дуюнов, В.К., Цветинович, А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика [Текст] / ответственный редактор С.Г. Келина. – Фрунзе: Илим, 1986. – 239 с.

[53]. Ермолович, Я.Н. Дифференциация уголовной ответственности военнослужащих [Текст] / Я.Н. Ермолович: монография. – М., 2014. – 288 с.

[54]. Жалинский, А.Э. Нормативно-правовые основы наказания // Уголовное право: учебник [Текст] / под общ. ред. А. Э. Жалинского: Т. 1. Общая часть. – М., 2010. – 864 с.

[55]. Зубков, А.И. Проблемы корректировки государственной политики борьбы с преступностью в России: криминологические и правовые проблемы [Текст] / Под ред. А.И. Долговой. – М., 2000. – 399 с.

[56]. Зубков, А.И., Калинин, Ю.И., Сысоев, В.Д. Пенитенциарные учреждения в системе Министерства юстиции России. История и современность [Текст] / Под ред. С.В. Степашина, П.В. Крашенинникова. – М.: Норма, 1998. – 176 с.

[57]. Зубкова, В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика [Текст] / В.И. Зубкова. – М., 2002. – 304 с.

[58]. Иванов, В.Д. Уголовное право [Текст] / В.Д. Иванов: Общая часть. – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 2002. – 320 с.

[59]. Иванова, А.Т., Пискарева, Н.В. Совершенствование правовой регламентации наказания в виде исправительных работ // Проблемы применения наказаний, не связанных с лишением свободы [Текст] / А.Т. Иванов, Н.В. Пискарева. – М., 1988. – С. 35-44.

[60]. Исправительно-трудовая педагогика [Текст] / Под ред. И.Т. Богатырева. – М.: Академия МВД СССР, 1978. – 332 с.

[61]. Карпец, И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы [Текст] / И.И. Карпец. – М. 1973. – 287 с.

[62]. Керимов, Д.А. Философские проблемы права [Текст] / Д.А. Керимов. – М., 1972. – 472 с.

[63]. Комбаров, Р.В. Правовое положение лиц, осужденных к наказанию в виде ограничения свободы [Текст] / Р.В. Комбаров: монография. – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2020. – 125 с.

[64]. Комментарий к уголовно-исполнительному кодексу РФ [Текст] / Отв. ред. В.И. Селиверстов. – 3-е изд. – Москва: Издательство Юрайт, 2010. – 589 с.

[65]. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / Отв. ред. А.В. Наумов. – М., 1996. – 824 с.

[66]. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации [Текст]. – М., 1997. – 408 с.

[67]. Комментарий к уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации и минимальным стандартам правил обращения с заключенными [Текст] / Под. Общ. Ред. П.Г. Мищенкова. – М., 1997. – 800 с.

[68]. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации [Текст] / Под общ. ред. О. О. Миронова; Науч. ред. А. С. Михлин и В. И. Селиверстов. – М.: Юриспруденция, 2003. – 407 с.

[69]. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу РФ [Текст] / Рук-ль и отв. ред. А.И. Зубков. – М.: ИНФРА. М-НОРМА, 1997. – 328 с.

[70]. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / Под ред. Ю.И. Скуратова и В.И. Лебедева. 2-е изд., изм. и доп. – М., 1998. – 816 с.

[71]. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / под общ. ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. 3-е изд., изм. и доп. – М., 2001. – 832 с.

[72]. Кудратов, Н.А. Уголовное право Республики Таджикистан [Текст] / Н.А. Кудратов: Общая часть. – Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2012. – 366 с.

[73]. Кудрявцев, В.Н. Право и поведение [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М., 1978. – 192 с.

- [74]. Курс советского уголовного права. Часть Общая: в 5 т. Т. 1: учебник [Текст] / под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 647 с.
- [75]. Курс советского уголовного права: В 4 т. Т. 2. Часть общая [Текст] / Н.С. Лейкина, С.А. Домахни, В.И. Пинчук и др. / Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Л., 1970. – 672 с.
- [76]. Курс советского уголовного права: В 6 т. [Текст] / Ред. коллегия А.А. Пионтковский и др. Т. 3. Часть общая. Наказание / А.А. Пионтковский, Н.А. Стручков, П.С. Ромашин и др. – М., 1970. – 672 с.
- [77]. Курс уголовного права [Текст] / Т. 2. – М., 1999. – 400 с.
- [78]. Курс уголовного права. Т. 2. Общая часть [Текст] / Учение о наказании. – М.: Зерцало, 2002. – 464 с.
- [79]. Курс уголовного права. Т. 2. Общая часть [Текст] / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М., 2002. – 464 с.
- [80]. Маликов, Б.З., Маковик, Р.С., Бессараб, Н.Р. Изоляция личности – правовая категория и форма государственного принуждения [Текст] / Б.З. Маликов, Р.С. Маковик, Н.Р. Бессараб: монография. – Самара, 2007. – 319 с.
- [81]. Маркс, К., Энгельс, Ф. Соч. Т. 49. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 551 с.
- [82]. Малинин, В.Б. Уголовно-исполнительное право [Текст] / В.Б. Малинин: курс лекции. – СПб., 2004. – 272 с.
- [83]. Малинин, В.Б., Смирнов, Л.Б. Уголовно-исполнительное право [Текст] / В.Б. Малинин, Л.Б. Смирнов. – М., 2010. – 368 с.
- [84]. Мальцев, Г.В. Социальная справедливость и право [Текст] / Г.В. Мальцев. – М., 1977. – 255 с.
- [85]. Марцев, А.И. Диалектика и вопросы теории уголовного права [Текст] / А.И. Марцев. – Краснодар, 1990. – 128 с.
- [86]. Марцев, А.И. Специальное предупреждение преступлений [Текст] / А.И. Марцев. – Омск, 1977. – 84 с.

[87]. Масоиلى татбиқ ва иҷрои намудҳои алтернативаи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Зери таҳрири д.и.х., профессор Т.Ш. Шарипов. – Душанбе, 2011. – 246 с.

[88]. Махмудов, М.М. Обязательные работы как вид уголовного наказания [Текст] / М.М. Махмудов: Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества. – Душанбе, 2005. – С. 69-93.

[89]. Мелюханова, Е.Е. Наказания, не связанные с изоляцией от общества [Текст] / Е.Е. Мелюханова: Учебное пособие. – Екатеринбург: УМЦ УПИ, 2023. – 182 с.

[90]. Милюков, С.Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа [Текст] / С.Ф. Милюков. – СПб.: СПбВЭСЭП, 2000. – 279 с.

[91]. Милюков, С.В. Российская система наказаний [Текст] / С.В. Милюков. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 48 с.

[92]. Милюков, С.Ф. Нетрадиционные методы обращения с преступниками [Текст] / С.Ф. Милюков // Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. – СПб., 2005. – 592 с.

[93]. Михлин, А.С. Исправительные работы и их эффективность [Текст] / А.С. Михлин. – М., 1967. – 218 с.

[94]. Мицкевич, А.Ф. Уголовное наказание: понятие, цели и механизмы действия [Текст] / А.Ф. Мицкевич. – СПб., 2005. – 327 с.

[95]. Наумов, А.В. Уголовное право. Общая часть [Текст] / А.В. Наумов: курс лекций. – М.: БЕК, 1996. – 560 с.

[96]. Наумов, А.В. Уголовное право. Общая часть [Текст] / А.В. Наумов: курс лекций. – М.: БЕК, 2000. – 590 с.

[97]. Научно-практический комментарий к Уголовному Кодексу РФ. Т. 1. [Текст] / Под ред. П.Н.Панченко. – Нижний Новгород, 1996. – 624 с.

[98]. Научно-практический комментарий кодексу Российской Федерации [Текст]. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д.: Издательский центр «МарТ», 2004. – 368 с.

[99]. Непомнящая, Т.В., Степашин, В.М. Проблемы назначения наказания [Текст] / Т.В. Непомнящая, В.М. Степашин. – М.: ФОРУМ, 2012. – 592 с.

[100]. Никонов, В.А. Уголовное наказание; явление и сущность [Текст] / В.А. Никонов // Региональные проблемы борьбы с преступностью в период совершенствования законодательства. – Тюмень, 1992. – С. 50-56.

[101]. Никонов, В.А. Эффективность общепредупредительного воздействия уголовного наказания (теоретико-методологическое исследование) [Текст] / В.А. Никонов. – М., 1994. – 356 с.

[102]. Новый Уголовный Кодекс России. Общ. Часть [Текст]: Учебн. пособие. – М.: Изд-во Зерцало ТЕИС, 1995. – 263 с.

[103]. Ной, И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве [Текст] / И.С. Ной. – Алма-Ата, 1963. – 156 с.

[104]. Ной, И.С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве [Текст] / И.С. Ной. – Саратов, 1973. – 193 с.

[105]. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 20-е изд. стереотип. – М: Рус. яз., 1988. – 750 с.

[106]. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Российская АН. Российский фонд культуры; 2-е изд., испр. и доп. – М., 1995. – 928 С.

[107]. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов. – М., 1996. – 928 с.

[108]. Орлов, В.Н., Коваленко, А.П. Обязательные работы как вид уголовного наказания: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты [Текст] / В.Н. Орлов, А.П. Коваленко. – Ставрополь, 2005. – 80 С.

[109]. Осипов, П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций [Текст] / П.П. Осипов. – Л., 1976. – 135 с.

[110]. Парбачаев, А.Н. Понятие и цели уголовной ответственности [Текст] / А.Н. Парбачаев. – Красноярск, 1986. – 120 с.

[111]. Петрашев, В.Н. Гуманизация системы наказаний в советском уголовном праве [Текст] / В.Н. Петрашев. – Ростов-на-Дону, 1988. – 144 с.

[112]. Петухов, Н.А. Исполнение специальных наказаний в отношении осужденных военнослужащих [Текст] / Н.А. Петухов. – СПб., 2015. – 180 с.

[113]. Познышев, С.В. Основные вопросы учения о наказании [Текст] / С.В. Познышев. – М., 1904. – 447 с.

[114]. Полубинская, С.В. Цели уголовного наказания [Текст] / С.В. Полубинская. – М., 1990. – 142 с.

[115]. Понятовская, Т.Г. Концептуальные основы уголовного права России: теория и современность [Текст] / Т.Г. Понятовская. – Ижевск, 1994. – 140 с.

[116]. Полубинская, С.В. К вопросу о целях наказания [Текст] / С.В. Полубинская: Проблемы совершенствования уголовного закона. – М., 1984. – С. 102-110.

[117]. Потемкина, Л.Т. Условия отбывания исправительных работ без лишения свободы [Текст] / Л.Т. Потемкина: Учебное пособие. – М.: МССШМ МВД СССР, 1989. – 48 с.

[118]. Похмелкин, В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность [Текст] / В.В. Похмелкин. – Красноярск, 1990. – 176 с.

[119]. Правовое регулирование исполнения наказаний, не связанных с изоляцией осужденного от общества: курс лекций [Текст] / А.В. Бойко [и др.]; под общ. ред. Е.Л. Зарембинской. – Рязань: Академия ФСИН России, 2014. – 372 с.

[120]. Преступления против военной службы [Текст] / Под общ. ред. Н. А. Петухова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 399 с.

[121]. Российское уголовное право: в 2 т. Т. 1. Общая часть: учеб. [Текст] / Г.Н. Борзенков и др.; под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комисарова, А.И. Рарога. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 623 с.

[122]. Российское уголовное право. Курс лекций [Текст] / Под. ред. А.И. Коробеева. Т. 2. – Владивосток, 1999. – 500 с.

[123]. Российское уголовное право: в 2 т. Т. 1: Общая часть [Текст] / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комисарова, А.И. Рарога. – М.: ИНФРА-М. 2003. – 623 с.

[124]. Салимов Ҳ. Ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятӣ [Матн] / Ҳ. Салимов. – Душанбе, 2004. – 436 с.

[125]. Санталов, А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности [Текст] / А.И. Санталов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 96 с.

[126]. Сверчков, В.В. Уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / В.В. Сверчков. – М.: Юрайт, 2022. – 400 с.

[127]. Селиверстов, П.И. Правовое положение лиц, отбывающих наказания // Уголовно- исполнительное право [Текст] / Под ред. И.В. Тамарова. – М., 1996. – 418 с.

[128]. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. – М., 1985. – 1599 с.

[129]. Советское уголовно е право. Часть общая: Учебник [Текст] / Б.В. Здравомыслов. – М., 1982. – 440 с.

[130]. Советское уголовное право. общая часть [Текст] / Гальперин И.М., Дурманов Н.Д., Карпец И.И., Кригер Г.А., и др.; Под ред.: Дурманов Н.Д., Кригер Г.А., Кудрявцев В.Н., Меньшагин В.Д. – М., 1974. – 445 с.

[131]. Советское уголовное право. Общая часть [Текст]. – М., 1964. – 202 с.

[132]. Советское уголовное право. Общая часть [Текст]. – М., 1969.– 460 с.

[133]. Советское уголовное право. Общая часть [Текст].– М., 1988. – 443 с.

[134]. Современный толковый словарь русского языка [Текст] / Под ред. С.А. Кузнецова. – М., 2004. – 960 с.

[135]. Соколов, И.В. Ограничение свободы как вид уголовного наказания: монография [Текст] / под ред. М.Б. Костровой. – М., 2013. – 224 с.

[136]. Стабровская, Е.А. Применение наказаний, не связанных с лишением свободы, в отношении несовершеннолетних осужденных [Текст] / Е.А. Стабровская: учебное пособие. – Новокузнецк, 2012. – 79 с.

[137]. Становский, М.Н. Назначение наказания [Текст] / М.Н. Становский. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1999. – 480 с.

[138]. Стручков, Н.А. Исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1970. – 271 с.

[139]. Стручков, Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части [Текст] / Н.А. Стручков. – М., 1984. – 240 с.

[140]. Стручков, Н.А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особ. части [Текст] / Н.А. Стручков. – М., 1985. – 256 с.

[141]. Стручков, Н.А. Проблемы науки исправительно-трудового права в свете нового исправительно-трудового законодательства [Текст] / Н.А. Стручков. – М., 1972. – 167 с.

[142]. Стручков, Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью [Текст] / Н.А. Стручков. – Саратов, 1978. – 288 с.

[143]. Сундулов, Ф.Р., Талан, М.В. Наказание в уголовном праве: учебное пособие [Текст] / Ф.Р., Сундулов, М.В. Талан. – М.: Статут, 2015. – 256 с.

[144]. Сундулов, Ф.Р., Волков Б.С. Понятие и цели наказания [Текст] / Ф.Р. Сундулов // Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. Ф.Р. Сундулова, И.А. Тарханова. – М., 2016. – 864 с.

[145]. Таганцев, Н.С. Русское уголовное право. Серия. Юридическое наследие. XX век: Курс лекций [Текст] / Н.С. Таганцев: Часть общая. Т.1. – М., Статут, 2006. – 862 с.

[146]. Тарыкин, В.К., Байбарин, А.А. Организация деятельности уголовно-исполнительной инспекции: учебное пособие [Текст] / под ред. Байбарина А.А., Тарыкина В.К. – Курск, 2019. – 298 с.

[147]. Тафсир ба Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ [Матн] / З.А. Камолов, А.И. Сафарзода, Ш.Л. Холиқов, Т.Ш. Шарипов, Ф.И.Ғаниев, П.Н. Наврузова. – Душанбе, 2018. – 636 с.

[148]. Титов, Н.И. Соотношение воспитательной цели наказания и частного предупреждения: Проблемы борьбы с преступностью [Текст] / Н.И. Титов. – Иркутск, 1970. – 74 с.

[149]. Турецкий, Н.Н., Ромашко, А.Э. Развитие общественных работ как вид уголовного наказания в Республике Казахстан [Текст] / Н.Н. Турецкий, А.Э. Ромашко. – Алматы, 2004. – 123 с.

[150]. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть [Текст] / Под ред. А.И. Рарога. – М.: Юристъ, 2002. – 511 с.

[151]. Уголовно исполнительное право: Учебник: В 2 т. Т. 2: Особенная часть [Текст] / Под общ. ред. Ю. И. Калинина. – М.; Рязань: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний, 2006. – 598 с.

[152]. Уголовное право Российской Федерации: Общая часть [Текст] / под ред. Б.В. Здравомыслова. – М.: Юристъ, 1999. – 480 с.

[153]. Уголовное право России. Общая часть [Текст] / Под ред. Ф.Р. Сундурова. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2003. – 648 с.

[154]. Уголовное право. Общая часть. Наказание. Академический курс. В 10 т. Т.4. Виды уголовного наказания, связанные с осуществлением работ [Текст] / Под ред. Проф. Н.А. Лопашенко. – М., 2020. – 576 с.

[155]. Уголовное право России. Часть общая [Текст] / Под ред. Л.Л. Крутикова. – М.: БЕК, 1999. – 560 с.

[156]. Уголовное право России. Общая часть [Текст] / под ред. А.И. Рарога. 3-е изд., с изм. и доп. – М., 2009. – 496 с.

[157]. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник [Текст] / М.П. Журавлев, А.В. Наумов и др. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 696 с.

[158]. Уголовное право российской Федерации. Общая часть Учебник [Текст] / Под ред. Р.Р. Галиакбарова. – Саратов, 1997. – 432 с.

[159]. Уголовное право. Общая часть [Текст]. – М., 1969. – 142 с.

- [160]. Уголовное право. Общая часть [Текст]. – М., 1993. – 368 с.
- [161]. Уголовное право. Общая часть [Текст]. – М., 1998. – 429 с.
- [162]. Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов [Текст] / Отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2004. – 576 с.
- [163]. Уголовное право. Общая часть: Учебник для вузов [Текст] / Ковалев М.И., Козаченко И.Я., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А., и др.; Отв. ред.: Козаченко И.Я., Незнамова З.А. – М.: Норма, Инфра – М, 1998. – 516 с.
- [164]. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX - начала XXI века: Учебник для вузов [Текст] / Под ред. А.И. Зубкова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2003. – 699 с.
- [165]. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX - начала XXI века: учебник для вузов под ред. А.И. Зубкова. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2006. – 720 с.
- [166]. Уголовно-исполнительное право России [Текст] / Под ред. А.И. Зубкова. – М., 1997. – 614 с.
- [167]. Уголовно-исполнительное право России: в 2 т. Т. 2. Особенная часть: учебник для академического бакалавриата [Текст] / Под ред. В.Е. Эминова, В.Н. Орлова. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт, 2015. – 522 с.
- [168]. Уголовно-исполнительное право России: Учебное пособие [Текст] / Под ред. О.Г. Перминова. – М.: Юрид. лит., 2001. – 416 с.
- [169]. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации: Учебник для вузов [Текст] / Под общ. ред. М.К. Кислицына. – М.: Издательство НОРМА (Из-дательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 272 с.
- [170]. Уголовно-исполнительное право: Учеб. для вузов [Текст] / А.С. Михлии и др. Под ред. В.И. Селиверстова. 2-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 320 с.

[171]. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации (официальный текст по состоянию на 1 ноября 2001 года). Постатейный научно-практический комментарий [Текст] / Под общ. ред. А.С. Михлина и В.И. Селиверстова. – М.: «Библиотечка «Российской газеты», 2001. – 575 с.

[172]. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования [Текст] / Под ред. С.Г. Келиной, В.Н. Кудряцева. – М., 1987. – 276 с.

[173]. Уголовное право России: общая часть: учебник [Текст] / под. Ред. В.Н. Кудряцева, В.В. Лунеева, А.В. Наумова. – М., 2004. – 569 с.

[174]. Уткин, В.А Реорганизация уголовно-исполнительных инспекций как условие расширения альтернативных санкций [Текст] / В.А. Уткин // Альтернативы тюремному заключению в РФ. Материалы Междунар. конф. – М., 2001. – 267 с.

[175]. Уткин, В.А. Альтернативные санкции в России: состояние, проблемы и перспективы [Текст] / В.А. Уткин. – М., 2013. – 67 с.

[176]. Уткин, В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций [Текст] / В.А. Уткин. – Томск, 2018. – 240 с.

[177]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (Иборат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (О-Я) [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – 946 с.

[178]. Фефелов, П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права [Текст] / П.А. Фефелов. – Свердловск, 1970. – 144 с.

[179]. Филимонов, В.Д., Филимонов, О.В. Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения [Текст] / В.Д. Филимонов, О.В. Филимонов. – М.: ЮрИнфоР-Пресс, 2007. – 334 с.

[180]. Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1997. – 574 с.

[181]. Фойницкий, И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением [Текст] / И.Я. Фойницкий. – Санк-Петербург, 1889. – 514 с.

[182]. Фролова, Е.Г. Понятие наказания, его цели и система в советском уголовном праве [Текст] / Е.Г. Фролова. – Донецк, 1991. – 640 с.

[183]. Хомич, В.М. Наказания, не связанные с лишением свободы [Текст] / В.М. Хомич // Энциклопедия уголовного права. Т. 8. Уголовная ответственность и наказание: издание профессора Малинина. – СПб.: СПб ГКА, 2007. – С. 274-537.

[184]. Ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ [Матн] / дар ҳайати коллективи муаллифон: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2018. – 480 с.

[185]. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ): китоби дарсӣ [Матн] / Зери таҳрири Ғаффорова Н.А., Салимов Ҳ.С. – Душанбе: Зинат, 2011. – 344 с.

[186]. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 550 с.

[187]. Цветинович, А.Л. Дополнительные наказания [Текст] / А.Л. Цветинович. – Куйбышев, 1989. – 190 с.

[188]. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях [Текст] / Цитсерон. – М., 1974. – 247 с.

[189]. Цветинович, А.Л. Дополнительные наказания в советском уголовном праве [Текст] / А.Л. Цветинович. – Калининград, 1980. – 286 с.

[190]. Шаргородский, М.Д. Наказание, его цели и эффективность [Текст] / М.Д. Шаргородский. – Л., 1973. – 160 с.

[191]. Шаргородский М.Д. Избранные работы по уголовному праву [Текст] / М.Д. Шаргородский. – СПб., 2003. – 434 с.

[192]. Шаргородский, М.Д. Наказание по советскому уголовному праву [Текст] / М.Д. Шаргородский. – М., 1958. – 240 с.

[193]. Шарипов, Т.Ш., Камолов, З.А., Диноршоев, А.М., Сафаров, А.И. Ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, З.А. Камолов, А.М. Диноршоев, А.И. Сафаров: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2011. – 246 с.

[194]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А., Холиқзода, Ш.Л., Зокиров, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) [Матн]

/ Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбоева. – Душанбе, 2019. – 223 с.

[195]. Шарипов, Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А. Холиқзода, Ш.Л., Зокирзода, З.Х., Зиёбоева, М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: қисми умумӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбоева: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилёфта. – Душанбе, 2020. – 223 с.

[196]. Шестаков, Д.А. От преступной любви до преступного законодательства: статьи по криминологии, интервью [Текст] / Д.А. Шестаков. – Санкт-Петербург: Алеф-Пресс, 2015. – 292 с.

[197]. Юрдицкий, А.И. Прокурорский надзор за законностью исполнения уголовно-исполнительными инспекциями наказания, не связанных с изоляцией от общества [Текст] / А.И. Юрдицкий: Пособие. – М.: Институт повышения квалификации руководящих кадров Генеральной прокуратуры РФ, 1999. – 40 с.

[198]. Явич, Л.С. Общая теория права [Текст] / Л.С. Явич. – Л., 1976. – 285 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[199]. Абдурашидзода, А.А. Некоторые проблемы законодательства исполнения уголовных наказаний Республики Таджикистан [Текст] / А.А. Абдурашидзода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2016. – № 4 (32). – С. 31-34.

[200]. Абдурашидзода, А.А. Проблемы системы исполнения уголовных наказаний на современном этапе [Текст] / А.А. Абдурашидзода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2018. – № 2 (38). – С. 44-49.

[201]. Алексеева, Г.А. Координация кары и воспитания в содержании исправительных работ - важное условие повышения их эффективности [Текст] / Г.А. Алексеева // Вопросы эффективности уголовно-правовых норм: Межвуз. сб. научн. труд. Вып. 66. – Свердловск, 1978. – С. 96-100.

[202]. Алтынбаева, Л.М. Исправительные работы как вид наказания для несовершеннолетних [Текст] / Л.М. Алтынбаева // Вестник Омского университета / Серия «Право». – 2009. – № 1 (18). – С. 97-99.

[203]. Антонян, Е.А. Некоторые современные теории в пенитенциарной науке [Текст] / Е.А. Антонян // Пробелы в российском законодательстве. – 2008. – № 1. – С. 304-306.

[204]. Арзамасцев, М. Проблемы определения места исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст] / М. Арзамасцев // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 5-6.

[205]. Бакулина, Л., Тарханов, И. Наказание в виде обязательных работ: проблемы введения в действие [Текст] / Л. Бакулина, И. Тарханов // Законность. – 2005. – № 6. – С. 7-9.

[206]. Бирюкова, Е.А. Наказание в виде ограничения свободы: законодательство и практика назначения и исполнения [Текст] / Е.А. Бирюкова // Бюллетень науки и практики. – 2018. – Т. 4. – №5. – С. 524-531.

[207]. Бова, Д.А. Некоторые проблемы назначения и исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст] / Д.А. Бова // Российское правоведение: трибуна молодого ученого. – Томск, 2016. – Вып. 14. – С. 166-167.

[208]. Борис, П.К., Варвара, И.А. Некоторые особенности правового закрепления карательного содержания исправительных работ в России и других странах – участницах содружества независимых государств [Текст] / П.К. Борис, И.А. Варвара // Материалы межвузовской научно-практической конференции. – Рязань, 2016. – С. 34-38.

[209]. Боровиков, В.О. О совершенствовании института уголовной ответственности несовершеннолетних [Текст] / В.О. Боровиков // Уголовное право. – 2003. – № 4. – С. 9-11.

[210]. Бриллиантов, А.В. Ограничение свободы: вопросы назначения наказания [Текст] / А.В. Бриллиантов // Уголовное право. – 2017. – № 3. – С. 13-20.

[211]. Бударов, С.Н. Перспектива уголовного наказания в виде обязательных работ [Текст] / С.Н. Бударов // Развитие альтернативных санкций в российской уголовной юстиции. Опыт и перспективы: сб. материалов международной конференции. – М., 2002. – 212 с.

[212]. Верина, Г.В. Ограничение свободы как вид уголовного наказания в свете законодательных новелл [Текст] / Г.В. Верина // Уголовное право. – 2010. – № 5. – С. 8-11.

[213]. Волошин, И.А., Волошин, А.И. Общественные работы как вид наказания [Текст] / И.А. Волошин, А.И. Волошин // Ученые записки Крымского федерального университета им. В.И. Вернадского. – 2015. – № 1. – С. 138-143.

[214]. Воробьев, А.Г. Организационная деятельность командования воинских частей по исполнению уголовного наказания в виде ограничения по военной службе [Текст] / А.Г. Воробьев // Право в Вооруженных силах. – 2010. – № 10. – С. 39-42.

[215]. Гарнаев, Р.Н. Правовые границы обязательных и исправительных работ в нормах уголовно-исполнительного законодательства России [Текст] / Р.Н. Гарнаев // Казанский педагогический журнал. – 2015. – № 2. – С. 189-193.

[216]. Гета, М.Р. Ограничение свободы: новелла уголовного закона [Текст] / М.Р. Гета // Правовые проблемы укрепления российской государственности: Сборник статей ч. 47 Правовые проблемы укрепления российской государственности. – Томск. 2010. – С. 68-69.

[217]. Гилинский, Я.И. Уголовная политика и общие вопросы уголовного права [Текст] / Я.И. Гилинский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы XIV Международной научно-практической конференции (26-27 мая 2017 г.). – М.: РГ-Пресс, 2017. – С. 19-22.

[218]. Голубцова, К.И. Наказание в виде исправительных работ: особенности и проблемы исполнения [Текст] / К.И. Голубцова // Государственно-правовые исследования. – 2018. – Вып. 1. – С. 163-166.

[219]. Голубцова, К.И. Наказание в виде исправительных работ: особенности и проблемы исполнения [Текст] / К.И. Голубцова // Вестник Самарского юридического института. – 2018. – №4 (30). – С. 20-24.

[220]. Горбачева, А.С., Добрикова, Н.А. Проблемы правового регулирования порядка исполнения наказания в виде обязательных работ [Текст] / А.С. Горбачева, Н.А. Добрикова // Научно-практический журнал “Государство и право в XXI веке”. – 2017. – № 1. – С. 35-39.

[221]. Гребеньков, А.А., Байбарин, А.А. Реформа уголовных наказаний, связанных с принудительным трудом: подходы к оценке [Текст] / А.А. Гребеньков, А.А. Байбарин // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: История и право. – 2012. – № 2-2. – С. 85-89.

[222]. Грушин, Ф.В., Боярченкова, О.В. Обязательные работы в Российской Федерации: факторы появления, некоторые проблемы и пути их решения [Текст] / Ф.В. Грушин, О.В. Боярченкова // Человек: преступление и наказание. – 2016. – № 1. – С. 80-84.

[223]. Гумбатов, М.Г. Наказание в виде общественных работ в Азербайджанской Республике [Текст] / М.Г. Гумбатов // Человек: преступление и наказание. – 2017. – № 1. – С. 49-54.

[224]. Диноршоев, А.М., Мирзозода, Ш. Некоторые вопросы ограничения права на труд [Текст] / А.М. Диноршоев, Ш. Мрзозода // XIII Ломоносовские чтения: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 115-летию академика Бободжона Гафурова, Душанбе, 28–29 апреля 2023 года. – Душанбе: Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, 2023. – С. 122-130.

[225]. Джанмирзаев, И.К., Магомедова, А.И. Наказание в виде обязательных работ [Текст] / И.К. Джанмирзаев, А.И. Магомадова // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. – 2020. – Т. 7. – № 4. – С. 32-36.

[226]. Дуюнов, В.К. Наказание в уголовном праве России - принуждение или кара? [Текст] / В.К. Дуюнов // Государство и право. – 1997. – №11. – С. 61-68.

[227]. Дядькин, Д. Конкуренция норм о назначении наказания в виде ограничения свободы с нормами об условном осуждении [Текст] / Д. Дядькин // Уголовное право. – 2010. – № 3. – С. 34-36.

[228]. Ефимов, М., Шагалов, А. Исправительные работы без лишения свободы [Текст] / М. Ефимов, А. Шагалов // Сов. юстиция. – 1962. – №18. – С. 14-15.

[229]. Журавлёв, М., Ильин, П. За правильное применение исправительных работ [Текст] / М. Журавлёв, П. Ильин // Социалистическая законность. – 1964. – № 5. – С. 45-47.

[230]. Закомолдин, Р.В. О некоторых вопросах уголовно-правового воздействия в отношении военнослужащих и приравненных к ним лиц [Текст] / Р.В. Закомолдин // Право. Законодательство. Личность. – 2015. – № 2 (21). – С. 96-101.

[231]. Закомолдин, Р.В. О недостатках регламентации специальных видов уголовного наказания, применяемых к военнослужащим [Текст] / Р.В. Закомолдин // Уголовно-правовая политика и проблемы противодействия преступности: сб. науч. тр. – Саратов: Сателлит, 2006. – С. 142-144.

[232]. Закомолдин, Р.В. О недостатках юридической техники и пробелах действующего военно-уголовного законодательства [Текст] / Р.В. Закомолдин // Военное право. – 2016. – № 2 (38). – С. 74-80.

[233]. Закомолдин, Р.В. Проблемы законодательной регламентации и практики применения специальных воинских уголовных наказаний [Текст] / Р.В. Закомолдин // Юридический вестник Самарского университета. – 2019. – Т. 5. – № 2. – С. 50-56.

[234]. Закон об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик [Текст] // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – С. 22-36.

[235]. Звонов, А.В. О проблемах исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст] / А.В. Звонов // Преступление. Наказание. Исправление / Вестник Вологод. ин-та права и экономики ФСИН России. – 2011. – № 14. – С. 30-32.

[236]. Иванцов, С.В., Колбасова, Е.В. Законодательство государств постсоветского пространства о назначении и исполнении наказания в виде ограничения свободы [Текст] / С.В. Иванцов, Е.В. Колбасова // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2018. – № 2 (69). – С. 9-13.

[237]. Иванчин, А.В. Наказание в виде исправительных работ (проблемы правоприменительной и законодательной техники) [Текст] / А.В. Иванчин // Уголовно-исполнительное право. – 2011. – № 1. – С. 15-18.

[238]. Ильин, И. Общее учение о праве и государстве (фрагменты) [Текст] / И. Ильин // Правоведение. – 1992. – № 3. – С. 93-99.

[239]. Ирина, Н.С. Актуальные проблемы организации деятельности уголовно-исполнительных инспекций по исполнению исправительных работ [Текст] / Н.С. Ирина // Человек: преступление и наказание. – 2015. – №4 (91). – С. 48-52.

[240]. Камолов, З.А. Понятие системы наказаний по уголовному законодательству Республики Таджикистан [Текст] / З.А. Камолов // Государство и право. – Душанбе, 2003. – № 3. – С. 63-64.

[241]. Камолов, З.А. Уголовно-правовая характеристика исправительных работ по Уголовному кодексу Республики Таджикистан [Текст] / З.А. Камолов // Юридическая наука: история и современность. – 2016. – № 4. – С. 162-169.

[242]. Камолов, З.А., Нодиров, Н.М. Проблемы определения содержания наказания в виде исправительных работ [Текст] / З.А. Камолов, Н.М. Нодиров // Академический юридический журнал. – 2018. – № 4 (28). – С. 84-89.

[243]. Капитанова, Е.А. Ограничение свободы: современные проблемы применения [Текст] / Е.А. Капитанова // Законность. – 2014. – № 5. – С. 31-34.

[244]. Карабанов, А.Л. О некоторых уголовно-исполнительных проблемах наказания в виде ограничения по военной службе [Текст] / А.Л. Карабанов // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2006. – №2 (6). – С. 97-99.

[245]. Кашепов, В.П. О динамике развития уголовного законодательства России [Текст] / В.П. Кашепов // Российская юстиция. – 2006. – № 6. – С. 11-14.

[246]. Кашеева, Л. Долг платежом красен [Текст] / Л. Кашеева // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2000. – №3. – С. 30-32.

[247]. Кирилов, С.И. Уголовное наказание и проблемы предупреждения преступлений [Текст] / С.И. Кирилов // Закон и права. – 1998. – № 7. – С. 29.

[248]. Ковалев, М.И. К вопросу о теории уголовного кодекса [Текст] / М.И. Ковалев // Сов.государство и право. – 1988. – № 5. – С. 74-82.

[249]. Коснырева, Т.А. Ограничение свободы в системе уголовных наказаний: проблемы законодательного и практического характера [Текст] / Т.А. Коснырева // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2011. – № 6. – С. 12-15.

[250]. Коростылева, О.В. О некоторых вопросах исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст] / О.В. Коростылева // Вестник Кузбасского института. – 2013. – № 3(16). – С. 15-21.

[251]. Кочешев, С.П. Специальные виды наказаний, применяемых к осужденным военнослужащим [Текст] / С.П. Кочешев // Закон и армия. . Военно-правовая газета. – 2004. – № 4.

[252]. Красоткин, П.Н., Тарабуев, Л.Н. Некоторые вопросы практики исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст] / П.Н.

Красоткин, Л.Н. Тарабуев // Пенитенциарная наука. – 2016. – №1 (33). – С. 62-65.

[253]. Кругликов, Л.Л. Сбои в конструировании санкций в уголовном законодательстве [Текст] / Л.Л. Кругликов // Юридическая техника. – 2008. – № 2. – С. 110-114.

[254]. Кругликов, Л.Л. О принципе целесообразности в уголовном праве [Текст] / Л.Л. Кругликов // Категория «цель» в уголовном, уголовно-исполнительном праве и криминологии: материалы IV Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 28-29 мая 2009 г. – М.: Проспект, 2009. – С. 276-277.

[255]. Крюкова, Е.Е. Проблемы назначения и исполнения исправительных работ несовершеннолетним [Текст] / Е.Е. Крюкова, А.С. Евстегнеев // Проблемы правоохранительной деятельности на современном этапе: сборник трудов II Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции (Кострома, 27-28 апреля 2023 г.), Кострома, 27–28 апреля 2023 года. – Кострома, 2023. – С. 231-235.

[256]. Кузнецов, А.П. Обязательные работы в современном Российском законодательстве: уголовно-правовое исследование [Текст] / А.П. Кузнецов // Союз криминалистов и криминологов. – 2020. – № 4. – С. 54-64.

[257]. Лопотенко, Ю.Ю. Актуальные проблемы исполнения наказания в виде обязательных работ [Текст] / Ю.Ю. Лопотенко // Общество: политика, экономика, право. – 2018. – № 1. – С. 76-79.

[258]. Лысяшн, О.Б. Правовое регулирование наказания в виде исправительных работ в новых социально-экономических условиях [Текст] / О.Б. Лысяшн // Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – С. 56-57.

[259]. Лукьянчук, Е.О. Особенности уголовно-исполнительного процесса в отношении лиц, осужденных к ограничению по военной службе [Текст] / Е.О. Лукьянчук // Уголовная ответственность: содержание и проблемы реализации: Сборник материалов международной научно-

практической конференции (Вологда, 16 декабря 2014 г.): В 2 ч. – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2014. – Ч. 1. – 212 с.

[260]. Лядов, Э.В. Содержание уголовного наказания в виде обязательных работ [Текст] / Э.В. Лядов // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – № 6-1. – С. 350-353.

[261]. Магомедов, Т.М., Абдулхалимов, М.М., Хавчаев, Х.А. Соотношение и эволюция уголовно-правовых норм о наказаниях в виде обязательных и исправительных работ [Текст] / Т.М. Магомедов, М.М. Абдулхалимов, Х.А. Хавчаев // Российский судья. – 2017. – № 9. – С. 17-23.

[262]. Маликов, Б.З. Исправительные работы в системе исполнения уголовного наказания [Текст] / Б.З. Маликов // Проблемы совершенствования деятельности правоохранительных органов и повышения профессионального мастерства в борьбе с преступностью: Тезисы республик. науч.-практ. конф. – Уфа, 1990. – С. 99-104.

[263]. Малинин, В.Б. Концепция нового уголовного законодательства Российской Федерации [Текст] / В.Б. Малинин // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы V Российского конгресса уголовного права (27-28 мая 2010 г.). – М.: Проспект, 2010. – С. 737-739.

[264]. Манна, А.К., Ширализаде, Э.С. Сущность и содержание наказания в виде ограничения свободы [Текст] / А.К. Манна, Э.С. Ширализаде // Вестник РУДН, серия Юридические науки. – 2014. – № 3. – С. 88-94.

[265]. Мананников, Д.Ю. О некоторых вопросах уголовного осуждения военнослужащих [Текст] / Д.Ю. Мананников // Гражданин и право. – 2009. – № 10. – С. 55-66.

[266]. Маршин, Г.А. Инспекции исправительных работ в условиях формирования рыночных отношений [Текст] / Г.А. Маршин // Вестник МВД РФ. – 1994. – №1. – С. 50-57.

[267]. Медведев, А.А. Понятие наказания в виде ограничения свободы [Текст] / А.А. Медведев // Пенитенциарное право: юридическая теория и правоприменительная практика. – 2015. – № 3 (5). – С. 25-27.

[268]. Меньшагин, В.Д. О принудительных работах по месту работы [Текст] / В.Д. Меньшагин // Социалистическая законность. – 1988. – № 12. – С. 23-26.

[269]. Меньшагин, В.Д. О принудительных работах по месту службы (в порядке обсуждения) [Текст] / В.Д. Меньшагин // Социалистическая законность. – 1938. – № 12. – С. 72-73.

[270]. Минстер, М.В. Реализация международных стандартов, регулирующих положение женщин, осужденных к лишению свободы в России и за рубежом [Текст] / М.В. Минстер // Библиотека уголовного права и криминологии. – 2018. – №2 (26). – С. 110-122.

[271]. Минстер, М.В., Фоминых, М.В. Практика исполнения уголовного наказания в виде принудительных работ [Текст] / М.В. Минстер, М.В. Фоминых // III Международный пенитенциарный форум «Преступление, Наказание, Исправление». – М.: Академия ФСИН России. – 2017. – С. 192-194.

[272]. Минязева, Т.Ф., Добряков, Д.А. Ограничение свободы как альтернатива лишению свободы [Текст] / Т.Ф. Минязева, Д.А. Добряков // Уголовно-исполнительное право. – 2017. – Т.12. – №2. – С. 170-174.

[273]. Морщакова, Т.Г. Наказание должно быть адекватным [Текст] / Т.Г. Морщакова // ЭЖ-Юрист. – 2009. – № 4. – С. 6-10.

[274]. Мусалева, А.В. Вопросы трудоустройства осужденных к исправительным работам [Текст] / А.В. Мусалева // Вестник Кузбасского института. – 2019. – № 4 (41). – С. 76-81.

[275]. Наташев, А.Е. Содержание наказания и режим его отбывания [Текст] / А.Е. Наташев // Труды Всесоюзного научно-исследовательского института МВД СССР. – М., 1974. – № 30. – С. 11-12.

[276]. Наумов, А.В. О различии в понимании жесткости мягкости уголовного наказания в европейском (ФРГ) и отечественном (российском) законодательстве [Текст] / А.В. Наумов // Международный пенитенциарный журнал. – Т.3. – 2017. – № 1. – С. 29-31.

[277]. Незнамова, Ю.Н., Рыбакова, Т.И. Особенности назначения и исполнения ограничения по военной службе [Текст] / Ю.Н. Незнамова, Т.И. Рыбакова // Вопросы российской юстиции. – 2023. – № 25. – С. 316-326.

[278]. Непомнящая, Т.В. Современная российская уголовная политика и карательная практика [Текст] / Т.В. Непомнящая // Вестн. Омского ун-та. Сер. Право. – 2014. – № 3 (40). – С. 115-223.

[279]. Новикова, Е.А. Правовая природа ограничения свободы [Текст] / Е.А. Новикова // Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 8 (45). – С. 1699-1704.

[280]. Ольга, П.А., Людмила, Ю.Б. Некоторые вопросы исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст] / П.А. Ольга, Ю.Б. Людмила // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2017. – № 4 (29). – С. 39-44.

[281]. Орлов, В.Н. Содержание уголовного наказания в виде ограничения по военной службе [Текст] / В.Н. Орлов // Труды юридического факультета Северо-Кавказского государственного технического университета: Сборник научных трудов. Выпуск 7. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2005. – С. 122-134.

[282]. Орлов, В.Н. Наказание в виде ограничения по военной службе в современном зарубежном уголовно-исполнительном законодательстве [Текст] / В.Н. Орлов // Труды юридического факультета Северо-Кавказского государственного технического университета: сборник научных трудов. Выпуск 13. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2006. – С. 106-122.

[283]. Орлов, В.Н. Проблемы исполнения уголовного наказания в виде ограничения по военной службе [Текст] / В.Н. Орлов // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2008. – № 3 (16). – С. 103-110.

[284]. Орлов, В.Н. Содержание уголовного наказания в виде исправительных работ: уголовно-правовые (материальные) и уголовно-исполнительные (процессуальные) нормы [Текст] / В.Н. Орлов // Уголовно-исполнительное право. – 2018. – Т. 13(1-4). – № 3. – С. 264-272.

[285]. Пашков, А.С., Чечот, Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления [Текст] / А.С. Пашков, Д.М. Чеот // Советское государство и право. – 1965. – № 8. – С. 3-11.

[286]. Петрякова, И.В. Признаки наказания в виде ограничения свободы в уголовном праве РФ [Текст] / И.В. Петрякова // Актуальные проблемы деятельности подразделений УИС: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, Воронеж, 26 мая 2016 года / Федеральная служба исполнения наказаний, ФКОУ ВПО "Воронежский институт ФСИН России". – Воронеж: Издательско-полиграфический центр "Научная книга", 2016. – С. 323-325.

[287]. Петрашев, В.К. К вопросу о проблеме наказаний в новом УК РФ [Текст] / В.К. Петрашев // Сб. научных трудов. Северный Кавказ: борьба с преступностью. – Ростов-на-дону, 1997. – С. 75-87.

[288]. Пионтковский, А.А. Меры социальной защиты и Уголовный кодекс РСФСР [Текст] / А.А. Пионтковский // Советское право. – 1923. – №3(6). – С.17-18.

[289]. Пионтковский, А.А. Цели наказания [Текст] / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: В 6 т. Т. 3. – М., 1970. – 350 с.

[290]. Пирогова, Ю.А. Актуальные проблемы назначения наказания в виде исправительных работ [Текст] / Ю.А. Пирогова // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы: Сборник научных статей в рамках проведенного симпозиума с международным участием, Курск, 27–28 мая 2021 года / Редколлегия: А.А. Горохов (отв. ред.). – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2021. – С. 328-332.

[291]. Подройкина, И.А., Черенков, Э.А. Ограничение по военной службе и принудительные работы: проблемы и перспективы [Текст] / И.А.

Подройкина, Э.А. Черенков // Наука и образование; хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2012. – № 9. – С. 86-91.

[292]. Разогреева, А., Миньков, М. Условное осуждение и ограничение свободы: контроль и (или) ресоциализация [Текст] / А. Разогреева, М. Миньков // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 47-51.

[293]. Рарог, А.И. Метаморфозы российской уголовно-правовой политики и система наказаний [Текст] / А. Рарог // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы X Международной научно-практической конференции (24-25 января 2013 г.). – М.: Проспект, 2013. – С. 69-70.

[294]. Ременсон, А.Л. Некоторые вопросы теории советского исправительно-трудового права [Текст] / А.Л. Ременсон // Советское государство и право. – 1965. – № 1. – С. 93-94.

[295]. Рыжов, Р.С. Ограничение свободы [Текст] / Р.С. Рыжов // Человек: преступление и наказание. – 2010. – № 1. – С. 81–84.

[296]. Рогова, Е.В. Понятие и сущность исправительных работ, применяемых к несовершеннолетним [Текст] / Е.В. Рогова // Сибирский юридический вестник. – 2003. – № 4. – С. 47-49.

[297]. Рожков, С.А. Некоторые проблемы правового регулирования применения наказаний, не связанных с изоляцией осуждённого от общества [Текст] / С.А. Родков // Вестник Пермского университета. – 2009. – Выпуск 3(5). – С. 125-128.

[298]. Розенко, С.В. Дополнительные наказания в российском уголовном праве: проблемы системности и совершенствования [Текст] / С.В. Розенко // Вестник Югорского государственного университета. – 2020. – 4 (59). – С. 59-65.

[299]. Романова, С.В. Актуальные проблемы назначения уголовного наказания в виде исправительных работ [Текст] / С.В. Романова // Концепт. – 2014. – №06 (июнь). – ART 14149. – 0,5 п.л. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/14149.htm>. (Дата обращения: 26.12.2024).

[300]. Рыжов, Р.С. Уголовно-правовое регулирование замены наказания на более строгое [Текст] / Р.С. Рыжов // Вестник Владимирского юридического института. – 2013. – № 3. – С. 94-96.

[301]. Сазонова, К.И. Социально-криминологический портрет преступника-наркомана [Текст] / К.И. Сазонова // Вестник Самарского юридического института: научно-практический журнал. – 2010. – № 2 (2). – С. 80-81.

[302]. Санташов, А.Л., Кандабарова, Т.С., Сухондяева, Т.Ю. Зарубежный опыт применения ограничения по военной службе [Текст] / А.Л. Санташов, Т.С. Кандабарова, Т.Ю. Сухондяева // Образование. Наука. Научные кадры. – 2020. – № 1. – С. 81-82.

[303]. Сергиенко, В.А. Некоторые вопросы применения новых наказаний по УК РФ 1996 г. [Текст] / В.А. Сергиенко // Материалы межвуз. научно-практич. конференции. – Краснодар, 1997. – С. 71-79.

[304]. Симушков, Г.Н. О понятии и критериях эффективности отбывтия исправительных работ [Текст] / Г.Н. Симушков // Преступность и ее предупреждение: Сб. статей. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1971. – С. 152-163.

[305]. Смирнова, И.Н., Тарабуев Л.Н. Некоторые организационно-правовые проблемы воспитательно-профилактического воздействия на осужденных к исправительным работам [Текст] / И.Н. Смирнов, Л.Н. Тарабуев // Преступление и наказание. – 2013. – № 1. – С. 31-34.

[306]. Смирнова, М.Н., Заводчиков, И.Н. Правовое регулирование исполнения наказания в виде обязательных работ [Текст] / М.Н. Смирнова, И.Н. Заводчиков // Вестник Кузбасского института. – 2012. – № 3. – С. 54-60.

[307]. Соколов, И. Проблемы назначения уголовного наказания в виде ограничения свободы [Текст] / И. Соколов // Уголовное право. – 2011. – № 5. – С. 35-43.

[308]. Степашин, В.М. Особенности назначения специальных наказаний военнослужащим [Текст] / В.М. Степашин // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2011. – № 1 (26). – С. 170-175.

[309]. Сурин, В.В. Особенности исполнения и отбывания наказания в виде ограничения по военной службе [Текст] / В.В. Сурин // Вестник Удмуртского университета. Серия Экономика и право. – 2020. – Т. 30. – № 4. – С. 583-589.

[310]. Сутурин, М.А. К вопросу о признаках наказания в виде обязательных работ [Текст] / М.А. Сутурин // Сибирский юридический вестник. – 2010. – №2 (49). – С. 122-127.

[311]. Сундуков, Ф.Р. Новый импульс в развитии системы наказаний [Текст] / Ф.Р. Сундуков // Учен. зап. Казанского гос. ун-та. – 2010. – Т. 152. – Кн. 4. – С. 160-167.

[312]. Танага, И.В., Подройкина, И.А. Исправительные работы в уголовном праве: некоторые спорные вопросы [Текст] / И.В. Танага, И.А. Подройкина // Общество и право. – 2018. – № 3 (65). – С. 44-49.

[313]. Тараленко, К.Н. О содержании наказания в виде обязательных работ [Текст] / К.Н. Тараленко // Развитие альтернативных санкций в российской уголовной юстиции: сб. материалов международной конференции, 29–30 мая 2002. – М., 2002. – С. 67-71.

[314]. Тасаков, С.В. Принудительные работы в системе наказаний уголовного законодательства Российской Федерации и проблемы их правоприменения [Текст] / С.В. Тасаков // Актуальные проблемы экономики и права. – 2015. – № 3. – С. 210-215.

[315]. Телегин, Л.А. К вопросу о слагаемых исправительного процесса, осуществленного в исправительных учреждениях [Текст] / Л.А. Телегин // Проблемы совершенствования научных исследований и подготовки кадров для уголовно-исполнительной системы в Академии управления МВД России: Сб. науч. тр. – М: Академия Управления МВД России, 1998. – С. 135-142.

[316]. Ткачевский, Ю.И. Соотношение уголовного и уголовно-исполнительного законодательства [Текст] / Ю.И. Ткачевский // Вестник МГУ. – 1998. Сер.11. Право. – № 2. – С. 12-23.

[317]. Толкаченко, А.А. Новое в законодательстве об уголовных наказаниях [Текст] / А.А. Толкаченко // Право в Вооруженных Силах. 2008. – № 6. – С. 49-53.

[318]. Тонков, В.Е. Некоторые вопросы назначения наказания в виде исправительных работ [Текст] / В.Е. Тонков // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2009. – № 6. – С. 23-25.

[319]. Тюгаева, Н.А. Педагогическое обеспечение принудительных мер воспитательного воздействия на несовершеннолетних осужденных [Текст] / Н.А. Тюгаева // Проблемы исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы, и применения иных мер уголовно-правового характера в отношении несовершеннолетних: Сб. материалов междунаро. науч.-практ. конф. (Вологда, 7 декабря 2005 г.): В 2 ч. – Вологда, 2006. – Ч. 1. – С. 71-75.

[320]. Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания: Сб. статей [Текст] / Под. ред. Н.А. Беляева, В.К. Глистина, В.В. Орехова. – СПб., 1992. – С. 476-477.

[321]. Устинов, А.А. Наказание в виде обязательных работ и сходные виды наказаний в законодательстве стран СНГ и сопредельных государств [Текст] / А.А. Устинов // Вестник Пермского института Федеральной службы исполнения наказаний. – 2022. – № 1(44). – С. 142-147.

[322]. Устинов, А.А. Совершенствование правовой регламентации наказаний в виде обязательных и исправительных работ [Текст] / А.А. Устинов // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2019. – № 4 (75). – С. 24-27.

[323]. Уткин, В.А. Парадоксы наказания в виде ограничения свободы // Правовые проблемы укрепления российской государственности: сб. ст. – Ч. 47 [Текст] / под ред. С. А. Елисеева, В.А. Уткина, Л.М. Прокументова и др. – Томск: Изд-во Том.ун-та, 2010. – С. 96-97.

[324]. Уткина, Т.В. Проблемы совершенствования правового регулирования исполнения уголовного наказания в виде ограничения по

военной службе [Текст] / Т.В. Уткина // Вестник Пермского института Федеральной службы исполнения наказаний. – 2022. – № 1(44). – С. 148-154.

[325]. Федотова, Е.Н. Исправительные работы как вид наказания, назначаемый несовершеннолетним [Текст] / Е.Н. Федотова // Уголовно-исполнительная система на современном этапе: взаимодействие науки и практики: материалы Международной научно-практической межведомственной конференции, Самара, 16–17 июня 2016 года / Под общей редакцией А.А. Вотинова. – Самара, 2016. – С. 666-669.

[326]. Филимонов, В.Д. Проблемы дифференциации видов наказаний, не связанных с лишением свободы, и ответственности за уклонение от их отбывания [Текст] / В.Д. Филимонов // Уголовное право. – 2013. – №2. – С.42-46.

[327]. Фоменко, Е.Н. Некоторые вопросы, возникающие при исполнении наказания в виде ограничения свободы, и пути совершенствования данного вида наказания [Текст] / Е.Н. Фоменко // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2018. – № 4. – С. 52-58.

[328]. Ходжалиев, С.А. Исполнение наказания в виде ограничения свободы [Текст] / С.А. Ходжалиев // Закон и право. – 2019. – №10. – С. 92-94.

[329]. Черенков, Э.А. Проблемы регламентации наказания в виде исправительных работ [Текст] / Э.А. Черенов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2013. – №8. – С. 83-86.

[330]. Чубраков, С.В. Законодательное регулирование и практика применения обязательных работ в свете международных стандартов обращения с осужденными [Текст] / С.В. Чубраков // Международные стандарты исполнения наказаний и российская пенитенциарная практика: материалы Междунар. студенч. науч.-практ. конф. – М.: НИИ ФСИН России, 2006. – С. 73-78.

[331]. Шарипов, Т.Ш., Нодирзода, Н.М. Корҳои ислоҳӣ дар қонунгузори ҷиноятӣ давлатҳои пасошуравӣ [Текст] / Т.Ш. Шарипов,

Н.М. Нодирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №1. – С. 224-228.

[332]. Шмаров, И.В. Критерии и показатели эффективности наказания [Текст] / И.В. Шмаров // Советское государство и право. – 1968. – № 6. – С. 57-64.

[333]. Шмаров, И.В. Эффективность общепредупредительного воздействия наказания [Текст] / И.В. Шмаров // Советское государство и право. – 1969. – №11. – С. 99-103.

[334]. Ягофаров, И.Д. Основные характеристики ограничения прав и свобод человека: теоретико-правовой аспект [Текст] / И.Д. Ягофаров // Академический юридический журнал. – 2002. – № 4. – С. 15-22.

[335]. Яхшибекян, Э.Н. О назначении обязательных работ несовершеннолетним [Текст] / Э.Н. Яхшибекян // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2009. – № 3. – 108-114.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[336]. Абдурашидов, А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Абдурашидов Азиз Абдумансурович. – Душанбе, 2011. – 190 с.

[337]. Абдуллозода, Ҷ.А. Масоили таъини ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо мутобиқи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Абдуллозода Ҷамолиддин Абдулло. – Душанбе, 2022. – 211 с.

[338]. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко – правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 414 с.

[339]. Антонян, Е.А. Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Антонян Елена Александровна. – М., 2014. – 41 с.

[340]. Баунов, А.П. Вопросы теории и практики исправительных работ без лишения свободы в советском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.П. Баунов. – Саратов, 1966. – 307 с.

[341]. Богданов, В.Я. Исправительные работы как вид уголовного наказания [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Богданов Вячеслав Яковлевич. – М., 1974. – 23 с.

[342]. Бойко, С.Б. Ограничение свободы как вид наказания в российском уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бойко Светлана Борисовна. – Ростов-на-Дону, 2001. – 202 с.

[343]. Борисенко, И.В. Организация и правовые основы деятельности уголовно-исполнительных инспекций в сфере предупреждения повторных преступлений осужденных, состоящих на их учете [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Борисенко Ирина Владимировна. – Псков, 2012. – 32 с.

[344]. Гуськов, А.И. Назначение и исполнение исправительных работ как меры уголовного наказания [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.И. Гуськов. – М., 1966. – 18 с.

[345]. Гуськов, В.И. Назначение и исполнение исправительных работ как меры уголовного наказания [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.И. Гуськов. – М., 1966. – 304 с.

[346]. Дуюнов, В.А. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Дуюнов Владимир Кузьмич. – Тольяти, 2000. – 512 с.

[347]. Дьяченко, Р.А. Уголовно-досрочное освобождение и замены неотбытой части наказания [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дьяченко Роман Анатольевич. – Краснодар, 1999. – 187 с.

[348]. Камолов, З.А. Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Камолов Зубайдилло Аюбович. – Иркутск, 2009. – 193 с.

[349]. Карабанов, А.Л. Ограничение по военной службе как вид уголовного наказания: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Карабанов Александр Львович. – М., 2006. – 178 с.

[350]. Колбасова, Е.В. Правовое регулирование исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Колбасова Елена Владимировна. – М., 2016. – 260 с.

[351]. Комбаров, Р.В. Правовое положение лиц, осужденных к наказанию в виде ограничения свободы [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Комбаров Роман Владимирович. – Рязань, 2014. – 24 с.

[352]. Коновалова, С.И. Система наказаний в Российском уголовном праве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Коновалова Светлана Ивановна. – Ростов-на-Дону, 1999. – 23 с.

[353]. Корнеева, А.В. Исправительные работы без лишения свободы как вид уголовного наказания [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Корнеева Анна Владимировна. – М., 1986. – 176 с.

[354]. Красоткин, П.Н. Применение мер воспитательного воздействия к осужденным, отбывающим наказания в виде обязательных работ и исправительных работ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Красоткин Павел Николаевич. – Рязань, 2014. – 195 с.

[355]. Лобов, Я.В. Освобождение осужденных военнослужащих от отбывания наказания [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Лобов Ярослав Владимирович. – М., 1999. – 21 с.

[356]. Марков, В.П. Механизм реализации основных уголовных наказаний, не связанных с изоляцией от общества, в Российской Федерации: уголовно-правовой анализ [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Марков Владимир Петрович. – СПб., 2007. – 444 с.

[357]. Марков, В.П. Механизм реализации основных уголовных наказаний, не связанных с изоляцией от общества, в Российской Федерации (уголовно-правовой анализ) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Марков Владимир Петрович. – СПб, 2006. – 34 с.

[358]. Марцев, А.И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Марцев Альберт Иванович. – Свердловск, 1975. – 33 с.

[359]. Мелюханова, Е.Е. Система наказаний: статическая и динамическая характеристики [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мелюханова Евгения Евгеньевна. – Екатеринбург, 2017. – 26 с.

[360]. Мирзоев, С.Т. Ҷарима ҳамчун ҷазо ва масъалаҳои татбиқи он тибқи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Мирзоев Садриддин Талбакович. – Душанбе, 2020. – 199 с.

[361]. Миралиев, Э.Б. Институти шартан татбиқ накардани ҷазо: проблемаҳои назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалӣ [Матн]: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Миралиев Эмомалӣ Бобоевич. – Душанбе, 2022. – 54 с.

[362]. Непомнящая, Т.В. Мера уголовного наказания: проблемы теории и практики [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Непомнящая Татьяна Викторовна. – Екатеринбург, 2010. – 412 с.

[363]. Нодирзода, Н.М. Корҳои ислоҳӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: масоили иҷро ва адои он: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Нодирзода Нозимҷон Мансур. – Душанбе, 2024. – 188 с.

[364]. Орлов, В.Н. Проблемы назначения и исполнения исправительных работ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Орлов Владислав Николаевич. – Ставрополь, 2000. – 188 с.

[365]. Осадчая, Н.Г. Обязательные работы как новый вид наказания в Российском уголовном законодательстве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Осадчая Наталья Георгиевна. – Ростов н/Д, 1999. – 23 с.

[366]. Самвелян, К.Р. Уголовно-правовые санкции: проблемы конструирования и применения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Самвелян Карина Размиковна. – Волгоград, 1997. – 222 с.

[367]. Сафарзода, А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан [Текст]: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Сафарзода Анвар Ислон. – Душанбе, 2018. – 53 с.

[368]. Симушков, Г.Н. Эффективность исправления и перевоспитания осужденных за хулиганство к лишению свободы и исправительным работам [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Симушков Григорий Николаевич. – Л., 1974. – 25 с.

[369]. Тағозода, А.С. Масоили таъини ҷазо барои содир намудани ҷиноят дар шарикӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Тағозода Абдуқаҳҳор Саидмурод. – Душанбе, 2022. – 216 с.

[370]. Тулиев, И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистана (система, виды наказаний и их назначение) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Тулиев Игорь Рустамович. – М., 2010. – 217 с.

[371]. Цакуева, И.М. Уголовные наказания имущественного характера: виды, эволюция, перспективы [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Цакуева Ирина Михайловна. – Краснодар, 1997. – 189 с.

[372]. Чубраков, С.В. Уголовное наказание в виде обязательных работ (перспективные вопросы теории и практик) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чубраков Сергей Валериевич. – Томск, 2004. – 252 с.

[373]. Шибанкова, О.П. Социально-правовые проблемы исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шибанкова Олеся Петровна. – Рязань, 2004. – 186 с.

[374]. Шокирзода, Г. Особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении женщин в Республике Таджикистан [Текст]:

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шокирзода Гулноза. – Душанбе, 2020. – 183 с.

[375]. Юшкин, С.В. Система наказуемости в российском уголовном праве: проблемы теории и практики [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Юшкин Сергей Васильевич. – Омск, 1999. – 20 с.

V. Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

[376]. Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ ба ифтихори 30-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри сол 2024 // [Захираи электронӣ] / Манбаи дастрасӣ: <https://president.tj/event/speeches/48653> (Санаи муроҷиат: 26.12.2024).

[377]. Ожегова, С.И. Словарь русского языка [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <https://slovarozhegova.ru> (дата обращения: 26.12.2024).

[378]. Лобов, Я.В. Ограничение по военной службе как вид уголовного наказания: сущность, правовые последствия, порядок исполнения [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://voenprav.ru/doc-4262-4.htm> (дата обращения: 26.12.2024).

VI. Маводҳои таҷрибаи судӣ ва омор:

[379]. Парвандаи ҷиноятӣ аз 11 июли соли 2019 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбеи ҶТ.

[380]. Парвандаи ҷиноятӣ аз 28 августи соли 2017 // Бойгонии суди ноҳияи Варзоб.

[381]. Парвандаи ҷиноятӣ аз 4 июли соли 2023 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон.

[382]. Парвандаи ҷиноятӣ №1-01 аз 20 январи соли 2020 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон.

[383]. Парвандаи ҷиноятӣ №1-04/2019 аз 18 январи соли 2019 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣи вилояти Хатлон.

[384]. Парвандаи ҷиноятии №1-105/2015 аз санаи 22.09.2015 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлони ҶТ.

[385]. Парвандаи ҷиноятии №1-24/2020 аз 25 феввали соли 2020 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон.

[386]. Парвандаи ҷиноятии №1-26/2023 аз санаи 14.02.2023 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлони ҶТ.

[387]. Парвандаи ҷиноятии №1-266/10 аз 7 июли соли 2010 // Бойгонии суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбеи ҶТ.

[388]. Парвандаи ҷиноятии №1-287/19 аз 18 июни соли 2019 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбеи ҶТ.

[389]. Парвандаи ҷиноятии №1-342/20 аз 16 сентябри соли 2020 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбеи ҶТ.

[390]. Парвандаи ҷиноятии №1-35/2024 аз 19 марти соли 2024 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон.

[391]. Парвандаи ҷиноятии №1-53/14 аз 3 феввали соли 2015 // Бойгонии суди ноҳияи Шоҳмансури шаҳри Душанбеи ҶТ.

[392]. Парвандаи ҷиноятии №8-39/2023 аз 17 октябри соли 2023 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон.

[393]. Парвандаи ҷиноятии аз 6 июли соли 2023 // Бойгонии суди ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ вилояти Хатлон.

[394]. Парвандаи ҷиноятии №1-143/2024 аз 3 июни соли 2024 // Бойгонии суди ҳарбии гарнизони Душанбеи ҶТ.

[395]. Парвандаи ҷиноятии №1-50/2024 аз 3 майи соли 2024 // Бойгонии суди ҳарбии гарнизони Хатлони ҶТ.

[396]. Парвандаи ҷиноятии №1ҳ-227/2024 аз 7 октябри соли 2024 // Бойгонии суди ҳарбии гарнизони Душанбеи ҶТ.

[397]. Маълумотномаи Раёсати омили судии Суди Олии ҶТ. – Душанбе, 2024. – С. 1.

[398]. Парвандаи ҷиноятии №1-52/14 аз 11 июли соли 2019 // Суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбеи ҶТ.

[399]. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011. – С. 193.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Монографияҳо:

[1-М]. Зокиров, З.Х. Тавсифи ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк [Матн]: монография / З.Х. Зокиров. – Душанбе: «Нашри Камол», 2016. – 152 с.; ISBN 978-99975-0-472-3.

[2-М]. Зокиров, З.Х. Мусодираи молу мулк: дирӯз ва имрӯзи он [Матн]: монография / З.Х. Зокиров. – Душанбе: «Сухан», 2016. – 96 с.; ISBN 978-99947-0-702-05.

[3-М]. Зокиров, З.Х. Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография / З.Х. Зокиров. – Душанбе, 2020. – 166 с.; ISBN 978-99975-0-990-1.

[4-М]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода / Зери таҳрири Шарипов Тақдиршо Шарифович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, Ҳуқуқшиносии шоистаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 196 с.; ISBN 978-99985-977-0-9.

[5-М]. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография наشري аввал / З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2021. – 185 с.; ISBN 978-99975-398-7-8.

[6-М]. Зокирзода, З.Х. Ҷазои ҷиноятӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва методологӣ [Матн]: монография: наشري аввал // З.Х. Зокирзода. – Душанбе: «Ашӯриён», 2023. – 215 с.; ISBN 978-99985-3721-7.

**II. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи
Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба
таъби расидаанд:**

[7-М]. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/10. – С. 222-229; ISSN 2074-1847.

[8-М]. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества в теории уголовного права [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник РТСУ. – 2018. – Т. 1. – №1 (61). – С. 88-95; ISSN 2074-1847.

[9-М]. Зокирзода, З.Х., Шарипов, Т.Ш. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои пасошӯравӣ оид ба ҷазо дар намуди мусодираи молу мулк [Матн] / З.Х. Зокирзода, Т.Ш. Шарипов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2019. – №4 (32). – С. 104-113; ISSN 2305-0535.

[10-М]. Зокирзода, З.Х. Конфискация имущества в теории уголовного права: сущность и содержание [Текст] / З.Х. Зокирзода // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2021. – №2 (42). – С. 90-96; ISSN 2410-2903.

[11-М]. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2021. – №4. – С. 220-229; ISSN 2074-1847.

[12-М]. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Некоторые вопросы криминализации и декриминализации клеветы в уголовном законодательстве Республики Таджикистан [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2022. – №3. – С. 207-214; ISSN 2074-1847.

[13-М]. Зокирзода, З.Х., Муқимов, С.Д. Низоми ҷазо дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, С.Д.

Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2022. – №5. – С. 223-230; ISSN 2074-1847.

[14-М]. Зокирзода, З.Х., Муқимов, С.Д., Алиев, И.И. Масъалаҳои асосии мақсади ҷазо дар сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, С.Д. Муқимов, И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2022. – №6. – С. 218-225; ISSN: 2074-1847.

[15-М]. Зокирзода, З.Х., Мелюханова, Е.Е. Совершенствование уголовного законодательства Российской Федерации и Республики Таджикистан о конфискации имущества [Матн] / З.Х. Зокирзода, Е.Е. Мелюханова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияӣ. – 2022. – №7. – С. 294-301; ISSN 2074-1847.

[16-М]. Зокирзода, З.Х. Асосҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияӣ. – 2022. – №8. – С. 294-301; ISSN 2074-1847.

[17-М]. Зокирзода, З.Х., Муқимов, С.Д. Баъзе масъалаҳои объекти қасдан расонидани зарари миёна ба саломатии инсон [Матн] / З.Х. Зокирзода, С.Д. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъияӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2022. – №11. – С. 212-219; ISSN 2074-1847.

[18-М]. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Оид ба масъалаи декриминализатсия кардани тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – 2022. – №1(25). – С. 68-81; ISSN 2414-9217.

[19-М]. Зокирзода, З.Х., Азимов, Ф.А. Баъзе масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи Вандидод ва таносуби он бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Азимов // Давлатшиносӣ ва

ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – 2022. – №2(26). – С. 29-43; ISSN: 2414-9217.

[20-М]. Зокирзода, З.Х. Мафҳум ва моҳияти ҷазоҳое, ки бо чудо нигоҳ доштан аз ҷомеа вобаста намебошанд [Матн] / З.Х. Зокирзода // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2022. – № 4 (56). – 37-48; ISSN 2412-141X.

[21-М]. Зокирзода, З.Х. Мушкилоти системавии таносуби намудҳои ҷазои асосӣ ва иловагӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Законодательство. – 2022. – №4(48). – С. 120-126; ISSN 2410-2903.

[22-М]. Зокирзода, З.Х., Алиев, И.И. Пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун шакли амалисозии функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2023. – №2. – С. 250-254; ISSN 2074-1847.

[23-М]. Зокирзода, З.Х., Алиев, И.И. Шаклҳои амалисозии функцияи ҷаримавии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, И.И. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2023. – №3. – С. 213-219; ISSN 2074-1847.

[24-М]. Зокирзода, З.Х., Воробьев, С.М., Бобохонов, Ф.А. Конфискация имущества в Конституции и Уголовном кодексе Республики Таджикистан: сравнительно–правовой анализ [Текст] / З.Х. Зокирзода, С.М. Воробьев, Ф.А. Бобохонов // Человек: преступление и наказание. –2023. – Т.31. – №3. – С. 352-360; ISSN 1999-9917.

[25-М]. Зокирзода, З.Х., Шодизода, Н.М Проблемҳои тақмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҷавобгарии ҷиноятӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ – 2023. – №11. – С. 232-239; ISSN 2074-1847.

[26-М]. Зокирзода, З.Х. Шароити иҷрои қарзҳои ислоҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои

иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №4-1. – С. 232-241; ISSN 2074-1847.

[27-М]. Зокирзода, З.Х. Масъалаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии иҷрои корҳои ислоҳӣ [Матн] / З. Х. Зокирзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – № 1(33). – С. 237-249; ISSN 2414-9217.

[28-М]. Зокирзода, З.Х. Моҳият ва мазмуни корҳои ислоҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – № 3(100). – С. 64-75; ISSN 2411-1945.

[29-М]. Зокирзода, З.Х. Моҳият ва мазмуни корҳои ҳатмӣ ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – № 4 (101). – С. 48-58; ISSN 2411-1945.

[30-М]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқии иҷрои корҳои ҳатмӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Қонунгузорӣ. – 2023. – № 4 (52). – С. 199-210; ISSN 2410-2903.

[31-М]. Зокирзода, З.Х. Мақоми ҳуқуқии шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №8. – С. 231-238; ISSN 2074-1847.

[32-М]. Зокирзода, З.Х. Танзими ҳуқуқии иҷрои корҳои ҳатмӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – № 1 (61). – 19-29; ISSN 2412-141X.

[33-М]. Зокирзода, З.Х., Маҳмадёкубова, С.М. Таъини ҷазо дар намуди корҳои ҳатмӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, С.М. Маҳмадёкубова // Осори академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2025. – № 1 (65). – С. 52-64.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[34-М]. Зокиров, З.Х. Моҳияти мусодираи молу мулк ҳамчун ҷазои иловагӣ [Матн] / З.Х. Зокиров // Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ ва оммавии устодони ДОТ дар ноҳияи Рашт. – Душанбе: «Сухан», 2016. – С. 31-46.

[35-М]. Зокиров, З.Х. Восстановление социальной справедливости как цель конфискации имущества. Материалы LVII Итоговой Международной научно-практической конференции «Юриспруденция и основы правового поведения в современном гражданском обществе». [Текст] / З.Х. Зокиров // Общество Науки и Творчества. – 23 февраля 2018 г. – Россия, Казань. – С. 63-68.

[36-М]. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества. Материалы LVII Итоговой Международной научно-практической конференции «Юриспруденция и основы правового поведения в современном гражданском обществе» [Текст] / З.Х. Зокиров // Общество Науки и Творчества. – 23 февраля 2018 г.– Россия, Казань, 2018. – С. 69-78.

[37-М]. Зокиров, З.Х. Конфискация имущества и другие виды наказания в Матикане (Краткий закон Сасанидов) как историко-правовой источник [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник Науки и Творчества. – 2018. – № 5 (29). – С. 13-15.

[38-М]. Зокиров, З.Х., Латифов, М.А., Саидов, Н.Т. Наказание в мусульманском уголовном праве: незабытая история [Текст] / З.Х. Зокиров, А.М. Латифов, Т.Н. Саидов // Научное знание современности. – 2018. – № 5(17). – С. 18-23.

[39-М]. Зокиров, З.Х., Латифов, М.А., Саидов, Н.Т. Особенности конфискации имущества и другие виды наказания в государстве Тимуридов: исторический аспект [Текст] / З.Х. Зокиров, А.М. Латифов, Т.Н. Саидов // Научное знание современности. – 2018. – № 5 (17). – С. 29-33.

[40-M]. Зокиров, З.Х. Сущность конфискации имущества как дополнительное наказания [Текст] / З.Х. Зокиров // Законодательства. – 2018. – № 1 (29). – С. 74-77. ISSN: 2410-2903.

[41-M]. Зокиров, З.Х. Цель конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // В сборнике: ЭКСПЕРТ ГОДА 2020 / Сборник статей Международного научно-исследовательского конкурса. Петрозаводск, 2020. – С. 135-144.

[42-M]. Зокирзода, З.Х. Критерияи ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) (18-23 апрели соли 2022 – ҳафтаи илм). – Рашт, 2022. – С. 9-10.

[43-M]. Зокирзода, З.Х. Маҳакҳои ҷудо намудани ҷазоҳои ҷиноятӣ ба ҷазоҳои асосӣ ва иловагӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (9 декабри соли 2022) / зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қурбонализода Н.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 187-193.

[44-M]. Зокирзода, З.Х. Наказания, не связанные с изоляцией осужденного от общества: понятие и сущность / З.Х. Зокирзода // Основные подходы к управлению знаниями в науке и образовании: сборник научных трудов. – Казань: Общество с ограниченной ответственностью "САНТРЕМ", 2023. – С. 224-230.

[45-M]. Зокирзода, З.Х. Ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд: мафҳум, хусусият ва моҳияти он [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – № 1(13). – С. 69-73; ISSN 3078-3402.

[46-M]. Зокирзода, З.Х. Мақсади ҷазо ҳамчун асоси сиёсати ҷиноятӣ давлат дар соҳаи муқовимат бо ҷинояткорӣ [Матн] / З. Х. Зокирзода //

Паёми Донишгадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – №2(14). – С. 77-80; ISSN 3078-3402

[47-M]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи иҷрои корҳои ҳатмӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт (маҷаллаи илмӣ). – 2023. – №3 (15). – С. 86-96; ISSN 3078-3402.

[48-M]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои ташкилӣ-ҳуқуқи иҷрои корҳои ислوҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Научно-просветительская деятельность в условиях глобализации: сборник научных трудов. – Казань: общество с ограниченной ответственностью «Базис», 2024. – С. 163-170.

[49-M]. Зокирзода, З.Х. Мафҳум ва хусусиятҳои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Научно-просветительская деятельность в условиях глобализации: сборник научных трудов. Казань, 2024. – С. 156-162.

[50-M]. Зокирзода, З.Х. Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ / Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ «Мушкилоти мубориза бо ҷинояткорӣ дар фазои Авруосиё», бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (ш. Душанбе, 10 майи 2024) / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Р.Ҳ. Раҳимзода. – Душанбе: Нашрияти Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 109-118.

[51-M]. Зокирзода, З.Х., Маҳмадёқубова, С.М. Баъзе масъалаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давлати Сомониён [Матн] / З.Х. Зокирзода, С.М. Маҳмадёқубова // Паёми Донишгадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисодиёт (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №1 (1). – С. 63-72; ISSN 3079-1758.

[52-M]. Зокирзода, З.Х., Шарипов, Т.Ш. Проблемаҳои истифодаи воситаҳои ислوҳӣ нисбат ба шахсоне, ки корҳои ислохиро адо (иҷро) менамоянд [Матн] / З.Х. Зокирзода, Т.Ш. Шарипов // Паёми Донишгадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисодиёт (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №1 (1). – С. 6-19; ISSN 3079-1758.

[53-M]. Зокирзода, З.Х. Баъзе масъалаҳои иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / Баҳши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисодиёт (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №1 (1). – С. 20-33; ISSN 3079-1758.

[54-M]. Зокирзода, З.Х., Бобохонов, Ф.А. Баъзе ҷанбаҳои баҳсноки таъини ҷазои қорҳои ислоҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода, Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт / Баҳши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисодиёт (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №2 (2). – С. 26-35; ISSN 3079-1758.

[55-M]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои ташкилии ҳуқуқии иҷрои қорҳои ислоҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // 15-солагии Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъият ва дурнамо: маҷмуаи маводди конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, ш. Душанбе, 03 декабри с. 2024 / Зери таҳрири н.и.ҳ., генерал майёри милитсия П.А. Насуриён, д.и.ҳ., дотсент Р.Р. Раҳмадҷонзода. – Душанбе: Нашриёти Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2025. – С. 129-136.

[56-M]. Зокирзода, З.Х. Масоили танзими ҳуқуқии таъини ҷазо дар намуди қорҳои ҳатмӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода / Маводди VII-умин конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ «Ҳуқуқи инсон ва ҷаҳонишавӣ» баҳшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» // Зери назари умумии н.и.ҳ. П.А. Насуриён, д.и.ҳ., дотсент Р.Р. Раҳмадҷонзода. – Душанбе: Нашриёти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2025. – С. 126-133.

[57-M]. Зокирзода, З.Х. Мафҳуми ҷазоҳое, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд [Матн] / З.Х. Зокирзода // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, қормандон ва донишҷӯёни Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт баҳшида ба 26-солагии Ваҳдати миллӣ ва Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040) (14-20 апрели соли 2023. – Ҳафтаи илм). – Рашт, 2023. – С. 114-117.

[58-M]. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии иҷрои корҳои
ислоҳӣ [Матн] / З.Х. Зокирзода // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии
устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон
дар ноҳияи Рашт бахшида ба соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли
2024, 27-солагии Ваҳдати миллӣ ва Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои
табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)
(15-20 апрели соли 2024 – ҳафтаи илм). – Рашт, 2024. – С. 93-97.